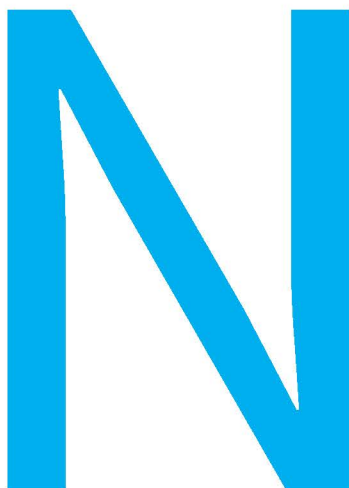

redakcja / edited by

Artur Gałkowski, Renata Gliwa

Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej

Geographical names in physical space

Językoznawstwo

Komunikacja i onomastyka

**Nazwy terenowe
i miejscowe
w przestrzeni
fizycznej**

**Geographical names
in physical space**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

redakcja / edited by

Artur Gałkowski, Renata Gliwa

Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej

Geographical names
in physical space

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2016

Artur Gałkowski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Romanistyki
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173
Renata Gliwa – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Dialektologii Polskiej
i Logopedii, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENT/REVIEWER

Barbara Czopek-Kopciuch

REDAKTOR INICJUJĄCY/INITIATING EDITOR

Urszula Dzieciatkowska

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ/ŁÓDŹ UNIVERSITY PRESS EDITOR

Bogusława Kwiatkowska

Publikacja pod auspicjami Komisji Onomastyki Słowiańskiej
przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów
The publication under the auspices of the Committee on Slavic Onomastics
c/o the International Committee of Slavists

SKŁAD I ŁAMANIE/TYPESETTING

Munda – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI/COVER DESIGN

Studio 7A

Fotografia na okładce/The photo on the cover:
Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie/Szczutowskie and Urszulewskie Lakes
Fot. Marcin Krasieński

Wydane z udziałem środków dziekana Wydziału Filologicznego UŁ
Published with financial support from the Dean of the Faculty of Philology of University of Łódź

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Publikacja jest udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 4.0 (CC BY-NC-ND)

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Published by Łódź University Press

Wydanie I/First Edition. W.07186.15.0.K

Ark. wyd. 18,5; ark. druk. 20,875

ISBN 978-83-8088-241-6

e-ISBN 978-83-8088-242-3

<https://doi.org/10.18778/8088-241-6>

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

WPROWADZENIE – Artur Gałkowski, Renata Gliwa	9
Witold Mańczak – O pochodzeniu nazwy Polski	13
Enzo Caffarelli – Replicazioni toponimiche nello spazio geografico e nello spazio linguistico .	19
Василь Лучик – Роль макро- і мікротопонімів у розв’язанні проблеми прабатьківщини слов’ян	35
Anna Czapla – Geografia nazw patronimicznych na <i>-ice</i> a granice etniczne	41
Edward Breza – Podstawa <i>woda</i> w antroponimii polskiej.....	49
Juraj Hladký – O niektorých praslovanských základoch hydroným z juhozápadného Slo- venska (Malý Dunaj a Dudvák).....	59
Andrej Závodný – Ešte zopár poznámok k výkladom niektorých hydroným z povodia slo- venských ľavostranných prítokov Moravy.....	69
Andrea Goóťšová – Banícka a hutnícka tradícia na Spiši a jej reflexia v hydronymách Povo- dia Hornádu	79
Alexandra Chomová – Príspevok k apelatívne mu základu slovenskej hydronymie v povodí Torysy	87
Mária Beláková – Slovensko-nemecké vzťahy v západoslovenskej hydronymii	101
Artur Gałkowski – Litoralonimy i pelagialonimy w strefie Jeziora Szczutowskiego i Urszu- lewskiego.....	107
Александр Шапошников – Северно-причерноморский ареал микро- и макро- топонимии позднего праславянского языкового состояния	123
Любов Осташ – Штрихи до наддністрянської оронімії.....	137
Volha Tratsiak – Асаблівасці дыялектных назваў населеных пунктаў Сакольскага павета (па матэрыялах да Слоўніка геаграфічных назваў поўночна-ўсходняй Польшчы)	145
Ірина Ільченко – Ойконімі Надвеликолужжя	157
Мери Момировска – Дијалектолошката перспектива на микротопонимизата претставена преку материјал од Крушевскиот регион (во Република Македонија)	167
Barbora Klímtová – Tendence ve vývoji pomístních jmen na území obce Otročiněves (s při- hlédnutím ke komunikační variabilitě těchto jmen).....	175
Marta Anna Pawlikowska – Topónimos de provincia de Pontevedra. Un esbozo de pro- blemática.....	183
Krzysztof Kolatka – Ojkonimy świadectwem językowego, kulturowego, historycznego i przyrodniczego dziedzictwa Krajny.....	189
Renata Gliwa – Wyraz pospolity <i>brzoza</i> jako baza toponimiczna polskich makrotoponimów	205

Iwona Żuraszek-Ryś – Apelatywy w podstawie mikrotoponimów (na przykładzie nazw terenowych powiatu zielonogórskiego).....	217
Ewelina Zając – Przechodzenie ojko- i anojkonimów w obrębie klas toponimicznych – na materiale z powiatu tureckiego.....	227
Mariusz Koper – Kilka uwag o mikrotoponimii dawnej ziemi chełmskiej.....	235
Joanna Kuć – Historyczna mikrotoponimia Podlasia w źródłach notarialnych.....	245
Krystyna Szczęśniak – Nowe źródła do badań północnych obszarów Polski, należących do byłych Prus Wschodnich.....	257
Jaroslav David – Mikrotoponymie městského prostoru.....	263
Armina Muszyńska – Plateonimy i agoronimy centralnej przestrzeni Suboticy (Serbia) jako świadectwo wielokulturowości miasta.....	275
Lidia Pacan-Bonarek – Nazwy dzielnic i osiedli Tomaszowa Mazowieckiego.....	287
Agnieszka Wojcieszek – Zasłużeni dla miasta. O mikrosystemie plateonimicznym Opola....	299
Henryk Duszyński-Karabas – Nazwy ulic wsi gminy Nakło nad Notecią.....	307
Jarosław Szuta – Obraz świata w mikrotoponimii Pomorza Gdańskiego.....	317
Artur Galkowski – Dokonania onomastyczne profesora Witolda Mańczaka (1924–2016)....	327
Autorzy	331

Contents

INTRODUCTION – Artur Gałkowski, Renata Gliwa	11
Witold Mańczak – About the etymology of the name <i>Polska</i>	13
Enzo Caffarelli – Toponymic replications in geographical and linguistic space.....	19
Vasyl Luchyk – The role of macro- and microtoponyms in problems solving of the ancestral homeland of the Slavs	35
Anna Czaplá – Geographic location of the patronymic toponyms ending in <i>-ice</i> and ethnic boundaries.....	41
Edward Breza – The root word <i>woda</i> ‘water’ in Polish anthroponomy	49
Juraj Hladký – The foundations of some of the Slavic hydronyms of southwestern Slovakia	59
Andrej Závodný – A few more notes to the interpretation of some hydronyms from the river basin of Slovak left tributaries of the river Morava	69
Andrea Goóšťová – Mining and metallurgical tradition in the Spis region and its reflection in the hydronymia of the Hornád River basin	79
Aleksandra Chomová – Contribution to the appellative bases of Slovak hydronyms of the basin of Torysa.....	87
Mária Beláková – Slovak and German connections in the hydronyms of Western Slovakia..	101
Artur Gałkowski – Litoralonyms and pelagialonyms in the area of Lakes Szczutowskie and Urszulewskie	107
Alexander Shaposhnikov – North-pontic area of micro- & macro- place-names of the late common Slavonic language.....	123
Lyubov Ostash – Features of upper Dniester oronymy.....	137
Volha Tratsiak – Features of dialect place names of Sokolka (materials for the Dictionary geographical names of North-Eastern Poland).....	145
Iryna Ilchenko – The oiconymy of the Nadvelikoluzhzhya region	157
Meri Momirovska – Dialectological perspective of the microtoponymy represented through the corpus of Kruszevo region (in the Republic of Macedonia)	167
Barbora Klimentová – Tendencies in the development of minor place names in the village Otrčiněves (with regard to the communication variability of these names).....	175
Marta Anna Pawlikowska – Toponyms of Pontevedra province. An outline of problems.....	183
Krzysztof Kołatka – Oiconyms as the linguistic, cultural, historical and natural heritage of the Krajna region	189
Renata Gliwa – The word <i>brzoza</i> ‘birch’ as a toponymic base of Polish macrotoponyms	205
Iwona Żuraszek-Ryś – Appellatives in the base of microtoponyms (on the example of field names of district of Zielona Góra).....	217

Ewelina Zając – Shifting of oyc- and anoyconymes between toponimic classes – on the material from Turek district.....	227
Mariusz Koper – Some remarks on the microtoponymy in the 18th century region of Chełm	235
Joanna Kuć – Historical microtoponyms of Podlasie in the notarial sources	245
Krystyna Szczęśniak – New sources for research in the northern areas of Poland, belonging to East Prussia until 1945	257
Jaroslav David – Microtoponymy of urban area	263
Armina Muszyńska – Hodonyms of Subotica downtown as an evidence of city's multiculturalism	275
Lidia Pacan-Bonarek – The names of districts and housing estates in Tomaszów Mazowiecki	287
Agnieszka Wojcieszek – Meritorious citizens. Some notes on the Opole urban nomenclature microsystem.....	299
Henryk Duszyński-Karabasz – The street names of the villages in the district of Nakło nad Notecią.....	307
Jarosław Szuta – The image of the world in the microtoponymy of Gdansk Pomerania	317
Artur Galkowski – Onomastic achievements of Professor Witold Mańczak (1924–2016).....	327
Authors	331

Wprowadzenie

Tom *Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej* jest trzecią częścią projektu naukowego *Nomina loci*, opracowaną w łódzkim ośrodku onomastycznym na podstawie materiałów przedstawionych po XVIII Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej „Mikrotoponimia i makrotoponimia”. Tom pierwszy, który wydano w roku 2014 pt. *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna* (red. Artur Gałkowski, Renata Gliwa), przedstawia ogólne i teoretyczne zagadnienia z zakresu geonimii w jej wymiarze ojko- i anojkonimicznym; drugi – *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze* ukazał się w roku 2015 (red. Artur Gałkowski, Renata Gliwa); w części pierwszej poświęcono go problematyce funkcjonowania mikrotoponimów w różnych obszarach komunikacji (m.in. zawiera analizy toponimów pod względem formalnym, pragmatycznym i kulturowym, a także odniesienie ich do sfery komunikacji medialnej), część drugą skoncentrowano wokół metodologii onomastyki literackiej w kontekście studiów nad mikro- i makrotoponimią.

W monografii *Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej* kontynuowane są rozważania na temat osiągnięć w zakresie toponimii, ze szczególnym uwzględnieniem występowania jednostek mikro- i makrotoponimicznych w szeroko rozumianej przestrzeni fizycznej, na którą składa się pejzaż naturalny, terenowy, hydrograficzny, powiązany z konkretnymi regionami oraz elementami topografii, jak również obiektami składającymi się na układ miast i wsi. Wielojęzyczność tomu, udział przedstawicieli z różnych ośrodków naukowych pozwala na prezentację najnowszych wyników badań w zakresie toponomastyki polskiej i zagranicznej, zwłaszcza wschodnio- i zachodniosłowiańskiej.

Podobnie jak pozostałe tomy, również obecny powstał pod auspicjami Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów (KOS c/o MKS), organizacji promującej najnowsze badania w zakresie onomastyki słowiańskiej.

Artur Gałkowski, Renata Gliwa
Uniwersytet Łódzki

Introduction

The volume *Geographical names in physical space* is the third part of the scientific project *Nomina loci*, elaborated in the onomastic center of the University of Łódź on the basis of discussions during the 18th International and Polish Onomastic Conference “Microtoponymy and macrotoponymy”. The first volume was published in 2014 under the name *Microtoponymy and macrotoponymy. Preliminary problems* (eds. Artur Gałkowski, Renata Gliwa). The book presents general and theoretical issues concerning the geonymy in its oico- and anoiconymic dimension. The second one *Microtoponyms and macrotoponyms in communication and literature* appeared in 2015 (eds. Artur Gałkowski, Renata Gliwa) and was dedicated to reflection on the functioning of micro- and macrotoponyms in various communication plans, and to literary onomastics (here can be found the analysis of toponyms in formal terms, pragmatic and cultural, as well as their reference to the sphere of media and literary communication).

The monograph *Geographical names in physical space* continues reflections on the toponymy, with particular focusing on the functioning of micro- and macrotoponymic units (place and terrain names) in a wider meaning physical space. This space consists of the natural landscape, the terrain, the hydrography, which are connected with specific regions and topographical objects, as well as forms that constitute the structure of towns and villages. The multilingualism of the volume and the participation of the representatives of the various academic centers permit the presentation of the latest toponomastic research results in Polish and foreign studies of micro- and macrotoponyms, especially in the Eastern and Western Slavonia, but also in other European regions.

In the same way as the previous two volumes, the present one is published under the auspices of the Committee of Slavic Onomastics c/o the International Committee of Slavists – an organization that promotes the latest research in the field of Slavic onomastics.

Artur Gałkowski, Renata Gliwa
University of Łódź

Witold Mańczak

Uniwersytet Jagielloński

O pochodzeniu nazwy Polski

Spośród wszystkich nazw geograficznych występujących w naszym kraju najczęściej używana jest nazwa Polski. Jej pochodzeniu poświęcam niniejszy artykuł. Chodzi mianowicie o to, że w roku 2008 znany archeolog Przemysław Urbańczyk wydał książkę pt. *Trudne początki Polski*, na obwolucie której czytamy, że „książka jest próbą podjęcia krytycznej dyskusji z wieloma utrwalonymi poglądami na początki polskiej państwowości. Dotyczy to m.in. tak newralgicznych zagadnień, jak: wiarygodność istnienia plemion Polan i Wiślan, początki polskich miast, identyfikacja stolicy państwa wczesnopiastowskiego i jego granic, interpretacja Zjazdu Gnieźnieńskiego oraz pochodzenia nazw *Polska* i *Polacy*”.

Jeśli chodzi o ostatnią kwestię, P. Urbańczyk sądzi, że „zarówno Lechici wymyśleni przez Mistrza Wincentego, jak i plemię Polan, które miało rzekomo utworzyć «polskie» państwo, są wytworami «narodowego» pojmowania dziejów» [Urbańczyk 2008: 59]. Według P. Urbańczyka „najpierw wprowadzono ogólnopaństwową nazwę *Polonia* i dopiero później względy praktyczne wymusiły wprowadzenie podziałów wewnętrznych. Poszukiwanie korzeni Wielkopolski, Małopolski, Śląska, Mazowsza, Kujaw czy Pomorza w jakichś czasach «plemiennych» jest więc próbą odwrócenia procesu historycznego” [ibidem: 359]. Zdaniem warszawskiego archeologa „to nie od plemienia *Polan* pochodzą nazwy państwa i poddanych Bolesława Chrobrego, lecz wręcz przeciwnie – to «Polanie» są późnym produktem etymologizujących wysiłków średniowiecznych kronikarzy, próbujących zrationalizować znaczenie «obco» brzmiącej, bo od początku zlatynizowanej nazwy *Poloni*, która miała znaczenie polityczne, a nie etniczne” [ibidem: 360]. W przekonaniu autora opracowania „wybór choronimu *Polonia* świadczy o tym, że żadni *Polanie* nigdy nie istnieli jako wyróżnialny etnos. Z polityczno-pragmatycznego punktu widzenia nawiązanie do jakiegoś starszego etnonimu lokalnego byłoby bowiem niewiarygodnym samoograniczeniem i utrudniałoby ideologiczną integrację zróżnicowanego kulturowo obszaru we wspólnotę etnopolityczną. Odwołanie się do jednej tylko tradycji etnicznej utrudniałoby proces ponadlokalnej identyfikacji. [...] «administracyjne» narzucenie wspólnej ponadetnicznej nazwy było więc politycznym symbolem wewnętrznego programu zjednoczeniowego” [ibidem: 358].

Wszystko to pozostaje w rażącej sprzeczności z wynikami badań onomastycznych, które wykazują powszechną tendencję polegającą na tym, że nazwy terytoriów z reguły rozszerzają swoje znaczenie. Przykładowo, jedno z lotnisk paryskich nazywa się *Roissy-en-France*. W nazwie tej wyraz *France* nie oznacza dzisiejszej Francji, ale się odnosi do małego obszaru zwanego za naszych czasów *Île-de-France*, gdzie rzeki Marna i Oise wpadają do Sekwany. Tak więc zasięg nazwy *France* uległ ogromnemu rozszerzeniu.

Podobnie nazwa *Śląsk* pierwotnie oznaczała niewielki obszar położony w sąsiedztwie rzeki Ślęzy i góry Ślęzy. A więc i tu doszło do znacznego rozszerzenia znaczenia tej nazwy geograficznej.

Kolejnym przykładem niech będzie niewielki skrawek dzisiejszej Szwecji, który się zowie *Roslagen*. Od pierwszego członu tej nazwy złożonej (*Ros-*) pochodzi fińska nazwa Szwecji *Ruotsi*, z kolei od fińskiego *Ruotsi* wywodzi się nazwa *Rusi*, a od niej nazwa *Rosji*, największego państwa na świecie, rozpościerającego się od Morza Bałtyckiego po Cieśninę Beringa.

Nazwa *Portugalii* związana jest z nazwą miasta *Porto* (od której pochodzi też nazwa wina *porto*). Miasto to, położone na północ od Lizbony u ujścia rzeki Douro do Oceanu Atlantyckiego, zwało się w starożytności *portus Cale*, a nazwa ta rozszerzona została najpierw na okolice miasta, a w końcu na cały kraj.

Włochy nazywają się po włosku *Italia*, a nazwa ta pierwotnie oznaczała najbardziej południowy skrawek Półwyspu Apenińskiego, doznawszy zaś kilkakrotnie rozszerzenia znaczenia, już w starożytności nabrała znaczenia niemal dzisiejszego.

Nazwa *Indii* pochodzi od sanskryckiego słowa *sindhu* 'rzeka'. Wyrazu tego zaczęto używać na oznaczenie wielkiej rzeki zachodniego Hindustanu, a następnie krainy położonej nad dolnym Indusem. Kraj ten podbili władcy perscy z dynastii Achemenidów, a w wymowie irańskiej z *Sindhu* powstało *Hindu*. Nazwę tę, pierwotnie odnoszącą się do dorzecza Indusu, później rozszerzono na dorzecza Gangesu i Brahmaputry, a w końcu Indianami zaczęto nazywać cały subkontynent położony na południe od Himalajów.

Łaciński choronim *Africa* pierwotnie oznaczał rzymską prowincję, która stanowiła przeciwległe wybrzeże Sycylii. Później ta nazwa zaczęła oznaczać jedną z kontynentalnych części świata.

Grecy *Azję* pierwotnie nazywali lidyjskie wybrzeże Azji Mniejszej. Ostatecznie nazwa ta stała się nazwą ogromnego kontynentu.

U Herodota *Europa* oznacza krainę położoną na północ od Morza Egejskiego w przeciwstawieniu do Peloponezu i Wysp Egejskich. Ostatecznie nazwa ta zaczęła oznaczać jedną z części świata.

Nazwa *Finlandii* pierwotnie odnosiła się do jej południowo-zachodniej części, a dopiero później doszło do jej rozszerzenia na obszar dzisiejszy.

Nazwa *Syberii* pierwotnie się odnosiła do tzw. Kraju Tobolskiego, a później zaczęła oznaczać niemal całą północną Azję.

W świetle tych przykładów, których ilość można by łatwo pomnożyć, nie ulega wątpliwości, że nazwa *Polska* pierwotnie oznaczała ziemię Polan, a dopiero później doznała rozszerzenia znaczenia, odnosząc się np. do terytorium państwa Bolesława Chrobrego.

Trzeba jeszcze wrócić do cytatu z obwoluty książki P. Urbańczyka: „Książka jest próbą podjęcia krytycznej dyskusji z wieloma utrwalonymi poglądami na początki polskiej państwowości. Dotyczy to m.in. tak newralgicznych zagadnień, jak: wiarygodność istnienia plemion *Polan* i *Wiślan*”. Jeśli chodzi o Wiślan, należy podkreślić, że nazwa *Wiślanie* pojawia się w IX w. w trzech niezależnych od siebie źródłach, a mianowicie u Geografa Bawarskiego, w opisie Germanii sporządzonym przez anglosaskiego króla Alfreda Wielkiego oraz w anonimowym żywocie św. Metodego. Otóż jest bardzo ważne, że P. Urbańczyk nie przytacza żadnego argumentu na poparcie tezy, jakoby te trzy przekazy nie były „wiarygodne”.

Na stronach 359–360 P. Urbańczyk pisze, że „gdyby Chrobry uważał się za księcia *Polan*, to bez najmniejszej wątpliwości wybrałby dla swojego państwa nazwę *Polania*, a nie *Polonia*”. Warszawski archeolog ma na myśli denar z czasów Bolesława Chrobrego, na którym nasz władca określany jest jako *dux Poloniae*. W związku z tym należy podkreślić, że Bolesław Chrobry był analfabetą i nie znał łaciny, a cudzoziemiec kierujący jego mennicą, chociaż zapewne znał się na swoim rzemiośle, to mało prawdopodobne jest, żeby równocześnie był obdarzony uzdolnieniami językoznawczymi, które by go skłaniały do rozważań nad łacińską nazwą państwa polskiego księcia. Warto też uwzględnić fakt, że w średniowiecznej łacińskiej terminologii geograficznej nazwy typu *Saxonia* były nieco częstsze od nazw typu *Campania*. Policzyłem, że w pierwszym tomie *Monumenta Poloniae Historica* nazwy na *-onia* były zaświadczone 51 razy, a nazwy na *-ania* – 44 razy i to też mogło być przyczyną tego, że nazwa naszego kraju utrwaliła się jako *Polonia*.

Swoje rozważania na temat pochodzenia nazw *Polska* i *Polacy* P. Urbańczyk kończy następującym wyznaniem: „Ja, w każdym razie, godzę się z mało «patriotyczną» konkluzją, że nasz narodowy etnonim choć miał «polskie» pochodzenie, to został oficjalnie przyjęty pod wpływem faktów dokonanych wcześniej za granicą” [Urbańczyk 2008: 359]. Wypadki, że sąsiedzi nazywają jakiś lud inaczej, niż on sam siebie nazywa, nieraz się zdarzają. Daleko nie szukając, wystarczy wspomnieć o tym, że nasi zachodni sąsiedzi sami siebie nazywają *Deutsche*, ale my – podobnie jak i inni Słowianie – nazywamy ich *Niemcami*, a odpowiednikiem polskiego przymiotnika *niemiecki* jest fr. *allemand*, ang. *German*, fińskie *saksalainen* (dosłownie ‘saski’) czy litewskie *vokiškas* (o niejasnej etymologii). Jednak wypadki, żeby jakaś grupa etniczna nazywała siebie etnonimem nie rodzimym, ale utworzonym przez inną grupę etniczną, są niesłychanie rzadkie, a w ogóle możliwe jest to tylko wtedy, gdy jakaś ludność ulega ogromnemu wpływowi innego języka. Jako przykład można przytoczyć kilkunastotysięczną wspólnotę językową zamieszkałą w Grecji, w okolicach Salonik, którą językoznawcy nazywają Meglenorunumami, a oni sami określają się jako *Vlaši* (tzn. Wołosi). Jednak

należy sobie uświadomić, że sytuacja naszych przodków za pierwszych Piastów była absolutnie nieporównywalna z sytuacją nielicznych Meglenorumunów, którzy nieustannie stykają się z ludnością obcą i na skutek tego są dwu- lub nawet trójjęzyczni. Dlatego nie jestem w stanie uwierzyć w twierdzenie P. Urbańczyka, jakoby łacińskie nazwy *Polonia* i *Poloni* powstały wcześniej od polskich nazw *Polski* i *Polan*.

Ponadto należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden poważny mankament koncepcji P. Urbańczyka. Chodzi mianowicie o to, że w artykule opublikowanym kilka lat wcześniej [Urbańczyk 2010: 362] archeolog powiada, że łacińskie nazwy *Poloni* / *Polani* oraz *Polonia* / *Polania* są „o oczywiście słowiańskim źródłosłowem”, ale nie ujawnia, jaka jest ich etymologia. Autor nieustannie powtarza, że nazwy *Poloni* i *Polonia* nie mają nic wspólnego z nazwą plemienia Polan, ale przemilcza sprawę o kapitalnym znaczeniu, a mianowicie kwestię, że jeśli nazwy *Poloni* i *Polonia* nie wywodzą się od nazwy Polan, to od jakiego innego wyrazu słowiańskiego one pochodzą.

Na zakończenie warto wspomnieć jeszcze o jednym. Zanim się ukazała jego książka, P. Urbańczyk w „Gazecie Wyborczej” z 25 maja 2008 r. zamieścił artykuł, w którym pokrótce przedstawił swe poglądy na pochodzenie nazw *Polski* i *Polaków*. Na ten artykuł zareagował Gerard Labuda, nestor polskich historyków, odpowiedzią pod znamienym tytułem *Nie było żadnych Polon / Polonów, byli Polanie* i przesłał ją do „Gazety Wyborczej” w grudniu 2008 r. Jednak według słów poznańskiego historyka „mimo wielokrotnych monitów redakcja «GW» wstrzymywała się od jej publikacji”. W końcu nieżyjący już dziś G. Labuda nie miał innego wyjścia jak opublikować swą odpowiedź w listopadzie 2009 r. w czasopiśmie „Mówią Wieki” [nr 598, s. 24–27], a więc w piśmie, którego nakład jest znikomy w porównaniu z nakładem „Gazety Wyborczej”.

Nie wyobrażam sobie, żeby redakcja „Gazety Wyborczej”, która odmówiła zamieszczenia artykułu jednemu z najwybitniejszych historyków polskich, jakim był G. Labuda, uczyniła to wyłącznie z własnej inicjatywy. Jest wysoce prawdopodobne, że w tej sprawie zadziałał P. Urbańczyk, i to tym bardziej, że wśród dzisiejszych archeologów polskich takie postępowanie jest bardzo rozpowszechnione. Większość dzisiejszych archeologów polskich usiłuje *per fas et nefas* prze-forsować tezę Godłowskiego o naddnieprzańskie praojczyźnie Słowian, przy czym przeciwników tej koncepcji nie dopuszcza do głosu [Mańczak 2004: 43]. Osobiście należę do tych, którzy sądzą, że nauka może się rozwijać jedynie w atmosferze zupełnie swobodnej dyskusji. Dlatego uważam, że P. Urbańczyk, jeśli nie dopuścił do zamieszczenia odpowiedzi G. Labudy w „Gazecie Wyborczej”, postąpił nieuczciwie.

Bibliografia

Labuda Gerard, 2009, „Mówią Wieki” nr 598: 24–27.

Mańczak Witold, 2004, *Przedhistoryczne migracje Słowian i pochodzenie języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Kraków.

Urbańczyk Przemysław, 2008, *Trudne początki Polski*, Wrocław.

Urbańczyk Przemysław, 2010, *Onomastyka a „sprawa polska”*, „Prace Komisji Nauk Filologicznych Oddz. PAN we Wrocławiu” II, 259–364.

Witold Mańczak

About the etymology of the name *Polska*

(Summary)

The text presents an opinion in the discussion on the etymology of the choronym *Polska* / *Polonia*. The author argues with Przemysław Urbańczyk, who claims that the name of *Polons* and *Polonia* has no connection with the tribe of Polans. On the contrary the opinion presented in the article maintains the historical truth according to which the Polans, whose name was mentioned, spread in the larger territory than the region inhabited originally by them. The author cites other similar examples in the history of tribes, nations and the formation of their denominative identity.

Słowa kluczowe: Polska, choronim, toponimia, etymologia.

Key words: Polska, choronym, toponymy, etymology.

Enzo Caffarelli

Università di Roma “Tor Vergata”

Replicazioni toponimiche nello spazio geografico e nello spazio linguistico

I toponimi, qualunque siano la natura, la storia, le dimensioni insediative del referente, spesso non esauriscono il loro percorso fermandosi a designare un'entità unica, ma viaggiano nel tempo e nello spazio; e tale spazio può avere una duplice natura: geografica e linguistica.

Il nome di luogo viaggia nello spazio geografico attraverso i processi di duplicazione e, non raramente, di replicazione multipla, che hanno alla base numerose motivazioni, legate alle migrazioni dei popoli, alle apparenze geomorfologiche o ambientali o di antropizzazione, alle commemorazioni e tributi, a ragioni economiche e turistiche. Viaggia invece nello spazio linguistico attraverso due potenzialità del nome proprio che si traducono in processi tipici e sovente collegati tra loro: la lessicalizzazione (dal nome proprio al nome comune) con l'eventuale successiva rionimizzazione (dal nome comune al nome proprio) e la transonimizzazione (dal nome proprio a un altro nome proprio appartenente a una tipologia onimica differente).

In queste pagine saranno portati alcuni esempi di macro- e microtoponimi italiani (tenendo presente, ma non tornando sulla discussione in merito, che la distinzione tra queste due categorie è sottile e perlopiù opinabile¹ che hanno percorso un cammino nello spazio geografico e / o in quello linguistico sia in Italia e nell'italiano, sia, soprattutto, in altre lingue, nazioni e continenti.

Esistono località italiane i cui nomi sono noti nel mondo per le bellezze artistiche, la cultura, i prodotti tipici artigianali e alimentari; altre sono divenuti note o addirittura celeberrime senza un merito diretto: sono casi in cui il toponimo originale ha assunto un imprevedibile significato e per le più svariate ragioni è oggi usato come nome proprio o nome comune in molte lingue. Il fenomeno riguarda qualsiasi tipologia di nome proprio; in ambito antroponimico e crematonimico, si pensi alla voce *paparazzo*: in origine soprannome per indicare un papero con suffisso spregiativo (se non un nome di mestiere per 'prete sarto'), poi fissatosi in

¹ Cfr. Caffarelli 2015a; 2015b; Poccetti 2014.

un nome di famiglia, tipico del centro della Calabria, quindi scelto come soprannome o cognome per un personaggio finzionale (il fotoreporter mondano del film di Federico Fellini *La dolce vita*, 1960), di lì in poi divenuto nome comune per indicare una particolare categoria di fotografi legati ai divi dello spettacolo, e poi rionimizzato in centinaia di insegne di ristoranti, pizzerie, hotel, saloni di bellezza, boutique di gioielli, ecc. [Caffarelli 2015b].

Ma, limitando l'analisi ai toponimi, possiamo avviare l'indagine con alcuni esiti del fenomeno migratorio che dall'Italia ha condotto negli altri continenti, in particolare nell'Europa centro-settentrionale, nelle due Americhe e in Australia, circa 28 milioni di cittadini tra gli ultimi decenni del XIX secolo e gli anni 70 del XX e che conta oggi su 80 milioni di italiani o di oriundi residenti fuori d'Italia.

1. Replicazioni nello spazio geografico

Se consideriamo, per esempio, i toponimi della Campania replicati negli Stati Uniti d'America, scopriamo che i centri abitati di nome *Sorrento* sono almeno 8, oltre a un tunnel nell'Ohio, una baia nel Maine, ecc.; *Pompeii* (con due *i*) si trova nel Michigan (e un corso d'acqua omonimo nel Kentucky); un parco *Benevento* è nel Massachussetts; *Capri* dà nome a villaggi, miniere, laghi e naturalmente isole; *Naples* è nome di luogo diffusissimo, soprattutto in California e in Florida, e almeno presso New York un paese si chiama proprio *Napoli*. Numerosi i nesonimi replicati: la città di Ponza si trova nella contea Bell, nello stato del Kentucky; oltre 20 sono i toponimi con il nome *Capri*: isole anche in Alabama, Florida e South Carolina, laghi nel Montana e nello Stato di New York, eliporto in Colorado e... un paio di grandi *shopping center* in California. *Sicilia* e *Sardegna* figurano con i corrispondenti inglesi: *Sicily* è un'isola della Florida, della Louisiana e della Pennsylvania, una miniera in California, un paese dell'Illinois; *Sardinia* è una cittadina nell'Indiana, nell'Ohio, nel South Carolina, presso New York, ecc. Si tratta, qui, perlopiù di riferimenti diretti.

Merita particolare attenzione il caso di Osasco in Brasile, Paese altrettanto ricco di nomi di comuni italiani, specie settentrionali, considerata la provenienza di gran parte degli emigrati (*Nova Bassano*, *Nova Bréscia*, *Nova Pádua*, *Nova Trento*, *Nova Veneza*, *Nova Verona*, *Nova Beluno*, *Val Trentina*...). Si tratta in genere di paesi piccoli, ma nello Stato di Saõ Paulo sorgono la città e il municipio di Osasco, prosecuzione dell'area metropolitana di San Paolo; venne fondata negli anni 80 del XIX secolo da Antonio Giuseppe Agu, nativo di Osasco in provincia di Torino, paesino medievale che contava 944 abitanti all'ultimo censimento Istat (2011); l'Osasco brasiliana ne ha invece quasi 750 mila, quinta città dello stato dopo San Paolo, Guarulhos, Campinas e São Bernardo do Campo [DEMIM: 583].

Un secondo caso di derivazione toponimica, stavolta indiretta perché mediata da un antroponimo (si tratta dunque di una transonimia bidirezionale), assai poco conosciuto dagli stessi italiani, conduce a Brazzaville, capitale della Repubblica del Congo²; ebbene, quel toponimo deriva da Pietro Paolo Savorgnan di *Brazzà* (1852–1905), il nobile francese d'adozione ma friulano d'origine (sebbene nato a Castel Gandolfo presso Roma) che esplorò per conto del governo di Parigi una vasta area dell'Africa centrale e ottenne, in cambio di protezione, che i francesi governassero la nuova colonia. Savorgnan fondò appunto Brazzaville nel 1880, sul fiume Congo, prima capitale dell'Africa Equatoriale Francese. L'esploratore veniva da uno dei rami della famiglia: i Brazzà o Brazzacco traevano il loro predicato nobiliare da *Brazzacco*, località nel comune udinese di Moruzzo (dove si trova tuttora una Villa Savorgnan di Brazzà)³.

Un terzo caso, qui con una mediazione agionimica, concerne Copertino. Il comune leccese corrisponde al centro californiano di *Cupertino*, nella contea di Santa Clara in California, cuore abitato della cosiddetta Silicon Valley, una delle capitali mondiali dell'industria informatica e telematica⁴. Cupertino prende il nome nel 1898 da un'azienda vinicola che a sua volta lo aveva tratto da un vicino corso d'acqua, così battezzato nel '700 dal cartografo Petrus Font, cronista dell'esploratore spagnolo Don Juan Bautista de Anza. La scelta era stata compiuta in onore del suo santo patrono in Italia, San Giuseppe da Copertino, il santo "volante" canonizzato nel 1767. Dal nome di un santo, dunque, a un idronimo e di qui a un nome aziendale e infine a un toponimo vero e proprio.

1.1. La replicazione nell'astrotoponimia

La replicazione nello spazio geografico interessa anche l'astrotoponimia, ossia l'insieme dei nomi attribuiti a punti specifici della superficie dei pianeti e dei satelliti del sistema solare o alle loro atmosfere [Caffarelli 2004]. Per gli italiani, e per i piemontesi in particolare, Locana, poco più di 2 mila abitanti, a 60 km da Torino, dialetto franco-provenzale, è la sede della comunità montana Valle Orco e Soana, nell'alto Canavese, nota in passato come la città dei calderai (e la sua frazione Fornolosa per gli spazzacamini); ma per la comunità scientifica interna-

² Già Congo francese, Repubblica Popolare del Congo, a lungo internazionalmente chiamata anche Congo-Brazzaville, per distinguerla dall'altro Congo, ex Belgia, poi Zaire, ora Repubblica Democratica del Congo (Congo-Kinshasa).

³ Savorgnan di Brazzà fu uno dei pochi colonizzatori di idee aperte, contrario allo schiavismo, allo sfruttamento coloniale e alla violenza. Per questo visse forti contrasti col governo francese, lasciò la Francia per l'Algeria, morì a Dakar (forse avvelenato) ed è tuttora conosciuto e ammirato in Africa più che in Europa. Sepolto ad Algeri, per lui fu costruito un mausoleo, dove ora ne riposano le spoglie, proprio a Brazzaville, che gli ha dedicato anche l'università, un liceo e il viale principale.

⁴ Vi risiedono la Apple, la Hewlett Packard, la Symantec e altre notissime aziende.

zionale, *Locana* è un piccolo cratere su Marte. I crateri del pianeta rosso, quando non portano nomi di scienziati o di scrittori che hanno contribuito alla sua conoscenza, sono infatti intitolati a città di tutto il mondo che abbiano meno di 100 mila abitanti, e l'Italia è rappresentata 8 volte; con toponimi ancora piemontesi – *Neive* (Cuneo) e *Novara*⁵ – e con il Meridione: *Mistretta* in Sicilia, *Nardò* in Puglia, *Sarno* in Campania come inoltre *Ercolano*, segnalato latinamente come *Herculaneum*. Altri toponimi italiani sono finiti su pianeti e satelliti del nostro sistema: *Verona* è su Miranda, satellite di Urano; qui l'ambito semantico è dato dai personaggi e dai luoghi letterari di Shakespeare (Miranda è appunto protagonista della *Tempesta*): la città scaligera denomina una rupe in quanto sede della vicenda di Romeo e Giulietta; lo stesso vale per *Mantua*, in quanto toponimo dei *Two gentlemen from Verona*; *Syracusa* (da *La commedia degli errori*) e *Sicilia*, dove s'ambienta *Racconto d'inverno*.

Su Gaspra, uno degli asteroidi compresi tra Marte e Giove, i crateri sono stati battezzati con nomi di cave e grotte famose; l'Italia è ricordata con *Azzurra*, la grotta dell'isola di Capri; *Stiffe*, le cave presso San Demetrio ne' Vestini in Abruzzo; e *Castellana*, per le grotte nella bassa Murgia barese. Numerosi sono i Comuni italiani ai quali è dedicato un asteroide o pianeta minore. Uno di questi corrisponde a Belgirate comune piemontese del Verbano-Cusio-Ossola; l'etimologia conduce all'aggettivo etnico *bulgarus* (DTI: s.v.) ma l'esito moderno del toponimo fa pensare a un "bel" movimento circolare di un asteroide⁶.

1.2. Replicazione pluritipologica

Si è detto di *Verona* e di *Mantova* nel sistema solare. Ebbene, il nome della città veneta coincide con almeno 18 centri abitati degli Stati Uniti e uno in Canada (ma solo alcuni di questi toponimi derivano direttamente da Verona). Sicuramente connesse alla città italiana sono un piccolo centro californiano, una cittadina nel Maine, una nel Missouri, così come quella dello Stato di New York⁷. Verona è inoltre legata a un medicinale ipnotico, un tempo largamente diffuso, il *Veronal*; creato da Hermann Fisher per la Bayer nel 1903, anche conosciuto come *Barbital*,

⁵ Comune che peraltro conta più di 100 mila abitanti, cfr. il censimento nazionale Istat del 2001.

⁶ Altri asteroidi dedicati a comuni italiani (salvo casi in cui potrebbe trattarsi di un cognome) sono: *Assisi*, *Bassano*, *Caprara* e *Caprera*, *Cremona*, *Gorizia*, *La Spezia*, *Lucca*, *Messina*, *Monsummano*, *Montefiore*, *Montelupo*, *Palazzolo*, *Palermi* e *Palermo*, *Palestrina*, *Pejo*, *Pino Torinese*, *Piteglio*, *Pordenone*, *Putignano*, *Roma*. Un altro gruppo di asteroidi porta denominazioni antiche di città italiane, come *Bononia*, *Brixia*, *Parthenope* e *Tergest* (ossia Bologna, Brescia, Napoli e Trieste) oltre a *Venetia*; altri ancora corrispondono a coronimi o idronimi: *Ciociaria*, *Liguria*, *Sicilia*, *Susa*, *Verbano*, *Isonzo*, *Riparia*.

⁷ Al contrario, il nome del villaggio dello stato del Nebraska deriva dal cognome di una famiglia di pionieri (la famiglia Veronica), che colonizzarono quel territorio; e quello della cittadina della Pennsylvania ha avuto origine dalla fusione di due altri precedenti toponimi, *Verner* e *Iona*.

pare tragga la propria origine dal fatto che il chimico tedesco si trovasse nella città veneta nell'anno della scoperta del medicinale, e che il farmaconimo fosse conseguenza della suggestione prodotta dalla tragedia shakespeariana e dalla città che ne faceva da scenario [La Stella 1990: 208].

Analogamente, *Mantua*, forma latineggiante per *Mantova*, è anche una cittadina di *Mantua* nella provincia di Pinar di Río, nell'isola di Cuba, secondo la leggenda fondata da Antonello Fiorenzano, un avventuriero mantovano al soldo dei francesi, approdato nell'attuale porto di Los Arroyos nei primi del Settecento; si ipotizza però che la città non derivò direttamente il nome dal gruppo dei primi coloni, ma dal nome della nave su cui viaggiavano, il brigantino *Mantua* (DEMIM: 460–461). Ipotesi non del tutto certa, se si considera anche che il toponimo *Mantua*, non relazionabile con la città di Mantova, si ritrova replicato almeno in dieci centri degli Stati Uniti e tre in Brasile.

Gli esempi appena citati rappresentano casi di duplicazione pluritipologica, se non vogliamo assimilare un insediamento umano nelle Americhe ai punti di riferimento sulla superficie di un satellite né agli odonimi urbani che pure sono intitolati a Verona a Mantova⁸, così come a migliaia di altri toponimi. Ma un ben più ampio numero di tipologie incontreremo a proposito delle replicazioni negli spazi linguistici.

1.3. I toponimi teatro di battaglia e i luoghi ameni

Altri casi tipici di replicazione toponimica si devono a località che sono stati teatri di battaglie [Caffarelli 2014]. Il nome del comune calabrese di *Maida* (Catanzaro) è assai più conosciuto in Inghilterra che in Italia. Un grande quartiere londinese si chiama infatti *Maida Vale* con la collinetta *Maida Hill* e tale è il nome della stazione metropolitana ed è ben noto quale importanza rivestano, nella toponimia urbana, le linee sotterranee determinando una sorta di iperonimia odonimica [Caffarelli 2015a]. Il 4 luglio 1806 il generale John Stuart, alla guida delle truppe inglesi alleate dei Borbone, sconfisse i francesi con un'abile strategia e al ritorno in patria, Londra volle dedicare un'area pubblica a quella battaglia. Un secolo e mezzo dopo, Maida Vale è entrata prepotentemente anche nella storia del cinema, grazie al film *Il delitto perfetto* di Alfred Hitchcock⁹.

⁸ Secondo la banca dati dei SEAT Pagine Gialle Italia, al 2014 risultavano in Italia 270 odonimi *Verona* e 215 odonimi *Mantova*.

⁹ Nella pellicola del 1954 protagonista è il telefono: attraverso una telefonata Tony Wendice, interpretato da Ray Milland, deve dare il via all'assassinio della moglie Margot (Grace Kelly) affidato a un sicario; per telefonare in casa l'uomo digita l'indicativo che, in Inghilterra, era alfanumerico: sigla della zona + numero; ebbene, la casa dei Wendice si trova a Maida Vale e Tony digita una "M", su cui Hitchcock gioca per intitolare il film, nell'originale, "Dial M for Murder", ossia 'digita M per omicidio'.

Rivoli, nome-simbolo per parchi, giardini, hotel, ristoranti, teatri, cinema, laghetti artificiali e luoghi ameni in generale in decine di nazioni e continenti, ha intrapreso un percorso onimico legato alla vittoria napoleonica sull'esercito austriaco del gennaio 1797, nell'area di Rivoli Veronese (in Veneto) e al desiderio di ricordare la località gardesana, al ritorno in Francia, intitolandole uno dei più rinomati e illustri tratti di Lungosenna parigini, l'attuale *Rue de Rivoli*. I giardini, l'atmosfera festosa e l'imponenza della costruzione di tale area di circolazione hanno trasformato *Rivoli*, via via sottratto a qualsiasi legame trasparente con il luogo della battaglia, in un nome-garanzia internazionale¹⁰.

Sostenuto probabilmente anche dall'analogia formale, un altro toponimo italiano è divenuto emblema di parchi, ville, giardini, giochi, spettacoli, ipermercati e amenità internazionale; si tratta di *Tivoli*, antica città del Lazio [Caffarelli 2015a: 100–101]. Nel medesimo ambito, a *Rivoli* e *Tivoli* si aggiunge il nome di uno dei cosiddetti castelli romani, *Frascati*. Dopo avervi soggiornato, re Gustavo III di Svezia fece costruire a Stoccolma dall'architetto Louis Jean Desprez nel 1791–1792 una villa che chiamò *Frescati*, con voluta rietimologizzazione (da *fresco*) per il clima mite che vi aveva incontrato anche d'estate. Nel XIX secolo il nome si è esteso fino a denominare un'ampia area verde della capitale svedese, dove hanno trovato sede la Reale Accademia per l'Agricoltura, l'Università, la Reale Accademia delle Scienze, il Giardino Botanico e il Museo di Storia naturale. *Frescati* è stato inoltre il nome di una grande villa inglese, edificata nel 1739 a Blackrock dalla famiglia Hutchinson, anche in questo caso una deliberata corruzione dell'italiano *Frascati*¹¹.

Tornando ai luoghi teatro di battaglie, il caso di *Magenta* offre un percorso articolato che, concretizzatosi in una duplicazione geografica, introduce però a un processo di lessiconimizzazione che riguarda la replicazione nello spazio linguistico. Scorrendo i paragrafi della voce *Magènta* dal DI, incontriamo *magenta* 'color porpora non spettrale, che risulta dalla fusione dei colori delle due estremità dello spettro, il violetto e il rosso; colore cremisi carico' datato 1931 e dal GRADIT più vagamente ma più opportunamente alla seconda metà del sec. XIX; *magenta* '(in fotografia e in tipografia) colore ottenuto per la composizione additiva dal rosso e dal blu'; *magenta* 'fuchsina' (1975); *rosso magenta* (1956); *color magenta* (1967); *lingua magenta*, voce medica; *bronzo di Magenta* 'derivato dal wolfram' (1895). In inglese, segue in nota il DI, *Magenta red* è documentato dal 1860 e in francese *magenta* 'nuance de rouge violacé' dal 1862. Anche il DI accredita senz'altro l'ipotesi che il cromonimo alluda al sangue sparso nella bat-

¹⁰ Hotel chiamati *Rivoli*, per esempio, si segnalano a Roma, Firenze, Sorrento, Cervia (Ravenna), ovviamente Parigi, Monaco di Baviera, Järrenpää e Vantaa in Finlandia, Casablanca, Sharm El Sheikh in Egitto, Jounieh in Libano, Gerusalemme, Nuova Delhi, ecc. e si noti il legame con il valore parigino del termine anche nei nomi composti: *Villa Rivoli* a Nizza, *Rivoli Jardin* a Helsinki, *Rivoli Ramblas* a Barcellona.

¹¹ Dopo lo sviluppo residenziale dell'area denominata *Frescati Park*, la villa è stata demolita, per favorire la speculazione edilizia, alla fine degli anni 60 del Novecento.

taglia del 1859, mentre l'*Etimologico*, ripetendo un'ipotesi accreditata anche da altre fonti lessicografiche, preferisce indicare «prob. con riferimento al colore dei pantaloni dei soldati zuavi dell'esercito francese»¹².

L'eco mondiale delle battaglie è ben documentata nella storia del nome *Magenta* da Mauro Boscarol e parrebbe legata all'elevato numero di morti e feriti probabilmente dell'intera Seconda guerra d'indipendenza dall'aprile al luglio 1859 che ebbe in Magenta a Solferino i principali teatri di battaglia. Già il 5 agosto 1859 nelle pagine dello «Wisconsin Daily Patriot» un negozio di New York pubblicizzava i *Magenta Long Shawls* 'scialli lunghi magenta' (e un ristorante di Richmond annunciava che veniva servita una *Solferino Soup*)¹³. Sappiamo che il colorante sintetico scoperto a Lione proprio nel 1859 e brevettato dalla società Renard Frères & Franc come *fuchsine* fu nuovamente brevettato con altro procedimento in Gran Bretagna nel 1860 da Simpson, Maule & Nicholson come *roseine*. Questa azienda chiamò il colore della roseina dapprima *solferino* e poi *magenta*, a dimostrazione della popolarità dei due toponimi italiani dopo le battaglie del 1859.

La vittoria, soprattutto da parte francese, ebbe la tradizionale riproduzione a cascata in campo onimico. Non solo tra gli odonimi – il *Boulevard de Magenta* a Parigi è tra quelli che partono a raggiera da Place de la République – ma anche con le due navi da guerra gemelle francesi costruite nel 1861 con i nomi *Magenta* e *Solferino* e con il comune di Dizy-sur-Marne nella Champagne, ribattezzato nel 1881 *Dizy-Magenta*¹⁴ (anche negli Stati Uniti figurano 9 siti così denominati, tra cui alcune miniere e corsi d'acqua e almeno tre centri abitati, due in Louisiana e uno in Mississippi) e l'uso antroponimico di *Magenta* (nome personale femminile in paesi anglofoni e denominazione di un gruppo musicale britannico). Non solo, ma il vincitore di parte francese della battaglia di Magenta del 1859, il capo dell'Esercito Italiano di Napoleone III, Marshal Marie Edme Patrice Maurice de Mac-Mahon, oltre a essersi fregiato del titolo di *Maréchal de France* dopo quella vittoria, fu da Napoleone III creato (1°) Duca di *Magenta*. Il titolo nobiliare non è un dettaglio perché Mac-Mahon da allora e sempre più spesso venne chiamato in modo breve *Magenta*, proseguì la carriera militare e politica, fu governatore generale dell'Algeria e dal 1873 al 1879 presidente della Terza Repubblica francese, dopo Adolphe Tiers e prima di Jules Grévy. Dunque *Magenta* come predicato nobiliare e infine antroponimo *tout-court* ebbe una straordinaria popolarità al di là dei valori deonimici del toponimo milanese, di cui si è detto.

¹² Se appare un fatto notevole che il deonimico o tranonimo *magenta* sia documentato già all'indomani della battaglia, sarebbe un fatto linguisticamente del tutto insolito che un cromonimo possa essersi diffuso a motivo della divisa degli zuavi di Napoleone III che parteciparono alla battaglia, tenendo conto che la produzione della fucsina (il cui colore fu appunto detto *magenta*) ebbe inizio solo pochi giorni prima della battaglia (e ancor meno probabile è che il nome derivi dalle giubbe dei garibaldini che pure combatterono al fianco dei francesi).

¹³ Cfr. www.boscarol.com [consultato il 30 aprile 2014].

¹⁴ Dal 1965 Magenta si è separato dal restodel comune.

2. Replicazioni nello spazio linguistico

Ancora un teatro di battaglia è utile per introdurre i percorsi deonimico-transonimici dei toponimi italiani. *Cerignola*, in Puglia, rappresenta un caso di deonimizzazione di un aspetto particolare della battaglia di cui fu teatro, quello che possiamo definire della ‘confusione’. Il valore lessicalizzato di *Cerignola*, dove gli spagnoli del Gran Capitán, Gonzalo Fernández de Córdoba, sconfissero i francesi del duca di Nemours, Louis d’Armagnac nel 1503, in una battaglia breve ma storica, sia per le nuove tattiche e le nuove armi messe in campo, sia perché risultò una tappa fondamentale per il possesso del Regno di Napoli, è sconosciuto all’italiano: il deonimico è esclusivamente iberico. In spagnolo esiste la voce *chirinola* ‘discussione, specie se animata e accalorata’, nonché ‘schermaglia, lotta’ anche ‘sciocchezza’ o ‘festa con giochi, divertimento’ e *Estar de chirinola* vale ‘essere pieni di spirito’; *pasar la tarde de chirinola* ‘trascorrere la sera in conversazione’; si tratta di significati piuttosto distanti tra loro, tappe di un degrado semantico: la battaglia armata diventa una scaramuccia, una semplice discussione; poi l’eponimo metonimico non è la battaglia in sé, ma i grandi festeggiamenti che ne seguirono l’esito, con un successivo distanziamento dall’evento in sé, tale che la voce è spesso associata in Spagna alle festività natalizie¹⁵. Anche nel catalano è penetrata la voce, trasformandola in *xerinola*. Molti si vanterono d’aver partecipato allo scontro di Cerignola, più di quanti furono realmente presenti; per tale motivo il toponimo è entrato nell’immaginario popolare degli spagnoli da cinque secoli rimanendovi vivissimo.

2.1. Vulcanonimi e nesonimi

Nello spazio linguistico, tra processi di lessicalizzazioni e transonimie, possiamo collocare tre nomi di vulcano. Sparsi nel mondo troviamo locali di ristorazione che si rifanno nel nome, e spesso nel logo, al *Vesuvio*, vulcano nell’area di Napoli; si tratta per la maggior parte di pizzerie che uniscono la tradizione culinaria alla metafora del fuoco; abbondano anche le pasticcerie e i negozi che rivendono pasta e altri prodotti della tradizione alimentare italiana (*Vesuvio* / *Il Vesuvio* / *Vesuvio Pizza* / *Vesuvio Cakes* / *Vesuvio Foods* / *Chicken Vesuvio*). Alcune navi da guerra inglesi e americane sono state denominate *Vesuvius*, anche qui seguendo la prassi allusiva che accosta la potenza ignivoma dei vulcani al potenziale bellico delle navi. Nel Nord-ovest del Canada si trova la *Vesuvius bay* (British Columbia) e con lo stesso nome si indica un piccolo centro della Virginia (USA). Una casa discografica scoz-

¹⁵ Per il castigliano si possono riassumere tre significati: *fruslería* (‘bagatela, nadería, pequenez, nonada’), *riña* (‘disputa, discusión’) e *fiesta* (‘juego, alegría, optimismo’). Cfr. www.diclib.com [consultato il 30 aprile 2014].

zese attiva negli anni Novanta era ispirata al vulcano (*Vesuvius Records*) e identico marchionimo identificata anche una casa discografica americana degli anni Sessanta del Novecento (e sempre negli Stati Uniti esistevano le etichette discografiche *Volcano* e *Pompeii*); un'antica marca di fiammiferi da cucina fabbricati in Belgio, *Vesuvium*, era ispirata, con ovvio accostamento simbolico, al vulcano; una birra prodotta dalla compagnia australiana Murray si chiama *Vesuvius* e nel logo riporta un disegno d'un vulcano in eruzione con la scritta «It goes off» per indicare che “spegne” la sete. Anche l'asteroide n° 13897 è dedicato al Vesuvio [Randaccio 2015].

L'*Etna*, la Montagna per antonomasia della Sicilia, denomina – anche nella forma latina *Aetna* – negli Stati Uniti più di una decina di città e piccoli centri sparsi tra i vari Stati, dalla California alla Georgia, dal Maine all'Ohio. La metafora determinata dalla potenza ignivoma del vulcano ha fatto sì che tra il '700 gli inizi del '900 numerose navi da guerra (specie della Marina Inglese) fossero varate con il nome *Etna*; similmente, anche alcune locomotive delle ferrovie inglesi furono così denominate. La *concept-car* ideata nel 1984 da Giorgetto Giugiaro per la casa automobilistica britannica Lotus è stata battezzata col nome del vulcano. Anche un modello di telefono cellulare dell'azienda coreana LG è stato dedicato all'*Etna*¹⁶.

Infine, *Stromboli*, che si eleva nell'omonima piccola isola dell'arcipelago siciliano delle Eolie: il nome è associato negli Stati Uniti a un particolare tipo di preparato alimentare chiamato *Stromboli*; si tratta di una sorta di rollè farcito con vari ingredienti (mozzarella, salumi, pomodoro e verdure). Si dibatte ancora su chi sia l'inventore di questo calzone-sandwich e sul nome che lo individua; due cuochi, entrambi d'origini italiane, si contendono il merito: Nazzareno Romano del “Romano's Restaurant & Pizzeria” di Essington (Philadelphia) e Mike Aquino del “Mike's Burger Royal” di Spokane (Washington); entrambi sostengono che la scelta del nome fu suggerita dal film di Roberto Rossellini *Stromboli (Terra di Dio)* del 1950 interpretato da Ingrid Bergman. In seguito, sotto la generica formula *Stromboli food* si sono via via indicate numerose varianti di questo prodotto. Ricordiamo inoltre che con il nome *Stromboli* è chiamato, nel film *Pinocchio* di Walt Disney (1940), il personaggio collodiano di *Mangiafoco*, con evidente richiamo alla sua natura ignifaga, nonché alla sua “italianità”. Sempre per il suo legame con il fuoco e il fumo, alla fine dell'Ottocento fu battezzata *Stromboli* una grossa loco-

¹⁶ Sarà forse, in alcuni casi, una coincidenza, ma con l'acronimo ETNA vengono chiamati l'*Electronic Transactions on Numerical Analysis*, rivista on-line di matematica della Kent State University (Ohio), l'*École des technologies numériques appliquées*, con sede a Ivry-sur-Seine (che nutre analoghi interessi legati alla ricerca matematica e ingegneristica), il progetto *European Thematic Network on Assistive Information and Communication Technologies*, rete tematica europea sulle tecnologie elettroniche e informatiche, la *European Tracking Network Association*, sistema telematico di informazione tra società assicurative europee per il recupero di auto rubate e l'*Extra-Terrestrial Nanomaterials Analysis*, progetto universitario (col contributo della “Sapienza” Università di Roma) sui materiali extraterrestri. La Volcano Corporation di San Diego (California), produttrice di strumentazioni e apparecchiature sanitarie, possiede un marchio denominato *Etna* [Randaccio 2015].

motiva delle Great Western Railway, la ferrovia che collegava Inghilterra e Galles (sfruttando l'identica metafora già vista per l'altro vulcanonimo *Etna*). Infine, il nome del vulcano denomina l'asteroide n° 26761.

Tra i nesonimi italiani, *Montecristo*, piccola isola del Tirreno, è divenuta universalmente nota grazie al romanzo di Alexandre Dumas padre, *Il Conte di Montecristo* (1846). La reduplicazione del toponimo e la formazione dei deonimi sono connessi alla fama del romanzo, in particolare al valore antonomastico dell'eroe eponimo, ossia quello di 'uomo ricchissimo'. Conseguenza di questa visione metaforica del personaggio e del toponimo inscindibile dal suo titolo nobiliare fu la fondazione di *Monte Cristo*, villaggio minerario nello Stato di Washington, sorto nel 1890 durante una delle ultime *corse all'oro* del secolo. Il nome fu scelto, appunto, per richiamare il senso di ricchezza che il romanzo infondeva nella memoria dei pionieri¹⁷. *Montecristo* è anche il marchionimo che designa una qualità di sigari cubani; si ipotizza che fabbrica, avviata a Cuba nel 1935 da Alonso Menéndez, abbia scelto il nome perché, durante la lavorazione del tabacco, era abitudine far leggere un libro ad alta voce per intrattenere i *torcedores*; fra i tanti romanzi letti quello di *Montecristo* pare fosse così amato dai lavoratori da influenzare il marchio dell'azienda manifatturiera [Randaccio 2013].

Quanto a *Capri*, nell'arcipelago napoletano, oltre alle località degli Stati Uniti già menzionate, si ricordano tre modelli di automobili che richiamano il nesonimo: la *Capri* prodotta dalla Lincoln nel 1952, la *Capri* fabbricata dalla Mercury nel 1970, e la *Capri* prodotta dalla Ford nel 1969. Nell'immediato Secondo dopoguerra e fino agli anni Sessanta si diffuse la moda di un tipo di pantaloni sportivi da donna, corti al polpaccio e molto attillati creati dalla stilista Sonja de Lennart nel 1948 e chiamati appunto *Capri pants*. Un tipo di sigarette, prodotte fin dal 1987 dalla Reynolds Tobacco Company, ha analogamente il marchio *Capri*¹⁸.

2.2. Marchionimi

Come si nota negli esempi dei vulcanonimi e dei nesonimi, l'originario nome geografico s'insinua negli spazi linguistici per diventare tutt'altra cosa, e in più direzioni (transonimia a stella), talvolta perdendo il legame con il referente iniziale, talaltra mantenendo invece un valore semantico comune. Ed è sempre presente in ambito marchionimico.

¹⁷ Anche le strade e alcuni edifici della cittadina (abbandonata qualche decennio dopo, una volta esaurito il filone aurifero) erano intitolate ai personaggi dumasiani (*Dumas street*, *Mercedes street*, *Monte Cristo Hotel*).

¹⁸ Questa scelta marchionimica, a suo tempo, fece sorgere un contenzioso tra il sindaco di Capri e la multinazionale americana. Il primo cittadino riteneva controproducente l'accostamento della località turistica al tabacco e alle sue dannose conseguenze, rispetto alla vocazione ecologica e salubre dell'isola; cfr. *Togliete il nome di Capri da quelle sigarette*, "La Repubblica", 18 marzo 1989.

Tra i marchi aziendali, è notevole il caso del toponimo *Montecatini* in Val di Cecina (Pisa), che figura, sia pure in forma via via più ridotta, fino alla semplice iniziale, in decine di nomi aziendali, alcuni dei quali molto noti. La storia s'avvia nel 1888 con la ditta *Montecatini*, che sfruttava le locali miniere di rame; cresciuta notevolmente l'azienda si fuse nel 1966 con la *Edison* di Milano, nata nel 1895 per l'utilizzo dell'energia elettrica, formando *Montedison*. Questa si unì a sua volta alla EniChem nel marchio *Enimont*; tra le società nate nel loro seno (alcune ancora in vita, altre non più), la parola *Mont(e)* ritorna in *Tecnimont* (ingegneria), *Novamont* (bioplastica – il primo elemento del composto è tratto da un altro toponimo, la sede dell'azienda ossia Novara), *Montefibre* (tecnofibre), *Fertimont* poi *Agrimont* (prodotti agricoli), *Montedipe* (prodotti chimici di base), *Montepolimeri* (materiali plastici), *Alimont* (alimentari), *Metalmont* (metallurgia), *Monteshell* (petrolifera – con la Shell), *Montesud* (petrolchimica), *Montoil*, *Simmont*, *Ausimont* (fluoro e tecnoplastiche), *Himont* (propilene) poi *Montell*¹⁹. In altre denominazioni di *Montecatini* è mantenuta una semplice sillaba, *Mo-* in *Moplefan* (Moplen, ossia il propilene che ha rivoluzionato la plastica più cellophane), o una sola lettera di un acronimo (SELM, Società Elettrica Montedison; META, Montedison Terziario Avanzato).

2.3. Deonimi e sintagmi in altri linguaggi scientifici

Gli àmbiti nei quali ritroviamo i toponimi in viaggio sono ancora numerosi.

Geologia: da Milazzo (Messina) deriva il nome di un piano compreso tra quelli chiamati Siciliano e Terraniano; così, mentre il *milazzese* è un abitante di Milazzo, *milazziano* ricorda i depositi di calcare arenaceo ricco di fossili marini. Analogamente, il comune alessandrino di Serravalle (Scrivia) ha dato nome a un periodo geologico, il *serravalliano*, piano del Miocene medio, epoca del Neogene, circa 12–10 milioni di anni fa. Altri piani dei tempi geologici derivano da un comune italiano: *tortoniano*, *messiniano* (e *zancleano*), *piacenziano*, da Tortona, Messina (già Zanclea) e Piacenza.

Mineralogia: oltre che uno dei capoluoghi di provincia del Lazio, *Viterbo* è una cittadina in Texas, nella contea di Jefferson, e inoltre un *college* nel Wisconsin. In Messico esiste una località chiama *Santa Rosa de Viterbo* che, oltre al toponimo, riprende l'agionimo patronale; in quel luogo fu scoperto e da lì trae nome la *viterbite*, minerale composto da vari elementi. Da comuni italiani sono denominati anche la *iglesiasite*, varietà di cerussite; la *braccianite*, la *liparite*, la *melfite* e l'*orvietite*, tutte rocce eruttive effusive, come pure la *ottaianite*, dal nome

¹⁹ In *Himont* la prima sillaba è legata all'azienda americana Hercules che l'ha costituita insieme a Montedison; *Montell* ha origine dalla fusione con Shell; in seguito diverrà *Basell* con l'acquisizione da parte della Basf, con perdita definitivamente del richiamo *Mont-*.

popolare – e ufficiale fino al 1933 – di Ottaviano (Napoli), nonché la *sacrofanite*, la *pantellerite*, dall'isola delle Egadi, la *sommite* e la *montesommite* derivanti dalla cresta a semicerchio del Vesuvio, l'*elbaite* dall'isola, la *piemontite*, la *ligurite*, la *toscanite*, la *lazialite* e la *sicilianite* da altrettanti coronomi regionali.

Paleontologia: sono noti i resti preistorici del cosiddetto *Uomo di Ceprano* da un comune del Basso Lazio (o di Argil, perché ritrovato in uno strato di argilla); si tratta del più antico fossile umano rinvenuto sul territorio italiano e l'unico che rappresenti la morfologia (del cranio adulto) dei più antichi abitanti del continente europeo. La nuova specie *Homo cepranensis* è definita dalla comunità scientifica “il primo abitante d'Europa”. Altrettanto significativo è l'*Uomo di Pofi*, denominazione dei resti rinvenuti, tra il 1959 e il 1961, in una cava pozzolana in località Colle Santa Lucia nel territorio di Pofi (ancora nella provincia di Frosinone).

Economia: Vilfredo Federico Damaso Pareto (1848–1923), di padre italiano esule politico e madre francese, porta il cognome che deriva dal comune di Pareto nell'Alessandrino (Piemonte). Fu ingegnere, sociologo, economista e docente di economia politica all'Università di Losanna e a lui sono legati l'*Indice di Pareto* (misura delle ineguaglianze nella distribuzione dei redditi), il *Principio di Pareto* o legge 80 / 20 (l'80% delle ricchezze è in mano al 20% della popolazione), la *Matrice di Pareto*, l'*Efficienza di Pareto*, il *Diagramma di Pareto*, la *variabile casuale paretana* (in questo caso si tratta di transonimia mediata da un antroponimo).

Medicina: la frazione *Valsalva* di Castel del Rio nel Bolognese ha originato il cognome portato dall'anatomista e medico imolese Antonio Maria Valsalva (1666–1723). Chirurgo d'avanguardia, considerato il fondatore degli studi della fisiologia dell'orecchio, il suo nome è presente nel linguaggio medico con una decina di denominazioni, che riportiamo in inglese: *Teniae of Valsalva*, *Valsalva's antrum*, *Valsalva's dysphagia*, *Valsalva's ligaments*, *Valsalva's muscle*, *Valsalva's sinuses*, *Valsalva's test*; la più nota è la *manovra di Valsalva*²⁰.

Botanica: per portare un solo esempio, sono state classificate oltre 60 specie di *Sansevieria* o *Sanseveria*, liliacee del genere Agavaceae, originarie del subcontinente indiano o dell'Africa tropicale; traggono il nome da Raimondo di Sangro principe di Sansevero in Puglia (Torremaggiore 1710 – Napoli 1771). Personaggio controverso, inventore e alchimista, letterato e militare, esoterista e massone e cultore di piante esotiche e rare, a lui sono attribuite molte invenzioni. Dal comune foggiano di San Severo ai vegetali dei tropici, il viaggio è breve, grazie alla dedica voluta dal botanico scopritore del genere, Vincenzo Petagna²¹. Lo strumento della mediazione tra toponimo e linguaggio scientifico è qui un predicato nobile.

²⁰ Espirazione forzata a glottide chiusa per compensare le variazioni di pressioni nei cambi di altitudine e nelle immersioni.

²¹ Tuttavia non si esclude, oggi, un errore di trascrizione: il naturalista svedese Thumborg ne avrebbe registrato il nome in modo sbagliato, *sansevieria* anziché *sansevierinia* (e in tal caso il dedicatario sarebbe stato il duca Pietrantonio *Sansaverino*).

Pedagogia: conosciuto in tutto il mondo²², il metodo Montessori ha all'origine la pedagogista Maria Montessori, il cui nome di famiglia nasce dalla pluralizzazione di un piccolo toponimo ligure, *Montessoro*, nel comune di Isola del Cantone (Genova).

Sismologia: Mercallo è in provincia di Varese ed è un altro esempio di toponimo divenuto famoso nel mondo grazie a un cognome, quello di Giuseppe Mercalli (1850–1914), il sismologo che inventò la scala che ne porta il nome.

Si tralasciano le denominazioni di vini, olii, formaggi, salumi, frutti, verdure e altri alimenti individuati dal toponimo di riferimento, nonché le numerosissime altre situazioni in cui scienziati, artisti, personaggi della politica, dello spettacolo, dello sport, delle industrie e del commercio hanno diffuso nel mondo, grazie al loro cognome, i propri toponimi d'origine o quelli dei loro avi: (Leonardo da) *Vinci*, *Caravaggio*, (Alessandro) *Volta*, (Rita Levi) *Montalcini*, (Camillo) *Cavour*, (Domenico) *Modugno*, (famiglia) *Prada*, (Amedeo e Franco) *Modigliani*, (Ennio) *Morriconi*, sono un minuscolo campione di toponimi specifici o generici che hanno guadagnato uno spazio linguistico internazionale significativo raggiungendo la popolarità anche se la grande maggioranza dei parlanti nulla o quasi conosce dei referenti originari.

3. Conclusioni

Ogni lingua e ogni cultura presenta – in misura e con modalità differenti – un fenomeno analogo a quello descritto per la toponimia italiana. Il fenomeno della tras migrazione toponimica, ossia della sua replicazione, mostra tre importanti corollari:

a) il primo, che il percorso di un toponimo può riguardare tanto lo spazio geografico e fisico, tanto lo spazio linguistico attraverso i processi di lessicalizzazione, onimizzazione e transonimizzazione, o anche – e i casi non sono rari – entrambi gli spazi;

b) il secondo, che la tras migrazione può avvenire con differenti livelli di apparentamento o allontanamento semantico, e riguardare il lessico comune, i linguaggi scientifici e ogni tipologia di nome proprio;

c) il terzo, che teoricamente qualsiasi toponimo può considerarsi pronto per diventare una voce di lessico o un onimo fungibile e che tali caratteristiche non sono predicibili su base intralinguistica (se non, forse con esclusione di denominazioni troppe complesse, difficile da pronunciare, da memorizzare, e di difficile

²² Una ricerca in Internet col motore Google, restituisce il nome *Montessori* in oltre 30 milioni pagine in inglese, 2,5 milioni in russo, 320 mila in cinese, 220 mila in giapponese e quasi 320 mila in islandese [consultato il 15 aprile 2015].

articolazione morfologica), bensì su base extralinguistica, ovvero sulla popolarità del nome e sull'utilità del suo riuso in funzione storica, politico-militare, scientifica, pedagogica, orientativa, commerciale. La ragione della trasmigrazione non è data tanto da grandezza fisica, popolosità o altri parametri misurabili tramite indicatori numerici, quanto dall'importanza (generalmente sul piano sincronico) di una data entità geografica, derivante da significatività istituzionale, notorietà politica, religiosa, artistica, architettonica, commerciale e storica²³.

Bibliografia

- Caffarelli Enzo, 2004, *Astrotoponimia del sistema solare. Per un primo approccio descrittivo e metodologico*, "Rivista Italiana di Onomastica", 10/2, 415–447.
- Caffarelli Enzo, 2013, *Il rapporto etimologia-motivazione-uso in toponomastica*, [in:] Alberto Manco (ed.), *Toponomastica e linguistica nella storia, nella teoria*, Napoli, 33–56.
- Caffarelli Enzo, 2014, *Lessicalizzazioni e transonimie dei toponimi teatri di battaglia*, [in:] Giuseppe Brincat (ed.), *Onomastica bellica. Da Torino a Malta*, Malta, 1–23.
- Caffarelli Enzo, 2015a, "Piazza Bologna" a Roma: studio di caso di un panorama onimico. *Processi transonimici in macro- e microtoponimi*, [in:] Artur Gałkowski, Renata Gliwa (eds.), *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze*, Łódź, 97–112.
- Caffarelli Enzo, 2015b, *Paparazzo. Il viaggio del cognome italiano più famoso al mondo*, Roma, SER.
- DEMIM, 2014 = Tiziana Grassi, Enzo Caffarelli et al. (eds.), *Dizionario Enciclopedico delle Migrazioni Italiane nel Mondo*, Roma.
- DI, 1997– = Wolfgang Schweickard, *Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona*, vol. 3: *Derivati da nomi geografici: M-Q* (2009), Tübingen.
- DTI, 1990 = Giuliano Gasca Queirazza, Carla Marcato, Giovan Battista Pellegrini, Giulia Petracco Sicardi, Alda Rossebastiano (eds.), *Dizionario di toponomastica. Storia e significato dei nomi geografici italiani*, Torino.
- Etimologico*, 2010 = Alberto Nocentini (dir.), *L'Etimologico. Vocabolario della lingua italiana*, Milano.
- Gałkowski Artur, Gliwa Renata (eds.), 2014, *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, Łódź.
- Gałkowski Artur, Gliwa Renata (eds.), 2015, *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze*, Łódź.
- GRADIT, 1999 = Tullio De Mauro (dir.), *Grande dizionario dell'italiano dell'uso*, Torino.
- La Stella Enzo, 1990, *Dalie, dedali e damigiane. Dal nome proprio al nome comune*, *Dizionario storico di deonomastica*, Bologna–Firenze.
- Poccetti Paolo, 2014, *Microtoponimi e macrotoponimi nell'antichità*, [in:] Artur Gałkowski, Renata Gliwa (eds.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, Łódź, 67–88.
- Randaccio Roberto, 2013, *Quella buon'anima di Montecristo: vicissitudini deonomastiche di un eroe dumasiano*, "Rivista Italiana di Onomastica" 19/1, 137–151.
- Randaccio Roberto, 2015, *Trasmigrazioni toponimiche. Sui nomi di luogo italiani diffusi nel mondo: replicazioni, lessicalizzazioni e transonimie*, [in:] Enzo Caffarelli (ed.), *Nomi italiani nel mondo. Studi internazionali per i 20 anni della «Rivista Italiana di Onomastica» – Italian Names in the World. International Studies for the 20 Years of «Rivista Italiana di Onomastica»*, Roma, 183–202.

²³ Si veda in proposito anche Poccetti 2014.

Enzo Caffarelli

Toponymic replications in geographical and linguistic space

(Summary)

The place names, whatever they refer to, the nature, the history, the settlement size of the referent, often do not stop to designate a single entity, but travel through time and space and that space can have a dual nature: geographical and linguistic. The place name in the geographical space moves through the duplication process and, not frequently, multiple replication, related to the migration of peoples, geomorphological and environmental issues or human settlement, commemorations and tributes, economic and touristic reasons. Instead it moves in linguistic space through two typical and often interconnected processes: lexicalization (from the proper name to the common name) with the subsequent rinomination (from the common name to the proper name) and transonimization (from a proper name to another proper name belonging to another type of onyms). This paper presents examples of Italian macro- and microtoponyms which moved in the geographic space and / or in the linguistic one both in Italy and in Italian language, and, above all, in other languages, nations and continents.

Słowa kluczowe: chrematonim, przestrzeń geograficzna, leksykalizacja, przestrzeń językowa, toponim, replikacja toponimiczna, transonimizacja.

Key words: chrematonym, geographical space, lexicalization, linguistic space, toponym, toponymic replication, transonymization.

Василь Лучик

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, Київ

Роль макро- і мікротопонімів у розв'язанні проблеми прабатьківщини слов'ян

1. Лінгвістичні критерії визначення прабатьківщини слов'ян

Проблема так званої прабатьківщини слов'ян, тобто часу й місця, де слов'янські племена виокремилися з індоєвропейської або балто-слов'янської спільноти як самобутні, активно вивчається на науковому рівні понад 100 років, але й досі вона залишається нерозв'язаною. Можна лише відзначити, що з близько десятка сформованих переважно в ХХ ст. наукових версій актуальними залишається три-чотири. Основним гіпотезам прабатьківщини слов'ян присвячена велика кількість літератури, у тому числі монографічні праці, які спираються на різні факти й аргументи мовного та позамовного характеру. Узагальнюючи стан дослідження проблеми прабатьківщини слов'ян, відзначимо, що її остаточне розв'язання якщо й можливе, то лише з позицій комплексного підходу, який повинен урахувати сукупність різногалузевих знань і чинників. Основними з них, на наш погляд, є такі: 1) лінгвістичні висновки щодо етно- та глотогенезу слов'ян повинні підтверджуватися відповідними екстралінгвальними (археологічними, етнографічними, антропологічними та ін.) свідченнями; 2) визначення прабатьківщини слов'ян залежить від часу й місця розпаду індоєвропейської етномовної спільноти (так званої другої прабатьківщини індоєвропейців), розвиток якої найбільшою мірою успадкували й продовжили праслов'яни. про що свідчить невиразність виокремлення їхньої мови з індоєвропейської прамови (думка А. Мейє та ін.); 3) наявність індоєвропейського субстрату як основи праслов'янського етномовного розвитку; 4) запозичення пізньоіндоєвропейської та ранньопраслов'янської доби вказують на сусідів прото- і праслов'ян, отже, і на ймовірну їхню прабатьківщину; 5) частка автохтонного мовного матеріалу, що функціонував у праслов'янську добу, повинна значно переважати реконструйовані одиниці іншомовного походження на території ймовірної прабатьківщини слов'ян, параметри якої визначаються за так званим «прин-

ципом сорочки»; 6) згідно з законами історичного розвитку мовної системи, зокрема праслов'янської, її архаїчні риси витісняються з ядра на периферію відповідного явища, де вони зберігаються найдовше (закон іррадіації); 7) результати досліджень представників різних гіпотез перетинаються переважно в точках, наближених до найімовірнішої прабатьківщини слов'ян.

2. Роль макро- і мікротопонімів у розв'язанні проблеми

В аргументації цих та інших положень важливу, а подекуди й вирішальну роль відіграють топоніми, які належать до найдавнішого й найстабільнішого прошарку лексики в будь-якій мові, що зумовлено їхніми лексико-семантичними та функціональними особливостями: вони не позначають понять, а виділяють окремі об'єкти з-поміж однорідних, тому не мають звичайного для загальних назв лексичного значення; як відносно умовні знаки географічних об'єктів вони передаються від етносу до етносу, не потребуючи перекладу, і т. ін. Щоправда, роль макро- і мікротопонімів у цьому процесі є неоднаковою, що неодноразово підтверджували дослідження з історичної ономастики: мікротопоніми, які називають значні за величиною і важливі за суспільною значимістю географічні об'єкти, належать до стійких загальновідомих кодифікованих одиниць, що акумулювали цінну для розв'язання проблеми етно- та плотогенезу слов'ян багатовікову мовну й позамовну інформацію; натомість мікротопоніми, які називають незначні місцеві об'єкти, зазвичай характеризуються протилежними рисами.

3. Карпатська та інші теорії прабатьківщини слов'ян

Відомо, що праслов'яни вели осілий спосіб життя переважно біля водних артерій в умовах європейського лісостепу й полісся, що підтверджує праслов'янська за походженням лексика, зокрема макро- й мікротопоніми. Такі географічні назви нехарактерні для давньої оронімії, яка на території найбільших гірських масивів, заселених слов'янами, є переважно дослов'янською: пор. доіндоєвропейську назву пасма горбів на схід від Карпат *Товтри* (< *Толтри* < псл. **Търтр* < доіндоєвропейське **tṛtr*- «скеля»), співвідносну західнослов'янську назву гір *Тамри* (< *Tartry*), баск. *tutur*- «гірський гребінь», фр. *tertre* «пагорб» та ін., імовірно, доіндоєвропейські ороніми карпатського ареалу *Магура*, *Гортан*, *Грона*, *Щовб*, *Хом*, фракійські назви *Карпати*, *Бескиди*, *Мелеш* [Карпенко 2003: 207]. Натомість відомі гідроніми карпатського ареалу належать здебільшого до давніх індоєвропейських або слов'янських назв: пор. назви р. *Стрий* п. Дністра на Львівщині [СГУ

1979: 533] < псл. **Stryjъ* / **Strujъ* < **Strŭjъ* / **Stroujъ* < і.-є. **srou-* / **sreu-* / **srŭ-* «текти», розширеного *-j-*-детермінативом [Шульгач 1998: 262], р. *Túca* л. Дунаю на Закарпатті [СГУ 1979: 564] < дак. *Pathissus*, споріднене з санскр. *pathas* «вода» [Никонов 1966: 419]; *Чéремош* п. Пруту л. Дунаю на Івано-Франківщині та Буковині [СГУ 1979: 603] < д.рус. *Черемъшь* < *черемъха*, що вказувало на прибережну рослинність [Карпенко 1973: 201] та ін. На цій підставі Ю. Карпенко зробив висновок, що «індоєвропейці прийшли в Карпати з рівних місцевостей – з хорошим річковим досвідом і з поганим гірським» [Карпенко 2003: 207]. Спроба пояснити частину давніх оронімів як власне праслов'янські назви виглядає на загальнокарпатському тлі не зовсім переконливою. Зокрема, висновок Р. Козлової, підтриманий І. Желєзняк, С. Вербичем, про походження макротопоніма *Карпати* від псл. **kъrpatъ(jъ)* «з вигинами, виступами, горбатий, нерівний» < **kъrpa* «щось криве, вигнуте; вигин, виступ» < і.-є. **(s)ker-* «гнути, крутити» суперечить кільком фактам: 1) пізня фіксація в слов'янських джерелах цієї назви, яка в разі праслов'янського походження мала б закріпитися у фольклорі чи в інших давніх слов'янських джерелах; 2) засвідчена на початку I тис. н.е. Птолемеем форма *Карπάτης* містить у корені голосний повного творення *-a-*, який не відбиває псл. *-ъ-*; 3) збереження в албанській мові твірного апелятива *karpe* «скеля», який невідомий у слов'янських мовах; 4) похідні в праслов'янському гнізді **kъrpatъ* продуктивні в назвах частин тіла та в антропонімії, тобто не виражають географічного (оронімного) значення, притаманного мовам гірських народів [Лучик 2007: 47]. Отже, за наслідками етимологізування оронімів (насамперед макрооронімів) карпатська прабатьківщина праслов'ян виглядає мало ймовірною.

Висунута літописцем Нестером і найпосплідовніше обстоювана О. Трубачовим дунайська прабатьківщина слов'ян оперує переважно пізньопраслов'янською макротопонімією на зразок назви озера *Бáлатон*, яка виявляє ознаки східнослов'янського впливу на твірну праслов'янську основу **bolt-*, балканське *balt-* «болото; велике болото, озеро» (антична назва цього озера в Угорщині *Pelso*) [Никонов 1966: 41–42]. Відносно пізніє (не раніше III–IV ст. н.е.) засвоєння басейну Дунаю і загалом Балкан праслов'янами на матеріалі макро- й мікротопонімії довів О. Іліаді в монографії «Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан» [Іліаді 2008], підтвердивши тим самим мало ймовірність дунайської прабатьківщини слов'ян.

Немає надійних свідчень макро- і мікротопонімії щодо прибалтійської, задеснянської, надчорноморської прабатьківщини слов'ян, хоч поодинокі назви праслов'янського походження з індоєвропейськими основами на відповідних територіях дослідники виявляють. Як найімовірніші більшість сучасних мовознавців визнає дві версії прабатьківщини слов'ян – вісло-одерську та середньонадніпрянську (вісло-дніпровську). Походження слов'ян та їхньої мови в басейні між Віслою й Одером обстоюють переважно поль-

ські вчені (Й. Костржевський, Т. Лер-Сплавінський, В. Маньчак та ін.), які лише частково залучали топонімний матеріал. На початку ХХІ ст. на власне топонімному матеріалі, в основі якого найдавніший прошарок макрогодронімії Польщі, З. Бабік дійшов висновку, що на території між Одером і Віслою майже відсутні праслов'янські назви, які виникли до нашої ери: «...У межах польських земель так само не можна з вірогідністю виокремити доісторичні прошарки праслов'янської гідронімії» [Babik 2001: 75]. Такі топоніми, за свідченнями автора, з'являються в басейні Вісли (насамперед назва цієї річки) і кількісно зростають на схід від неї.

4. Середньонадніпрянська теорія прабатьківщини слов'ян

Середньонадніпрянську гіпотезу обстоювали науковці з різних країн: П.-Й. Шафарик, Л. Нідерле, К. Годловський, С. Бернштейн, В. Горнунг, О. Погодін, Ф. Філін, Ю. Шевельов та ін. Частина з них активно залучала топонімний матеріал (З. Голомб, М. Фасмер, В. Петров) або використовувала його як основні факти й свідчення на користь середньонадніпрянської гіпотези (І. Железняк, В. Лучик, В. Шульгач; судячи з усього, до цієї гіпотези схиляється у своїй ономастичній монографії і З. Бабік). Як і інші версії, ця гіпотеза також залишається дискусійною, бо немає найголовнішого – історичних згадок про праслов'ян до нашої ери і тогочасних писемних пам'яток. Однак з виділених нами семи положень, які називають найголовніші чинники визначення прабатьківщини слов'ян, усі більшою чи меншою мірою узгоджуються з середньонадніпрянською версією [Лучик 2008: 62–76]. Крім того, значна частина дослідників, які спочатку визнавали прабатьківщиною слов'ян інші території, з часом повністю або частково переглянули свої позиції й наблизилися до середньонадніпрянської гіпотези: О. Шахматов, К. Мошинський, Я. Розвадовський, Ю. Карпенко, Ю. Удольф, Г. Півторак; більшість з них спиралася на топонімні матеріали.

З-поміж різних чинників аргументації прабатьківщини слов'ян між Середнім Дніпром і середньою частиною Вісли найважливішими є ті, що пов'язані з п'ятим положенням («принципом сорочки»), оскільки воно найбільшою мірою спирається на аналіз макро- і мікротопонімії. Монографічні дослідження топонімії українського правобережного лісостепу й полісся І. Железняк, О. Карпенко, В. Шульгача та ін. переконливо засвідчили, що частка праслов'янських автохтонних назв значно переважає над тогочасними одиницями іншомовного походження: серед них гідроніми з індоєвропейськими основами *Salíxa* < псл. **salíxa* < і.-є. **sal-* «вода, джерело»; *Бутеня* і *Бута* з основою і.-є. **bheu-* / **bheu-* «надуватися; бити» (про воду); *Рось* < псл. **ros-* «вода, волога» < і.-є. **ros-* / **res-* «текти, витікати, литися»; *Вись*

< псл. **vis-* «рідина; розливатися, текти» < і.-є. **ueis-* / **uis-* «плести, текти», мікрогідронім *Миха* < псл. **Миха* < псл. **тѣх-* / **тѹх-* / **тих-* «пліснява, мох, болото» < і.-є. **mus-* / **meus-* «вогий, трухлявий, брудний» та ін. [ibidem: 70–73], а також численні назви з основами праслов'янського походження. Зокрема, лише в межиріччі Західного Бугу й Случі п. Горині п. Прип'яті В. Шульгач реконструював понад 600 гідронімів праслов'янського походження, більшість з яких виникла на власне праслов'янській основі і належить до мікротопонімів (назви боліт, торфищ, невеликих озер, бродів, ярів, колодязів тощо) [Шульгач 1998]. У цьому контексті видається не випадковою та обставина, що фактично за визначенням С. Бернштейном периметром середньонадніпрянської прабатьківщини слов'ян протікає 6 річок з назвою *Соро́ка*, яка відсутня на інших слов'янських землях: 1) у верхів'ї Південного Бугу (Черкаська й Вінницька обл.); 2) у верхів'ї Дністра (Хмельницька обл.); 3) у басейні Західного Бугу (Львівська обл.); 4) у басейні Прип'яті (Рівненська обл.); 5) у нижній течії Десни (Чернігівська обл.); 6) у басейні Тясмину (на межі Кіровоградської та Черкаської обл.) [СГУ: 521]. Попри східнослов'янське повноголосся омонімічних назв переважно невеличких річок є підстави говорити про ранньопраслов'янське походження гідронімів, мотивованих псл. **sorka* «та (річка, вода і т. ін.), що обтікає, обвиває, окутує певну територію, об'єкт» < і.-є. **ser-* «текти, витікати; лити, литися; стрімко рухатись, нестися»; пор. рос. діал. *сор, соры* «обмілина, поросла очеретом і кугою», *сор* «розлогі заплави, рід затоки», пол. *soř, sór* «швидка течія води; струмінь», білоруський мікротопонім (лімнонім) балтійського походження *Шоркайтись*, букв. «окутані озера», лит. *sarkas* «одяг, суконний каптан рибалок», д.ісл. *serkr* «сорочка, каптан, штани» та ін. [Лучик 2008: 74]. Очевидно, річки з назвами **Sorka* окреслювали ту територію в іншомовному оточенні давніх індоєвропейських народів, яка була їхньою прабатьківщиною, своєю землею, «окутаною» і захищеною відповідними водними об'єктами за «принципом сорочки».

Отже, макро- і мікротопоніми відіграють важливу роль у розв'язанні або наближенні до такого стану проблеми прабатьківщини слов'ян.

Бібліографія

- Babik Zbigniew, 2001, *Najstarsza warstwa nazewnicza na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny*, Kraków.
- Іліаді Олександр Іванович, 2008, *Слов'янські мовні релікти в топонімії Балкан*, Київ–Кіровоград.
- Карпенко Юрій Олександрович, 2003, *Гірські назви (оронімія)*, [in:] *Słowiańska onomastyka: encyklopedia*, t. 2, Warszawa–Kraków, 206–208.
- Карпенко Юрій Олександрович, 1973, *Топонімія Буковини*, Київ.
- Лучик Василь Вікторович, 2008, *Середньонадніпрянська прабатьківщина слов'ян з лінгвістичного погляду*, „Мовознавство”, 2–3, 62–76.

- Лучик Василь Вікторович, 2007, *Стан і перспективи української ономастики в загальнослов'янському контексті*, Науковий вісник Чернівецького університету, Випуск, 354–355: Слов'янська філологія. Збірник наукових праць, Чернівці, 45–49.
- Никонов Владимир Андреевич, 1966, *Краткий топонимический словарь*, Москва.
- Словник гідронімів України, 1979, Київ.
- Шульгач Віктор Петрович, 1998, *Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)*, Київ.

Vasyl Luchyk

The role of macro- and microtoponyms in problems solving of the ancestral homeland of the Slavs

(Summary)

Ancient macro- and microtoponyms play an important role in the establishment of the fatherland of the Slavs. Thus the entire complex of extra-linguistic and endo-linguistic factors must be taken into consideration in the process of searching the antique cradle of the Great Slavs as an ethnos.

Słowa kluczowe: język prasłowiański, praojczyzna Słowian, etymologia, pochodzenie, toponimy, makrotoponimy, autochtoniczny.

Key words: Great Slavic language, Great Slavic fatherland, etymology, origin, toponyms, microtoponyms, autochthonic.

Anna Czapla

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Geografia nazw patronimicznych na *-ice* a granice etniczne

1. Stan badań

Toponimy na **-itjo* nie są specyficzną cechą nazewnictwa polskiego, w swych fonetycznych odmianach występują na całej Słowiańszczyźnie, przy czym obszarami ich znacznieszego ilościowego nasilenia są, poza Polską, przede wszystkim Czechy, Morawy, regiony starego osadnictwa dawnej Jugosławii, zgermanizowane tereny zachodniolechickie i łużyckie, w znacznie mniejszym stopniu Ukraina i częściowo Białoruś. Niewielką ich liczbę odnotowano w Rosji, zwłaszcza północnej, Słowacji, na obszarach nowszego osadnictwa w Jugosławii oraz Bułgarii [Siciński 1972: 137].

Wiadomości na ten temat czerpać możemy z bogatej literatury. W okresie międzywojennym Stanisław Rospond opracował monografię tego typu dla Słowiańszczyzny Południowej oraz, już po wojnie, dla Śląska. Również po wojnie ukazało się omówienie nazw patronimicznych dla Mazowsza autorstwa Witolda Taszyckiego [Taszycki 1951]. W latach siedemdziesiątych Bogdan Siciński opracował stratyografię polskich nazw patronimicznych, korzystając z już istniejących monografii [Siciński 1972: 136–138]. Zebrał kompletny zestaw nazw z pierwotnym sufiksem **-itjo* (w tym też nazw niepatronimicznych typu *Biskupice* i etnicznych typu *Zalesice*), poświadczonych w dokumentach do XVI w. włącznie, z obszaru całej Polski (z pominięciem wąskiego pasa wzdłuż wschodniej granicy państwa, o historycznie niepolskim podłożu etnicznym, obejmującego wschodnie powiaty województw białostockiego, lubelskiego i rzeszowskiego, gdzie zresztą ten typ jest rzadki).

Współcześnie mamy już do dyspozycji więcej opracowań. W latach 90-tych ukazały się kolejne: monografia Pomorza, autorstwa Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Jerzego Dumy [Duma, Rzetelska-Feleszko 1991], opracowanie Ireny Halickiej dotyczące Białostocczyzny [Halicka 1976], Barbary Czopek opisujące ziemie chełmską i bełską w granicach państwa polskiego [Czopek 1988] oraz monografie – wychodzące poza granice dzisiejszej Polski – ziemi dawnej Rzeczypospolitej

w obrębie historycznego województwa ruskiego – sanockiej, opracowanej w latach osiemdziesiątych przez Władysława Makarskiego [Makarski 1986], przemyskiej tegoż samego autora z lat 90-tych [Makarski 1999], lwowskiej wydanej przed kilku laty [Czapla 2011] oraz halickiej będącej w opracowaniu.

2. Nazwy patronimiczne na terenach etnicznie polskich

Toponimy patronimiczne i matronimiczne oznaczają pierwotnie potomków lub poddanych człowieka, którego imię, przezwisko czy miana zawodu (godności) tkwi w nazwie miejscowej [Taszycki 1951: 263]. Są pluralnymi formami prostymi tworzonymi fleksyjnie od patronimików lub derywowanymi morfologicznie od niepatronimicznych mian osobowych. Między połową XIII a połową XIV w. dokonano się przejście tych toponimów z kategorii rzeczowników osobowych do kategorii rzeczowników rzeczowych. W miejsce form na *-ici* pojawiły się formy biernika na *-ice*. Proces ten spowodował zatarcie pierwotnego znaczenia patronimicznego [Rospond 1964: 18].

Obszar o największej produktywności toponimów patronimicznych na *-ice* w Polsce obejmuje Małopolskę [Rymut 1971], Śląsk [Rospond 1964] i Wielkopolskę [Siciński 1970: 136–138]; w pozostałych dzielnicach – na Mazowszu [Taszycki 1951], na Pomorzu – są one rzadkie [Duma, Rzetelska-Feleszko 1991].

Interesujący jest geograficzny układ nazw patronimicznych na Pomorzu. Najwcześniej poświadczone grupują się wokół okolicy miejscowości Wolin, mniej wyraźna jest koncentracja wokół Trzebiatowa i na linii Trzebiatów–Łobez. Dużo mniej jest tych nazw koło Stargardu Szczecińskiego i w ziemi pyrzyckiej [ibidem: 107].

Mazowsze nie jest terenem jednolitym pod względem częstotliwości występowania patronimicznych nazw miejscowych na *-ice*, ponieważ rozpada się ono na dwie części, południowo-zachodnią dobrze te nazwy znającą (województwo rawskie: powiat sochaczewski – 13,9%, rawski – 14%, gostyński – 6,5%, województwo mazowieckie: powiat czerski – 5%, grójecki – 6,6%, warecki – 10,1%, warszawski – 6,9%, nowomiejski – 7,2%, zakroczymski – 5,0%, wyszogrodzki – 7,6%, województwo płockie: powiat płoński – 5,2%, płocki – 5,3%, bielski – 4,1%, sierpecki – 5,1%) [Taszycki 1951: 82–83] i północno-wschodnią, w której tylko sporadycznie występują. Granica między tymi dwoma częściami Mazowsza biegnie w przybliżeniu Wisłą po ujście Bugu, następnie Bugiem po ujście Narwi, dalej Narwią po ujście Orzyca i Orzycem po miejscowość Maków, wreszcie linią łączącą Maków z Sierpcem [ibidem: 84].

Zestawienie liczbowe według warstw chronologicznych patronimików mazowieckich i śląskich ilustruje zupełnie wyraźnie nieproduktywność pierwszych i wyraźną produktywność drugich. W XII w. na Mazowszu nie odnotowuje się powyższych, na Śląsku – 15, w XIII w. na Mazowszu – 21, na Śląsku – 278,

w XIV w. na Mazowszu – 235, na Śląsku – 631 [Rospond 1964: 196]. Nieproduktywność mazowieckiego *-ice* tłumaczy się podobnie jak nieproduktywność tych nazw na jakimkolwiek terenie silnie zalesionym, piaszczystym czy mokrym, nie nadającym się do uprawy roli, dopiero później przystosowanym pod częściową gospodarkę rolną. W każdej dzielnicy, nawet małopolskiej czy śląskiej o największym zagęszczeniu tych nazw są takie tereny.

Strefa największego nasilenia typu obejmuje w Wielkopolsce prawie całą ziemię Łęczycką, Sieradzką, Kujawy, powiaty centralne (Poznań, Września, Gniezno) i południowo-wschodnie (Krotoszyn, Pleszew, Kalisz). Powstaje w ten sposób niemal zwarty krąg z wyspą rzadszego występowania typu patronimicznego w rejonie Konina, Koła i zwłaszcza Słupcy. Najrzadziej nazwy te spotykamy obecnie i w przeszłości w Chodzieskim, Czarnkowskim, Międzychodzkim, na Krajnie i na zachodnich obszarach, już w obrębie dzisiejszego województwa zielonogórskiego (Skwierzyna, Międzyrzecz) [Siciński 1972: 136–138].

Na terenie Małopolski, przyjmując jako tło porównania stan nazewnictwa małopolskiego z końca XVI w., trzeba stwierdzić, że średnia częstotliwość występowania w nim nazw patronimicznych wynosi 19,1%. Na terenie dawnego województwa krakowskiego wraz z dawnym księstwem siewierskim średnia gęstość występowania nazw patronimicznych wynosiła 24,2%, w dawnym województwie sandomierskim 16,3%, a w dawnym województwie lubelskim 10,1%. Widać z tego, że gęstość występowania nazw patronimicznych maleje z zachodu na wschód. Układając powiaty według częstotliwości występowania nazw patronimicznych, otrzymamy następującą kolejność: proszowicki – 39,9%, śląski – 30,2%, księski – 28%, sandomierski – 25,1%, księstwo siewierskie – 25%, wiślicki – 23,4%, szczyrzycki – 22,3%, lelowski – 20,3%, chęciński – 17,6%, opoczyński – 17,2%, urzędowski – 16,3%, sądecki – 13,9%, lubelski – 13,1%, radomski – 12,7%, pilzneński – 10,5%, stężycki – 6,5%, biecki – 6%, łukowski – 1,1% [Rymut 1971: 93–94].

3. Nazwy patronimiczne na pograniczu polsko-ruskim

Nazwy patronimiczne na terenie Białostocczyzny tworzone były najczęściej za pomocą przyrostka *-owięta/-ewięta* – 52 nazwy, co stanowi 57,1% wszystkich tego typu onimów. Przyrostek *-ice* tworzy 16 toponimów przede wszystkim od antroponimów o charakterze przezwiskowym, a przyrostek *-owice/-ewice* występuje w 17 nazwach pochodzących głównie od ich form skróconych [Halicka 1976: 205–207]. Nazwy patronimiczne na *-ice* występują przeważnie w pobliżu grodów i umocnień warownych w dawnym powiecie łomżyńskim i drohiczym. Patronimica na *-ęta* występują w zwartej grupie na terenie między Bugiem i Narwią na zachód od linii Drohiczyń–Bielsk–Strabla, po granice ziemi mazowieckiej [ibidem: 227].

W ziemi przemyskiej podstawową grupę patronimików stanowią toponimy na *-owice*, *-ewice* < rus. *-ewi(-y)či* – 93 onimy; *-i(-y)ce*, *-ycze* < rus. *-i(-y)či* – 53 nazwy; *-ice* lub *-i(-y)nice* – 6 nazw [Makarski 1999: 336–338], które łącznie stanowią 152 nazwy na 1200 punktów osadniczych, tj. 12,5%. Na omawianym terenie w dużym nasileniu obecne są w powiatach jarosławskim, przemyskim, mościckim, gródeckim, starosamborskim, samborskim oraz drohobyckim, natomiast brak ich w powiecie łańcuckim i rzeszowskim.

Ziemia sanocka to 512 punktów osadniczych, wśród nich 11 nazw patronimicznych, ale tylko jedna z formantem *-ice* (Jędruszkowice w pow. sanockim), a pozostałe z formantem *-ce* (z powiatu sanockiego: *Bykowce*, *Dudyńce*, *Jurowce*, *Kostarowce*, *Markowce*, *Pisarkowce*, *Rytarowce* i z powiatu leskiego: *Habkowce*, *Jankowce*, *Myczkowce*) [Makarski 1986].

Ziemie chełmską i bełską w granicach państwa polskiego opracowała Barbara Czopek. W nazwach patronimicznych badanego terenu występuje 5 sufiksów: *-ice/-ycze*, *-ce*, *-owice*, *-owce*, *-nice*. Wszystkich nazw patronimicznych jest 59 (100%). Najczęściej występujące przyrostki to *-owice* (28) i *-ice* (15), a rozmieszczone są na całym badanym terenie, jakkolwiek więcej ich występuje we wschodnich gminach zwłaszcza Hrubieszów, Werbkowice, Grabowiec [Czopek 1988: 70–75].

W ziemi lwowskiej [Czapla 2011: 266–268] formy nazw patronimicznych to przede wszystkim dwa podstawowe wzorce morfologiczne: *-ice* oraz *-ce*, z których pierwszy reprezentowany jest przez 66 nazw, drugi zaś przez 33 toponimy na 1145. Nazwy patronimiczne z sufiksem *-i(-y)c(z)e* – 66 (z 97 wszystkich na *-i(-y)c(z)e*) pojawiają się na terenach atrakcyjnych osadniczo, przede wszystkim w powiatach: pustomyśkim – 17, gródeckim – 8, przemysłańskim – 7, żydaczowskim – 7, złoczowskim – 6, samborskim – 4, jaworowskim – 4, mikołajowskim – 3, stryjskim – 3, nesterowskim – 2, buskim – 1, brzeżańskim – 1, zborowskim – 1, rohatyńskim – 1, brodzkim – 1.

Na terenie historycznej ziemi halickiej, będącej w opracowaniu, na prawie 1500 punktów osadniczych występuje około 13 nazw z formantem *ice/-ycze*. Są to *Burczyce*, pow. bursztyn, *Chorostowice*, zaginiona, *Hinowice* w pow. zaleszczyckim, *Hnilice Małe* i *Hnilice Wielkie* w zbarskim, *Ihrowice* i *Myszkowice* w tarnopolskim, *Krostowice* w rohatyńskim, *Krzywice* w przemysłańskim, *Pałahicze* w tłumackim, *Szyszkowice* w borszczowickim. Jest to zupełnie nieznaczný odsetek, przy którym właściwie nie ma jak mówić o stratygrafii tych nazw.

4. Nazwy patronimiczne a próby ustalania granic etnicznych

Argumentacja onomastyczna już niejednokrotnie wykorzystywana była do obrony poglądów o pierwotnej polskości czy ruskości ziem przygranicznych. Wykorzystywano w ten sposób typ na **-itji*. Posłużył Henrykowi Łowmiańskiemu do

nakreślenia dawnych ośrodków Sklawenów. Ten przyjął, że patronimica na **-itji* stanowią archaiczny typ nazewniczy, odzwierciedlający ustrój rodowy, a ich produktywność wolno odnosić do czasów sprzed VIII w. Biorąc pod uwagę wszystkie toponimy patronimiczne, ustalił lokalizacje zagęszczenia tych nazw. Są one według niego wyznacznikiem starych obszarów osadniczych, a zatem również siedzib plemiennych, w tym Sklawenów nadsańskich, Dulebów – Bużan, Chorwatów. Natomiast na obszarach, gdzie takich nazw nie ma, według autora przebiegały podziały międzyplemienne. Tak było w rewirze Wisłoka, gdzie nadwiślańskich Chorwatów oddziela od wschodnich nadsańskich Sklawenów puszcza karpacka. Szeroka zona leśna, pozbawiona także nazw patronimicznych, rozpościera się wzdłuż obu brzegów Tanwi i Raty, odgraniczając zachodnich Łędzan od wschodniosłowiańskich Dulebów [Łowmiański 1967, IV: 18–40, 67–68, 133–137].

Na mapę nazw patronimicznych omawianego typu nakłada się na niektórych tych terenach rozkład nazw na *-owce*, *-inice*. Ten typ form uznawany za wschodnio- i południowosłowiański – rejestrowany we wschodniej Słowacji, na Bałkanach i na różnych obszarach Ukrainy – sięga na zachód po okręg przemyski i sannocki. Rozmieszczenie to staje się dla autora podstawą do wyznaczenia wędrówki Sklawenów z ich najstarszych nadsańskich siedzib na wschód i na Bałkany, sięgającego być może już VI w. [Łowmiański 1970, IV: 280–281].

Teoria H. Łowmiańskiego została poddana surowej krytyce językoznawczej przez Kazimierza Rymuta [Rymut 1970: 289–297]. Jego zastrzeżenia budziło przesuwanie wszystkich nazw patronimicznych do czasów plemiennych. Jednak wiele z tych nazw opiera się na podstawach chrześcijańskich, a te pojawiły się po X w. Najbezpieczniej więc nazewnictwo z przeszłości rozpatrywać na podstawie danych filologicznych. Przy zastosowaniu tej dyrektywy żadna z tych nazw nie może być bez wątpliwości kojarzona z okresem sprzed VIII w.

Wyraźną zaś wskazówką co do ruskich zasięgów osadniczych może być współczesny nazwom patronimicznym na **-itji* typ patronimików o ruskiej genezie *-ovci*, *-inci*. Ich uchwytna stratygrafia dotyczy, tak jak nazw na **-itji*, również dopiero epoki poplemiennej [Wilkoń 1967: 70–83].

Z entuzjazmem do poglądów H. Łowmiańskiego nawiązał uczony ukraiński Oleh Kupczyński, który z rozmieszczenia nazw na **-itji* uczynił główny argument w ustalaniu najdawniejszej mapy plemiennej Słowiańszczyzny [Kupczyński 1981: 149]. Widoczne na przedstawionej przez autora mapie strefy zagęszczenia nazw na **-itji* [Kupczyński 1981: mapa 10], które istotnie świadczą o terenach sprzyjających osadniczo i być może o repartycjach plemiennych, nie muszą automatycznie wyznaczać granicy wschodniosłowiańsko-zachodniosłowiańskiej na linii Wisłoka, dolnego biegu Sanu, Wieprza i Bugu.

Inaczej wykorzystał ten wspólny dla języków typ nazewniczy Jerzy Nalepa, obrońca pierwotnej polskości szeroko rozumianego okręgu przemyskiego. Dla niego jest on wyznacznikiem dalekiego zachodniego zasięgu Słowiańszczyzny Zachodniej aż po górny Bug i Dniestr [Nalepa 1991: 29].

Na temat nazw patronimicznych zabrał jeszcze głos Zenon Leszczyński, ustalając aktualny zachodni zasięg nazw miejscowych typu *-iče* (*Aleksicze, Klimkowicze, Krywiatycze*) poprzedzonym przez *-t-*, na linii Łomża–Rzeszów [Leszczyński 2000: 123–129].

5. Wnioski

Wobec powyższych ustaleń, operując materiałem z mapy stratygraficznej nazw patronimicznych na *-ice*, musimy się powstrzymać od daleko idących wniosków historyczno-osadniczych, a jedynie możemy pozwolić sobie na ostrożne pytania o przeszłość.

Przedstawione zestawienie nazw patronimicznych na *-ice* z terenu współczesnej Polski i dawnej Rzeczypospolitej pokazuje wyraźnie ścisły związek nagromadzenia tychże z jakością terenu. Ponadto widać, że ilość nazw reprezentujących formant *-ice* zmniejsza się wyraźnie z zachodu na wschód. Wyjątek stanowi ich rozmieszczenie w południowo-wschodniej Polsce, mianowicie w ziemi przemyskiej brak ich w powiatach zachodnich – łańcuckim i rzeszowskim, a w dużym nasileniu obecne są w powiatach jarosławskim, przemyskim, mościckim, gródeckim, starosamborskim, samborskim oraz drohobyckim. Niezauważalna jest ich liczba w przyległej do ziemi przemyskiej ziemi sanockiej. Trudno na tej podstawie mówić o granicach etnicznych, zauważalny jest natomiast brak bezpośredniej łączności z odpowiednim typem małopolskim [Makarski 1999: 364].

Następnie w nieco bardziej na wschód położonej ziemi lwowskiej ich nasilenie koncentruje się wokół Lwowa, Gródka, na szlaku od Przemyśla do Lwowa [por. Posaćka-Czernichiwska 1966: 39]. Obserwując te nazwy na terenie wszystkich zachodnich województw Ukrainy, na północ od Lwowa zajmują one terytorium pow. sokalskiego i rozprzestrzeniają się w kierunku Wołynia [ibidem: 40], a w położonej na południe ziemi halickiej wśród nazw patronimicznych króluje typ na *-ce*. Czym więc wytłumaczyć tę atrakcyjność toponimów na *-ice* na interesującym nas fragmencie dawnej Rzeczypospolitej?

Wiemy na pewno, że z 66 nazw patronimicznych z obszaru ziemi lwowskiej ani jedna nie posiada zapisu sprzed 1340 r. Nazwy na *-ice* są produktywne w okresie ożywionej ekspansji osadnictwa polskiego od drugiej poł. XIV w. do końca XVI w., czyli po powrocie ziemi lwowskiej do Polski, kiedy pojawia się znakomita większość toponimów. Podobnie rzecz się ma z nazwami patronimicznymi w ziemi przemyskiej [Makarski 1999: 306] oraz w ziemi chełmskiej i bełskiej, [Czopek 1988: 72], które to wraz z ziemią lwowską były najsilniej poddawane polskiej ekspansji.

Bibliografia

- Bučko Dmytro, 1972, *Ukrainskije toponimy na -ivci, -inci*, Lvov.
- Czapla Anna, 2011, *Nazwy miejscowości historycznej ziemi lwowskiej*, Lublin.
- Czopek Barbara, 1988, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach państwa polskiego)*, Wrocław–Warszawa–Gdańsk.
- Halicka Irena, 1976, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny. Dzierżawcze, patronimiczne i rodzinne*, Warszawa.
- Janeczek Andrzej, 1978, *Polska ekspansja w ziemi lwowskiej w XIV–XVI*, „Przegląd Historyczny” 69, 4, 597–622.
- Kupčyns’kyj Oleh, 1981, *Najdavniši slovjans’ki toponimy Ukrajiny jak dżereło istoryko-heohrafičnych doslidžen’ (Heohrafični nazvy na -yči)*, Kyjiv.
- Leszczyński Zenon, 2000, *Aktualny zasięg nazw miejscowych typu Aleksicze, Klimkowicze, Krywiatycze*, [w:] Ewa Wolnicz-Pawłowska, Wanda Szulowska (red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*, Warszawa, 123–129.
- Łowmiański Henryk, 1967–1970, *Początki Polski*, t. 3–4, Warszawa.
- Makarski Władysław, 1999, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin.
- Makarski Władysław, 1986, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin.
- Nalepa Jerzy, 1991, *Prapolski bastion toponimiczny w bramie przemyskiej i Łędzanie*, „Onomastica” 36, 5–45.
- Posaćka-Czernichiwska E. M., 1966, *Sproby kartohrafuvannia toponimiji L’vivszczyzny*, *Onomastyka*, 37–43, seria: *Pytannia movoznavstva*, Kyjiv.
- Rospond Stanisław, 1964, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku*, Wrocław.
- Rymut Kazimierz, 1971, *Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce*, Wrocław.
- Rymut Kazimierz, 1970, *Toponomastyka w służbie badań historyczno-osadniczych (Na marginesie 3 t. Początków Polski H. Łowmiańskiego)*, „Onomastica” 15, 289–297.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, Duma Jerzy, 1991, *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*, Warszawa.
- Siciński Bogdan, 1972, *Stratygrafia polskich nazw patronimicznych*, [w:] *Atlas Onomastyczny Słowiańszczyzny. Księga referatów z konferencji Wrocław 1–3 VI 1970*, „Prace Onomastyczne” 19, 135–142.
- Taszycki Witold, 1951, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu z mapą*, Kraków.
- Wilkoń Aleksander, 1967, *Nazwy miejscowe typu Tyszowce, Witoszyńce w języku polskim*, „Onomastica” 12, 70–83.

Anna Czapla

Geographic location of the patronymic toponyms ending in *-ice* and ethnic boundaries

(Summary)

The patronymic toponyms ending in *-ice* are the most productive in the Polish regions of Małopolska (Little Poland), Śląsk (Silesia) and Wielkopolska (Great Poland). These formations are relatively infrequent in the other two regions: Mazowsze (Mazovia) and Pomorze (Pomerania). The toponyms in question are not an exclusively Polish onomastic phenomenon. They are to be

easily found in the other Slavic territories: in Czech Republic, Moravia, the countries of former Yugoslavia and in the Germanized west Lechitic and Lusatian territories. They are rather infrequent in the Ukraine and in some parts of Belarus. Do all these facts allow to make a general conclusion concerning the tribal borderline between the East and West Slavic zones? The facts we analyse have been used to defend the radical opinion taken by J. Nalepa, who claims of the originally Polish nature of the broadly understood region of Przemyśl, or by O. A. Kupeczyński, who claims that the East-West Slavic tribal borderline ran along the rivers Wisłok, lower San, Wieprz and Bug. W. Makarski claims that the fact of the geographical distribution of toponyms in *-ice* cannot decidedly answer the question about the tribal borderline, since genetically, the nature of the *-ice* formations is identical in all the regions, and an attempt to situate this onomastic problem in the tribal era raises serious objections. The distributional analysis of the patronymic toponyms in *-ice* in contemporary Poland and those in the territories of former Polish states reveals a close relationship between the accumulation of these toponyms with land quality, which is an obvious fact. One can observe a gradual decrease in the number of the *-ice* formations when moving from the West to the East of Poland. Exceptional in this respect is their relative accumulation in the South-Eastern Poland. They are frequent in the districts of Przemyśl, Jarosław, Moscorce, Gródek Jagielloński, Stary Sambor, Sambor and Drohobycz, but they are not well represented in the districts of Łańcut or Rzeszów. Very few *-ice* toponyms are to be found in the region of Sanok, neighbouring the region of Przemyśl. All these facts make it hardly tenable to put forward any claims concerning ethnic borderlines. All that can be observed is the lack of link between the toponyms under analysis and the corresponding ones from the Little Poland.

Słowa klucze: nazwy patronimiczne, pogranicze polsko-ruskie.

Key words: patronymic toponyms, Polish-Ruthenian borderlands.

Edward Breza

Sopot

Podstawa *woda* w antroponimii polskiej

1. Wstęp

Autor zajął się imionami i nazwiskami w języku polskim i (w miarę dostępnych źródeł) innych językach indoeuropejskich od podstawy *woda* w różnych epokach rozwojowych języka polskiego. Z języków obcych najczęstsze są nazwiska od górnoniemieckiego rzeczownika *Wasser* ‘woda’ i jego dolnoniemieckiego odpowiednika *Wader* lub *Water*.

Wśród licznych moich prac, poświęconych imionom, wywodzącym się głównie od imion Boga chrześcijańskiego i bóstw w religiach politeistycznych [Breza 2013] oraz od pojęć abstrakcyjnych [Breza 2014], pragnę zamieścić także nazwiska zawdzięczające swoje pochodzenie pojęciu *woda*. Imion, bowiem, opartych na wyrazach nazywających *wodę* w różnych językach, w dostępnych mi źródłach, nie spotkałem. Wyjątkiem jest tu rzymski przydomek (*cognomen*) *Aquensis*, pochodny od łac. rzeczownika *aqua*, -ae ‘woda’ z sufiksem -ensis [Kajanto 1965: 47, 208]. Najpierw podam ich zasób z SNW (objaśnienie skrótów zob. na końcu rozdziału), potem z doby staropolskiej (SSNO), z wybranych prac dotyczących Pomorza, głównie Gdańskiego, czy, jak wolą historycy, Nadwiślańskiego, po materiał antroponimiczny z doby średniopolskiej odsyłam do *Antroponimii Polski od XVI do końca XVIII wieku*, opracowywanej pod red. A. Cieślukowej w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie (opublikowanych tomów I–III, 2007–2011, hasła A–Pi i do magazynu w tymże Instytucie).

2. Frekwencja antroponimów urobionych od apelatywu *woda*

SNW podaje: *Woda* 605: 248 w woj. tarnowskim, 103 bydgoskim, 63 krakowskim, 36 katowickim, 31 kieleckim, 21 poznańskim, 20 olsztyńskim, po 13 warszawskim i rzeszowskim, 11 łódzkim; *Wodach* 0; 1 *Wodacki* w woj. warszawskim; 12 *Wodak* w woj. katowickim; *Wodalski* 0; 47 *Wodała*: 19 w woj. wro-

clawskim, 12 legnickim, po 4 w woj. jeleniogórskim, opolskim i poznańskim; 1 *Wodało* w woj. opolskim; *Wodan* 0, ale możliwe od naczelnego bóstwa germańskiego, zwanego *Wodan*; *Wodanka* 0; *Wodanowicz* 0; 2 *Wodańska*: po 1 w woj. legnickim i łódzkim; 316 *Wodara*: 165 w woj. opolskim, 55 częstochowskim, 45 pilskim, 18 bydgoskim, 14 katowickim; 1 *Wodarczak* w woj. pilskim; 1 *Wodarczuk* w woj. katowickim; 400 *Wodarczyk*: 232 w woj. katowickim, 60 częstochowskim, 23 opolskim, 16 warszawskim, 14 radomskim; 1 *Wodarek* w woj. warszawskim; 36 *Wodarka* w woj. katowickim; 5 *Wodarkiewicz*: 3 w woj. pilskim, 2 poznańskim; 124 *Wodarski*: po 39 w woj. warszawskim i katowickim, 13 szczecińskim, po 6 ciechanowskim, gorzowskim i wałbrzyskim; 374 *Wodarz*: 212 w woj. opolskim; 114 katowickim, 21 poznańskim, 15 częstochowskim, po 4 bielskim i wrocławskim; 31 *Wodas*: 29 w woj. jeleniogórskim, po 1 w woj. katowickim i nowosądeckim; 1 *Wodasz* w woj. szczecińskim; 2 *Wodausch* w woj. opolskim; 8 w zapisie spolszczonym *Wodausz* w woj. opolskim; 20 *Wodawski*: 12 w woj. wrocławskim, 8 legnickim; 21 *Wodczak*: 9 w woj. gdańskim, 8 bydgoskim, po 2 katowickim i wałbrzyskim; 8 *Wodczyc*: 5 w woj. jeleniogórskim, 2 wałbrzyskim, 1 katowickim; 1 *Wodczyk* w woj. koszalińskim; 6 *Wodczyński*: 4 w woj. leszczyńskim, po 1 warszawskim i jeleniogórskim (nadto 4 leszczyńskim, co zdradza jakieś przeoczenie); 1871 *Wodecki*: 494 w woj. katowickim, 316 kieleckim, 120 warszawskim, po 86 w woj. tarnobrzescim i zielonogórskim, 72 wrocławskim, 57 opolskim, 56 krakowskim, 51 radomskim, 50 koszalińskim, 41 wałbrzyskim, 36 zamojskim, 32 lubelskim, po 31 legnickim i szczecińskim, 30 kaliskim, 29 elbląskim, 27 gorzowskim, 23 bielskim, 22 częstochowskim; 170 *Wodejko*: 32 w woj. wrocławskim, 24 katowickim, 23 warszawskim, 18 zielonogórskim, 12 koszalińskim; 12 *Wodejszo*: 8 w woj. olsztyńskim, 4 szczecińskim; 12 *Wodek*: 6 w woj. krakowskim, 4 legnickim, 2 wrocławskim; *Wodel* 0; 14 *Wodelski*: 7 w woj. katowickim, 5 legnickim, 2 wrocławskim; 2 *Wodeniczar* w woj. katowickim; *Wodenka* 0; 1 *Wodenko* w woj. katowickim; 20 *Wodeńko*: 13 w woj. ostrołęckim, 4 wałbrzyskim, 2 katowickim, 1 wrocławskim; 34 *Wodeński*: 15 w woj. ciechanowskim, 8 warszawskim, 6 ostrołęckim, 3 olsztyńskim, 2 katowickim; 28 *Woder*: 19 w woj. siedleckim, 7 bydgoskim, 2 kieleckim; 38 *Woderski*: 20 w woj. krakowskim, 8 bielskim, po 5 krakowskim i poznańskim; 1 *Wodert* w woj. białostockim; 1 *Wodeska* w woj. szczecińskim; 1 *Wodest* w woj. warszawskim; *Wodetzka* 0; *Wodeyko* 0; 1 *Wodecki* w woj. katowickim; 4 *Wodianowicz* w woj. leszczyńskim; 3 *Wodiany* w woj. opolskim; 10 *Wodicz*: 9 w woj. katowickim, 1 opolskim; *Wodiczka* 0; 43 *Wodiczko*: 15 w woj. warszawskim, po 9 kaliskim i opolskim, 4 wrocławskim; 1 *Wodikowska* w woj. gdańskim; 1 *Wodisz* w woj. katowickim; 273 *Wodka*: 86 w woj. tarnowskim, 44 toruńskim, 42 krakowskim, 20 przemyskim, 15 tarnobrzescim, 12 katowickim; 8 *Wodkiewicz*: 6 w woj. opolskim, 2 ostrołęckim; 72 *Wodkowski*: 18 w woj. gdańskim, 13 bydgoskim, 10 poznańskim, 6 pilskim, po 4 łódzkim i toruńskim; 7 *Wodna*: 3 w woj. kaliskim, 2 łódzkim, po 1 jeleniogórskim i katowickim; 2 *Wodnak* w woj. wałbrzyskim;

3 *Wodnar* w woj. warszawskim; 1 *Wodnarowski* w woj. katowickim; 1 *Wodnia* w woj. gdańskim; 402 *Wodniak*: 151 w woj. bielskim, 43 krakowskim, 35 katowickim, 21 gdańskim, po 18 legnickim i opolskim, 15 wałbrzyskim, 14 bydgoskim, 12 szczecińskim; 28 *Wodniakowski*: 12 w woj. wrocławskim, po 7 kaliskim i toruńskim, 2 konińskim; 1 *Wodnica* w woj. wrocławskim; 1371 *Wodnicki*: 222 w woj. skierniewickim, 165 warszawskim, 82 lubelskim, 77 konińskim, 72 wrocławskim, 67 łódzkim, 51 szczecińskim, 38 katowickim, 30 kieleckim, 29 radomskim, po 28 przemyskim, suwalskim i zielonogórskim, 27 bydgoskim, po 24 elbląskim i pilskim; 253 *Wodniczak*: 153 w woj. kaliskim, 27 katowickim, 16 gdańskim, 12 zielonogórskim; 1 *Wodniczek* w woj. katowickim; *Wodniczko* 0; 9 *Wodniecki*: po 4 w woj. katowickim i krakowskim, 1 łódzkim; 103 *Wodnik*: 85 w woj. kaliskim, 10 wrocławskim, 5 katowickim; 7 *Wodnikowski*: 6 w woj. wrocławskim, 1 poznańskim; 473 *Wodniok*: 254 w woj. katowickim, 191 opolskim, 20 częstochowskim; 1 *Wodniok Suchy* w woj. katowickim; 10 *Wodniowski* w woj. tarnobrzeskim; 1 *Wodny* w woj. katowickim; 1 *Wodnyk* w woj. kaliskim; 119 *Wodo*: 37 w woj. piotrkowskim, 33 łódzkim, 14 częstochowskim; *Wodoch* 0; 1 *Wodojo* w woj. warszawskim; 116 *Wodok*: 112 w woj. katowickim, 3 opolskim, 1 wałbrzyskim; 2 *Wodoklis* w woj. jeleniogórskim; 28 *Wodolski*: 19 w woj. kieleckim, 9 krakowskim; 2 *Wodolański* w woj. katowickim; 1 *Wodomska* w woj. tarnobrzeskim; 56 *Wodonos*: 16 w woj. gorzowskim, 8 olsztyńskim, po 6 w woj. suwalskim; 24 *Wodopian*: 12 w woj. legnickim, 6 warszawskim, 5 wrocławskim, 1 kaliskim; 2 *Wodopora*: po 1 w woj. częstochowskim i pilskim; *Wodoracka* 0; 3 *Wodorowski*: 2 w woj. bydgoskim, 1 wrocławskim; 12 *Wodosławski*: 8 w woj. zielonogórskim, 4 tarnowskim; 1 *Wodowiak* w woj. kieleckim; 1 *Wodowicz* woj. kieleckim; *Wodowiec* 0; 2 *Wodowiński* w woj. gdańskim; 10 *Wodowóz*: 6 w woj. legnickim, 4 jeleniogórskim; 269 *Wodowski*: 102 w woj. ciechanowskim, 43 warszawskim, 28 białsko-podlaskim, 16 bydgoskim, 13 płońskim, 9 wałbrzyskim, po 8 w słupskim i wrocławskim, po 6 lubelskim i olsztyńskim; 12 *Wodtke*: 9 w woj. toruńskim, 3 gdańskim; 13 *Wodyczko* w woj. warszawskim; 454 *Wodyk*; 197 w woj. zamojskim, 32 warszawskim, 29 koszańskim, 28 lubelskim, 19 jeleniogórskim, po 15 katowickim i słupskim, po 10 łódzkim i szczecińskim; 5 *Wodył*: 4 w woj. bielskim, 1 nowosądeckim; *Wodylak* 0; 1 *Wodyła* w woj. opolskim; 610 *Wodyński*: 113 w woj. warszawskim, 72 bydgoskim, 45 kieleckim, 44 tarnobrzeskim, 30 ciechanowskim, 29 katowickim, 27 wrocławskim, 26 kaliskim, 20 gdańskim, 16 białostockim, 14 szczecińskim, 13 zielonogórskim, po 12 w woj. krakowskim, lubelskim i opolskim; 156 *Wodziak*: 54 w woj. nowosądeckim, 15 jeleniogórskim, 14 wrocławskim, 13 częstochowskim, po 10 w woj. kaliskim, łódzkim i sieradzkim, po 8 katowickim i krakowskim; *Wodziakiewicz* 0; 1 *Wodziara* w woj. warszawskim; 13 *Wodzianicki* w woj. warszawskim; *Wodzianowska* 0; 30 *Wodzian-ski*: 27 w woj. krakowskim, 7 legnickim, 2 kaliskim; 173 *Wodzicki*: 66 w woj. warszawskim, 20 łódzkim, 10 kaliskim, 9 pilskim, 8 olsztyńskim, 6 wrocławskim, po 5 krakowskim i toruńskim, po 4 gdańskim, gorzowskim, jeleniogórskim

i szczecińskim; 25 *Wodziczka*: po 7 w woj. legnickim i poznańskim, 6 wrocławskim, po 2 częstochowskim i krakowskim; 96 *Wodziczko*: 23 w woj. wrocławskim, 12 toruńskim, 11 gorzowskim, 8 krakowskim, po 6 elbląskim, gdańskim i radomskim, po 5 bydgoskim i włocławskim; 3 *Wodziejko* w woj. częstochowskim; *Wodziela* 0; 12 *Wodzielak*: po 4 w woj. warszawskim, białostockim i łomżyńskim; 1 *Wodzienicka* w woj. białostockim; 128 *Wodzień*: 80 w woj. tarnowskim, 19 rzeszowskim, 12 krakowskim, 10 toruńskim; 2 *Wodzieński* w woj. bydgoskim; *Wodziesz* 0; 1 *Wodziewicz* w woj. jeleniogórskim; 148 *Wodzik*: 64 w woj. gdańskim, 49 chełmskim, po 4 w woj. bydgoskim, olsztyńskim, poznańskim i toruńskim, po 3 w woj. elbląskim, krakowskim i szczecińskim; *Wodzikiewicz* 0; 116 *Wodzikowski*: 79 w woj. gdańskim, 21 bydgoskim, 7 śląskim, 5 elbląskim, 3 olsztyńskim; 1 *Wodzin* w woj. łódzkim; 97 *Wodzinowski*: 25 w woj. warszawskim, po 9 w woj. piotrkowskim i wrocławskim, po 6 jeleniogórskim i krakowskim, po 5 sieradzkim i śląskim; po 4 skierniewickim, szczecińskim i wałbrzyskim; 2072 *Wodziński*: 287 w woj. warszawskim, 180 łódzkim, 83 gdańskim, 79 bydgoskim, 73 konińskim, 68 krośnieńskim, 67 katowickim, 51 legnickim, 44 koszalińskim i białkopodlaskim, 43 szczecińskim, 42 krakowskim, 39 poznańskim, 37 elbląskim, 33 wałbrzyskim, po 31 ciechanowskim i włocławskim, 29 piotrkowskim, 28 opolskim; *Wodzioch* 0; 135 *Wodzisz*: 77 w woj. tarnowskim, 17 rzeszowskim, 12 jeleniogórskim, 8 katowickim, 7 krakowskim, 5 tarnobrzeskim; 6 *Wodziszewski* w woj. krakowskim; 3 *Wodziuk* w woj. białkopodlaskim; 20 *Wodzka* w woj. katowickim; 1 *Wodzyń* w woj. piotrkowskim; 2084 *Wodzyński*: 418 w woj. warszawskim, 193 łódzkim, 135 skierniewickim, 97 plockim, 92 radomskim, 56 lubelskim, 55 włocławskim, 54 olsztyńskim, 47 częstochowskim, 46 szczecińskim, 41 wrocławskim, 40 piotrkowskim, 39 toruńskim, 34 katowickim.

3. Budowa nazwisk powiązanych z apelatywem *woda*

W tym wykazie nazwisk od polskiego apelatywu *woda* uderza wielość opatrzone symbolem 0 (= forma z różnych względów niepewna), są to, powtórzmy: *Wodach*, *Wodalski*, *Wodan*, *Wodanka*, *Wodanowicz*, *Wodel*, *Wodenka*, *Wodetzka*, *Wodeyko*, *Wodiczka*, *Wodniczko*, *Wodoch*, *Wodoracka*, *Wodowiec*, *Wodylak*, *Wodziakiewicz*, *Wodzianowska*, *Wodziela*, *Wodziesz*, *Wodzikiewicz*, *Wodioch*, aż 21 nazwisk.

Pod względem słowotwórczym mamy tu ciągi pochodności: 1) *Woda* > nazwisko patronimiczne, utworzone za pomocą przyrostka *-ak*: *Wodak*, od tegoż modelowo przy użyciu sufiksu *-ski* powstało *Wodacki*; 2) *Woda* > + *-ała*: *Wodała*, na wschodzie Polski z sufiksem *-ało*: *Wodało*, od tych za pomocą przyrostka *-ski*: *Wodalski*; 3) *Woda* + *-el*: *Wodel* + *-ski*: *Wodelski*; 4) *Woda* + *-enka/-enko*:

Wodenka/Wodenko, dezintegralnie *Wodeński*; 5) *Woda* + *-ach*: *Wodach*; 6) *Woda* + *-ek*: *Wodek* + *-ak*: *Wodczak* + *-ski*: *Wodetzka* (zapis zniemczony nazwiska *Wodecka*), też *Wodczyc*, *Wodczyk* przy użyciu sufiksów patronimicznych *-ic* i *-yk*; 6) *Woda* > *Wodka* > *Wodecki*, też *Wodczyński* przy użyciu rozszerzonego formantu *-yński*; też *Wodkowski* z sufiksem *-owski* i patronimiczne *Wodkiewicz* przy użyciu patronimicznego sufiksu *-ewicz*; 7) *Woda* + *-an*: *Wodan* + *-owicz*: *Wodanowicz*, też *Wodańska* przy użyciu przyrostka *-ski* i + *-ka*: *Wodanka*; 8) *Woda* + *-any*: *Wodiany* + *-owicz*: *Wodianowicz*; 9) *Woda* > *Wodny* + *-ik*: *Wodnik/Wodniek* + *-ski*: *Wodnicki/Wodniecki*; *-owski*: *Wodnikowski* + *-ak*: *Wodniak*, w fonetyce „śląskiej” *Wodniok*, *Wodniczak* + *-ek*: *Wodniczek*, + *-ko*: *Wodniczko*; + *-owski*: *Wodniowski*; 10) złożone przezwiskowe: *Wodniok Suchy* i *Wodniczkar*, w którym widzieć możemy ewentualnie podstawę *wodny czar*.

Po niemiecku *woda* to *Wasser*; por. 60 osób o nazwisku *Wasser*: 40 w woj. katowickim, 13 opolskim, 2 krakowskim, po 1 szczecińskim i wrocławskim; w zapisie przez pojedyncze *-s-*: 12 *Waser*: 9 w woj. katowickim, 3 opolskim; 5 spolszczonych za pomocą przyrostka *-ek*: *Wasserek* w woj. katowickim, 26 *Waserek* w woj. katowickim i 2 *Wasserka* w woj. katowickim, *Waserka* 0, spolszczone za pomocą sufiksu *-ka*; tu należy zapewne także nazwisko *Wascher* 0, zapisane hiperpoprawnie i w dolnoniemieckiej formie *Wader* (por. też *Water*) [Herrmann-Winter 1990: 371] 14: 10 w woj. łomżyńskim, 2 kieleckim, po 1 w woj. katowickim i zielonogórskim; 1 dolnoniemieckie *Water* od takiegoż apelatytu *Water* [Gottschald 1954: 598–599] bądź angielskiego *water* ‘woda’; nadto nazwisko patronimiczne, utworzone przy użyciu przyrostka *-ling*: *Wasserling* u 2 osób, po 1 w woj. gdańskim i łódzkim, 2 *Waserling* w woj. łódzkim; tu należą także nazwiska od nazw miejscowych lub terenowych: 1 *Wasserberg* w woj. krakowskim; 2 *Wassenberg* w woj. bydgoskim z I członem *Wasser* ‘woda’, też nazwa mieszkańca *Wasserberger* 1 w woj. warszawskim; 6 osób o nazwisku *Wasserfurth* z II członem *Furt* ‘bród, mielizna’: 5 w woj. katowickim, 1 warszawskim; od niemieckiego apelatytu *Wasserteil* ‘dział wód’: 2 osoby w woj. katowickim, powstałe od wskazania mieszkańca koło takiego działu; taką samą genezę ma nazwisko *Wasserstrom* z II członem *Strom* ‘prąd wodny’ u 3 osób w woj. wrocławskim, 2 w woj. warszawskim z nazwiskiem *Wasersztrum*, a więc z II członem w spolszczonym zapisie i – dodatkowo – z rozwojem grupy *om* > *um*; 2 osoby z nazwiskiem *Waserszturm* z II niemieckim członem *Sturm* ‘atak, natarcie, napór’; 1 osoba o nazwisku *Waserbrot* z II członem *Brot* ‘chleb’, ze strukturalnym członem *-man(n)* < *Mann* ‘człowiek, mężczyzna, mąż’ powstały nazwiska *Wasserman* 43: 20 w woj. warszawskim, 11 krakowskim, 9 rzeszowskim, 2 gdańskim, 1 kieleckim i oryginalnie po niemiecku zapisane *Wassermann* (przez podwójne *-nn*) u 31 osób: 22 w woj. krakowskim, 3 warszawskim, 2 kieleckim, po 1 gdańskim i katowickim, noszone m.in. przez pośła PiS-u Zbigniewa Wassermana, ofiarę katastrofy pod Smoleńskiej dnia 10 IV 2010 r.

Jakby się spodziewać należało, wśród nazwisk Niemców podstawa *Wasser*, dolnoniemieckie *Water* i *Wader* jest częściej reprezentowana, Rosa i Volker Kohl-

heimowie [Kohlheim 2000: 697–698] podają z motywacją i często wczesnym historycznym poświadczeniem i znaczniejszych nosicieli nazwisk: *Wasser* na ‘tego, co nad wodą mieszkał’; *Wassermann* i dolnoniemieckie *Watermann* 1. jako nazwę zawodową na a) ‘roznosiciela wody’, b) ‘przewoźnika’ lub c) ‘człowieka odpowiedzialnego za nawadnianie łąk bądź zaopatrzenie mieszkańców miasta w wodę’; 2. formę pochodną od nazwiska *Wasser*, utworzoną za pomocą członu *-mann*; *Wasserburger* na mieszkańca miejscowości *Wasserburg*, występujących m.in. w Bawarii, Austrii, Prusach Wschodnich, *Wasserfuhr* ‘nazwa zawodowa na tego, co dostarczał wodę ze studni lub rzeki’; *Wasserführer* ‘nazwa mieszkańca miejscowości *Wasserfuhr* w północnej Nadrenii i Westfalii; *Wasserkampf* podana w formie górnoniemieckiej nazwa terenowa dolnoniemieckiego *Waterkamp* ‘nazwa terenowa wodna’; *Wasserzieher* lub *Wasserzier* ‘nazwa zawodowa na czerpiącego wodę, zwłaszcza posługacza w łaźniach, do którego obowiązków należało noszenie wody ze studni’; dolnoniemieckie *Waterstraat* i *Waterstra(d)t* z II dolnoniemieckim członem *Strat* ‘ulica’ (por. angielskie *street* ‘ulica’) na ‘mieszkającego na ulicy, położonej nad wodą’. W niemieckich monografiach regionalnych takich nazwisk spotkać możemy znacznie więcej, np. u Zodera [Zoder 1968, II: 786] czy często wyzyskiwanej monografii antroponimicznej M. Gottschalda [Gottschald 1954: 598].

W staropolszczyźnie *woda* była również szeroko reprezentowana w nazwach osobowych w Polsce. SSNO [VI 158 i VII 291] notuje poświadczenia: Joannes *Voda* z roku 1250 ze Śląska i tamże przez wiek XIV, notariusz Mikołaj *Woda* z roku 1434 w Krakowie, w tym samym czasie w Wielkopolsce i na Mazowszu, por. także C 140; także struktury przezwiskowe: *Belczywoda* [SSNO VII 11] z roku 1428 z Wielkopolski od podstawy *belzczeć* ‘płonać’ SEMot I 7 w I członie), *Błyszzywoda* u kmiecia, cmeto roku 1462 i robotnika, *laboriosus* roku 1473 [SSNO I 175] z Kresów Południowo-Wschodnich, odniesione przez SEMot I 12 w I członie do *błyskać*, błysk, por. tamże *Błyszczyzqb*; *Golczywoda* [SSNO II 158] jako zapis z kopii i objaśnione nie zostało, por. SEMot I 79; *Nabździwoda*, radny Płocka roku 1446 [SSNO VII 161], odniesione w I członie przez SEMot I 176 do czasownika *nabździeć*; *Koliwoda* jako marytonimik *Koliwodzina* z roku 1464 w Wielkopolsce [SSNO III 51], por. SEMot I 115; *Ryczywoda*, roku 1460 i 1485 w Poznaniu [SSNO IV 529], por. SEMot I 258, gdzie odniesione w I członie do apelatywu *ryk*, *ryczeń* i *Warzywoda* roku 1492 jako sługa Rusin na Kresach Południowo-Wschodnich [SSNO VI 26], które SEMot I 335 odnosi do gwarowego apelatywu *warzywoda* ‘pleciuga’.

Struktury pochodne od *woda* w planie apelatywnym lub antroponimicznym *Woda* to: 1) *Wodka*, notowane od roku 1398 w Wielkopolsce, od roku 1443 na Kresach Południowo-Wschodnich, od roku 1482 na Mazowszu [SSNO VI 158, C 140], odniesione przez SEMot I 347 do staropolskiego apelatywu *wodka* ‘mały staw’, ‘rów z wodą’; 2) *Wodkowic* roku 1453 [ibidem] z suf. *-owic* od *Wodka*; 3) hasło nieodeczytane *Wodnamich* [ibidem: 158]; 4) *Wodnic(s)ka* i forma męska

Wodnic(s)ki od roku 1435 na Kresach Południowo-Wschodnich [ibidem: 159]: od n. m. *Wodniki* na Kresach Południowo-Wschodnich [SEMot III 217]; 5) *Wodny* z roku 1411 i 1412 z Wielkopolski oraz z roku 1434 z Małopolski [SSNO VII 291] od przymiotnika *wodny* [SEMot I] notowanego w staropolszczyźnie ok. roku 1400 [C 141, SEMot I 347]; 6) *Wodolej(a)* z roku 1454 z Małopolski i z roku 1497 i 1499 z Kresów Południowo-Wschodnich [SSNO VI 159, VII 291]; 7) nieodczytane hasło *Wodroslim*, *Woedroslim*; 8) *Woduna* z lat 1426–1453 z Mazowsza i roku 1497 z Kresów Południowo-Wschodnich, które SEMot [VII] odnosi do nazwy miejscowej *Wodynia*, siedleckie; 9) *Wodyński*: w roku 1472 i z roku 1494 (wszystko szlachta) na Mazowszu od wspomnianej nazwy wsi (zob. poz. 8) *Wodynie*; 9) *Wodziec* roku 1440 z Wielkopolski [SSNO VI 159] – forma patronimiczna od *Woda*, utworzona za pomocą przyrostka *-ic* [SEMot I 347]; 10) *Wodziczka* od roku 1372 z Wielkopolski i od roku 1471 na Kresach Południowo-Wschodnich [ibidem: 159, C 141], zdrobnienie od *woda* [SENNot I 347]; 11) *Wodziej* z roku 1423 z Wielkopolski od *wodzić* lub *woda* z sufiksem *-ej*; 12) *Wodzina* od roku 1495 w Wielkopolsce [ibidem: 159], forma marytonimiczna od *Woda*; 13) nieodczytane poświadczenie *Wodzwaszka* [ibidem: 159].

Z obcojęzycznych w staropolszczyźnie nie pojawił się żaden antroponim łaciński, choć przekłady na łacinę nazw motywowanych były zjawiskiem częstym, u niektórych pisarzy prawie że regularnym, z niemieckich SSNO [VI 1] notuje *Vaterer* z roku 1387 ze Śląska, które Z. Klimek [SEMot V 49] odnosi niepewnie (*może*) do staro-wysoko-niemieckiego *veter(e)* ‘stryj’, później każdy krewny ze strony mężczyzny, ‘kuzyn’ i znane nam już *Wasserbrot*, do czego Z. Klimek [ibidem: 24] dorzuca *Käsenbrot* z I członem *Käse* ‘ser’ na ‘oberżystę, podającego tylko dania zimne’ [SEMot V 121] i *Salzenbrot* z I członem *Salz* ‘sól’ [por. SEMot V 217], o całości przypuszcza, że „może to niemiecka kalka naszej ‘bułki wodnej’” [ibidem: 282].

Znamienne, że na Pomorzu w okresie staropolskim nie było notowane nazwisko *Woda* i jego formy pochodne, nie zostało także poświadczone w postaci górnoniemieckiej *Wasser* czy dolnoniemieckiej *Water*, współcześnie (w SNW) wystąpiło śladowo w woj. gdańskim po 1 osobie *Wasserling* i *Wassermann*. Zanotował także H. Górniewicz [Górniewicz 1992: 236] nazwisko *Waser* we wsi Szałwinek, pow. kwidzyński. W okresie średniopolskim mamy poświadczenia nazwiska od polskiej podstawy *woda*, brak od niemieckiego *Wasser*, *Water*. Oto te poświadczenia, głównie z Kociewia: Albertus *Wodański* zapisany został roku 1746 w parafii Niewieścín, pow. świecki; w parafii Miłobądz pod Tczewem wystąpiło stosunkowo często nazwisko *Wodkowski*: Agata *Wodkowska* roku 1788, może też Agata jako *Wodkowszczonka* roku 1790 i Marianna z *Wodkowskich* roku 1796; Johann *Wodny* roku 1703 w parafii Garc Wielki; z tejże parafii roku 1700 Georg *Wodsack* et Barbara *Wodsakin* z niemieckim feminatywnym sufiksem *-in* jako zniemczone nazwisko polskie *Wodziak*, a wcześniej niezlokalizowany Szymon *Wodziak* w roku 1768 [Damps 1988: 333]. We wspomnianej parafii Niewieścín notowane

było na początku XIX w. nazwisko *Wodka*: roku 1809 chrzczone było dziecko Adalberti *Wodtka*, roku 1811 zapisana została Maria *Wodkowna*, a roku 1813 poświęcona została Marianna *Wodkin* (z pracy magisterskiej napisanej pod moim kierunkiem w 1980 r. w WSP w Bydgoszczy). Na Kaszubach roku 1717 zapisany został w księdze metrykalnej parafia Strzelno, pow. pucki Josephus *Wodecki*; roku 1786 w parafii Ugoszcz pod Bytowem chrzczone było dziecko, urodzone *ex laborioso* 'roboc(z)ego' Jacobo *Wodik* [tj. *Wodzik*] et Marianna; w F. 32 [s. 94] odnotowana została posesorka starostwa nowodworskiego (Nowy Dwór Gdański) Konstancyja z Międzyzlesia *Wodyńska*. H. Górniewicz [zob. Górniewicz 1992, przypis 9: 242] wynotował z ksiąg metrykalnych na Powiślu Gdańskim nazwisko *Wodak* z roku 1868 i 1899 w zniemczonej pisowni *Wodack*.

4. Podsumowanie

Bogata jest symbolika wody w różnych kulturach i religiach, w chrześcijaństwie ma ona charakter sakralny, o tej symbolice informują m.in. W. Kopaliński [Kopaliński 1990: 475–479] i D. Forstner [Forstner 1990: 536], pamiętamy także, że Tales uznał wodę za prapoczątek (gr. *stoichéion*) świata.

Wykaz skrótów

- C – Cieślíkowa Aleksandra (red.), 1990, *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces animizacji*, Wrocław.
- F 32 – *Opis królewskiej w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim z r. 1664, 1938*, Józef Paczkowski (wydał), Mańkowski Alfons (słowem wstępnym i skorowidzami opatrzył), Toruń.
- SEMot – *Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych*, cz. I: *Odapelatywne nazwy osobowe*, 2000, Aleksandra Cieślíkowa, Janina Szymowa, Kazimierz Rymut (oprac.), Kraków; cz. III: *Odmiejscowe nazwy miejscowe*, 1997, Zofia Kaleta, Elżbieta Supranowicz, Janina Szymowa (oprac.), Kraków; cz. V: *Nazwy pochodzenia niemieckiego*, 1997, Aleksandra Cieślíkowa, Kazimierz Rymut, Maria Malec (red.), Zygmunt Klimek (oprac.), Kraków; cz. VII: *Suplement*, Aleksandra Cieślíkowa (red.), Kraków 2002.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, 1965–1987, Witold Taszycki, Maria Malec (red.), Kraków.

Bibliografia

- Breza Edward, 2013, *Imiona Boga i bóstw imionami ludzi*, Gdańsk, w druku.
Breza Edward, 2014, *Zalety imionami ludzi*, Gdańsk.

- Damps Mirosława, 1988, *Nazwiska mieszkańców Kociewia od XVI do XVIII wieku*, niepublikowana praca doktorska, wykonana pod kierunkiem Edwarda Brezy w Uniwersytecie Gdańskim.
- Forstner Dorothea, 1990, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa.
- Gottschald Max, 1954, *Deutsche Namenkunde*, 3. Auflage, Berlin.
- Górniewicz Hubert, 1992, *Słownik nazwisk mieszkańców Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk.
- Herrmann-Winter Renate, 1990, *Kleines plattdeutsches Wörterbuch*, 3. Aufgabe, Rostock.
- Kajanto Jiro, 1965, *The Latin Cognomina*, Helsinki.
- Kohlheim Rosa u. Volker, 2000, *Duden, Familiennamen. Herkunft und Bedeutung*, Mannheim.
- Kopaliński Władysław, 1990, *Słownik symboli*, Warszawa.
- Zoder Rudolf, 1968, *Familiennamen In Ostfalen*, II: L–Z, Hildesheim.

Edward Breza

The root word *woda* ‘water’ in Polish anthroponomy

(Summary)

The author studies Polish and (as far as the sources were available) Indo-European forenames and surnames that are derived from the root word *woda* ‘water’: among the forenames the author has found only the Latin nickname (*cognomen*) *Aquensis*, derivate of an adjective *aquensis*, *-is*, *-e* ‘connected with water’: *aqua*, *-ae* ‘water’. Contemporary Polish surnames derived from the root word *woda* ‘water’ have been written out from *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych* [The Dictionary of Surnames Contemporarily Used in Poland], vol. I–X published by Kazimierz Rymut (Kraków 1992–1994) and from Middle Polish period (16th–18th century) from regional surname studies by different authors. In Pomeranian region in Old Polish period (until the end of 15th century) none of the surnames of interest were confirmed, there were also few in Middle Polish period. Relatively many surnames are derived from Upper German noun *Wasser* and its Lower German equivalent *Wader* or *Water*. The written out surnames are presented in derivation lines such as: *Woda* > *Wodak* > *Wodacki*. In the study there are: 1) surnames with double motivation, e.g. *Wodan* from the name of the main German god or from common noun *Woda* with suffix *-an*; 2) compound word e.g. *Koliwoda*, *Paliwoda*, *Woziwoda*, that may be derived from old common nouns (appellatives) *paliwoda* ‘a very reckless man, a madcap’, *woziwoda* ‘someone who supplied water to the residents’.

Słowa kluczowe: onomastyka, antroponimia, imię, nazwisko.

Key words: onomastics, anthroponymy, forename, surname.

Juraj Hladký

Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

O niektorých praslovanských základoch hydroným z juhozápadného Slovenska (Malý Dunaj a Dudváh)

Keďže väčšina hydroným (ako aj iných vlastných mien) vznikla z apelatívnych pomenovaní, toponymická lexika významným spôsobom dopĺňa pohľad na vývin slovnnej zásoby. Výskum hydronymie (a onomastický výskum vo všeobecnosti) a historicko-onymická rekonštrukcia preto poskytujú závažné informácie aplikovateľné aj slavistickom kontexte. Výskum vlastných mien cennými informáciami dopĺňa pohľad na vývin, diferenciáciu a súčasný stav jazyka, ale takisto je nevyhnutným predpokladom na historicko-porovnávacie výskumy, pri ktorých ako základný dokumentačný materiál slúži historická apelatívna a historická propriálna lexika. Historická slovanská toponymia predstavuje jedinú bázu jazykových faktov o vývine praslovanských makrodialektov a o formovaní jednotlivých slovanských jazykov [porov. Krajčovič 1974: 36].

1. Všeobecný vstup

Propriá vznikali z apelatívnej lexiky jestvujúcej v období vzniku vlastného mena v konkrétnom jazyku, a preto poskytujú slavistike dôležitý dokladový materiál. Slavistika, resp. historicko-porovnávacie výskumy, naopak, poskytujú zasa dôležité informácie lingvistického charakteru onomastike, a to najmä pri rekonštrukcii onymických jednotiek. Najstaršie hydronymá zo skúmaného územia sú doložené v 11. a 12. storočí (najmä v Zoborskej listine z r. 1113 a v zakladacej listine hronskosvätobeňadického opátstva z roku 1075) – vznikali teda v ešte staršom období, v období jazykovej integrácie v naddunajskej oblasti. V najstaršej doloženej hydronymii možno identifikovať vrstvu praslovanského hydronymického fondu, resp. starého slovanského lexikálneho fondu, ktorá najvýraznejšie zachováva starší (praslovanský) stav. Ide o apelatívnu lexiku nediferencovanú (alebo iba minimálne diferencovanú) v slovenských dialektoch, ale aj v slovenských jazykoch (slovensko-slovanskými lexikálnymi vzťahmi sa v ostatnom čase

zaoberal napr. A. Habovštiak [1993]). Identifikujeme ju napríklad v hydronymách *Topolnica* (1293 *Topolniche* < psl. **topol* [Machek 1957: 647]; **topolja* [Habovštiak 1993: 24], čes. *topol*, poľ. *topola*, rus. *tópol'*, csľ. *topolb*; [Rejzek: 666]), *Bebrava* (1296 *fluvium Bebre*: *Bebr-ava* < psl. **bebrъ*/**bobrъ*; poľ. *bóbr*, hluž. *bobr*, *běbr*, dluž. *bober*, ukr. *bibr*, sln. *bober*, *b(r)eber* a i. [Machek: 36]), **Vlčec* (1113 *fluvius Vlscit*; **Vlk/č-ec* < psl. **vьlkъ*, stsl. *vьlkъ*; rus. *volk*, ukr. *vouk*, poľ. *wilk* atď. [ibidem: 571]) a v ďalších vodných názvoch.

V staršom hydronymickom materiáli zo západného Slovenska možno doložiť aj starú petrifikovanú lexiku, ktorá postupne mohla v jednotlivých slovanských jazykoch zmeniť svoju pôvodnú sémantickú štruktúru. V hydronymickom materiáli môžeme viac ráz doložiť aj tento typ starej slovanskej onymickej lexiky: **Rohožnica* (podobne ojkonymá *Rohožník*), dnes *Rohožnický potok*: (< ON. *Rohožnica* < VN. **Rohožnica*: 1295 *rivulus Rohozniche*: **Rohož-n-ica* < psl. **rogozъ*; poľ. *rogoza*, *rogózka*, ukr. *rohóž(k)a*, rus. *rogóž(k)a*, dl. *rogoža*; V. Machek o apelatívne rohož (rohožka) uvádza: „odvozeno príponou *-ja* od psl. **rogozъ* (mask.), resp. **rogoza* (fem.); rus. *rogózá*, ukr. *rohózá* „sitina“, hl. *rohož* „třtina“, dl. *rogož* „orobinec“, sln. *rogos* „ostřice“, jenz značilo nepochybně rákos, jak svědčí právě tato odvozenina („pletivo z rákosí“), ale časem ovšem i jiné rostliny vodní podobné vzhledem nebo podobného užití. V češtině **rogozie* přešlo v *rokosie*, *rákosí*, ale původní podoba je zachována ještě v místních jménech *Rohozec* (mask.!), *Rohozná*, *Rohoznice* (podobná jména u všech Slovanů, ba i v Albanii“ [ibidem: 420]). V tomto význame (t. j. „vodomilné rastlinstvo“) dokladá apelatívum *rohož*, *rohoža* aj Historický slovník slovenského jazyka (5, s. 80), hoci v súčasnom jazyku poznáme už len význam „hrubé pletivo z třstia, z lyka, zo slamy a pod.“ [porov. KSSJ: 597]. Takisto ani v hydronymii častý názov *Dúbrava* nemusel pôvodne pomenúvať potok tečúci cez dubový porast, ale potok tečúci cez akýkoľvek porast (psl. apel. **doNbrava* „les“; z etymologického hľadiska nejde o dubový les, ale o všeobecné označenie lesa [Machek 1957: 92]). Podobne aj apelatívum *mohyla* (psl. **mogyla*; slov. *mohyla*, čes. *mohyla*, rus. *mogila*) postupne stratilo svoj pôvodný význam geografického termínu „vyvýšenina v teréne, pahorok“ a dnes sa používa na označenie hrobu (aj keď pôvodná motivácia tu zostala). Na starú sémantiku lexémy upozorňujú v skúmanom regióne názvy riečky *Mohelnica* (dnes *Pažitský potok*: 1329 *Mohantcha*, *Moholnica* atď. [Uhlár 1970: 174–178]; porov. čes. **Mohelná*, nem. *Muglbach*: 1319 *Mugel* [Jiskra 2001: 100]).

Ďalšie prvky apelatívnej lexiky, ktorá sa zachovala vo vlastných menách, mohli v procese vývinu praslovanského základu v jednotlivých slovanských jazykoch postupne preniknúť na okraj slovnej zásoby jazyka, zaniknúť alebo pozmeniť svoju hláskovú podobu. Takéto staré základy identifikujeme napr. v názve *Hlomniansky potok* (staršie *Hlomná dolina*); nie je však isté, či terénny názov bol motivovaný zvukom vetra alebo zvukom vody – v tom prípade by sme za prvotný pokladali vodný názov: *Hlom-né*, staršie *Hlom-ná* < apel. zo základu *hlom-*; psl. **glomotъ*; **glomozъ*/**glomozdъ*/**glomoza* „шум, производное с суф. -отъ от

ОСНОВЫ *злом-“; porov. čes. *hlomoz*, bulh. *зломом* [ESSJa 6: 137–138], slvk. *hlomoz*, *lomoz* [Kálal 1924: 170]. Z roku 1889 sa zachoval zasa doklad *Gamota* (dnes kanál Hliník-Martovce). Názov pôvodného v teréne nevýrazného potoka pravdepodobne vznikol z psl. apel. **gamъ* („šum, krik“), verbum **gaměti*/**gamiti* („šumieť, kričať“ [ESSJa 6: 98]), suf. *-ota* [Hladký 2004: 126].

Len skutočne komplexný a podrobný hydronomastický výskum z jednotlivých povodí a území jednotlivých jazykových spoločenstiev (etnických aj dialektologických) môže priniesť spoľahlivé informácie, uplatniteľné v rekonštrukcii pôvodného praslovanského hydronymického fondu, ako môžeme slovami V. P. Šul’hača [1998] nazvať geneticky bazovú časť hydronymického fondu súčasných slovanských jazykov, pochádzajúcu vari ešte z obdobia slovanskej jazykovej jednoty a pokladanú za najmenej diferencovanú v dnešných slovanských jazykoch. V súčasnosti sa hydronomastický výskum na Slovensku zameriava na spracovanie hydronymického materiálu z povodia Váhu a z územia západného Slovenska (slovenská časť povodia Moravy, územie Žitného ostrova).

Vlastné meno poskytuje informácie o onymickom objekte svojou formou, na zreteľ však treba vziať aj susedstvo významovo blízkych názvov, ale aj poznatky z archeologických, geografických a iných výskumov, a tie sú dôležité aj v procese verifikácie starej sémantickej stránky menného základu. Preto je dôležité adekvátne rekonštruovať obsah slov získaných zo starej toponymie [porov. Blanár 1993: 76–84; Krajčovič 1990: 123–125]. Osobitnú dôležitosť v tomto procese má komparácia, resp. presnejšie – ako ju nazýva R. Krajčovič [1990: 126] – onymicko-lexikálna komparácia, a to interná (porovnávanie onymickej lexiky s lexikou jazyka, ktorého prostriedkami bolo skúmané toponymum utvorené) a externá (identifikovanie lexikálnych paralel v slovnej zásobe iných slovanských jazykov).

V príspevku sa budeme zaoberať doktorými staršími slovanskými (slovenskými) hydronymami z územia juhozápadného Slovenska, resp. územia susediaceho so Žitným ostrovom (priestorom medzi Malým Dunajom a Dunajom).

Zo Žitného ostrova (*Schüttinsel*): Čalov, Plazov, Lužnica. Sám názov Žitný ostrov je však novší a nesúvisí s adjektívom *žitný*, ako by sme podľa jeho súčasnej podoby predpokladali (od slovan. apel. *žito* „obilie“); psl. **žito* od verba. **žiti*; „čo slúži na žitie“ [Machek 1957: 595]; porov. hydronymum Žitava „rieka pretekajúca obilným, žitným krajom“ [Hladký 2004: 220]. Ide v podstate o umelý názov, ktorý sa vyvinul z nemeckého názvu *Schütt* (neskôr *Schüttinsel*). Ide o nemecký názov Malého Dunaja a tento názov územia medzi hlavným korytom a ramenom Dunaja prevzali aj Slováci vo forme Šuty (Ssuthy, v Ssutách) a ten sa potom upravil do dnešnej podoby Žitný (ostrov). Názov pochádza z obdobia, keď v 13.–14. storočí prichádzali Nemci k hornému toku Malého Dunaja a vystavali tu hrádze proti častým záplavám.

Územie Žitného ostrova je výrazne bilingválne – slovensko-maďarské, čo je prirodzené vzhľadom na politickogeografickú polohu oblasti a takisto na etnické migrácie v minulosti. Oblasť, ktorá leží medzi Dunajom a jeho riečnym ramenom,

už v 13. storočí Maďari nazývali *Csollóköz*, resp. neskoršie *Csallóköz* (1250 Chollocuz, 1256 Chollokuz, [Varsik 1990: 16]. Názov rozľahlého riečneho ostrova motivoval starší názov najväčšieho ramena Dunaja (dnešného Malého Dunaja), ktorý je od 13. storočia doložený v podobách Chollow, Chollo (*fluuiio Chollow*) [Šmilauer 1932: 10]. Aj keď V. Šmilauer pokladá etymológiu názvu za nejasnú, resp. ho nepokladá za domáci (slovanský, resp. slovenský) názov [Šmilauer 1932: 294], B. Varsik podobne ako už pred ním J. Stanislav, ho pokladajú za starý domáci názov, ktorí dali ramenu starí Slováci ešte pred príchodom Maďarov, a tí ho prevzali po náležitých hláskoslovných zmenách. V okolí toku Malého Dunaja sa spomína aj zem s týmto názvom (1209 *terra Chalow*), podľa čoho J. Stanislav [1999: 243] usudzuje, že najskôr sa toto vlastné meno vzťahovalo na osadu a až neskôr na vodný tok a napokon na územie, cez ktoré tento tok tečie, resp. ktorého hranice prirodzene utvára (vnútorný ostrov). J. Stanislav názov osady dáva do súvislosti s českým osadným názvom Čalovice, srbským Čalov-ici, poľským Nieczalów a výrečné doklady o slovansko-slovenskej etnicite vnútorného ostrova nachádza aj v jeho starej ojkonymii. Na staré prevzatia pôvodných slovenských názvov osád z tohto územia upozorňujú aj názvy osád, ktoré po prevzatí do maďarčiny si zachovali aj pôvodné slovanské nosovky (Konkoly: *Kukol a pod.). O tom, že staršia sídlisková báza bola slovanská (slovenská) ešte pred príchodom Maďarov, svedčí aj existencia názvov osád odvodených z názvov staromaďarských kmeňov – čiže pomenúvateľmi osád, ktoré tvorili, boli istotne Slovania, ktorí už dávno boli usadení v tomto geopriestore. B. Varsik uvádza aj názor nemeckého filológa Baranka, ktorý ho odvodzoval zo slova *čelo* s významom „hrot“.

Z tohto územia sa nám zachoval aj nie veľmi jasný názov Plazov (1252 *fluuium plaza* [Šmilauer 1932: 11]), ktoré sa vzťahuje na jedno z ramien odpájajúcich sa z Malého Dunaja. V. Šmilauer ho pokladá za nejasný, ale nachádza paralely s ním v bosnianskej hydronymii (Plazaj potok od verba plaziti sa) a poľskej (Płaza) a českej ojkonymii (Plasy pri Karloviciach; 1932: 295). Podľa B. Varsika [1990: 18] je pôvod aj výklad tohto názvu úplne jasný – názov motivovala povaha koryta tohto ramena, resp. jeho kľukatý, v teréne plaziaci sa tvar < verbum *plaziti* (sa), ba nachádza paralelu aj v staršom Melichovom výklade svojím pôvodom slovanského osadného názvu Paloznak v Zalanskej stolici: slov. *Plaznik > Poloznik > Poloznuk.

Tretím potamonymom z historickej hydronymie Žitného ostrova je názov *Lužnica, horný tok dnešného potoka Čierna voda. Aj mesto Bernolákovo, na sever od ktorého sa nachádza spomínaný tok, sa po nemecky uvádza v r. 1313 a 1317 ako Luensnicz, Luensnich, r. 1409 ako Lünsnich a v 14.–15. storočí sa jeho slovenský názov Lužnica uvádza ako Losnich, Loznicz [Varsik 1990: 18]. Názov je odvodený od adj. *lužný* + suf. *-ica* < apel *luh*, psl. **loNgъ* a motivovala ho povaha terénu, cez ktorý tiekol (*luh* – háj, lesík na barinatej, nížinnej pôde; potok tečúci cez luhy, cez zamokrený nížinný terén).

Derňa, Trnávka, Krupica, Parná, Ronava, Blava. Bahnistý potok *Derňa* je ľavostranný prítok Salibského Dudváhu, pôvodne pravdepodobne pravostranné

rameno Váhu (alebo zaniknutého *Mŕtveho Váhu; 1138 *fluvium Pinnam*), dnes ústi na severnom okraji Žitného ostrova. V. Šmilauer nemal naporúdzí mladšie doklady, ktoré by potvrdzovali, že *Derňa* a **Pena* boli jedným vodným objektom, preto ich vo Vodopise starého Slovenska nachádzame v dvoch samostatných heslách (Šmilauer 1932: 303, 334). Doklady z vojenských mapovaní a z katastrálnych máp (18.–19. storočí) ale ukazujú, že názvy sa mohli vzťahovať na jeden tok: názov *Derňa* sa používal v severnej časti objektu, názov **Pena* zasa v južnej. Otázkou teda je, či pri pomenúvaní sa vnímali ako dva samostatné objekty (neprehľadná hydrografická situácia v hustej sútokovej oblasti to potvrdzuje). Pravdepodobne teda ide o dva samostatne jestvujúce historické názvy (v 13. st. už máme doklady aj pre hydronymum **Pena*, aj pre dolinu **Derna*). Nepriamo to môžu potvrdiť aj doklady v podobe *Perna*, ktoré sú pravdepodobne dôsledkom úsilia po hláskoslovnom vyrovnávaní obidvoch starších foriem, resp. názvov (**Pena* > *Perna*/*Derna*).

Vývin názvu *Derňa* rekonštruoval V. Šmilauer: slov. **Drnava* > maď. *Dernva* (podobne ako *Žitava* > maď. *Zsitva* a pod.) > *Derna*; podobných historických dokladov máme v slovan. toponymii viac [porov. Stanislav 1999: 127, 142]. Názov vznikol z apel. *drn* (< psl. **ḍьrьnъ*) – pažiť trávnik, mačina + -*ava* a motivoval ho porast v okolí toku „potok tečúci v nížine cez trávniky a pažite“ [Šmilauer 1932: 334, 475; Stanislav 1999: 127, 142]. Palatálnosť v štandardizovanom názve je dôsledkom úpravy názvu prevzatého do maďarčiny (*Dernya*, *Dernye* > *Derňa*).

V súvislosti s názvom **Pena* uvádza V. Šmilauer aj starší názov P. J. Šáfárika, ktorý názov rekonštruuje v podobe *Pěna*, sám však ho pokladá za hydronymum s neznámym (cudzím) pôvodom a naznačuje možnú súvislosť s hydronymom *Pinna* (prítok Labe). Staršie doklady v podobe *Pinna* nevylučujú Šáfárikovu rekonštrukciu, keďže v stredovekých maďarských zápisoch hydroným prevzatých zo slovan. jazykov sa často stretávame so zmenou -*ě* > -*i*- (v povodí Nitry **Trěbica* > *Tripce*: 1271 *Terepche*, *Tripche*, **Súteča*: 1113 *Zutisca*, v povodí Dudváhu **Lesov*, maď. *Liszó* [porov. Šmilauer 1932: 132; Hladký 2004: 63, 189]. Motiváciu názvu môžeme hľadať v spenenosti vody v dôsledku kalného, bahnitého koryta a pomalého toku na rovine tečúcom pažitami, trávnikmi; vznikol propriálizáciou apel. *pena* (psl. **pěna* – s pôvodným významom „to, čo je vyplavené alebo vypluté“ [porov. Machek 1957: 443]). Motivačne a sémanticky majú teda k sebe názvy *Derňa* a **Pena* veľmi blízko a aj v týchto prípadoch ide o staré slovanské (slovenské) názvy. Z apel. **pěna* v historickej západoslovanskej hydronymii porov. VN. *Penna* s takým istým vývinom, VN. *Penig* < **Pěnik* (HOS 164).

Derňa je spojená preložkou s riekou Trnávka. Riečka *Trnávka* (pôvodne *Trnava*) je prítok Dolného Dudváhu (1256 *per rippam Tyrna*; *transit ryppam, que Tyrna nuncupatur*, 1271 *ad flumen Tyrna*). Názov vznikol z apel. *trň* (psl. **ṭьrьnъ* [Machek 1957: 675]) – pichľavá časť rastliny + suf. -*ava* a pomenúva potok tečúci okolo porastu s trňmi. Názov *Trnava* vo včasnom stredoveku prevzala jedna z osád formujúcich sa na brehu riečky Trnavy. Slovenský názov *Trnava* (názov rieky aj osady) prevzali Maďari už v prvej polovici 10. st. Postupne, keď narastal

komunikačný význam názvu osady a neskôr kráľovského mesta Trnava, z jazykovokomunikačných príčin sa názov riečky v dôsledku onymickej polarizácie zmenil (*Trnava* > *Trnavka*). V slovanskej hydronymii porov. doklady napr. v českej (*Trnava*), poľskej (*Trnávka*, *Trnawka* [NWP 1: 303]) a ukrajinskej hydronymii (*Тернава*, *Тернавка* [Verbič 2007: 80–81]).

Od podoby *Trnavka*, ktorá sa v štandardizačnej praxi uplatňovala ako dôsledok onymickej polarizácie, sa upustilo r. 2005, keď sa štandardizovala podoba *Trnávka* (tu sa pociťuje už ako deminutívum), ktorú máme po prvý raz doloženú popri názve *Trnava* v rokoch 1837–1840 (názvy Trnava a Trnávka sa súbežne používali v kartografických aj iných prameňoch počas celého 20. storočia).

Severne od Žitného ostrova máme naporúdzi viacero starobyklých slovan-sko-slovenských hydroným. Potok Krupica je pravostranný prítok Krupského potoka prameniáci pri obci Horná Krupá (1330 *ad riuulum Kurpichapataka*). Názov *Krupica* motivoval charakter dna alebo terénu, cez ktorý preteká (**krup-* + hydroformant *-ica*; < psl. **krъpъ(jь)*/**krupъ(jь)* – hrubý, hrubozrnný [ESSJa: 13, 27–28]; v starej češtine adj. *krupý*); názvy **Krupa* a **Krupovъcъ* (< **Krupa*/**Krupъ*) v praslovanskom hydronymickom fonde uvádza aj V. P. Šulhač [1998: 140]. Poruke máme podobné doklady zo slovenskej (*Krupinica*, pôvodne **Krupina*: 1135, 1245 *fl. Corpona*, 1255 *Corponavizy* [Majtán, Žigo 1999: 42] a poľskej hydronymie (*Krup*, *Krupa*, *Krupec Bach*, *Krupiec*, *Krupianka* a i. [NWP: 151]).

Historické doklady hydronyma *Krupica* a ojkonyma (Dolná, Horná) *Krupá* nevylučujú, že starší názov potoka bol práve **Krupá* ([voda]; doklady nám však chýbajú), prípadne sa názov *Krupá* vzťahoval na susedný tok Krupského potoka), a ten sa neskôr prevzala aj osada, ktorá vznikla v blízkosti toku **Krupej*. Neskôr, keď komunikačne začal byť dôležitejší názov obce, sa názov riečky onymickou polarizáciou zmenil: VN. **Krupá* > ON. *Krupá* > VN. *Krupica* (podobne napr. VN. *Krup-in-ica* < ON. *Krup-ina* < VN. *Krupina* [Majtán, Žigo 1999: 43]).

Keďže *Krupica* je prítok Krupského potoka (pôvodne asi **Krupej*), sufix *-ica* mohol pôvodne mať funkciu deminutívneho sufixu, ktorým sa len derivoval názov prítoku (*Krupica*) z názvu nadradeného vodného toku (*Krupá*), porov. dvojice Nitra – Nitrica, Žitava – Žitavica a pod.

Krupský potok je pravostranný prítok Blavy prameniáci pri obci Naháč (1782–1784 *Polana Bach*). Názov *Krupský potok* vznikol z osadného názvu [Horná, Dolná] *Krupá* („osada pri potoku *Krupá*“). Ojkonymum *Krupá* podľa ZJČ (1982: 162) vzniklo z koreňa **kroNpъ* – krátky; R. Krajčovič [2005: 78–80] predpokladá, že vzniklo z apel. **krъpa* – malá, ale odolná pevnosťka, vznik názvu kladie do 9. st. – tento výklad pokladáme za nejasný a nenachádzame preň oporu ani v lexikografických dielach. V tejto súvislosti sa preto vraciame k výkladu hydronyma *Krupica*, kde sme naznačili, že názov *Krupá* sa pôvodne vzťahoval na pomenovanie potoka (< psl. **krъpъ(jь)*/**krupъ(jь)* s významom hrubý, hrubozrnný (o dne), a až neskôr ho prevzala obec, ktorá sa vyprofilovala na jeho brehu (VN. **Krupá* > ON. *Krupá* > VN. *Krupica*).

Staršie doklady naznačujú, že pôvodný názov Krupského potoka v hornom toku bol *Pol'ana*, a až neskôr sa uplatňoval názov odvodený od osadného názvu Krupá (a to až po sútoku s Krupicou). Ukazuje sa teda, že hydronymum **Krupá* (dnešná *Krupica*) sa spočiatku vzťahovalo pravdepodobne na dnešný tok Krupice a časti Krupského potoka od sútoku s ňou; horný tok dnešného Krupského potoka sa vnímal ako jej prítok (Poľ'ana). Názov *Pol'ana* pôvodne pomenúval pravdepodobne iba hornú časť toku, vznikol podľa terénneho názvu *Pol'ana* (1884 pole *Polana* < apel. *pol'ana* – horská lúka, lúka v lese [HSSJ 4: 40], resp. pomenovania terénneho útvaru, okolo ktorého tiekla.

Riečka *Parná* je pravostranný prítok Trnávky (1244 *aqua Parna*). Staršie doklady ukazujú, že názov vznikol univerbizáciou zo spojenia **Parná [voda]*: < adj. *parný* < apel. *para* – plynná látka vznikajúca zohriatím vody [porov. Šmilauer 1932: 302; Varsik 1990: 27–28]. Názov motivovala skutočnosť, že voda v hornej časti toku (azda voda niektorého z prameňov) bola teplejšia ako ostatné, čo sa prejavovalo stúpaním pary z nej najmä v chladnom počasí (od základu *par-* je utvorený aj názov jazera v pramennej oblasti toku *Parina*: apel. *par-* + suf. miesta *-ina* „miesto, kde sa tvorí para“, porov. doklad horného toku Parnej: 1884 *Parina*). V. Šmilauer nevyklučuje ani existenciu pôvodného hydronyma *Parnava* (**Parn-ava* < adj. *parný* + hydroformant *-ava*). Stará zmena **Parnava* > *Parná* sa dá vysvetliť len vplyvom maďarčiny (*-ava* > *-va* > *-a*). Doklady však ukazujú, že pôvodný tvar je adjektívny (*Parná*), a ťažko teda predpokladať mladšie predĺženie poslednej slabiky v dôsledku predpokladanej zmeny *Parná* < **Parna* < **Parnava* (azda len opäť pod vplyvom adj. *parná*). Navyše, aj keď oblasť medzi Dudváhom a Malými Karpatmi v 11.–12. storočí bola obranným územím Uhorska s maďarskými posádkami, zmenu *-ava* > *-a* by sme mali očakávať aj pri ďalších hydronymách v tomto regióne (Trnava, dnes Trnávka, Pilava, dnes Gidra, Ronava, možno aj Blava), tie si však zachovali svoje pôvodné (slovanské, resp. slovenské) názvy. Z apelatívneho základu *para* (adj. *parn-*) je odvodené aj slovenské hydronymum *Párnica* [dnes Zázrivka; Majtán, Rymut 2006: 144], z historickej západoslovanskej hydronymie z územia slovanského osídlenia Nemecka názvy *Parnitz*, *Partwitz* [HOS: 155], z poľskej hydronymie názvy *Parnica*, *Parny Potok*, *Parowa*, *Parowka* a pod. [NWP: 199–200].

Názov riečky Ronava (1764–1787 *Ranowa Bach*; chybný zápis) odvodzujeme od verba *roniť* (psl. **roniti* – vypúšťať, vylučovať, vylievat' v kvapkách; nechávať tiecť; [porov. Machek: 516]) + *-ava* a motivovalo ho malé množstvo vody v koryte a malá intenzita toku (ide o nížinný tok). Aj keď doklady máme naporúdzi až od 18. st., ukazuje sa, že ide o starobyľný názov, ktorý sa používal ešte v období pred príchodom starých Maďarov do priestoru severného Podunajska. Predpokladáme, že v slovenskej hydronymii k názvu Ronava treba priradiť aj názov *Roňava* (prítok Tople) z východoslovenského územia, aj keď sa tradične dáva do súvislosti s nárečovým apelatívom *rovnina* – rovina a historik B. Varsik [1990: 149] predpokladá pôvodnú podobu názvu **Rovňava*. Predpokladáme, že z verba **roniti* vzniklo aj poľské hydronymum *Ronitz* [NWP: 234].

Rieka Blava sa spomína prvý raz r. 1113 (*aqua Blavva, Balawa*). Staršie zápisy svojím pôvodom slovenského názvu Blava vznikli pre maďarčinu príznačným predsúvaním alebo vsúvaním samohlások do spojenia spoluhlásky so sonórou (porov. zápisy *Balava, Bolova*), B. Varsik [1990: 27] predpokladá, že od takýchto podôb sa upustilo ešte v 13. st. po odchode staromaďarských (pečenežských) stráží z Podudvažia a aj v maďarskom úradnom úze ustálila sa domáca (slovenská) podoba názvu (*Blava*). Vladimír Šmilauer sa o výklad názvu síce nepokúsil, ale správne vyznačil vývin: *Blava* > maď. *Balava*, resp. *Bolova* a názov zaradil do skupiny hydroným s formantom *-ava*, aj keď etymológiu pokladá za nezmámu. Popri výklade, ktorý predstavil indoeuropeista Š. Ondruš [2004: 125], sme predstavili aj iný možný výklad hydronyma [Hladký 2011: 32–33] súhlasiac pritom so Šmilauerovým predpokladom, že v názve Blava sa realizuje formant *-ava* (*-va*) odvodzujeme ho od všeslovan. onomatopoického koreňa **blb-* (*/*blbv-*), porov. psl. **blbvati* (azda z ide. **bhlēu-*), po zániku párovej mäkkosti v skupine trnavských nárečí najneskôr v 13. st. > **bl-* (*/*blv-*) + *-ava* s motiváciou hlasného, intenzívneho vyvierania vody z (krasových) vyvieráčiek; s týmto zvukomalebným základom porov. ver. *blaviŋat', blaviŋat', blaŋkat'/blavkat'* [SSN: 127; Kálal 1924: 27]; porov. aj výklad hydronyma *Blawa-seen* (< ver. *blivati*) od P. Kühnela [1982: 53], názov zaniknutej českej obce *Blava* [Kott 1887, 5: 1007].

2. Záver

Uvedené interpretácie historického hydronymického materiálu z juhozápadného Slovenska podávajú jasné svedectvo o historickej etnicite skúmaného územia, ale zároveň ukazujú na motivačné činitele, ktoré sa pociťovali a uplatnili sa v období vzniku vlastného mena ako charakterizačné prvky konkrétnych vodných tokov. Zároveň sa ukazuje, že v prípade uvádzaných hydroným ide o starobylé názvy, ktoré na území západného Slovenska vznikli s najväčšou pravdepodobnosťou ešte v období praslovanskej jazykovej jednoty alebo vo včasnom období jej rozpadu, resp. diferenciácie praslovanského jazykového makroareálu. Na podrobný výskum ešte čaká historický hydronymický materiál priamo z územia Žitného ostrova – osobitne názvy v minulosti početných a dnes už zaniknutých jazierok. Predpokladáme však, že tieto (väčšinou maďarské) názvy vznikali (a zanikali) postupne s nestálou a často meniacou sa hydrografickou situáciou na Žitnom ostrove.

Skratky

ESSJa – *Etimologičeskij slovar slavyanskich jazykov – Praslovjanskij leksičeskij fond*, 1979, 1987, 6, 13, Oleg Nikolaevič Trubačev (ed.), Moskva.

- HOS – *Historisches Ortsnamenbuch von Sachsen*, 2001, band 2. (M–Z), Ernst Eichler (ed.), Leipzig.
- HSSJ – *Historický slovník slovenského jazyka*, 1995, zv. 4., 2000, 5., Milan Majtán (ed.), Bratislava.
- Kott – *Česko-německý slovník zvláště grammatiko-fraseologický*, 1887; zv. 5. (Z–Č; 1234 s.), František Štěpán Kott (ed.), Praha.
- KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*, 1997, Ján Kačala, Mária Pisárčiková, Matej Považaj (eds.), Bratislava.
- NWP – *Nazwy wód w Polsce*, 2001, Szulowska Wanda, Ewa Wolnicz-Pawłowska (eds.), Warszawa.
- SSN – *Slovník slovenských nářečí 1.*, 1994, Ivor Ripka (ed.), Bratislava.
- ZJČ – *Zeměpisná jména Československa*, 1982, Ivan Lutterer, Milan Majtán, Rudolf Šrámek, Praha.

Bibliografia

- Blanár Vincent, 1993, *Porovnávanie lexiky slovanských jazykov z diachrónneho hľadiska*, Bratislava.
- Habovštiak Anton, 1993, *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*, Bratislava.
- Hladký Juraj, 2004, *Hydronymia povodia Nitry*, Trnava.
- Hladký Juraj, 2011, *Hydronymia povodia Dudváhu*, Trnava.
- Jiskra Zdeněk, 2001, *Jména vodních toků ve Smrčinách*, „Acta Onomastica“ XLI–XLII, 97–103.
- Kálal Miroslav, 1924, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (Slovensko-český slovník a český ukazovateľ) s praktickou mluvniciou československou*, Banská Bystrica.
- Krajčovič Rudolf, 1974, *Slovenčina a slovanské jazyky, zv. 1, Praslovanská genéza slovenčiny*, Bratislava.
- Krajčovič Rudolf, 1990, *Miesto komparácie v rekonštrukcii starej onymickej lexiky, [in:] Metódy výskumu a opisu lexiky slovanských jazykov*, Ján Kačala (ed.), Bratislava, 123–130.
- Krajčovič Rudolf, 2005, *Živé kroniky slovanských dejín skryté v názvoch obcí a miest*, Bratislava.
- Kühnel Paul, 1982, *Die Slavischen Orts- und Flurnamen im Lüneburgischen*, Wien.
- Machek Václav, 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
- Majtán Milan, Rymut Kazimierz, 2006, *Hydronymia povodia Oravy*, Bratislava.
- Majtán Milan, Žigo Pavol, 1999, *Hydronymia povodia Ipľa*, Bratislava.
- Ondruš Šimon, 2004, *Odtajnené trezory slov 3.*, Martin.
- Rejzek Jiří, 2001, *Český etymologický slovník*, Praha.
- Stanislav Ján, 1999, *Slovenský juh v stredoveku*, Bratislava.
- Šmilauer Vladimír, 1932, *Vodopis starého Slovenska*, Praha–Bratislava.
- Šufhač Viktor Petrovič, 1998, *Praslovjanskij hidronimnyj fond – Frahment rekonstrukcii*, Kyjiv.
- Uhlár Vladimír, 1970, *Pôvod názvu Mohelnica*, „Slovenská reč“ 35, 3, 174–178.
- Varsik Branislav, 1990, *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí*, Bratislava.
- Verbič Svjatoslav Oleksijovič, 2007, *Hidronimija basejnu Verchňoho Dnistra – Etymolohičnyj slovník – dovodnyk*, Kyjiv.

Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 *Diachrónna a synchronna hydronymia Žitného ostrova*.

Juraj Hladký

The foundations of some of the Slavic hydronyms of Southwestern Slovakia

(Summary)

Referring to the oldest hydronymia from Southwestern Slovakia which is the oldest Slavic state, we provide the examples of the old Slavic lexical layer fund. These appellative vocabulary is undifferentiated (or only minimally differentiated) in Slovak dialects, but also in the Slavic languages. In earlier documents and hydronymical material we also find the old petrified vocabulary that could gradually change its original semantic structure in the Slavic languages (or in Slovak language). There are also the examples of the elements of appellative vocabulary. In the process of development of Slavic base these linguistic units could gradually pass and become a part of the vocabulary of the so called edge of the language; they could lose or modify its phonetic form. The author analyzes the proper names from Žitný ostrov (Rye Island) (between the Danube River and the Little Danube), which is considered Slovakia–Hungary, and from the immediate surroundings. Preliminary analysis shows that the names of the rivers in this area are of domestic (Slovak) origin, the historically younger names of marshes and wetlands are instead of Hungarian origin.

Słowa kluczowe: zasoby hydronimiczne, porównanie onimiczno-leksykalne, Žitný ostrov, Mały Dunaj.

Key words: hydronimical fund, onymical and lexical comparasion, Žitný ostrov (Rye Island), Small Danube.

Andrej Závodný

Tarnavská Univerzita, Trnava

Ešte zopár poznámok k výkladom niektorých hydroným z povodia slovenských ľavostranných prítokov Moravy

Keďže systematický výskum hydroným v povodiach slovenských ľavostranných prítokov rieky Morava pomaly završujeme, korpus dokladov o niektorých vodných objektoch sa nám podarilo výrazne materiálovo, ale aj interpretačne a komparačne obohatiť. Pokúsime sa teda spresniť a doplniť niektoré doterajšie motivačné výklady starších hydroným zo skúmaného povodia, prípadne ich aj, ak je to možné, porovnať s výkladmi v doteraz publikovaných nám dostupných hydronomastických prácach v rámci domácich, slovenských, ale aj nedomácich, zato však slovanských, no v niektorých prípadoch aj neslovanských hydronomastických výskumov.

1. Existujúce vodné objekty

Názov *Drmolez* (1852 *Grmolín*) pomenúva potok, ktorý je ľavým prítokom Marianskeho potoka. Pramení juhovýchodne od obce Marianka, tečie severozápadne. Ústí do Marianskeho potoka v obci Marianka. Názov *Drmolez* (ide pravdepodobne o hláskoslovný variant, ktorý sa utvoril skomolením pôvodného názvu) a jeho varianty *Grmolín*, *Grmolíz* a *Grmolinský potok* vznikli pravdepodobne z ON. *Grmoléz* alebo TN. *Grmolíz* (azda z OM. *Grmolec*; [porov. DPS. 1998]. Osobné meno mohlo byť metaforicky motivované (< apelatíva *grmolec* „zvyšok končatiny, prsta a podobne, kýpeť“ [SSN. I: 513]; „pahýl“ [Kál.: 152], prípadne súvisí s apelatívom s koreňom *grm-* [porov. SSN.: 513], alebo s chorváckym apelatívom *grm/grmle* „ker, krovie“, pretože oblasť Devínskej Novej Vsi, Lamača, Dúbravky a Záhorskej Bystrice bola v minulosti osídľovaná chorváckym etnikom [porov. MoDNV.: 240].

Názvom *Fafruk* (1837 – 40 *Fafruk Bach*) sa označovala asi 3 km dlhá časť koryta dnešnej Rudavy pri Veľkých Levároch. Na mape z roku 1897 si možno všimnúť, že Fafrák (Fafruk) a časť koryta toku Mŕtva Rudava spolu utvárali

koryto súčasného Starého kanála. Názov nie je úplne jasný. Nemožno vylúčiť spojitosť názvu s verbom *fafrat' sa* „špiniť sa, mazať sa, babrať sa“ [SSJ. I: 384; porov. Kál.: 131], no môže ísť aj o metaforický názov odvodený od verba *fafrat'* s významom „škemravý“ (porov. *fafravost'*), „drankať“ alebo „škriabať“ [Kott, VI: 215]. Pri tvare *Fafrák* nemožno vylúčiť ani vznik z OM. *Fafrák* [porov. DPS. 1998] či z nemeckého OM. *Feifer* (azda < nemeckého *Pfeifer* „hudec“ < to azda nem. *pfeifen* „písať, hvizdať“ [NSS.: 243; porov. Beláková 2012: 10; Hallon 2002: 58]. F. Zimmermann [1980: 128] tento názov rekonštruuje ako *Pfaffenruck* (azda < nemeckého *Pfaffe* „pop, kňaz“ [Mach. 2010: 431] a *der Ruck* „trhnutie, šklbnutie“ (azda *výtrh?* „dajaká menšia časť poľa“; azda teda **Popovo pole?*) [NSS.: 272; porov. Voda 1943: 77]. Takýto výklad by potvrdzovali aj súčasné TN. *Kňaz* a VN. *Kňaz* – *Malé Leváre* (viacero vodných plôch) v chotári Malých Levár.

Rieka *Chvojnica* (1217 *paludis, fontis Hoynicha (Hoynicza)*)¹ je ľavostranným prítokom rieky Moravy. Názov v tvare *Chvojnica* sa prvýkrát uvádza až v roku 1742 ako *Chwoynitze*. Názov motivoval porast v blízkosti toku (< apelatíva *chvoj*, psl. **chvojъ*, *chvoja* „vetva ihličnatých stromov“, Šmil., 1932: 478). V. Šmilauer [1932: 290] uvádza aj niekoľko starších etymológií (Tagányi, Križko), spomína tiež, že L. Novák ešte rekonštruoval názov ako **Hajnica*, ale pripúšťal aj názov **Chvojnica*. F. V. Sasinek [ibidem] ju prvýkrát rekonštruoval ako **Chvojnica*. Z prvých doložených názvov sa dá skutočne VN. rekonštruovať ako **Hájnica* (proprializáciou apelatíva *hájnica* „plotom zahájená časť lesa“ [HSSJ. I: 392]; apelatívum sa utvorilo z verba *hájit'* „chrániť, strážiť“), teda pravdepodobne „potok prameniáci v „*hájenej*“ časti lesa. Tento výklad by však dokazoval nepôvodnosť VN.

Názov *Krakača* pomenúva močiar na lúkach pri Železných mostoch v katastri Devínskej Novej Vsi [MoDNV.: 252]. Názov podľa V. Pokorného [MoDNV.: 252] vznikol z chorvátskeho apelatíva *krak* „pretiahnutý úd, dlhá noha, cíp“, teda močarina s nepravidelne vybiehajúcimi ramenami (porov. OM.: *Krak*, *Krák*, *Kraka* [DPS. 1998]).

Rieka *Malina* (1206 <1216> *Maliscapotoca*)² je ľavostranným prítokom rieky Morava. Pramení v pohorí Malé Karpaty (časť Pezinské Karpaty) juhovýchodne od obce Pernek pri vrchu Tri kopce a ústi do Moravy na rozvodí s povodím Dudváhu pri Devínskom jazere juhozápadne od Stupavy. Názov *Malina* sa dá interpretovať ako „potok tečúci, resp. prameniáci v malinovom poraste“ (< apel. *malina*, celoslovanské slovo súvisí s apelatívom *moruša* [ESJČ.: 279]). Vo výpise starej františkánskej kroniky Čierneho kláštora v Malackách (originál sa stratil)

¹ Ďalšie doklady: 1217 *caput fontis Hoynicha*; 1217 (1256) *paludis Hoynicha (*Haynica)*, *ad caput fontis Hoynicha (*fluuii Haynica)*, *palus, fluuius Hoynicha, Haynica, Haynicza*; 1256 *fluv. Haynicza, paludis Haynica, Hayncha, Haynicza*.

² Ďalšie doklady: 1206 (1216) *malisca-potoca (*Maliska-pataka, Maliskapataka*; 1782–1785 *Malina Bach*; 1871 *Malina*; 1897 *Malina patak*.

sa uvádza, že pôvodný ON. *Malesca* vznikol zo slova *malinište* (< VN. *Malina*). Tento výklad potvrdzuje aj kronika kastelána Pajštúnskeho hradu z roku 1400, podľa ktorej ide o latinský pôvod slova: „*Usque ad Malesca...*“; je to popis o malinách, čiže vraj ide o súvislosť s malinovým krom, ktorý bol neskôr nahradený malackým stromom, skvostom lužných lesov, dubom; malinový ker posilňoval a zosobňoval vlastnosti, ktoré rovnako ako jazvec a vodný hrad pomáhali predkom plniť svoje poslanie (tieto symboly sa nachádzajú v starom malackom erbe [MoMa. 1996: 36]. Hľadať spojitosť pôvodného názvu so súčasným tvarom je však náročnejšie. V. Šmilauer [1932: 291] uvádza rekonštrukciu názvu F. Sasinka, ktorý rekonštruoval názov potoka ako **Mališka* a dával ho do súvislosti s ON. *Malacky*, čo sa aj nám vzhľadom na tvarovú podobnosť pôvodných názvov (ON. *Maluchka*, VN. *Maliscapotoca*) zdá pravdepodobné. Osadný názov môže mať niekoľko etymológií:

1. z maďarského *malac* „sviňa“; toto zviera sa nachádza aj v mestskom erbe [MoMa. 1991: 13; 1996: 154, 155]; 2. zo slovanského *molka* „mláka“ – na území boli vraj rozsiahle močariská [MoMa. 1991: 13; 1996: 154, 155]; 3. podľa Š. Ondruša vznikol z názvu *Mlacky* „miesto, kde sa mlátilo“ alebo zo slova *mlat* „nástroj, ktorým sa niečo drví, roztĺka, čiže kladivo“, prípadne „miesto, na ktorom ťažké zvieratá krúživým chodením (neskoršie aj ľudia cepmi) z klasov, zo snopov vytlákajú, vytláčajú zrnó“, čiže miesto, ktoré sa inde na Slovensku nazýva *humno* a na severnom Spiši a Šariši aj *bojisko*, v Zemplíne *zbojisko...* [MoMa. 1991: 14; 1996: 16]; 4. B. Varsik ho odvodzuje z VN. *Malina* [1990: 20]; 5. zo slova *jazvec*, latinsky *meles*; mohol tu byť nadmerný výskyt jazveca [MoMa. 1996: 37].

V. Šmilauer [1932] okrem svojej rekonštrukcie (**Maleška*, **Malicka* < slovanského **malica*) uvádza aj názory iných historikov a jazykovedcov. Ako záverečný výsledok uvádza, že vzájomný vzťah názvov *Malisca*, *Malacky* a *Malina* nie je jasný. Z názvu *Maleška* však asimiláciou vzniklo maďarské *Malacka*, čo bolo neskôr prevzaté do slovenčiny. B. Varsik [1990: 20] upozorňuje na omyl pisára pri písaní originálu, ktorý namiesto *Malinskapotoca* (**Malinský potok*) napísal *Maliscapotoca*.

V súvislosti s uvedenými názormi môžeme utvoriť dve možnosti vzniku názvu *Malina*: 1. vychádzajúc z tézy o chybe pisára by sme mohli usudzovať, že z listinného tvaru *Maliscapotoca* neodôvodnene vypadla fonéma *n* a *c* by sa čítalo ako *k* (porov. napríklad *Cuhna*, *Cohnha* → **Kuchyňa*), teda **Malinska potoca* → **Malinský potok*), čím by sa dalo prikloniť k výkladu B. Varsika,

2. ak by nešlo o chybu pisára, názov by sa dal rekonštruovať ako **Maliska*, *Malisa* (*sc* → *s* [Šmil. 1932: 531]), *Malicka* (pravdepodobne > ON. *Malacky*), respektíve **Mališča*. Hoci spoluhláskovú skupinu *sc* môžeme rekonštruovať aj ako *šč* (< *št* < *psl. *stj*) typickú pre západoslovenský makrodialekt, V. Šmilauer [1932: 527] ukazuje, že táto skupina sa v maďarských prameňoch väčšinou zapisuje ako *cs* (napríklad *Csaunica* → **Ščávnica*, *Csaunuk* → **Ščavník* a podobne). Motivácia názvu by v tomto prípade zrejme súvisela s adjektívom *malická* (názov

**Maličká*) „malá rieka“. Totožný výklad VN. *Malina* (povodie Pilicy v Poľsku) teda „niečo malé, malý potok“ uvádza aj J. Duma [1999: 44].

Zaujímavý je aj variantný názov rieky v tvare Kovnau (1853 *Kovnav*, *Kov-naw*), pomenúvajúci jej dolný tok. Tento názov nie je úplne jasný, ale pravdepodobne ide o deformovaný zápis potoka *Hovnáv* (< pravdepodobne z nemeckého tvaru *Hohenau* „vysoká niva“ [porov. Beláková 2012: 3–5; Voda 1943: 18]).

Názov *Pruksie* (1897 *Pruks*, *Pruksi*) pomenúva rybník, ktorý sa uvádza už pri opise chotára Malých Levár a Gajár a neskôr bol na ňom vybudovaný Zohorský kanál. V súčasnosti sa nachádza v katastri Jakubova. Názvy *Pruks* a *Pruksie* nie sú jasné, ale nemožno vylúčiť, že ich motivoval pôvodný názov jazera pred vybudovaním kanála (azda < nemeckého *der Brücke* „most“; NSS., s. 78; porov. historické doklady ON. *Most pri Bratislave*). Hoci TN. *Prídavky u pruksa* môžu naznačovať vznik názvu z OM. *Pruks* alebo *Bruks*, rovnako môžu potvrdzovať aj prvý výklad (*Prídavky u pruksa*, t. j. „Prídavky pri moste“). Variantný názov *Pruksie* naznačuje rovnakú motiváciu, len druhá časť názvu pravdepodobne vznikla z nemeckého *der See* (náreč. *Zie/Zi*) „jazero“ (porov. napr. VN. *Gonzie*).

Rohožnícky potok (1206 (1216) *Turnoupotoca*³) je pravým prítokom potoka Rudavka. Pramení juhovýchodne od Rohožníka a ústi do Rudavky priamo v Rohožníku.

Názov vznikol z ON. *Rohožník*. Pôvodný však bol názov potoka, z ktorého sa neskôr utvoril ON. Osadný názov je prvýkrát doložený v nemeckom tvare a vznikol z nemeckého *Rohrbach* (*das Rohr* „trstina“; *der Bach* „potok“; maďarsky *Nádasi patak*) s významom **Trstinový potok* (podobnú motiváciu má aj názov obce Trstín za Bielou horou na západnom Slovensku (maďarsky *Nádas*), používali ho však aj Slováci. Obec *Rarbok* bola v roku 1948 premenovaná na dnešný *Rohožník*. V ON. a sekundárne aj vo VN. sa petrifikovala stará lexika, ktorá mohla postupne v jednotlivých slovanských jazykoch zmeniť svoju pôvodnú sémantickú štruktúru (adjektívum *rohožný* < apelatíva *rohož*, *rohoža* < psl. **rogozъ*; poľsky *rogoza*, *rogóžka*, ukrajinsky *rohóž(k)a*, rusky *rogóž(k)a*, dolnolužicky *rogoža*; V. Machek [Mach. 2010: 420] o apelatíve *rohož* (*rohožka*) uvádza: „odvozeno príponou *-ja* od psl. **rogozъ* (maskulínium), respektíve **rogoza* (feminínium); rusky *rogózá*, ukrajinsky *rohozá* „sitina“, hornolužicky *rohož* „třtina“, dolnolužicky *rogož* „orobinec“, slovinsky *rogos* „ostrice“, jenž značilo nepochybně rákos, jak svědčí právě tato odvozenina („pletivo z rákosí“), ale časem ovšem i jiné rostliny vodní podobné vzhledem nebo podobného užití. V češtině **rogozie* přešlo v *rokosie*, *rákosí*, ale původní podoba je zachována ještě v místních jménech *Rohozec* (maskulínium!), *Rohozná*, *Rohoznice* (podobná jména u všech Slovanů, ba i v Albanii“). V dnešnej slovnej zásobe slovenčiny sa toto slovo nezachovalo,

³ Ďalšie doklady: 1206 (1216) *ad lacum turnoupotoca* (**ad locum Tumoupataka*); 1742 *amniculus Rarbachiensis*; 1806–1869 *Rohrbacher Bach*; 1932 *Nádasi patak*.

respektíve sa používa len v súvislosti s názvom výrobku z *rohože* (> apelatívum *rohožka*). Vo význame „*vodomilné rastlinstvo, trstina, rákosie, šašina, šachor*“, botanicky *Phragmites, Typha, Cyperus*“, dokladá apelatívum *rohož, rohoža* Historický slovník slovenského jazyka [HSSJ. V: 80], ale III. zväzok *Slovníka slovenského jazyka* [576] uvádza už len význam „hrubé pletivo z trstia, z lyka, zo slamy a podobne“ [porov. KSSJ.: 597].

Prvá zmienka o potoku (**Tumoupataka*) sa dá pravdepodobne rekonštruovať ako **Trnový potok*. V. Šmilauer [1932: 291]; porov. tu aj iný výklad názvu) ho rekonštruoval ako **Trnov-*, maďarsky **Turnou*. Názov bol motivovaný porastom v okolí, respektíve pri prameni toku (< apelatíva *trnie, trň*, psl. **trnъ* [Mach. 1957: 535]; „miesto porastené trní“; porov. na Záhorí ON. *Trnovec*. Nemožno však vylúčiť ani súvislosť názvu vodného toku s názvom vrchu, ktorý sa v listine uvádza ako *Turnouhuge* [CDSI. I, Nr. 139, 206]; **Tumouhuge* [Šmil. 1932: 6]; z maďarského *hegy* „hora, vrch“). V. Šmilauer [ibidem] názov stotožnil s vrchom *Vysoká* (754 m n. m.), pri ktorej Rohožnícky potok pramení. Názov by sme mohli rekonštruovať ako **Trnová*. Hoci sa nedá spoľahlivo určiť smer motivácie, pôvodný je však pravdepodobne TN. (TN. > VN.).

Názov *Brištie* vznikol z TN. *Brište* (< apelatíva *brište* „miesto, na ktorom sa pestovala starobylá obilnina bar (ber, bor); bar vlašský (*Setaria italica*); druh obilniny podobný prosu, z ktorého sa robila kaša“, psl. **bъrъ*, Majtán [1979: 296–301; porov. HSSJ. I: 156].

2. Zaniknuté vodné objekty

K zaniknutému potoku **Axie* (1271 *ad Axye, Axie, ad venam Axey*) už V. Šmilauer [1932: 292] uvádza, že ide o neznámy vodný tok východne od Vysokej pri Morave medzi Jazerom a Bezodným. Podľa lokalizácie vodného toku, ktorú uvádza V. Šmilauer [1932: 5, obrázok 2], by sme ho mohli situovať azda niekde medzi súčasným Lábskym jazerom a jazierkom Bezodné v koryte súčasného Zohorského kanála. Názov *Axie* (názov sme analogicky rekonštruovali podľa iných tvarov, napríklad *Šmolzie, Prukzie*) nie je jasný. Môže však ísť o nemecký zápis zloženého názvu s druhou časťou *der See* „jazero“ (Akzí < Aksee, analogicky podľa iných VN., prípadne mohol byť názov motivovaný aj stromovým porastom (< nemecké slovo *Akazi/e* „agát, akácia“ [NSS.: 33]; porov. aj nemecké slovo *Akzise* „zárez, rováš“ [Mach. 2010: 34]. Menej pravdepodobné je, že názov môže súvisieť s menom župana *Alexandra* (< OM. *Alexander*, hovorovo *Alex*); jeho deťom v tej istej donačnej listine, v ktorej sa uvádza aj názov vodného toku, Štefan V. dáva panstvo nazvané **Znojša* (pravdepodobne *Vysoká* pri Morave); porov. ON. *Alexovice* na Ivančicku (< OM.), Skutil [1991: 150]; ON. *U Axlerov* (< OM. *Axler*) [SPJ. I: 85].

Zaniknutý potok *Gonzie* (1271 *ad venam Garse*), v súčasnosti už len mokrad', tiekol v minulosti pravdepodobne v koryte súčasnej Rudavky pri Vysokej pri Morave. Motivácia názvu nie je celkom jasná, ale pravdepodobne názov motivovalo hospodárske využívanie vodného objektu (kompozitum z nemeckých apelatív *die Gans* „hus“ a *der See* „jazero“ [NSS.: 129, 292], teda *Husie jazero*).

Zaniknutý potok *Prudava* (1898 *Prudava patak*) bol ľavostranným prítokom Chropovského jarku severozápadne od obce Lopašov. Názov motivovala intenzita toku (< verba *prúdiť* „prúdom tiecť“ < psl. **prŏdъ* „rýchly, bystrý tok“ [Mach. 1957: 395]).

Zaniknutý potok **Vojšič* (1217 *palus Wysich* <*Woysicz*>⁴) bol neznámym prítokom rieky Myjava severne od mesta Myjava. Názov nie je jasný. V historických listinách [CDSl. II, Nr. 116, 117; Šmil. 1932: Nr. 255] možno nájsť tvarovo podobný VN. *Wasych*, *Wasyk* (VN. v roku 1242 označoval rieku pri Ľuborči), ktorý V. Šmilauer [1932: 308] rekonštruoval ako **Važik*, *Važec* (< VN. *Váh*). Súvis VN. **Vojšič* s VN. *Váh*, respektíve *Dudváh* nemožno úplne aj vzhľadom na historickú rozkolísanosť označovania horného toku (pramennej časti) *Dudváhu* v kartografických a iných historických listinách vylúčiť. Vzhľadom na usadené nepôvodné horniny sú niektorí geológovia presvedčení, že pôvodné koryto Váhu mohlo zasahovať až k chotáru obce Prietrž, čo je veľmi veľká vzdialenosť od súčasného koryta [Hatala 2006: 43].

3. Záver

Doloženým výskytom v celoslovenskej toponymii a rovnako aj svojou motiváciou možno pri väčšine skúmaných názvov spoľahlivo potvrdiť ich slovenský, respektíve slovanský pôvod, preto hľadať ich pôvod v neslovanských jazykoch je neopodstatnené, hoci napríklad na nami skúmanom území je väčšina prvých zmienok o toponymách vo väčšej či menšej miere poznačená cudzojazyčnou grafikou. Mnohé názvy sú často voľne, niekedy aj bez širších súvislostí, preložené do iného jazyka podľa pôvodu zapisovateľa. Je veľmi pravdepodobné, že toto územie obývali ešte pred príchodom Slovanov, respektíve starí Slováci, preto aj väčšina názvov, ak samozrejme existovali, nemohla byť iného ako slovanského pôvodu. Prvé písomné zmienky o hydronymách pochádzajú až z 12.–13., niekedy aj 14. storočia, kedy už boli tieto územia osídľované aj nedomácimi etnikami. Preto aj tvary názvov sú v jazyku majoritne zastúpeného etnika (Maďari, Nemci, Chorváti a pod.).

Andrej Závodný. V príspevku sme na základe doplnenia dokladov o vodných názvoch zo starších kartografických prameňov doplnili niektoré motivácie

⁴ Ďalšie doklady: 1217 (1256) *Wysich* (**Woysich*); 1256 *Woysicz*, *Woysych*.

najstarších vodných názvov z povodí slovenských ľavostranných prítokov rieky Morava. Z viacerých motivačných výkladov analyzovaných vodných názvov vyplýva skutočnosť, že väčšina názvov zo skúmaného povodia má jednoznačne slovenský (slovanský) pôvod. Názvy ako Brezová, Brištie, Chvojnica, Lukavec, Malina, Myjava, Prudava svojím doloženým výskytom v celoslovenskej toponymii dokazujú, že majú veľmi starý a slovanský pôvod. Od 12. storočia však boli tieto územia osídľované aj nedomácimi etnikami (Maďari, Nemci, Chorváti a pod.). Cudzie etniká tu zakladali nové osady, prípadne osídľovali osady, ktoré zostali po odchode pôvodných obyvateľov vyľudnené a pustli. Táto skutočnosť sa prejavila aj v pôvode apelatívnych motivantov niektorých toponým (Axie, Hovnau, Krakača, Pruksie, Gonzie).

Skratky

- ON. – osadný názov
 OM. – osobné meno
 TN. – terénny názov
 VN. – vodný názov
 porov. – porovnaj
 psl. – praslovanský
 Bel – Bel Matej, 1742, *Notitia Hungariae Novae Historic-Geographica*, Zv. 4, Comitatus Neogradiensis. Comitatus Barsiensis. Comitatus Nitriensis. Comitatus Hontensis.
 CDSl. – *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, Tomus I.* (805–1235; 1971; 472 s. + 32 s. prílohy), II. (1235–1260; 1971; 640 s. + 32 s. príloha), Richard Marsina (ed.), Bratislava.
 DPS. – Ďurčo Peter a kol., 1998, *Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku*.
 ESJČ. – Holub Josef, Lyer Stanislav, 1978, *Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem k slovům kulturním a cizím*, Praha.
 HSSJ. I, V – *Historický slovník slovenského jazyka*, zv. 1. (A–J; 1991; 536 s.), 5. (R–Š; 2000; 692 s.), Milan Majtán (ed.), Bratislava.
 KJÚ. – *Kartotéka Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied. Živý toponomastický materiál z výskumu v slovenských obciach*, 2011.
 KSSJ. – *Krátky slovník slovenského jazyka, tretie (doplnené a prepracované vydanie)*, 1997, Ján Kačala, Mária Pisárčiková, Matej Považaj (eds.), Bratislava.
 Mach. – Machek Václav, 2010, *Etymologický slovník jazyka českého*, 5. vydanie, Praha.
 Kál. – Kálal Karol, Kálal Miroslav, 1923, *Slovenský slovník z literatury aj nářečí (slovensko-český diferenciální)*, Banská Bystrica.
 MoDNV. – Kol. autorov, 1995, *Devínska Nová Ves. Vlastivedná monografia*, Viliam Pokorný (ed.), Bratislava.
 MoMa. – Šíp Vladimír, Trebišovský Július V., *Malacky, kapitoly z dejín mesta I. časť* (Bratislava 1991), II. časť (Malacky 1996).
 NSS. – Vaverková Irena a kol., 1984, *Nemecko-slovenský/slovensko-nemecký slovník*, 7. vydanie, Bratislava.
 SSJ. – *Slovník slovenského jazyka*, zv. 1. (A–K; 1959; 815 s.), 2. (L–O; 1960; 647 s.), 3. (P–R; 1963; 911 s.), 4. (S–U; 1964; 759 s.), 5. (V–Ž; 1965; 847 s.), 6. (doplnky, dodatky; 1968; 331 s.), Štefan Peciar (ed.), Bratislava.

- SPJ. – *Slovník pomístních jmen v Čechách I* (A; 2005), Jana Matúšová (ed.), Praha.
 SSN. I – *Slovník slovenských nářečí*, zv. 1. (A – K), 1994, Ivor Ripka (ed.), Bratislava.
 Šmil. – Šmilauer Vladimír, 1932, *Vodopis starého Slovenska*, Praha–Bratislava.
 Var. – Varsík Branislav, 1984, *Z osídlenia západného a stredného Slovenska*, Bratislava.

Bibliografia

- Beláková Mária, 2012, *Hydronymia povodia Stoličného potoka*, rukopis.
 Duma Jerzy, 1999, *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza z całym dorzeczem Pilicy*, Warszawa.
 Hallon Pavol, 2002, *Gajary*, Gajary.
 Hatala Samuel, 2006, *Pamätnica Prietrže*, Senica.
 Kott František Štefan, 1890, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický*, D–N, zv. 6, Praha.
 Katastrálna mapa obce, 1 : 1440; 1 : 2880; 1 : 5000.
 Konkretná mapa obce (aj matrice), 1 : 3600; 1 : 2880.
 Majtán Milan, 1979, *Názvy typu Brište, Brisko v slovenskej toponymii*, „Slavica Slovaca“, roč. 14, č. 3, 296–301.
 Majtán Milan, 1996, *Z lexiky slovenskej toponymie*, Bratislava.
 Majtán Milan, 1998, *Názvy obcí Slovenskej republiky. Vývin v rokoch 1773–1997*, Bratislava.
 Stanislav Ján, 2004, *Slovenský juh v stredoveku*, zv. 2., 2. vydanie, Turčiansky Sv. Martin.
 Skutil Jan, 1991, *Reflexe osobních jmen v nejstarším sídelněhistorickém procese na Moravě*, [in:] *Zborník referátov z X. slovenskej onomastickej konferencie (13.–15. september 1989)*, Milan Majtán (ed.), Bratislava.
 Šulhač Viktor Petrovič, 1998, *Praslovjanskij gidronimnyj fond : Fragment rekonstrukcii*, Kyjiv.
 Varsík Branislav, 1990, *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*, Bratislava.
 Voda Ivan, 1943, *Die deutschen Flurnamen des Bezirkes Modern*, rukopis, Modra.
 I. vojenské mapovanie – Az első katonai felmérés, 2004, DVD vydanie, Budapest.
 II. vojenské mapovanie – Die zweite militärische Vermessung. Kartenprofilen des Königreich Ungarn und Banat von Temes (1806–1869). A második katonai felmérés, 2005, DVD vydanie, Budapest.
 III. vojenské mapovanie – Az Osztrák-Magyar Monarchia harmadik katonai felmérés (1869–1887), 2006, DVD vydanie, Budapest.
 Zimmermann Franz, 1980, *Historisch-ethnographische Analyse der deutschen Siedlung im Pressburgerland*. – Ethnos 19, Viedeň.
 Historické a kartografické pramene:
 Bel, CDSI. I, II, KJÚ., Šmil., Var., konkrétne a katastrálne mapy obcí, staršie kartografické diela (1., 2. a 3. vojenské mapovanie Uhorska, štátne základné, špeciálne a od nich odvodené mapy SR).
 Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy VEGA 1/0510/12 Diachrónna a synchrónna hydronymia Žitného ostrova.

Andrej Závodný

**A few more notes to the interpretation of some hydronyms from
the river basin of Slovak left tributaries of the river Morava**

(Summary)

In our paper we added motivations of some of the oldest names of rivers or creeks. The oldest hydronyms in the river basin of the Slovak left-sided tributary of Morava are from 13th century. Most of them are of old Slovak (Slavic) origin, but in addition to local people some such as other ethnic groups Germans, Hungarians and Croats began to settle there, which it had affected some toponymics of this region.

Słowa kluczowe: appellativum, hydronymum, motywacja, nazwa miejscowa, strumień, rzeka.

Key words: appellativum, hydronym, motivation, name of settlement, creek, river.

Andrea Goóťšová

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Banická a hutnícka tradícia na Spiši a jej reflexia v hydronymách povodia Hornádu

1. Historický vývoj stredného a dolného Spiša

Počiatky osídlenia opisovaného územia siahajú až do doby kamennej a bronzovej, o čom svedčia mnohé archeologické nálezy (Hrádok v Gánovciach, lokalita Čingov v Slovenskom raji, opevnené sídlo Myšia hôrka v katastri Spišský Štvrtok, osady Nálepko, Švedlár, Mníšek nad Hnilcom, chotár obce Odorín, lokalita Dreveník pri Spišskom hrade pamiatky v Medvedej jaskyni pri Ružíne, lokality Nižná Myšľa, Barca, Poľov, Šebastovce pri Košiciach). Z hľadiska hľadania motivantov hydroným je pre nás určujúce poznanie, že už v závere doby kamennej sa obyvatelia Spiša dostali do styku s výdobytami vtedajšieho poznania ťažby, spracovania a využívania medi. Objav kovu sa v plnej miere prejavil v dobe bronzovej, ktorého spracovanie a výrobu, najmä železa, zdokonalila kultúra Keltov¹, ktorá sa tu dostala do kontaktu so starším domorodým osídlením, obyvateľmi púchovskej kultúry. Pre nich bola príznačná ťažba a spracovanie rúd, hlavne železa a striebra, ktorými oplývala najmä oblasť Volovských vrchov, ako jedna z najbohatších zdrojov medenej rudy. A práve vynález železa, spadajúceho do obdobia staršej doby železnej, sa v tomto prostredí, podľa interpretácií anticých správ, pripisuje keltskému kmeňu Kotínov, ktorý tiež vedel ťažiť a spracúvať železnú rudu z povrchových ložísk [Budinský-Krička 1965]. Najmä oblasť Spiša sa stáva od 5. storočia významným metalurgickým regiónom, v ktorom jednoznačne dominovala výroba a spracovanie železa. Od Kotínov sa potom dolovaniu železnej rudy a výrobe železa priučili aj Sarmati a Kvádi, ako aj Slovania, čo sa následne prejavilo aj v mnohých toponymických pomenovaniach. Detailnejšie

¹ Táto kultúra sa sem dostala po hornádskej ceste (K tejto problematike pozri bližšie: Pastor 1955: 122–144; Furmánek 1991: 53–81; *Pravek východného Slovenska* 1965.

a dôkladnejšie mapovanie vývoja baníctva však nie je možné v dôsledku nedostatku písomných dôkazov². Konkrétnejšie svedectvá sú až za vlády panovníkov Arpádovcov, ktorí sem povolávali remeselníkov a baníkov z Nemecka. Tí sem prišli v roku 1030 počas panovania uhorského kráľa Štefana I. Významnejší posun nastal s príchodom nemeckých kolonistov za panovníka Bela II. a Geju II., čo napomohlo, ako uvádza J. Bartalský [1993: 15], zmodernizovať „prabaníctvo a prahutníctvo“ keltskej a veľkomoravskej éry a zvýšilo produkciu medi, striebra, zlata a železa. Zaviedla sa technika razenia štôlní „Schlägel und Eisen“, nie ohňom a vodou.

Príchodom tejto etnickej skupiny z oblasti Bavorska, Durínska a Porýnia do údolia Hnilca nastal po tatárskom vpáde rozmach banského podnikania ako následok obrovského dopytu po rudách. Táto skutočnosť podnietila najmä vznik nových sídel a hľadanie nových ložísk. A práve bohaté ložiská Volovských vrchov sa stali týmto centrom, pretože vytvárali vhodné podmienky na rozvoj banského podnikania. Údolie Hnilca predstavovalo druhú banícku oblasť na Slovensku, kde je banská činnosť doložená ešte pred príchodom Tatárov [Pöss 2000]. Na území Spiša sa tak vytvorilo popri spišskej a saskkej provincii v doline Hnilca spoločenstvo baníckych obcí, ktorých centrom sa stala Gelnica³. V 14. storočí sa pôsobnosť gelnického banského práva vzťahovala na niekoľko banských obcí (Žakarovce, Folkmár, Jaklovce, Margecany, Prakovce, Helcmanovce, Mníšek nad Hnilcom, Švedlár a Slovinky). V roku 1487 si väčšie banské strediská vytvorili *Zväzok siedmich hornouhorských banských miest*, ktoré vypracovali štatút banského práva a súdnictva, pričom sa za určujúce záväzne prijalo gelnické banské právo.

2. Súvislosť baníckej a hutníckej tradície pri tvorení hydroným

Dlhodobá tradícia baníctva a hutníctva, ako aj príchod nemeckých remeselníkov, sa v danej oblasti prejavili aj pri tvorení názvov vodných tokov. Či už išlo o pôvodne slovanský (slovenský) názov, alebo o jeho inojazyčný, predovšetkým nemecký variant, nachádzame v tejto oblasti niekoľko príkladov na jeho podloženie. Ilustrujúcim príkladom je hydronymum **Smolník**, ktorého etymológiou sa zaoberali viacerí (ne)lingvisti, no predostreli rôznorodé východiská. V. Šmilauer [1932: 401] vo *Vodopise starého Uhorska* uvádza pre vodný tok doklady

² Aj napriek tomu J. Bartalský [1993: 13], uvádza, že už v tom čase sa ťažili rudy na východoch početných žíl v okolí Novoveskej Hutý, Hnilčíka, Rudnian, Poráča, Sloviniek, Žakaroviec, Gelnice, Hnilca, Švedlára, Starej Vody, Mníška nad Hnilcom, Prakoviec, Tichej Vody, Mlynkov a Dobšinej.

³ Gelnica ako stredisko hornouhorského baníctva mala pôvodne svoje vlastné gelnické právo, ktorého stopy boli nájdené v gelnickom banskom práve z XV. storočia V roku 1327 bolo Gelničanom nanútené štiavnické banské právo (pozri bližšie: Rešovský a kol. 2010: 16–18).

Szmoľnynk, Szmoľnyk, Sumulnuk, Sumulnuch, Zumulnukfew (< nem. *e Schmelzung* – tavenie/topenie), pričom svoj výklad podopiera skutočnosťou, že Gelničania v Smolníku tavili rudu. Iný pohľad ponúka P. Ratkoš [1979: 77] keď tvrdí, že názov toku *Smolník* je odvodený od slova *smoa*, ktorou oplývali tunajšie lesy. Sotva však možno myslieť na výrobu dechtu, v starých časoch tiež nazývaného smolou. Názov potoka *Smolník* vyjadroval podľa neho farbu vody – tmavšiu a *Hnilec* – svetlejšiu (mal ilovitý ráz a hlinastú farbu). P. Ratkoš [1977] svoj názor poukázal na príklady: Čierny a Biely Váh, Čierny a Biely Hron, Čierna a Biela Orava a pod. Tvrdil tiež, že prv než vznikla osada Smolník, potok sa nazýval Smolník, resp. Smolnica. V hungarizovanej podobe *Sumulnuch* sa zachoval prvý písomný záznam tohto názvu v listine z roku 1243, pričom s týmto dátumom sa začínajú aj prvé stopy po vlastných dejinách Smolníka. Analýza uvedeného názvu stála v centre pozornosti aj B. Varsika [1990: 127], ktorý v monografii *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku* určil, že názov rieky *Smolník* je slovanského pôvodu a pochádza zo slova *smola*. B. Varsik [1990] uvádza, že prichádzajúci Maďari prevzali názov priamo od Slovanov, keď s ním prišli do kontaktu už v 12. storočí, pri prenikaní do horného toku rieky Slanej na Spiš. Názov prešiel prirodzeným vývinom do maďarčiny: *Smolník* > maď. *Szmulnuk* > *Szumulnuk*. Nemci prevzali názov priamo od Slovanov, adaptovali ho po formálnej stránke a vytvorili variant *Schmölnitz Bach* (< nem. *schmelzen* – topiť, taviť rudu + *r Bach* – potok), ktoré súviselo s ťažbou a dolovaním rúd. Názov *Smolník* a jeho inojazyčné doklady *Schmölnitz*, *Szomolnokbánya* majú tak slovansko-slovenský základ. Práve nemecké znenie môže byť východiskom pri určení starého základu, ktorým sa označovali vody. Napokon R. Krajčovič [2005: 172] v monografii *Živé kroniky slovenských dejín* skryté v názvoch obcí a miest zastáva názor, že názov toku *Smolník* je utvorený od apelatíva (apel.) *smola* s príponou *-(n)ik*, t.j. podľa miesta, kde sa vyrábala smola. Zo záznamov zložených s prídavkom *baňa* je zrejmé, že smolu obyvatelia Smolníka vyrábali pre potreby baníkov hlavne na výrobu smolníc, smolných fakiel na osvetlenie podzemných banských chodieb a podzemného pracoviska baníkov. V stredoveku sa totiž len veľmi ťažko dalo pracovať bez smolných fakiel. Ak by sme mali následne vyjadriť vlastné stanovisko k pertraktovanej problematike, domnievame sa, že hydronymum *Smolník* nevzniklo z apel. *smola* + príponou miesta *-(n)ik*, pretože človek vyrábajúci, resp. pracujúci so smolou sa nenazýval *smolník* a dané apelatívum ani nie je doložené v žiadnych listinách či historických lexikografických dielach. Z toho dôvodu tu nemožno nachádzať zhodnú paralelu s názvom *pekelník* (< apel. *peklo* + činiteľská prípona *-(n)ik*), lebo daný výraz je dochovaný v listine z roku 1055 a poukazuje na človeka, ktorý vyrábala smolu [Krajčovič 2005: 170]. Takýto názov zaznamenávame v nami skúmanej oblasti pri hydronyme **Peklianka** (< psl. **ръкъль* – *smola* + príponou *-(n)ik*). Z predchádzajúceho výkladu je zreteľné, že v súvislosti s etymológiou názvu *Smolník* je vhodné vychádzať z adjektívneho tvaru *smolný* + substantiviz. *-ík*.

Nemeckí kolonisti, ktorí prišli do povodia Smolníka, zväčša preberali už existujúce slovanské názvy vodných tokov a adaptovali ich formu do vlastného jazyka, no utvárali tiež nové názvy. Práve na označenie rieky Smolník si vytvorili vlastný názov **Materský potok* (nem. *Mutterbach*) (< nem. apel. *e Mutter* – matka + *r Bach* – potok), pretože vychádzali z geomorfologického reliéfu krajiny, ktorou rieka preteká a vzhľadom na pomerne väčší onymický objekt ho nazývali hlavným tokom v Smolníckej doline, pričom všetky jeho prítoky predstavovali iba krátke toky. Okrem tohto názvu je dochovaný aj variant **Cementačná voda* (nem. *Zementwasser*) (< nem. apel. *r Zement* – cement + *s Wasser* – voda), ktorá súvisí s výrobou cementačnej medi v Smolníku⁴. Ako uvádza I. Chalupecký [1991] značná časť medi sa získavala cementáciou z banských vôd a bola považovaná za jednu z najkvalitnejších medi⁵. Spišská meď tavená v hutách v Gelnici, Smolníku a Tichej Vode totiž ovládla v 14. storočí trhy v severnej časti Európy a do sveta sa vyvážala pod názvami göllnitzer, schmöllnitzer a stillbacher kupfer.

V Smolníckej doline neprosperoval iba Smolník, ale aj ostatné osady sa v nej nachádzajúce. Išlo predovšetkým o osadu *Smolnícka Huta* (nem. *Schmöllnitzer-Hütte*), ktorej prvé zmienky o osídlení na *Smolníckom potoku*, ktorý ňou preteká, sú v texte výsadnej listiny Ladislava IV. z roku 1287 [Marsina 1984]. Už v roku 1290, keď kráľ určil hranice chotára mesta Gelnica, sa spomína, že v údolí *Smolníckeho potoka* sú *pece, v ktorých sa praží a kalí železo*⁶. Evidentne sa tu naráža na už jestvujúcu obec Smolnícku Hutu, ktorá sa v nemčine nazývala *Schmöllnitzer Pochdorf* (< nem. verba *schmelzen* – taviť rudu + *pochen* – rozbiť, drviť + *s Dorf* – dedina) a podľa listiny tu fungovali železorudné bane, drviarne a pražiarnie. J. Bartalský [2003: 261] uvádza, že *cez pramene potoka Smolník až k železným baniam*⁷ sa dostaneme k hute s pecami, v ktorých sa vyrábala na trhu veľmi požadovaná, mosadzná meď.

Prichádzajúci Nemci na Spiš sa však neusadili len v okolí Gelnice a v Smolníckej doline, ale aj v oblasti Novoveských vrchov, kde postupne obsadili aj celú Hnileckú dolinu. Sami hostia sa nazývali *gründlermi* a Hnileckú dolinu nazývali *Gründlegebiet*. Názov je odvodený od nemeckého slova *gründle*, čo znamená úzke údolie zavlažené potokmi [Zavatzky 2001]. Ťažisko novoveského baníctva predstavovalo údolie rieky *Hnilec* a jeho prítoku *Železného potoka*. Aj pre túto lokalitu

⁴ V Smolníku sa okrem dobývania rúd odpradávná vyrábala cementačná meď, nakoľko sa tu funkčne zužitkovala cementačná voda. Cementačnú vodu smolníckeho ložiska tvorili prirodzené alebo umelé roztoky kyseliny sírovej a medených solí, prevažne modrej skalice. Z nich sa meď do pevného stavu vyzrážala pomocou kovového železa, a to najprv v podzemí a potom v tzv. cementačných zariadeniach na povrchu. Vznik cementačnej vody v ložisku úzko súvisel s exploatáciou úžitkovej suroviny (jej rozrušovaním, uskladňovaním) a postupným sprístupňovaním častí ložiska (pozri bližšie Bartalský 2003: 216–217).

⁵ O spôsobe dolovania a spracovania rudy v smolníckych baniach sa zmienil už aj latinský humanista J. Werner vo svojom diele *Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska* (Pozri bližšie slovenský preklad in: Škoviera 2008: 161–191).

je príznačná pevne zakorenená tradícia baníctva a hutníctva, ktorá sa premietla aj pri tvorení názvov vodných tokov. Počiatky baníctva v tejto oblasti sa zhodne s predchádzajúcim regiónom kladú na začiatok stredoveku, keď sa ruda tavila v blízkosti náleziska v primitívnych poľných šachtových peciach za použitia prirodzeného ťahu, neskôr za pomoci dúchadla. Keď sa na pohon dúchadiel a kladív začala používať vodná energia, stavali sa hámre pri vodných tokoch. Už v 15. storočí boli na území Dobšinej pri rieke Hnilec hámre s malými osadami, no ich konkrétne názvy nie sú známe. Uvažujeme, že jedna osada s hámrom bola predchodkyňou **Dobšinskej Maše**. Údaj z roku 1466 hovorí o existencii hámra na výrobu zbraní [Šlosár 2001]. Roku 1551 Ladislav a Štefan zo Štítnika dali súhlas na stavbu maše a hámru pri Hnilci. Postupne sa stavenie maší (peci na výrobu železa) rozšírilo aj do ďalších lokalít. Pojmom *maša* (= huta) sa označovali kusové pece, dúchačky, v ktorých sa redukciou sideritov vyrábalo surové železo, vhodné na výrobu mečov, šablí, pancierov, aj liatina, z ktorej sa vyrábali pece, platne, rošty, gule do diel a pušiek [Šmelko 2000: 19–20]. V 17. storočí sa rozšírili tzv. maše s rozsiahlejšími a väčšími pecami viac-menej oddelene od kováčskych dielní [Šmelko 2000].

Prvú takúto vysokú pec postavil roku 1680 saský technik Daniel Fischer na Dobšinskej Maši. Práve pri tejto „slovenskej peci“, ako uvádza mašianska kronika, vznikla osada, ktorá sa pred rokom 1891 nazývala „Dobšiná – Hnilecko-dolinská železiarska osada“, po tomto roku Dobšinská Maša [Šlosár 2001: 17–18]. Vznik huty súvisí s Lányho vysokou pecou, postavenou počas povstania Františka II. Rákoczyho. V činnosti bola od roku 1712 a vlastnilo ju mesto Dobšiná, pričom okrem pece patril k výrobným zariadeniam aj vykúvací hámor [Jančura 2010: 164]. Pri výstavbe vodnej nádrže Palcmanová maša bola osada Dobšinská Maša zatopená a nanovo postavená na jej južnom brehu. V roku 1960 bola spolu s jej dnešnou miestnou časťou pripojená k obci Dedinky, hoci pôvodne osada patrila pod správu mesta Dobšiná. Apelatívum „maša“ sa stalo určujúcim motívom aj pri hydronyme **Palcmanová maša**, pomenovanie ktorého súvisí s výstavbou huty, pričom do konca 18. storočia sa tu vybudoval celý komplex železiarenských zariadení. Palcmanovú mašu postavili bratia Leopold a Samuel Paltzmannovci, pravdepodobne na mieste starého hámra, založeného ešte v roku 1420 [Šmelko, Novák 2008]. Berúc však na vedomie pôsobenie nemeckého etnika v danej lokalite, vyjadrujeme predpoklad, že pri tomto hydronyme, vzhľadom na dochovanú najstaršiu nemeckú podobu *Paltzman hütte* (< OM. *Paltzman* + e *Hütte* – huta), možno uvažovať aj o kalkovaní, pretože ako sme spomenuli, pod apelatívom maša sa rozumela huta na spracovanie rúd. S označením „maša“ sa stretávame aj pri hydronyme **Smižianska Maša**, ktorú v roku 1803 postavil Štefan Csáky zo Smižian. Podnik sa skladal z vysokej pece, vykúvacieho hámra a dvoch skúňovacích vyhní. Pohon na chod zaobstarávala voda a v podniku sa vyrábalo železo, liatina a zhutňovala sa ruda z neďalekých spišských baní. Koncom 40. rokov 19. storočia pribudla v železiarni ďalšia vysoká pec s valcovým dúchadlom, poháňaným parným strojom [Žižňák 1993].

Skôr než pristúpime k ďalšej analýze názvov vodných tokov, považujeme za určujúce objasniť význam apelatíva *hámor*, ktoré má početné zastúpenie ako motivant hydroným. R. Krajčovič [2005: 195] hámrom označuje dielňu, ktorá pozostávala zo 4 častí: z taviacej pece (huty), z vyhne na zohriatie kovu, dúchadiel a kladív (< nem. apel. *r Hammer* – kladivo). Všetky časti hámrov používali na pohon dúchadiel alebo kladív vodnú energiu. P. Zámora [2003: 85] uvádza, že hámor predstavoval súčasť železiarskej huty, v ktorom sa železo vykúvalo na rozličné produkty alebo poloprodukty. Túto súvislosť treba nachádzať aj pri hydronyme **Hámor**, ktoré motivovalo ON. *Hámre*. R. Krajčovič [2005] tvrdí, že mnohé Hámre sú v súčasnosti zemepisne späté s najbližšou obcou, čo možno pozorovať pri miestnej časti *Hámor* v samotnej osade Hnilec. Pri spracovaní rúd vznikali hutnícky odpad, ktorý sa v baníckej terminológii označoval ako *troska*, a práve dané apelatívum sa stalo motivujúcim činiteľom vzniku hydronyma **Trosky** (> ON. **Trosky**). Čo sa týkalo technologického postupu pri spracovaní rúd, používali sa *stupy* (> VN. **Stupy** > ON. *Stupy*), ktoré predstavovali primitívne strojové zariadenie používané na drvenie tvrdých hmôt a rúd, pričom v ich blízkosti sa nachádzali aj premývačky na ich vodnú úpravu [Šmelko 2008: 27]. Získaná ruda sa teda v prvopočiatoch drvila, separovala, mlela najskôr ručne, neskôr využitím vody v stupách, postavených pri každej väčšej bani. Tento postup spracovania našiel svoj odraz pri hydronyme **Mlynky**, ktorého motivantom sa stali rudné mlyny, ktoré vodou poháňali zariadenia zomieľajúce rudu [Šmelko 2008].

Aby sa baníctvo mohlo v skúmanej oblasti povodia Hornádu vôbec rozvinúť, museli sa tu nachádzať bohaté náleziská rúd. Dané apelatívum je doposiaľ dochované v názvoch vodných tokoch, ktoré explicitne poukazujú na mimojazykovú skutočnosť, bezprostredne spätú s dolovaním nerastných surovín. Historicky doložené apelatívum *ruda* nachádzame pri dvoch hydronymách **Rudník** (< apel. *ruda* < psl. **ruda* + suf. *-(n)ik*), ktorých názov motivovala ťažba rúd v oblasti, ktorou potok preteká. V povodí Hornádu evidujeme aj hydronymum **Rudniansky potok**, ktoré je síce tiež utvorené z apelatíva *ruda*, no ide o názov novší, súvisiaci so zmenou osadného názvu *Koterbachy* na *Rudňany* (1948). Okrem toho z roku 1255 nachádzame doklad *Kuffurbach* (< nem. *s Kupfer* – med' + *r Bach* – potok = *Medený potok*), neskôr *Kotterbach* (< nem. *r Kot* – blato + *r Bach* – potok = *Blatný potok*).

Pri banskom ťažení sa dolovali aj drahé kovy ako zlato, striebro, med' a železo. Práve spomenuté nerastné rudy sa stali motivantami pri tvorení názvov vodných tokov pretekajúcimi oblasťou charakteristickou ťažbou týchto kovov. Analýzou pestrej palety hydroným sme zistili, že apelatívum *zlato* podnietilo vznik až štyroch zhodných názvov vodných tokov **Zlatník**, ktorého názov súvisí s tým, že sa v minulosti v potoku ryžovali, vymývali zlaté zrnká. Ťažba a dolovanie *železnej rudy* zase motivovala vznik názvu **Železného potoka**, ktorého minerálna a termálna kultúra obsahuje oxid uhličitý. Pri tomto hydronyme je na mieste opätovne uvažovať, či súčasný štandardizovaný názov nevznikol kalkovaním zo staršie-

ho nemeckého dokladu *EisenBach* (< nem. apel. *s Eisen* – železo + *r Bach* – potok), ktorý sa na mapách vyskytoval až do roku 1939. Výskytom medi v lokalite, ktorou potoky pretekali, boli motivované názvy **Medený potok** a **Kopagrund** (< *s Koppa* – meď + *r Grund* – dolina).

3. Záver

Vychádzajúc z ilustrovaných hydroným na území Spiša je viditeľné, že banícka a hutnícka činnosť, už z predslovanských čias, zanechala svoju pečať aj v názvoch vodných tokoch. K rozvoju odbornej terminológie však dochádza až v súvislosti s príchodom prvých nemeckých kolonistov, ktorí dopĺňali rady slovanských rudníkov a hutníkov v Smolníckej a Hnileckej doline. Existujúce a v komunikácii dobre fungujúce názvy vodných tokov prichádzajúci Nemci buď od Slovanov prebrali alebo vytvorili nové názvy, úzko súvisiace s vykonávanou baníckou, resp. hutníckou činnosťou. Následne tak cudzojazyční pisári kvôli orientácii adaptovali jestvujúci (slovanský) názov po formálnej stránke, pričom sa usilovali zachovať obsah názvu. Ak hydronymum nedokázali reprodukovať, uvádzali slovanský originál názvu. Z toho dôvodu aj v neskoršom nemeckom kolonizačnom prostredí východoslovenských banských miest máme dochovanú najstaršiu vrstvu slovanských pomestných názvov.

Bibliografia

- Bartalský, Ján a kol., 2003, *Smolník. Mesto medenorudných baní*, Bratislava.
- Budinský-Krička Vojtech, 1965, *Staroslovanské obdobie*, [in:] *Pravek východného Slovenska* VIII/1, Košice, 211–249.
- Furmánek Václav, Ruttkay Alexander, Šiška Stanislav, 1991, *Dejiny dávnovekého Slovenska*, Bratislava.
- Huňák Ladislav a kol., 1988, *40 rokov Železorudných baní Spišská Nová Ves*, Spišská Nová Ves.
- Chalupecký Ivan, 1991, *Východoslovenské banské mestá*, „Vlastivedný časopis“ XXXX, č. 1, 28–31.
- Jančura Marián, 2010, *Baníctvo mesta Spišská Nová Ves*, Spišská Nová Ves.
- Krajčovič Rudolf, 2005, *Živé kroniky slovenských dejín skryté v názvoch obcí a miest*, Bratislava.
- Marsina Richard, 1984, *O osídlení Slovenska od 11. storočia do polovice 13. storočia*, [in:] *Historické štúdie. Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*, Bratislava, 39–61.
- Pastor Ján, 1955, *Východné Slovensko na úsvite dejín*, [in:] *Vlastivedný zborník I*, Košice, 122–143.
- Piirainen Ilpo Tapani, Meier Jörg, 1993, *Das Stadtbuch von Schwedler/Švedlár : Texte und Untersuchungen zum entstehenden Neuhochdeutsch in der Slowakei*, Levoča.
- Pöss Ondrej, 2000, *Karpatskí Nemci*, „Pamiatky a múzeá“ 49, č. 4.
- Pravek východného Slovenska*, 1965, Vojtech Budinský-Krička a kol. (eds.), Košice.
- Ratkoš Peter, *Mesto Smolník v stredoveku*, „Historické štúdie“ IX, 77–84.
- Rešovský Jozef a kol., 2010, *Demografický vývoj okresov Spišská Nová Ves a Gelnica v rokoch 1998–2007*, Spišská Nová Ves.

- Šlosár Ján, 2001, *Dedinky*, Dedinky.
- Šmelko Leopold a kol., 2000, *Mlynky*, Mlynky.
- Šmelko Leopold, Novák Emil, 2008, *Banickou a lyžiarskou stopou*, Mlynky.
- Šmilauer Vladimír, 1932, *Vodopis starého Slovenska*, Praha–Bratislava.
- Varsík Branislav, 1990, *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí. Príspevok k etnogenéze Slovákov*, Bratislava.
- Vencko Ján, 1941, *Z dejín okolia Spišského hradu*, Spišské Podhradie.
- Werner Juraj, 2008, *Krátka správa o podivuhodných vodách Uhorska*, [in:] *Latinský humanizmus*, Bratislava, 163–191.
- Zámora Peter, 2003, *Dejiny baníctva na Slovensku. 1. Diel*, Košice.
- Zavatzky Gunter, 2001, *Mníšek nad Hnilcom*, Sabinov.
- Žifčák František a kol., 1993, *Smižany*, Smižany.

Andrea Goóťšová

Mining and metallurgical tradition in the Spis region and its reflection in the hydronymia of the Hornád River basin

(Summary)

The paper draws attention to an attempt to clarify a long-lasting tradition of mining and metallurgy in the Spis region. Taking into account the arrival of German miners and metallurgists and the background of a historical development, the names of water streams in the Smolník and Hnilec valley are being described. The professional terminology related to their activities which left its impact on hydronyms have become the subject of our analysis.

Słowa kluczowe: górnictwo, hutnictwo, spisy regionalne, hydronim, motywacja.

Key words: mining, metallurgy, Spis region, hydronyms, motivation.

Alexandra Chomová

Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica

Príspevok k apelatívnemu základu slovenskej hydronymie v povodí Torysy

1. Úvod

Torysa je najväčší tok patriaci do povodia Hornádu (východné Slovensko), ktorý pramení v Levočských vrchoch pod Javorinou (1225 m n.m.) pri obci Torisky v Levočskom okrese. Preteká Spišsko-šarišským medzihorím, vteká do Košickej kotliny, v ktorej sa vlieva do Hornádu. Dĺžka toku je 129 kilometrov. S údolím Torysy sú spojené najstaršie stopy osídlenia v severnej časti Šarišskej stolice. Pochádzajú zo staršej doby kamennej [Beňko 1985: 183]. V Spišsko-šarišskom medzihorí na terase Torysy sa nachádza archeologická lokalita európskeho významu, dokladajúca osídlenie z neolitu, eneolitu, doby bronzovej a hallštatskej, boli tu objavené aj kniežacie hroby z rímskej doby a slovanské sídliskové nálezy, ktoré patria k najbohatším germánskym hrobom z 3. storočia vôbec a svedčia o existencii politického a mocenského centra na východnom Slovensku v mladšej rímskej dobe.

Spracovanie hydroným sledovaného povodia by malo smerovať k naplneniu cieľov, úloh projektu Hydronymia Slovaciae – zhromaždiť kompletný materiál na základe (heuristického) výskumu [pozri Krško 2005; podobne Majtán, Žigo 1999: 6] ako východisko následnej analýzy získaného korpusu v rámci slovenskej hydronymie. Vzhľadom na skutočnosť, že súčasťou hydronymického hesla je aj etymológia hydronyma, v ktorej sa vysvetľuje jeho motivačný základ [Majtán, Žigo 1999: 7], v rámci analýz hydroným doteraz spracovaných povodí sa uvádza aj charakteristika ojkoným a oroným, ktoré sú v motivačnom vzťahu s daným hydronymom [ibidem]. Pri analyzovaní onymických jednotiek sa zohľadňuje nielen ich formálna štruktúra, ale aj onymický obsah, preto sa vo výskume venuje pozornosť propriálnemu pomenovaciemu procesu a modelovaniu hydronymických jednotiek [Sičáková 2007; Krško 2005; Hladký 2004]. To umožňuje porovnať sledovanú hydronymiu s ostatnými regiónmi a prispieť k celkovému obrazu o slovenskej (a slovanskej) hydronymii [porov. aj Krško 2003].

V predkladanom príspevku sa venujeme predovšetkým mimojazykovej stránke, analýze slovných základov vybraných hydroným, pričom sa výberovo zameriavame na niekoľko hydroným z povodia Torysy, pri ktorých sa registrujú najstaršie doklady a pri ktorých sa predpokladá, že ich forma, existencia motivovala napr. pomenovanie sídla, ktoré pri nich vzniklo. Vychádzame pritom z prvého mapového výskumu a zo štúdia materiálov týkajúcich sa predovšetkým najstarších, doložených názvov tokov v povodí Torysy.

Najstaršie listiny zaznamenávajúce pomenovania riek z povodia Torysy sú známe z 13. storočia (fluv. *Tarcha* (rok 1249/1355), fluv. *Taarcha* (rok 1261), aqua *Tarcha* (rok 1284), meatus *Tarcha*, *Tarchauze* (rok 1284), fluv. *Torissa* (rok 1777), fluv. sloven. *Tořissa* vel Toryska, maď. *Tarcza* (rok 1808) – podľa B. Varsik [1990: 132–133]).

V súvislosti s hydronymami a inými toponymami, pri ktorých uvažujeme o motivačnom vzťahu (ide predovšetkým o oronymá a ojkonymá) sa ako aktuálna zdôrazňuje otázka, ktorý názov vznikol skôr, čo bolo skôr pomenované? Pri najstarších názvoch, popri ktorých sú doložené aj rovnako staré osadné názvy, možno predpokladať, že názvy tokov sú staršie ako názvy osád, pretože toky boli odpradáva dôležitým orientačným bodom. Údolím tokov prenikali do krajiny (lokality) lovci, rybári, neskôr osadníci, ktorí preberali názvy tokov a prenášali ich na osady [pozri aj Sičáková 2007: 12].

J. Krško [2009] konštatuje, nadväzujúc na analýzu doteraz spracovanej hydronymie Slovenska, že väčšina pomenovaní vodných tokov je motivovaných ojkonymom. „Opačný proces motivácie je v súčasnosti vzácny, no pre poznanie praslovanských východísk je vzácny, pretože práve tieto hydronymá obsahujú praslovanské apelatíva, viažuce sa na vodu, vodné toky a pod. a v minulosti sa tieto hydronymá stali základným motivantom ojkonym“ [2009: 15]. Z hľadiska spoločenského významu sa však dominantným stáva sídlo, ktoré pri toku vzniklo a prevzalo jeho meno, čím dochádza k onymickej homonymii – vzniknuté napätie sa rieši rôznymi spôsobmi. „Prvotnosť hydronyma v niektorých prípadoch vyplýva z logických uzáverov a paleopsychológie vtedajšieho obdobia, v niektorých ojkonymách nachádzame pôvodné apelatíva vzťahujúce sa k vode, niektoré osadné názvy obsahujú v slovotvornej štruktúre topoformanty typické pre hydronymiu a nie pre ojkonymiu“ [Krško 2011: 245].

V súvislosti so sledovaním pôvodu hydroným sa konštatuje, že „Prichádzajúce slovanské obyvateľstvo si zakladalo osady najmä v dolinách riek, riečnych terasách, sprašových dunách, pričom osídľovanie postupovalo proti prúdu južných slovenských riek až na sever. [...] apelatívne porastov okolia potokov sa často proprializovalo a vytvorilo tak základ onymickej nomenklatúry hydronymie vyššie položených tokov“ [Krško 2008: 310]. „Z doteraz vyskúmaných slovenských povodí [...] môžeme doložiť historické hydronymá dokumentujúce najstarší pôsob pomenúvania prostredníctvom proprializácie apelatív sémanticky sa vzťahujúcich k vode a jej prostrediu“ [Krško 2011: 243].

K najčastejším motivantom pomenovania vodných tokov patrili napr. farba, zápach, chuť, teplota a pod. Pri sledovaní apelatív, ktoré tvoria oporu pre hydronymum, sa objavujú aj také jednotky, ktoré sa považujú za celkom odsémantizované, nemotivované (deetymologizované). Ako príklad možno uviesť pomenovania z povodia Slanej [2007: 46] *Veporský potok*, *Čierťaž*, *Španie*, *Podražky*, pri týchto hydronymách autorka konštatuje, že ich apelatívny význam je už dnes používateľom jazyka neznámy, pretože apelatíva *vepor*, *čierťaž*, *španie*, *drahy* zo slovnej zásoby príslušnej lokality vypadli, a preto sa aj najskôr proprializovali. „Uvedené fakty súvisia s tým, že hydronymický pomenovací proces sa uskutočňoval vo viacerých etapách, ktorých priebeh bol závislý od vzťahov medzi základnými faktormi (pomenovateľ, objekt pomenúvania [denotát] a jazykový prostriedok), ktoré podmieňovali vznik i druhový priebeh pomenúvacieho procesu. Pri opätovnom pomenúvaní (proprializácii) došlo k zmene pôvodnej významovej väzby s objektom a v novej pomenovacej jednotke sa prehodnotila jej obsahová (sémantická) štruktúra“ [Sičáková 2007: 46].

2. Apelatívny základ hydroným z povodia Torysy

V našom príspevku sa nebudeme venovať analýze vzťahových modelov sledovanej hydronymie, ale ako sme uviedli vyššie, niekoľkými poznámkami sa pristavíme pri hydronymách motivovaných apelatívnym základom. Pri pomenúvaní tokov a iných objektov si pomenovateľ všimal najcharakteristickejšie znaky pomenúvaného či relačného objektu (veľkosť, porast, stavby a pod.), ktoré sa stali motivačným zdrojom pri ich pomenúvaní. Motivačné znaky sa v hydronymách jazykovo stvárnila podobne ako v ojkonymách či anojkonymách [Sičáková 2007: 13], pričom sa vybral ten znak, ktorý sa chápe ako diferencujúci v porovnaní s príľahlými tokmi.

Jedným z najčastejších pomenovacích motívov bol druh rastlinného porastu, pričom porast pomenovaného objektu sa tu chápe ako jeho inherentná vlastnosť [pozri Sičáková 2007: 21–22]. Ľ. Sičáková [2007] pri tomto pomenovacom motíve podotýka, že „Jednoslovné substantívne názvy so sufixom *-ina* (Brezina), *-ava* (Jelšava) označujú skôr miesto, kde rastie určitý druh porastu a znamenajú, že tok tečie z miesta porasteného brezami, jelšami, než to, že breh toku je porastený určitým porastom. Aj v povodí Torysy nachádzame hydronymá, ktoré možno v rámci celoslovenského kontextu zaradiť do tejto motivačnej skupiny a možno ju považovať za najpočetnejšiu, napr. *Jarabinčík* od jarabina, *Bučinový jarok* (variant Novoveského potoka) z bučina (biotop), teda vegetačná formácia s dominanciou buka, bukový les (podobu typu Bukový potok možno nájsť napr. v povodí Ipl'a – 1999), tok *Chmeľov*, pri ktorom možno odkázať na porast divo rastúceho chmeľu (*chъmelъ) tu od TN Chmeľov (podobne Chmeľnica v povodí Turca – Krško

2003). Do celoslovenského kontextu možno zaradiť aj hydronymá *Trstianka* (Šarišská Trstená) (J. Krško [2008: 311] uvádza hydronymá Trsteník, Trstie od porastu trstia (*tr̥st̥s), podobne v povodí Ipľa Trsteník, Trstenský potok [1999], z povodia Váhu [2011] *Trsteník*, *Trst'ovka*), *Kalinovec* od pomenovania kalina obyčajná, vlhkomilný krík (*Viburnum opulus*) nachádza paralelu v hydronymách z povodia Turca – Kalinovec, Kalinový potok a pod. [Krško 2003].

K pomenovaniam, pri ktorých možno predpokladať podobu hydronyma ako motivujúcu pre ďalšie pomenovania (viaceré hydronymá patria zároveň k najstaršie doloženým), možno zaradiť *Olšavec*, *Olšavica* (severný prítok Torysy, jeho názov sa vzťahuje „na údolie s hojným výskytom jelše a následne na sídlisko v tomto údolí“ – Uličný [1990: 223], ktorý sa spája s pomenovaniami typu Olšava, teda rieka tečúca medzi brehmi s olšovým porastom – známy je aj variant jelša (*el̥cha, ol̥cha). I. Leterrer a R. Šrámek [2004] zvažujú ešte jeden význam v súvislosti s podobou olza z pôvodného prastarého základu vodného názvu *ol̥ga „rieka bohatá na vodu“ [2004: 195]. Toto hydronymum rovnako možno zaradiť k dokladom z iných slovenských povodí, napr. Jelšovec, Jelšovník (povodie Váhu), Jalšovský potok, Jalšovík, Jelšovka (povodie Ipľa), Olešnica (povodie Nitry).

Jedným z najväčších pravostranných prítokov Torysy je *Dubovica* (maď. Dobó) alebo tiež *Dubovický potok*. K dokladom písomných zápisov patria – *aqua Dobow* (r. 1290), *ad caput rivuli Dobofeu* (r. 1307). Pri toku vznikla dedina Dubovica, ktorej zápis mena v tvare Dombomezew z r. 1278/1348 svedčí o prítomnosti nosovky v pôvodnom tvare slova dub [1990: 133]. Podľa F. Uličného [1990: 69] práve zápisy názvu ako Dobou v písomnostiach z 13.–16. storočia svedčia o tom, že ide o „maďarizovaný tvar pôvodného slovenského názvu, koreniaceho v slove dub. Svedčí o tom, že polia a sídlo vzniklo na mieste vyklčovaného dubového lesa“. V oblasti slovenských povodí nachádzame množstvo podobných hydronym, napr. z povodia Hrona pomenovania ako Dúbravský potok (od dúbrava, porast dubu) [Krško 2008: 311].

Osikový potok je príkladom názvu, ktorý ako prvý pomenúval údolie, resp. potok s častým výskytom osiky. Podľa F. Uličného [1990: 228] „je zrejmé, že názov bol najskôr názvom údolia s častým výskytom osiky, resp. potoka, pri ktorom vznikla dedina“. Podobne J. Beňko [1985: 218–219] konštatuje, že v roku 1374 sa na hraniciach majetku Vaniškoviec a panstva Kobyly spomínajú vody *Osikov* v podobe *Osyka* a *Bartošov potok* ako *Bartuspatak*. Starý základ *osika/*osa majú podobne hydronymá aj z iných slovenských povodí, napr. Osikový potok v povodí Nitry [Hladký 2004].

B. Varsík [1990: 182] radí k hydronymám odvodeným od stromového porastu aj hydronymum *Brestovec* (maď. Boroszló). Brest (*Ulmus*) je rod listnatých stromov z čeľade brestovité (*Ulmaceae*) a ako apelatívum dalo základ na vznik hydronyma aj na iných povodiach, napr. *Brestový potok* ako potok, ktorého breh je porastený *brestmi* sa uvádza v povodí Slanej [Sičáková 2007: 21–22], Brestová (horné povodie Váhu, 2011). O starobylosti Brestova (zeme i dediny) v povodí

Torysy svedčí aj fakt, že už v roku 1272 sa pripomína potok Brestov, a to jeho horný tok pri opise zeme Delnfö (terra Delnafeu), dnešný Kokošoviec (doklady riv. *Borozlopotok* (r. 1272), *Buruzloupothok* (r. 1304), *Boroslopatak* (r. 1333); horný tok Brestovec – *Presztovecz patak* (r. 1868), *Bresztovecz patak* (r. 1901) – [pozri Varsik 1990: 134–135; Uličný 1990].

Vyššie spomínané apelatívum trň možno nájsť v základe hydronyma *Ternianka*, pravostranného prítoku Sekčova. Toto pomenovanie sa spája s ojkonymom Terňa. Práve v tejto lokalite bolo v roku 1954 odkryté sídlisko z neskorej doby bronzovej a halštatskej, približne z obdobia rokov 1000–400 pred n. l. Obec súvisí s významným starým hradiskom, ktorý historici považujú za sídelný hrad slovanského kmeňa obývajúceho Prešovskú kotlinu. Obec Terňa je písomne doložená roku 1259, jej slovenský názov je odvodený od slova trnie v šarišskom nárečvom variante. Na základe geografických, historických a jazykovedných poznatkov a vývoja osídlenia najbližšieho okolia sa konštatuje, že Terňa bola najstaršou slovanskou-slovenskou dedinou v údolí miestneho potoka, jestvujúcou pred 11., príp. 9. storočím [Uličný 1990].

V rámci tejto motivačnej skupiny dodávame ešte jeden doklad hydronyma s apelatívnym základom obsiahnutom v pomenovaní rastliny. Ide o hydronymum *Slivník*, uvádzané v listine datovanej roku 1276. Vo falze z 13. storočia alebo na začiatku 14. storočia sa uvádza ako fluv. Siluapataka – dedina a potok dostali názvy podľa slivkového porastu. B. Varsik [1990: 238] dáva tento názov do súvisu so skutočnosťou, že popri jablňových stromoch sa používali na hraničné záseky aj slivkové stromy (lebo mali podobnú vlastnosť ako jablone), dedina strážcov v Slivníku sa po maď. nazývala Szilva, po slovensky Slivník, čo je podoba mena pre potok, ktorý tade tiekol.

K hydronymám motivovaným vegetačnou formáciou treba zaradiť aj pomenovanie *Lúčanka* (ľavostranný prítok Torysy), v základe ktorého nachádzame apelatívum lúka (vegetačná formácia bez poschodia drevín, ktorú tvoria prevažne trávy, ale aj iné byliny). Podobne sú motivované názvy Lúčny potok (povodie Nitry aj horné povodie Váhu), Lúčna (povodie Turca). J. Beňko [1985: 212] uvádza, že osídľovanie v tejto časti povodia Torysy prebiehalo na zvykovom práve a že tu pri potoku Lúčanka (Nenepataka) boli postavené osady lúčka (Luchka) a Harčár (Harchei), ktoré v neskoršom období splynuli a označovali sa ako Harčárska Lúčka.

Proprializáciou apelatíva vzniklo aj hydronymum *Ráztoka* (apelatívum označuje zvažujúci sa horský úval, po ktorom stekajú vody). I. Lutterer a R. Šrámek [2004: 226] hovoria, že pomenovania Ráztoka a Roztoky majú v slovenčine pôvod v slove ráztoka „vodný predel“, čo sa hodnotí ako približné synonymum českého toponyma Roztoky. Toto apelatívum pomenúva rozdelený tok, teda miesto, kde sa akoby roztekali vodné toky, pričom v dnešnom ponímaní je to naopak sútok – miesto, kde sa potok, resp. viac potokov zlieva. Dôvod takéhoto obráteneho vnímania križovatiek vodných tokov sa vidí v skutočnosti, že osídľovanie postupovalo od dolného toku, alebo od ústia do väčších riek, smerom k hornému

toku, teda proti prúdu rieky, preto mali pomenovatelia opačný pohľad. Vodné toky umožňovali kolonistom prenikať do neprechodného vnútrozemia a následne k zalesneným horám. Podobne sú označené toky z rozvetveným ústím, resp. prameninou časťou, v pomenovaní ktorého nachádzame prefix *orz(ъ)- nesúci význam „smerujúci od seba“ aj v povodí Váhu [Krško 2009: 19] uvádza hydronymá Ráztočná, Ráztoka, Ráztoky; Ráztoka sa nachádza aj v povodí Turca [Krško 2003], podoby Ráztoka, Ráztočný potok majú hydronymá v povodí Ipľa [1999].

Častým motivantom, ktorý sa odrazí v pomenovaní vodného toku, býva aj terénny útvar. Tu sa podoba hydronyma opiera o apelatívny základ typu grúň, laz, dolina. L. Sičáková podotýka, že ani pri pomenovaniach tohto typu niekedy nie je celkom jasné, či potok tečie grúňom, lazom, dolinou alebo od objektu s menom Grúň, Dolina, Laz [2007: 12]; Túto skutočnosť je potrebné zohľadniť nielen pri sledovaní pôvodu hydronyma, ale aj pri jeho začlenení do príslušného vzťahového modelu.

Apelatívum laz ako synonymum pre rúbanisko, čistina, bán [Ondruš 2002: 53], prípadne druh horskej osady so skupinami domov roztrúsených po svahoch, kopanic nachádzame aj v povodí Torysy (hydronymum *Laz*). Podobné sú pomenovania Lázkový potok v povodí Ipľa [Žigo, Majtán 1999] tu chápaný podľa charakteru územia, ktorým preteká, variant Lažtek sa uvádza v hornom povodí Váhu [Krško 2011: 86].

Apelatívum brod ako miesto na rieke alebo potoku dostatočne plytké na to, aby sa tam vodný tok dal prekonať peši, na koni alebo inom zvierati či vozidlom sa odrazilo v pomenovaní *Brôdok* s nárečovým variantom Brodek. Ide o podobu s deminutívnou príponou s významom „malý brod“. Hydronymum *Brôdok* sa nachádza aj na hornom povodí Váhu [Krško 2011].

K ľavostranným prítokom Toryse patrí *Delňa* (maď. Delne). Okrem písomných dokladov o pomenovaní Delne – *aqua Delna* (r. 1272), *iuxta Delne* (r. 1347) sa v roku 1272 uvádza aj zem ležiaca pri jej prameňoch ako terra Delnafeu. Ide o dnešné Kokošovce [podľa Varsika 1990: 134]. Názov je slovanského pôvodu. Má oporu v slove *dělъ, ktoré označovalo horu [tak aj Luterrer, Šrámek 2004: 74]. V dolnej časti údolia tohto potoka sa našli ostatky keramiky, ktorá pochádza z 8.–11. storočia. Starobylý názov sa používal pre územie aj pre dedinu Kokošovce, to svedčí, že „bola najstaršou slovansko-slovenskou dedinou v údolí potoka Delňa a patrila k najstarším v okolí“; zanikla za neznámych okolností asi v prvej polovici 14. storočia [Uličný 1990: 6]. J. Krško [2003] uvádza pri výklade toponým majúcich základ v praslovanskom dělъ aj význam kopec, vyvýšenina, vrch.

Lebenský potok možno dať do súvisu s apelatívom lebeň (leбка), prenesene hlava. Hydronymum pravdepodobne motivovalo miesto pripomínajúce tvar lebky/hlavy. Na túto skutočnosť odkazuje aj výklad Š. Odrúša [2002: 155], ktorý v podobných toponymách vyvodzuje psl. koreň ľbb-, spája ho aj so základom leub- : loub- s významom dlabat', hľbiť, kopat', pričom podľa neho je z tohto základu množstvo zemepisných názvov s koreňom Ľub- : Lub-.

Činnosť človeka spojená s osídľovaním nedostupných miest sa prejavuje aj v ďalších pomenovaniach z povodia Torisy. Tu však treba zvažovať motiváciu príslušným terénnym názvom. Pri hydronyme *Čakan* je možné uvažovať o viacerých motiváciách. Jednu z nich poskytuje skutočnosť, že ide o pomenovanie nástroja používaného na kopanie (krompáč). Toto apelatívum je známe aj v iných slovanských jazykoch. Na tento význam odkazuje aj význam slovesa *sekať*, *rúbať*, *ťat'*. O tento výklad je možné opierať aj slovesný tvar s významom *ťat'*, *sekať*, *rúbať*, teda miesto upravené, vzniknuté sekaním, rúbaním a následne potok pretekajúci takým miestom. Do úvahy možno brať aj podobu koreňa *čak-* : *čach-*, ktoré Š. Ondruš spolu s koreňom *ček-* : *čech-* radí k slovanským slovám s prvotným významom *vrchol*, *chochol* [2000: 50]. Čakan a Čakanský potok anchádzame aj v povodí Slanej [u Sičákovej 2007: 16, 67]. V uvedených prípadoch sa však berie do úvahy aj motivácia starým slovanským osobným menom Čakan – podoba známa z 12. storočia [uvádza ju napr. H. Bartek 1940; ale aj V. Sedlák 1994]. J. Hladký [2004: 172–173] podobne uvádza v povodí Nitry Čakyň, pričom pomenovanie rovnako spája s osobným menom Čak.

Slovesný/slovanský apelatívny základ nachádzame aj v hydronyme *Črchľ'a* (prítok Kučmanovského potoka). Tento základ je potrebné spojiť s valašskou kolonizáciou, ktorá mala za následok aj obohatenie domácej lexiky o apelatíva, ktoré sa objavujú v toponymii. Medzi nimi nachádzame pomenovania typu *Baba*, *Črchľ'a* [pozri Krško 2011: 11]. Špecifické terénne názvy, ktorými valašská kultúra obohatila našu lexiku, sa zachovali v nezmenenom tvare poväčšine až dodnes. Táto skutočnosť súvisí s tým, že pri získavaní nových pastvísk dochádzalo počas kolonizácie k odlesňovaniu horských hrebeňov, ktoré boli postupne pretvárané na horské lúky. To sa odzrkadlilo aj pri pomenovávaní upravovaných oblastí. V slovenskej toponymii tak nachádzame pomenovania ako Čergov, Čierť'až, Čierť'aže, Čeršľ'a, Črchľ'a, pričom na Slovensku dominuje názov Črchľ'a.

Etymológia týchto názvov súvisí so slovesami *črchliť*, *čerchliť*, *čršliť*, *kršliť*, *kržliť*, ktoré mali významy „obsekávať, lúpať kôru dookola kmeňa stromu, aby vyschol“, neskôr „vytínať očrchlené stromy“ a napokon „klčovať, získavať užitočnú pôdu“. Slová *črchľ'a*, *kršľ'a* teda označovali pôvodne miesto, kde boli očrchlené stromy, potom vyklčované miesto, z lesa vyklčovaná kultúrna pôda [Majtán 1996: 67]. Podobný výklad nachádzame aj v monografii I. Lutterera a R. Šrámka [2004: 71], v ktorej sa uvádzajú terénne názvy Čerchla, Črchel, majúce podľa autorov pôvod v apelatíve rozšírenom v karpatskej oblasti a nesúce význam vyčistené miesto, lúka alebo miesto upravené na pastvu, toto pomenovanie vychádza zo spôsobu čistenia miesta, keď sa stromy najskôr čiastočne zbavovali kôry (očrchlili, okršlili), aby vyschli a potom boli vyrúbané, rovnaký základ sa nachádza v slovesách typu *čerti*, *črtati*, teda *ťat'*, *vytínať*. Podobné pomenovania nachádzame aj v povodí iných slovenských tokov, napr. Čeršľ'a – potok pri Bardejove, J. Krško uvádza v monografii o hornom povodí Váhu variant *Krsľ'a*/*Kršľ'a* [2011].

Do tejto skupiny hydroným patrí aj *Ortašský potok* (terénny názov Ortáš/Ortáše) vychádzajúci z apelatívneho základu ortáš a ortvaň, ktoré sa, najmä do východoslovenských nárečí, prevzali z maďarčiny (maď. irtás „klčovanie“, irtvány „klčovisko“, sloveso irt „ničiť, kynožiť, klčovať“). So začiatočným o- namiesto maďarského t- sa tieto slová zaradili do slovenskej slovnej zásoby a umožnili vznik ďalších odvodených slov. Podľa M. Majtána „v slovenských terénnych názvoch sa slová so slovným základom *ort-* vyskytujú hromadne na východnom Slovensku, v Gemeri a vo východnej časti býv. Novohradskej stolice, inak iba na južnom okraji slovenského jazykového územia, odkiaľ máme doložené aj neadaptované podoby irtáš, ertaš“ [1977: 348, 350–357].

Prvenstvo pomenovania potoka pred pomenovaním pri ňom vzniknutej osady sa predpokladá i pri potoku *Lutinka*, ľavom prítoku Torysy. Podľa F. Uličného [1990: 182] bola Ľutina „... najprv názvom potoka (nárečovo Ľucina) a následne aj dediny“. B. Varsík [1977: 316] uvádza nasledovné písomné doklady – maď. *Liti-nye patak*, rok 1248 fluv. *Luthonya* (falzum), rok 1285 aqua *Lytighe*, rok 1296 fluv. *Lythyne*, rok 1322 fluv. *Lythoua*. J. Beňko [1985: 206] uvádza doklad z roku 1322 v podobe Fluvium *Lythoue*. Názov toku je odvodený od slovanského slova *ľutъ (ľúty) vo význame zákerný. V. Šmilauer etymológiu názvu odvodzuje od hlučnej vody [1932: 407]. Autori monografie Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku [2004: 99] pripisujú koreňu ľjut význam bahno, bažina, prípona -yňa by mohla mať privlastňovací význam, resp. všeobecný miestny význam. Ak budeme považovať za záväzný význam zákerný, potom ho možno spojiť aj s pomenovaniami tokov v iných povodiach Slovenska typu Lukavica z povodia Hrona [Krško 2003: 311], Lukavec v povodí Nitry [Hladký 2004], ktoré odkazujú na adjektívny základ lONkavъ, teda ľstivý, zákerný tok s množstvom spodných vírov.

Vlastnosti terénu, ktorým tok preteká, prípadne vlastnosti samotného toku (jeho koryta) sa rovnako odrážajú v jeho pomenovaní. V hydronymii povodia Torysy možno do tejto skupiny zaradiť: *Kalná* s apelatívnym základom *kalъ [aj Sičáková 2007: 18] s významom bahnité miesto, so špinavou, mútnou vodou. Pomenovania motivované mokrým prostredím sú známe na celom slovenskom území [napr. povodie Váhu – Krško 2009; 2012]. Na blatistý terén odkazujú aj hydronymá z iných tokov, napr. *Blatná* je pomenovanie vodnej plochy v povodí Ipľa [1999] či potok v povodí Turca [2003], ale podobu *Blatná/Blatný potok* (variant *Lučanky*) nachádzame aj sledovanom povodí Torysy. I. Luterrer a R. Šrámek [2004: 48] uvádzajú podoby mien s týmto koreňom ako odvodené od apelatíva s významom „blatistá, močiarovitá“, resp. „riečka, voda, lúka, ktorá je blatistá, s kalnou vodou“. K tomuto koreňu sa často pridávala prípona -ica, ide o starý spôsob tvorenia pôvodne potočných a riečnych pomenovaní, ktoré sa preniesli na osady, ktoré pri nich vznikli.

V pozadí pomenovania vodných tokov stojí aj slovanská mytológia. Hoci pomenovania odkazujú na propriálnu lexiku, považujeme za dôležité ich spomenúť práve kvôli skutočnosti, že často odkazujú na už nedochované toponymá a ucho-

vávajú lexiku spojenú so slovanským panteónom. Ako prvé spomenieme hydronymum *Goduša* (terénny názov *Godusa* je známy aj v Srbsku, tu je možné hydronymum spojiť s terénnym názvom *Godušné vrchy*), ktoré sa spája s celoslovanskou bohyňou hodovania (apelatívny koreň *godъ-). Osada, ktorá vznikla nad Šarišskými Dravcami, zanikla. Archeologický výskum v tejto lokalite však ukazuje na skutočnosť, že bol obývaný dávno ešte pre Veľkomoravskou ríšou. Predpokladá sa, že ide o osídlenie z 5.–6. storočia a možno že ešte zo skorších čias. O kultovosti okolitých miest vypovedajú aj mnohé chotárne názvy ako *Peklisko*, *Mohyla* (Krásna Lúka), *Perunova ščoba* (Poloma), pod *Demiankou* (osada *Lačnov*), chotárny názov *Božov/Bažov* (Krivany), pole *Nena* (Lipany) lesík *Dragomil*. Samotné mestečko *Lipany* vzniklo na kultovej lokalite v pohanskom lipovom háji.

Podobne možno odkaz na staroslovanskú bohyňu mladosti a rozkoší *Ladu* a jej náprotivok bohyně staroby *Baba* nájsť v pomenovaniach obcí *Lada* a *Babin Potok* (Balpotok). Prvý z nich motivoval hydronym *Ladianka* ľavostranný prítok *Sekčova* v nárečovom variante *Ladzinka*. Aj archeologický výskum tu ukázal stopy osídlenia z 9. storočia. „*Lada* bola jednou zo slovanských, pohanských bohyň. Ak sa jej meno stalo názvom sídliska, sídlisko muselo vzniknúť pred 9. storočím. *Lada* patrí k najstarším slovanským sídliskám v strednom Šariši“ [Uličný 1990: 164]. Podobné pomenovania uvádzajú aj *Zeměpisná jména v Čechách*, na *Moravě* a ve *Slezku* [2004: 40]. Pomenovanie *Baba* sa považuje za časté pri kopcoch zaobleného tvaru, pričom toto meno má základ v ide. koreni *bab-/bob- označujúceho niečo vyduté, oblé a pod., pripúšťa sa aj základ vo vlastnom mene, resp. v mytologickom pomenovaní slovanskej bohyně *Baba*, ktorá sa stotožňovala s búrkovým mračnom a bola symbolom nebezpečenstva. Hydronymum so základom *bab- sa uvádza aj v iných slovenských povodiach, napr. *Babí potok* v povodí *Ipľa* [Žigo, Majtán 1999], *Babica* v povodí *Nitry* [Hladký 2004].

Ak sledujeme apelatívnu lexiku dochovanú v hydronymii povodia *Torysy*, nemožno opomenúť skutočnosť, že v pomenovaní vodných tokov sa zachovali aj vplyvy iných etníc – na Slovensku popri valašských najvýraznejšie maďarské a nemecké – spôsobené spoločensko-hospodárskymi a politickými okolnosťami. Tieto vplyvy zanechávajú svoje stopy aj v toponymii. B. Varsik [1977: 270; 1990: 132–133] konštatuje, že v prvej polovici 14. storočia bol stred *Prešovskej kotliny* prevažne pomadžarčený a kontinuita pôvodného slovenského obyvateľstva bola na mnohých miestach pretrhnutá. Maďari prebrali a zachovali viaceré pôvodné slovanské názvy riek – *Ternianka*, *Torysa* (Tárca), *Delňa*, *Maglóc*, *Gerendel*. Prevzatia apelatív z maďarčiny sa objavujú vo viacerých hydronymách povodia *Torysy*. Nakoniec maďarské apelatívum *sár* – blato dalo názov celému územiu (Šariš). Prienik maďarského obyvateľstva do oblasti *Prešovskej kotliny* sa spája s obdobím 11. storočia, kedy boli posunuté pohraničné obranné záseky do tejto oblasti, a predovšetkým s obdobím 13. storočia, čo bolo spojené s presunom obyvateľstva po tatárskom vpáde – stred *Prešovskej kotliny* sa pomadžarčil a vznikli aj niektoré terénne názvy maďarského pôvodu.

Sekčov (maď. Szekcső, doklady zápisov – *fluv. Zukchw* (r. 1247), *fluv. Scukcha* (r. 1261), *fluv. Zekchew* (r. 1272/1331), maď. *Sekcső vel Szekcső*, sloven. *Sekčowpotok* (r. 1808) je najdlhší ľavostranný prítok Torysy. Podľa B. Varsika je dnešná podoba hydronyma prevzatím z maďarčiny, ale názov *Scukcha* považuje aj za možný doklad o slovanskom pôvode názvu so základom suk- a koncovkou -ča [1990: 134]. V. Šmilauer [1932: 408] uvádza tvar *Sekčovský potok*. Jeho názov vykladá ako potok odvodňujúci szék z maďarského slova pomenúvajúceho bažinu.

Šebastovka, aqua Sebes (r. 1285, listina z r. 1312 – Sebus – porovnaj Varsik [1990: 282, 132–133]), B. Varsik uvádza aj podoby *Šebešuvka* a Sebespatak, pričom pomenovanie spája s maď. apelatívom sebes „bystrý“. Autor zároveň uvádza, že potok dostal pomenovanie od nového maďarského obyvateľstva. F. Uličný v súvislosti so vznikom osady Nižný Šebeš pripomína, že osada vznikla na nive potoka, pričom osídlenie v oblasti smerovalo hore údolím a že „základom názvu mohlo byť staršie slovenské slovo, neskôr foneticky prispôbené maďarskému sebes“ [1990: 211–212]. B. Varsik [1977: 282–290] uvádza, že v listine z roku 1312 sa pri opise hraníc zeme a lesa Megeš uvádzajú dva potoky rovnakého významu, vo dvoch rečiach, na východnej strane Prešovských hôr potok *Bystrá* (*fluv. Byztra*), ktorý tečie do rieky Tople, a na západnej strane týchto hôr zasa potok *Šebeš* (*Sebus*) tečúci do Sekčova. Význam jasný, čistý, rýchly nachádzame v hydronymii na celom území Slovenska – dokazujú to doterajšie výskumy hydronymie na Slovenku, napr. povodie Hrona, povodie Váhu [Krško 2003; 2011], Sebes je aj vodná plocha doložená v povodí Ipľa [1999].

Prostredníctvom maďarčiny sa však v zápisoch dochovali pôvodné hlásky. Často uvádzaným dokladom je zachovane hlásky g, prípadne nosoviek. V povodí Torysy je takým hydronymom *Hrabovec*, prítok Sekčova. Je dokladom názvu prevzatého Maďarmi z územia za zásekmi, ktoré prešli v slovenskom jazyku prirodzeným vývinom hlásky g na hlásku h – rok 1261 – *fluv. Groboch*, rok 1270 – *fluv. Gorboch*. Názov svedčí o tom, že maďarské stráže prišli do styku s týmito názvami už v 12. storočí ešte, a to ešte s hláskou g. [Varsik 1977: 184, 271]. Iným príkladom je Gerendel, pravý prítok Maglovca, ktorý sa vlieva do Sekčova. Homonymným je aj pomenovanie dediny Gerendel (poss. Gerendel známa z roku 1281), v ktorej bolo usadené maďarské strážne obyvateľstvo v 12. storočí na ceste medzi Kapušanmi a riekou Topľou, teda pred prechodom cesty cez rozvodie Torysy a Tople [Varsik 1990: 250–255]. Potok Gerendel sa spomína v roku 1259 ako hraničný potok (aqua Gerendul) majetku Germana z Chmeľova. V katastrálnej mape Nemcoviec z roku 1869 sa uvádza ako Gerendel potok a zeme tiahne sa popri jeho dolnom toku ako Gerendelje; potok Gerendel je aj na mape Vojenského zemepisného ústavu v Prahe (1:25 000), na mape ministerstva obchodu v Budapešti z roku 1901 (1:75 000); potok Gerendel aj v listinách z roku 1363 a 1368 s podobou rivulum Gerendelpatak). Ako bolo povedané, názov poukazuje na skutočnosť, že maďarské stráže po svojom usadení v oblasti starej slovanskej dediny prevzali od Slovanov aj starý názov ešte s hláskou -g-. Keďže sa tu slovanské obyvateľstvo v 12. a 13. sto-

ročí neudržalo, nezachovala sa jeho kontinuita. Názov teda neprešiel prirodzeným vývinom v slovenčine, ale novší slovenskí usadlíci ho prevzali späť od Maďarov [Varsík 1990: 253] Gerendel sa spája so slovanským apelatívom grędeljъ s významom „os mlynského kola“ hriadel' práve kvôli pomenovaniu potoka. Podľa B. Varsíka [1990: 254] „miestny a vodopisný názov Gerendel v Šariši, ktorý prevzali Maďari od Slovákov niekedy na rozhraní XI. a XII. stor., je jediným známym dokladom v Uhorsku pre názov potoka, čo jasne svedčí o tom, že Šarišskí Slovania (Slováci) používali slovo hriadel' aj pre os mlynského kola“. Dedina Gerendel teda dostala názov podľa tu existujúceho mlyna.

Krátku poznámku venujeme aj hydronymám, v ktorých možno identifikovať nemecké prvky. V povodí Torysy spomenieme hydronymum Hamborek s dochovaným koreňom nem. Burg „hrad“ a pomenovanie minerálneho prameňa *Švabl'ovka/Švabl'uvka*, ktorý je nárečovou modifikáciou nemeckého švabel', čo v hovorovej nemčine znamená síru (švabel'ka v hovorovej nemčine znamená zápalku). Ide o prenesený názov, ktorého základom je odkaz na pôvodný sírnatý kúpeľ či prameň sírnaté vody, ktorý sa ešte dodnes nachádza pod brehom v otvore vysekanom do skaly. V minulosti tu stáli kúpele.

3. Záver

Tento príspevok považuje za čiastkovú štúdiu, ucelenejší pohľad na hydronymiu povodia Torysy, ktorá doplní práce o hydronymii povodia Hornádu [štúdie A. Goótsovej 2010; 2011], prinesie ďalší výskum. Mnohé z uvedených hydroným sú dokladom skutočnosti, že pri pomenúvaní vodných tokov zohralo slovanské etnikum dôležitú úlohu [pozri aj Hladký 2004; podobne Krško 2009]. Uvedené poznámky k apelatívnemu základu hydronymie z povodia Torysy chápeme ako príspevok k výskumu hydronymie na východnom Slovensku realizovaného v rámci projektu Analýza synchrónnej a diachrónnej hydronymie povodia Hornádu (VEGA 1/0359/12) v nadväznosti na už realizované výskumy v rámci celoslovenského projektu Hydronymia Slovaciae. Predpokladáme, že zaradenie čiastkových výsledkov (aj nasledujúceho) výskumu na sledovanom povodí východného Slovenska obohatia doterajšie výskumy a aj vďaka nim bude možné dotvoriť obraz o slovenskej, a slovanskej, hydronymii.

Bibliografia

- Bartek Henrik, 1940, *Starodávne osobné mená slovenské*, „Slovenský jazyk“ 1, 67–72.
Beňko Ján, 1985, *Osídlenie severného Slovenska*, 1. vydanie, Košice.
Encyklopédia Slovenska, 1977, I. zv., 109, Bratislava.
Encyklopédia Slovenska, 1978, II. zv., 302, Bratislava.

- Goóťšová Andrea, 2010, *(Ne)vyjadrenie posesívnych vzťahov v hydronymii Hornádu*, [in:] Juraj Hladký, Ľubomír Rendár (eds.), *Varia XIX. Zborník plných príspevkov z XIX. kolokvia mladých jazykovedcov*, Trnava, 97–102.
- Goóťšová Andrea, 2011, *Motivačné činitele hydroným v Slovenskom raji*, [in:] Martin Ološtiak (ed.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastike, 18. slovenská onomastická konferencia Prešov 12.–14. septembra 2011*, Prešov, 220–228.
- Hladký Juraj, 2004, *Hydronymia povodia Nitry*, 1, Trnava.
- Chalupecký Ivan, 1994, *Najstaršia šľachta na Spiši*, [in:] *Najstaršie rody na Slovensku*, Katarína Štulrajterová (ed.), Martin.
- Krško Jaromír, 2003, *Hydronymia povodia Turca* 1, Banská Bystrica.
- Krško Jaromír, 2005, *Spracovanie hydronymie Slovenska (Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae)* 1, Banská Bystrica.
- Krško Jaromír, 2008, *Hydronymia povodia Hrona vo svetle etník*, [in:] Anna Gálisová, Alexandra Chomová (eds.), *Varia XV. Zborník materiálov z XV. kolokvia mladých jazykovedcov (Tajov, 7.–9. 12. 2005)*, Banská Bystrica, 309–319.
- Krško Jaromír, 2009, *Praslovanské apelatíva ako motivanty hydroným povodia Váhu*, „Slavica Slovaca“ 44, č. 1, 13–23.
- Krško Jaromír, 2011, *Hydronymia horného povodia Váhu (od povodia Rajčanky po prameň Váhu)* 1, Banská Bystrica.
- Lutterer Ivan, Šrámek Rudolf, 2001, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 2. vydanie, Havlíčkův Brod.
- Majtán Milan, 1977, *Ortáš – ortvaň – ortovisko (ortovať)*, „Kultúra slova“ 11, č. 10, 348, 350–357.
- Majtán Milan, 1996, *Z lexiky slovenskej toponymie*, Bratislava.
- Majtán Milan, Žigo Pavol, 1999, *Hydronymia povodia Ipl'a*, Bratislava.
- Ondruš Šimon, 2000, *Odtajnené trezory slov*. Zv. 1, Matica slovenská.
- Ondruš Šimon, 2002, *Odtajnené trezory slov*. Zv. 2, Matica slovenská.
- Sedlák Vincent, 1994, *Najstaršie rody v Bratislavskej župe – Čakany ako majiteľ Pilišského kláštora*, [in:] *Najstaršie rody na Slovensku*, Katarína Štulrajterová (ed.), Martin.
- Sičáková Ľuba, 2007, *Hydronymia povodia Slanej (Súbor štúdií)*, Prešov.
- Šmilauer Vladimír, 1932, *Vodopis starého Slovenska. Praha a Bratislava*, Praha.
- Uličný Ferdinand, 1990, *Dejiny osídlenia Šariša*, 1. vydanie, Košice.
- Varsík Branislav, 1977, *Osídlenie Košickej kotliny III (s osobitným zreteľom na celé východné Slovensko a horné Potisie)*, 1. vydanie, Bratislava.
- Varsík Branislav, 1990, *Slovanské (slovenské) názvy riek na Slovensku a ich prevzatie Maďarmi v 10.–12. storočí (Príspevok k etnogenéze Slovákov)*, Bratislava.

<http://www.cergov.sk/article.php?id=56> [dostupné: 03.08.2015].

Alexandra Chomová

Contribution to the appellative bases of Slovak hydronyms of the basin of Torysa

(Summary)

The paper is a partial study which refers to the processing of Slovak hydronymy within the Hydronymia Slovaciae project in mapping the names of water courses in the Eastern Slovakia. The research is carried out within the project Synchronic-diachronic aspects of the Hornád basin hydronymy (VEGA 1/0359/12). This article deals primarily with extralinguistic aspects of selected hydronyms. We selectively focus on the oldest documented hydronyms which are assumed to motivate other toponyms (for example settlements names). The contribution is based on an initial analysis of particular names, the evidence is acquired by extracts from maps and studies of materials relating mainly to the earliest, documented hydronyms from the Torysa basin. The Torysa is an important and the longest tributary river in the Hornád river basin. Its length is 129 kilometres. The oldest traces of settlement in the northern part of the Šariš stool are connected with this river. The aim of the article is to describe hydronyms which are motivated by the appellative base with the focus on the most common motivation – type of vegetation, landform and human activity associated with settlement (mainly inaccessible places). It also adds some comments on the influence of the Hungarian language, which allowed conserving some original speech sounds known in the oldest periods of Slovak language – for example the nasal consonant, the consonant *g*. These partial results of research in the study of the Torysa basin in Eastern Slovakia enrich the existing research and they also give opportunity to compare the appellative bases of names with the current findings of other Slovak outputs in the area of the hydronymia of Slovakia.

Słowa kluczowe: hydronimy, Torysa, hydronimia słowacka, motywacja, motywacja apelatywna.

Key words: hydronym, Torysa, Hydronymia Slovaciae, motivation, appellative base.

Mária Beláková

Trnavská univerzita, Trnava

Slovensko-nemecké vzťahy v západoslovenskej hydronymii¹

1. Bavorská kolonizácia v malokarpatskej oblasti

Kolonizácia v rozmedzí 12.–15. storočia je považovaná za prvú väčšiu kolonizáciu na Slovensku. Vzťahy s nemeckým etnikom sa prejavovali už v období Veľkej Moravy (kupci, christianizácia) či v stredoveku (v rámci šľachtických zväzkov), no neovplyvnili v takej vysokej miere naše dejiny ako osídľovanie v čase stredoveku a novoveku. M. Ďurková [2007] hovorí o štyroch vlnách kolonizácie. Prvá etapa (12. – zač. 15. stor.) bola najsilnejšou, nazývame ju aj „bavorská“, a jej cieľom bolo pozdvihnutie hospodárskej úrovne Tatármi zničenjej krajiny. V tomto období bola osídlená veľká časť dnešného Slovenska (Spiš, banské mestá, východné i západné Slovensko), no najmä malokarpatské vinohradnícke mestá (sú v centre záujmu nášho výskumu).

Druhá etapa (16.–17. stor.) mala protireformačný charakter, na naše územie prichádzajú náboženský exulanti, medzi nimi aj známi Habáni (habánska keramika). Začiatkom 18. storočia sa za sprísnených podmienok z preľudnených nemeckých oblastí dosídľujú, v rámci 3. etapy, južné oblasti súčasného Slovenska a Spiš. V tejto etape prichádzajú na naše územie tiež Bavori, rovnako, ako tomu bolo v 12. stor. Poslednou vlnou (19. stor.) sa posilňuje priemysel, hutníctvo a železiarstvo.

Zo všetkých nemeckých kolonizačných vln je pre nás najzaujímavejšou prvá, najsilnejšia, charakteristická príchodom bavorského obyvateľstva a tzv. „huncokárov“ do neosídlených oblastí Malých Karpát. Prichádzajúce obyvateľstvo, ktoré primárne osídľovalo pustatiny pri významných strategických bodoch, nám o sebe zanechalo svedectvo v podobe chotárnych názvov. Keďže sa usídľovali v dovtedy neobývaných lokalitách, mnohé chotárne názvy nemajú slovenských predchodcov (nemecké podoby považujeme za pôvodné) a často

¹ Štúdia je súčasťou riešenia projektu Synchronná a diachrónna hydronymia Žitného ostrova VEGA 1/0510/12 (2012–2014).

ani kontinuum (po odchode bavorského etnika zostali mnohé oblasti neosídlené). Výskumom chotárných názvov v malokarpatských vinohradníckych lokalitách sa zaoberali viacerí autori obecných monografií, napríklad J. Voda [rkp.], P. Šulla [1945, rkp.], Vavák [2010], Dubovský [1984] a mnohí iní. Centrom nášho záujmu je však len časť týchto názvov, a to hydronymá. Keďže ide o podhorské vinohradnícke oblasti, početné sú najmä názvy studní a prameňov vyvierajúcich v Malých Karpatoch. Lokalita je charakteristická vysokým počtom menej výdatných potokov, z ktorých sú mnohé dnes už zregulované alebo preklasifikované na občasné vodné toky.

Hydronymá väčších vodných tokov (Gidra (Pleva), Ronava, Plazov, Lúčnik atď.) si zachovali svoj pôvodnejší tvar, menšie toky sú pomenované nemeckými názvami. Názov hornej časti Gidry, Pajdla, je tiež pravdepodobne nemeckým. Hoci prevláda všeobecný názor, že ide o pôvodnú slov. podobu Pojidlá vo význame „napájadlo“, nemôžeme s istotou vylúčiť ani možnosť, že pôvodný tvar mohol byť bavorský, so základom *das Bad-* (sl. kúpeľ, kúpalisko); (porov. analógiu s bav. moidla k nem. mädchen).

2. Špecifiká a klasifikácia pôvodných nemeckých hydroným v skúmanom území

Nemecké hydronymá pre potreby štúdie rozdeľujeme, podobne ako J. Voda [rkp.], na dve základné skupiny:

1. primárne:

a) tie, ktoré nemajú slovenský ekvivalent, napr. *Bei den Sicken Linde, Bei den gebohrten Buche...*;

b) tie, ktoré nahradilo slovenské pomenovanie, napr. *dnešný Stoličný potok (Stein Bach v dolnej časti toku, Roter Bach v hornej časti toku)*;

2. názvy čiastočne preložené resp. skomolené, napr. *Nitrperská studienka* (< *Mittelberg*), *Raštún*, *Rošlím* (< *Rothstein*, [*Rothlehm*]); [porov. Hladký 2011: 107], *Šmolzie* (< *der Schalsee*); [Závodný, rkp.: 256].

Skomolených hydroným nachádzame na území západného Slovenska, a nie len západného, množstvo. Ich motivácia je jednoduchá, priezračná, no niekedy obrazná, ťažko rozlúštiteľná. K názvom s priezračnou motiváciou patria napríklad hydronymá **Herngríb* (< *Herrn, Grube*); [Závodný, rkp.: 276], *Firiglovský potok* alebo **Firiglovská studienka* (< *TN. Viereckel*; štvrtáky), *Solcársky potok* (< *TN. Salzer*; „slanisko, močaristá pôda“). Obrazná motivácia, v mnohých prípadoch z terénnych názvov, je očividná v hydronymách napr. *Hamrštilská studienka* (< *TN. Hammer stiel*; porisko, rúčka na kladive), **V Kolébkach na Kráľovej* (< *TN. Wiege*; terénna preliačina pripomínajúca kolísku) atď.

2.1. Formanty typické pre bavorské hydronymá v malokarpatskej oblasti

Medzi sledovanými nemeckými podobami hydroným, ktoré považujeme za pôvodné, sme zaznamenali isté špecifiká. J. Voda vo svojej dizertácii [rkp.] ich klasifikuje ako pôvodne bavorské, a to na základe formantov **-bach > -pach, poch, -brunn > -prun, -berg > -perk, -perg, -perek, -stein > -štún**, -štán, formantov **-ay, -ey, -oy** na označovanie krajiny. Špecifická podoba týchto formantov je výsledkom pôsobenia výslovnostných prvkov bavorčiny (J. Voda [rkp.] hovorí o dialekte mitttelbayrisch, transformovanom viedenskou nemčinou; Bavori tadiaľ prechádzali na naše územie) a západoslovenského dialektu.

Prvým, charakteristickým znakom nami skúmaných hydroným je výslovnosť bilabiálnej hlásky „b“ ako bilabiálneho „p“. Oficiálne zaznamenaná podoba vodných názvov tohto typu je odrazom ich výslovnosti – v nemčine sa znelosť prejavuje prídychom, ktorý používateľ slovenského jazyka vníma ako explozívne „p“. Paradoxne však, bavorské dialekty sú príznačné „oslabením prídychu“ a „p, t, k“ sa menia na „b, d, g“. Výslovnosť, ktorú zaznamenali naši predkovia, nebola teda typicky bavorská, bavorskou bola len lexika. Ako typické príklady môžeme uviesť napríklad hydronymá s formantom **-pach, -poch, -pah**:

Štampošský potok, Štampošská studienka < **Stein, Bach** (TN. *Štampoch*), (rovnaké názvy uvádza aj Krško 2008: 206; Závodný, rkp.: 149);

Altpach < **AltBach** < **Altstadter Bach** [Dubovský – Žudel 1982: 40];

Švajncpoch < **Schwein Bach** [Závodný rkp.: 101];

Limpošek < **Lehm Bach** [Závodný rkp.: 101];

Kolpašský potok < **Gold Bach** [Krško 2008: 108];

Rovnaké formanty nachádzame aj v dnes už nepoužívaných hydronymách, napr. v nem. **Weynaherpah** > **Vajnorský potok**, alebo osadných názvoch motivovaných vodným názvom, napr. *Limpach* (dnes Limbach), *Švajncpoch* alebo *Švajncpach* (dnes Viničné).

V spomínaných hydronymách je zjavná, okrem zmeny bilabiálnych hlások, aj vokalická zmena **-ei > -a**. J. Voda [rkp.] ju uvádza ako podstatný znak bavorčiny, napr. **Štampošský potok** < *VN. **Steinbach** > **Stambach** > **Štampoch, Štampach** (porov. aj Závodný rkp.: 149). Podobný príklad uvádza aj J. Krško pri variante Sikenice (→ Hron): **Hampoch** < **Hein, Bach** [porov. Krško 2012: 205].

Ďalším formantom uchovávajúcim zmenu **b > p** je **-berg > -perg, -perek, -perk**. Zo základu slova vyplýva, že motivantom je terénny názov motivovaný charakterom terénu, napr.:

***Rozumperská studienka** < TN. **Rozumperky** < TN. **Rosenberg** (kopec porastený divými ružami);

***Šarkaperská studienka** < TN. **Šarkaperky** < TN. **Schreckenberk** (rozoklaný vrch, „puknutý“);

**Nitrperská studienka* < *TN. Nitrperky* < *TN. Mittelberg* (vrch nachádzajúci sa v strede);

Kuciperk [jazero]; [porov. Závodný, rkp.: 296].

Výnimkou medzi hydronymami je názov *Sebrecký potok* < *TN. Sebreky* < *TN. Sehrberg* („vyhliadkový vrch“).

Hoci sa vo vodných názvoch nezachovala, ale zaznamenali sme aj zmenu z nem. apel. der Brunnen (studňa, prameň) *-brun* > *-prun*. Podoba je petrifikovaná, paradoxne, v terénnych názvoch, napr. v *TN. Hasprun* (dnes lokalita Zajačie) < *Hasen, brunnen*. Podobných názvov sme zaznamenali počas výskumu viacero, dokumentuje ich aj výskum A. Závodného [rkp.].

Nemecky ovplyvnené hydronymá západného Slovenska sú typické aj formantom *-štún, -štún* < *-stein*. Túto hláskovú zmenu považuje J. Voda [rkp.: 22] za vplyv bratislavsko-nemeckého nárečia. Najtypickejším príkladom je *TN. Pajštún* < azda z *Peylestian*. Z *TN. Pajštún* vznikol *VN. Pajštúnska vyvieracia* [Závodný rkp.: 279]. Ďalšími hydronymami sú napr.:

Kanál Raštún (Rošlím) < azda *Roth, Stein* [Hladký 2011: 107]. J. Voda [rkp.: 22] uvádza výklad *TN. Roštún* zo skomol. *Rachstein*;

Heštún, Hoštúnek < *Hecht, Stein* [Závodný rkp.: 279].

Zaujímavým znakom je aj alternácia *e (ö), o* > *i, u*. Štandardná nemecká lexéma *der Vogel (die Vögel)* má v strednej bavorčine podobu *Vuugl (Viigl)* – v našom jazyku počuteľná ako [ːfúglː]. J. Hladký [2011: 152] uvádza *VN. Fúgelka* (→ *Dudváh*), ktorý by mohol byť motivovaný spomínaným apel. *der Vogel* (v blízkosti rybníka *Fúgelka* sa nachádza rovnomenná horáreň).

Vo svojom príspevku sme nevyčerпали celý repertoár nemeckých hydroným, usilovali sme sa však načrtnúť problematiku spoločensko-jazykového pôsobenia nemeckého a slovenského etnika a ich odraz v názvosloví. Keďže ide o jav typický najmä pre vinohradnícku oblasť Malých Karpát, považovali sme za dôležité objasniť ho.

Bibliografia

- Dubovský Ján, Žudel Juraj, 1982, *Dejiny Pezinka*, Bratislava.
 Ďurkovská Mária, 2007, *História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia*, www.saske.sk/cas/archiv/2-2007/durkovska.html [dostupné: 15.08.2015].
 Hladký Juraj, 2011, *Hydronymia povodia Dudváhu*, Trnava.
 Krško Jaromír, 2008, *Hydronymia povodia Hrona*, Banská Bystrica.
 Voda Ján, 1947, rkp.
 Závodný Andrej, *Hydronymia povodia Myjavy*, rkp. (v tlači).

Mária Beláková

Slovak and German connections in the hydronyms of Western Slovakia

(Summary)

Our study deals with the hydronyms in the western region of Slovakia. These proper names petrify some very interesting elements of German lexicon, specifically the language of Bavarian settlers in the 12th to the 15th centuries. We studied this specific feature in the area of Malé Karpaty, near the big watercourses Myjava, Stoličný potok, Blatina, Gidra etc. The most amazing names are those which contain the roots -štún (-štán), -pach (-poch), -perg (-perek, -perk). Some of hydronyms remain unchanged, like Bei den Sicken Linde (the name has only its German form), the others were translated or deformed, for example Holombecká dolina (from Hohlen Weg) or Sebrecký potok (from Sehr Berg).

Słowa kluczowe: niemiecka kolonizacja, hydronimia zachodniej Słowacji, bawarski dialekt, hydronim.

Key words: the German colonisation, hydronyms of the western area of Slovakia, Bavarian language.

Artur Galkowski

Uniwersytet Łódzki

Litoralonimy i pelagialonimy w strefie Jeziora Szczutowskiego i Urszulewskiego

1. Wprowadzenie

Zarówno litoralonimy, jak i pelagialonimy, czyli nazwy odcinków nabrzeża oraz toni wodnych¹ (zwykle kwalifikowanych jako rybackie²) zaliczyć można do mikrotoponimów. Jest to rodzaj nazw terenowych o niewielkim zasięgu komunikacyjnym, ale dużym znaczeniu użytkowym. Miejscowa wspólnota (przede wszystkim rybaków „oswajających” sobie onimicznie jeziora) używa ich w celach lokalizacyjnych, identyfikacyjnych i kulturowych. W przypadku pelagialonimów można by mówić również o mikrohydronimach określających *de facto* rejony związane bezpośrednio z przestrzenią wodną.

Wśród litoralonimów znajdują się nazwy odcinków i punktów nabrzeża o tak różnej proveniencji motywacyjnej, jak różna może być natura miejsc (determinowana m.in. przez ich usytuowanie i czynnik ludzki), które przy pomocy tego typu onimów są identyfikowane. Mogą to być zatem części terenu, np. lasy, zagajniki, zadrzewione i obrosnięte krzewami gąszcza, czasami pojedyncze drzewa rosnące nad brzegami lub ich zwalone pnie, głazy, łąki, drogi, zagrody, zabudowy, przystanie, ośrodki rekreacyjne, plaże, pomosty, charakterystyczne miejsca infrastruktury wiejskiej, np. sklepy, magazyny, karczmy, świątynie, kapliczki przydrożne, jak również struktury topograficzne, np. uj-

¹ Przez „litoralonimy” (od łac. *litus* ‘brzeg’) należy rozumieć nazwy punktów i terenów zasiedlonych lub niezasiedlonych wzdłuż nabrzeża jeziora (lub innego akwenu, np. morza; por. termin „talassonim” ang. *thalassonym* w Tort-Donada [2014: 101]), natomiast przez „pelagialonimy” (od gr. *pélagos pélagos* ‘toń, pełne morze, tafla morza’) – nazwy toni (rejonów) jeziora, najczęściej o charakterze rybackim.

² Przykładowe prace z tego zakresu studiów w onomastyce polskiej to: Zwoliński 1954; Zagórski 1965; Kornaszewski 1965; Górniewicz 1971; Sobierajski 1979; Chojnacki 1991/1992, 2014; Jacewicz 2006.

ścia rzeki, strugi, kanału, rowu melioracyjnego, wzniesienia, zagłębienia, teren stały lub grząski, suchy lub zalany. Litoralonimy pośrednio są też motywowane nazwami osób lub określeniami odwołującymi do konkretnych zdarzeń i wyobrażeń. Meritum tego typu nazw daje się ująć w jednym słowie lub nierozbudowanym wyrażeniu.

Należy mieć na uwadze, że wiele litoralonimów jednocześnie pełni funkcję pelagialonimów albo tworzy ich podstawę, ponieważ tonie rybackie (rejonu wodne) są najczęściej sytuowane i określane względem miejsc na lądzie, na wysokości których występują. Natura tak funkcjonujących mikrotoponimów jest w dalszym ciągu analizy odpowiednio oznaczana (L = litoralonim, P = pelagialonim, L/P = litoralonim w funkcji pelagialonimu).

Wyekszerpowane nazwy występują na (P) i wokół (L; L/P) Jeziora Szczutowskiego (JSz) oraz Urszulewskiego (JU) leżących na historycznej ziemi dobrzyńskiej, dziś na granicy woj. mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego. Z hydrotopograficznego punktu widzenia obydwie jeziora wchodzi w obszar Pojezierza Dobrzyńskiego. Pierwotnie stanowiły jeden akwen. Obecnie rozdziela je pas torfowisk, a łączy naturalny kanał nazywany *Strugą Maciczną*. Ich miana mają pochodzenie odtoponimiczne: *Jezioro Szczutowskie* od *Szczutowa*, miejscowości gminnej leżącej wzdłuż zachodniego brzegu mniejszego z jezior; *Jezioro Urszulewskie* od *Urszulewa* (gm. Skrwilno), wsi leżącej wzdłuż krańca zachodnio-północnego większego z jezior³.

Obydwie jeziora charakteryzują się znacznym zasobem mikrotoponimicznym typu L i P (w tym L/P). Wynika to z różnych uwarunkowań, również historycznych, szerszego lub zawężonego użycia w lokalnych wspólnotach. Podkreślić też należy, że mikrotoponimy tej wodno-lądowej strefy (powierzchnia obydwu jezior oraz tereny przybrzeżne) mogą być znane głównie starszemu pokoleniu takich miejscowości, jak Szczutowo, Blizno, Karlewo, Słupia, Urszulewo. Pokolenia młodsze o niektórych mogły słyszeć tylko z opowiadań lub w okazjonalnych przywołaniach. Charakterystyczne jest także to, że szczególnie litoralonimy mogą się na siebie nakładać: młodsze, obecnie inaczej motywowane, wypierają starsze (np. nazwy powstające od określeń identyfikacyjnych gospodarstw zmieniających swoich właścicieli). Wszystkie ustanowione zostały na prawach niczym nieskrępowanego i konwencjonalnego aktu nazewniczego, przypisanego do danego momentu historii oraz określonych okoliczności motywacyjnych⁴.

³ Więcej na temat samych jezior, limnonimów ich określających oraz ojkonimów w pobliżu Jezior Szczutowskiego i Urszulewskiego zob. Gałkowski [w druku] wraz z szerszą bibliografią [np. Tyburski 2011: 22–25].

⁴ Większość L i P pochodzi z XX w.

2. Litoralonymy i pelagialonymy Jeziora Szczutowskiego

Do litoralonomów należą po pierwsze nazwy samych miejscowości leżących tuż nad jeziorami, a zatem ojkonimy *Szczutowo* i po stronie wschodniej JSz *Blizno* oraz *Urszulewo*, *Ślupia* i *Karlewo* nad JU⁵. W obrębie zaś miejscowości wskazywałbym na nazwy oficjalne i nieoficjalne niektórych dróg, ulic i traktów. Wśród tego typu odonimów znajdują się urzędowe nazwy dróg i ulic w pobliżu jezior, np. *droga wojewódzka nr 560 Sierpc–Rypin–Brodnica*, ale także dawne trakty lub gościńce, służące do ruchu wzdłuż i między wsiami oraz objazdu jezior, np. *ul. 3 Maja* po zachodniej stronie JSz biegnąca przez wieś Szczutowo, w części północnej łącząca się z drogą 560, w części południowej przechodząca w ulicę wzdłuż wschodniej strony jeziora przez Blizno (jako *L Droga Bliźnieńska*, *Droga przez Blizno*, *Droga w Bliźnie*). Miejsce styku obydwu odcinków tej drogi przypada na skraj JSz nazywany *Zgunem* (forma w brzmieniu gwarowym, czasami w postaci *Wzgun*, jako *L/P Na Zgun* lub *Na Wzgun*). Na wprost Zgunu znajduje się natomiast wlot na szlak dawnego traktu (gościńca) do Sierpca, obecnie szerokiej drogi polnej prowadzącej w kierunku Dąbkowej Parowy i Szczechowa. Niegdyś trakt miał duże znaczenie transportowe. Przy zbiegu gościńca z drogą obiegającą jezioro, według jednego z lokalnych informatorów⁶, który słyszał to od swoich przodków, miała stać żydowska karczma⁷. Dziś w miejscu domniemanej karczmy (w klinie utworzonym przez trakt do Sierpca i drogę przez Blizno) znajduje się zarośnięty parów, powstały w wyniku wydobywania tu piasku i żwiru.

Obecnie brzeg jeziora *Na Zgunie* jest całkowicie zarośnięty i niedostępny. Jeszcze w latach siedemdziesiątych XX w. sięgał drogi, zejście do wody było otwarte i piaszczyste. Niewątpliwie taki stan brzegu służył stojącej potencjalnie w pobliżu karczynie, pozwalając choćby na sprawne napojenie koni, wprowadza-

⁵ Należałoby tu również wskazać kilka dawniejszych nazw wsi i osad lub ich rumunków, np. *Rumunki Ślupia*, *Kolonia Urszulewo*, *Koziborek*, *Rumunki Skudzawy*, *Kordulewo*, *Pustynia*, *Świerczyny* itd. [zob. Gałkowski w druku].

⁶ Zgodnie z wolą informatorów nie podaję ich personaliów. Wszystkim, w tym rybakom, pragnę podziękować za przedstawione dane i hipotezy, osobiste wspomnienia i relacje. Tworząc sieć mikrotoponimiczną obydwu jezior, korzystałem również z autopsji.

⁷ O karczynie istniejącej we wsi w XVI w. mówią źródła historyczne, np. SGKP 1880–1914, XI: 871, nie wiadomo jednak, czy chodzi o tę sytuowaną tu hipotetycznie u zbiegu dróg. Karczmy były miejscami o funkcjach socjalnych, zarówno dla społeczności lokalnych, jak i przybyszów. Stawianie ich przy traktach i skrzyżowaniach dróg miało znaczenie strategiczne i koniunkturalne. Karczma w tej funkcji istniała (jako „dom zajezdny”) z pewnością nad JU w Urszulewie. Według zapisów metrykalnych z pocz. XIX stulecia należała do Wojciecha Janiszewskiego (zob. np. akt nr 63 z 1810: zespół archiwalny Nr 50/380/0, Akta stanu cywilnego gminy Gójsk, powiat sierpecki, AP Płock). Nie jest znane dokładne miejsce, na którym stał dom zajezdny w Urszulewie, hipotetycznie w okolicach dzisiejszej szkoły i remizy strażackiej, przy trakcie Sierpc–Rypin, obecnie drogi wojewódzkiej nr 560. Istnienie karczmy w Urszulewie już w wieku XVI potwierdza ponadto SGKP 1180–1914, VII: 604.

nie doń innych zwierząt i czerpanie wody bezpośrednio z jeziora. Z historycznych map (np. TKKP) wynika, że w tym miejscu musiała być wybudowana grobla, ponieważ droga była podmywana przez wody jeziora.

Przemieszczając się od Zgonu ulicą 3 Maja w kierunku północnym przez Szczutowo, w miejscu, gdzie pod drogą płynie ciek wodny, kwalifikowany jako rów melioracyjny, uchodzący do JSz, znajduje się teren nazywany niegdyś *Jeżewnicą* (możliwa też ortografia *Jerzewnica*⁸). Rozciągał się aż po granice obecnego lasu na Dąbkowej Parowie. W pobliżu jeziora był podzielony na działki, na których mieszkańcy południowej części Szczutowa pozyskiwali torf. W pobliżu *Jeżewnicy* na początku obecnego stulecia powstał Dom Pomocy Społecznej im. Jana Pawła II, dziś charakterystyczny punkt orientacyjny na skraju wsi, wraz ze skwerem i tarasem widokowym na jezioro. Miejsce to nazywane jest zwyczajowo *Domem Opieki* lub *Domem Starości*. Tuż za nim, po drugiej stronie ulicy rozciąga się pas działek rekreacyjnych z domami letniskowymi, nienoszący specjalnej nazwy, tak jakby społeczność lokalna traktowała go jak teren wyłączony z jej zasięgu. Wcześniej znajdowało się tu gospodarstwo rodziny Kalinowskich, stąd funkcjonujące do pewnego czasu L/P *Na Kalinowskich*, *Na Kalinków* (formy deantroponimiczne L i P mają zwykle charakter hiporystyczny, odprzezwiskowy), zaś od północnej był i jest las, potocznie nazywany, głównie jako L, *Laskiem Sokoła/Sokołów* bądź *Chojnackich Lasem* (jako L/P również *Na Chojnackich*), w zależności od dominanty własności powiązanych ze sobą rodzin Sokołowskich i Chojnackich. *Lasek Sokoła* kończy się drogą dojazdową do jeziora wzdłuż posesji z willą letniskową należącą do mieszkanki Warszawy, stąd nazwa typu L *Warszawka* lub *Warszawianka*, czasami też *Redaktorka* (od zawodu wykonywanego przez właścicielkę domu). Na wprost posesji *Redaktorki* znajduje się droga polno-leśna prowadząca do wsi Cisse przez lasy na Dąbkowej Parowie. Dziś droga ta nosi administracyjną nazwę *ul. Sosnowa*. Przy jej wlocie wznosi się kamienny cokół z figurą Madonny. Punkt ten bywa nazywany *Przy Figurze* I⁹.

Od L *Przy figurze* I rozpoczyna się odcinek z zabudowaniami gospodarskimi i infrastrukturalnymi, których czytelne motywacyjnie nazwy spełniają funkcje L, P, lub L/P. Pierwsze z nich to tartak (L – *Tartak*, gwar. *Tertak*, P – *Na Tartak*, gwar. *Na Tertak* I). Kolejne – dawne Kółko Rolnicze „Szczutowo” (L – *Kółko*, P – *Na kółko*). Obecnie na terenie Kółka znajduje się stacja paliw, sklep rolniczy, lokal gastronomiczny, wypożyczalnia sprzętu wodnego i plaża z pomostami. Miejsce to nazywane jest *Przystanią* (L od oficjalnej nazwy zakładu usługowego, pełniącego również funkcje domu weselnego: *Zajazd/Restauracja „Przystań”*).

⁸ Lokalna etymologia sprowadza ten mikrotoponim do apellatywu „jeż”, bardziej prawdopodobne jest jednak to, że jest to nazwa dzierzawcza związana z nazwiskiem *Jeżewski*, które nosiła jedna z dobrzyńskich rodzin szlacheckich, powiązanych z rodem Paprockich z Paprotek-Gugół i Starej wsi/Paprockiej Woli (obecnie Gugoły i Stara Wola k. Szczutowa) [zob. Turowski 1858: 173, 186; Biliński 1932: 130].

⁹ Cyfrą rzymską oznaczam kolejne jednakowo brzmiące mikrotoponimy, występujące w różnych miejscach wokół jezior.

W latach przed- i powojennych teren przybrzeżny na wysokości dawnego Kółka i obecnej Przystani nosił nazwę *Wędoły* (L). Jako L/P onim ten funkcjonował również pod postacią *Na Wędoły*. W czasie II wojny światowej okupant wznosił tu nasypy osłaniające brzeg i jezioro od kul, których używano na pobliskiej strzelnicy. Stąd też pamięć o L/P *Na Strzelnicę*.

Z terenem tym sąsiaduje popularna jeszcze w latach osiemdziesiątych XX w. wśród mieszkańców Szczutowa, szczególnie dzieci, plaża nazywana *Dziką* lub *Lewinką* (również *Na Lewince*, jako L/P – *Na Lewinkę*). Trudno ustalić od czego wywodzi się ten onim w drugiej swej postaci. Być może chodzi o punkt spływu lewym skrajem jeziora bądź korzystanie „na lewo” z „dzikiej” plaży. Z uwagi na posiadłość i dom rodziny Gutkowskich, obok którego należało przejść, idąc *Na lewinkę*, punkt ten nazywany jest również *Na Gutka* (L/P).

Dość charakterystycznym miejscem w tym rejonie (przy rozjeździe dróg na Blizno i na Gójsk) jest działka z budynkiem po byłym skupie mleka, zwanym *Mleczarnią*. W pobliżu usytuowany jest również cmentarz parafii św. Marii Magdaleny w Szczutowie. Stąd toń na jeziorze na tej wysokości była również nazywana *Na Mleczarnię* oraz *Na Cmentarz*. Nosiła ponadto nazwę *Na Szwora* lub *Na Łąkę Szwora* (od leżącej tu posesji i działki rolnej rodziny Szworskich).

Kolejne paręset metrów wzdłuż pierwszej linii brzegowej, ulicą 3 Maja w kierunku centrum wsi aż po kościół parafialny, ma nieco trudniejsze dojście do jeziora. Niektóre nazwy posesji od alternacji nazwisk (zwykle przezwisk odnazwiskowych) ich właścicieli funkcjonowały i w większości przypadków występują w roli L. Są to w kolejności: *Na Mazanków* lub *Na Mazanka* < Mazanowscy, *Na Sokołów* lub *Na Sokoła* (II) < Sokołowscy, *Na Marcinków* lub *Na Marcina* < Marcinkowscy, *Na Szworów* lub *Na Szworę* (III) < Szworscy, *Na Kalinków* (IV) < Kalinowscy (obecnie działka użytkowana przez Bibliotekę Gminną), *Na Sadochów* < Sadowscy, *Na Hermanów* < Hermanowscy, *Na Krajków* lub *Na Krajka* < Krajewscy, *Na Nowaków* lub *Na Nowaka* < Nowakowscy, *Na Witków* lub *Na Witka* < Witkowscy. Nazwy te funkcjonowały również jako L/P (zob. wypowiedź jednego z informatorów: *Gdzie idziem [sic!] na szczupaki? – Na Krajków*). Charakterystyczne jest tworzenie tych mikrotoponimów jako wyrażen z przymnikiem *na*, będących wynikiem elipsy członu determinującego, typu dom, chałupa, gospodarstwo, obejście, zagroda, pole, łąka, np. *Na Kalinków* = **Na chałupy Kalinków*, *Na Sokoła* = **Na zagrodę Sokoła*.

Lokalną ciekawostką topograficzną był na tym odcinku niewysychający staw o nazwie *Kaczy dół*, dzisiaj na działce naprzeciwko remizy strażackiej. Warto też zwrócić uwagę na punkt w jeziorze na wysokości posesji dawnej Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Szczutowie (L pot. *Gees*, *GS*). Chodzi o toń zwaną *Bocianem* lub *Na bociana*, która charakteryzuje się płytkim gruntem (ok. 1 m) i żwirowo-kamienistym dnem. Skąd taka nazwa? Być może stąd, że jest tam tak płytko *aż bocian by stanął* (cytując informatorów). W tym rewirze gniazdowały też na jednej ze stodół bociany. Gniazdo widzia-

ne było z tafli jeziora. Razem z nadlatującymi tam ptakami traktowano je jak punkt odniesienia.

Toń w kierunku krańca południowego jeziora w okolicach Bociana nazywana była przez rybaków także *Górą* (z powodu wypiętrzeń dna). Przywołać tu trzeba ponadto świadectwa o odcinku przebiegającym między dwoma brzegami: od Na Szwora (po stronie szczutowskiej) do Na Lecznicy (po stronie bliźnieńskiej, patrz niżej). Ten pas jeziora uchodził za „podwodną drogę”. Miałaby ona charakteryzować się kamiennym dnem, po którym można było przejść z jednej strony jeziora na drugą bez zanurzania głowy.

Podobnym punktem orientacyjnym była i pozostaje bryła drewnianego kościoła parafialnego pw. św. Marii Magdaleny z wieżyczką „sygnaturkową”, dobrze widziana również z drugiego brzegu jeziora. Miejsce to w funkcji L/P nazywane było i jest *Na Kościół*, ale także *Na Księdza* I. Druga forma służyła jeszcze do niedawna do identyfikowania wzniesienia („górkę”), wykorzystywanej przez dzieci na zjazdy po śniegu (*Górka Na Księdza* lub *Górka Za Księdzem*, bo na tyłach plebanii). Sąsiadowała z nią jeszcze jedna, dziś już wchłonięta przez okoliczne posesje – *Górka Na Stańczaka* (od nazwiska słynnego na okolicę rybaka Stańczaka, który – o ironio losu – utonął w jeziorze w „przeklętym miejscu” nazywanym jako *P Na Kępie*, patrz niżej).

Od *Górki Na Księdza/Za Księdzem* rozpoczyna się odcinek powiązany z posesjami w pierwszej i drugiej linii brzegowej. Obecnie brzeg jeziora na tej wysokości jest w dużej części zarośnięty trzciną, z utrudnionym dostępem, aczkolwiek od niedawna funkcjonuje tu most widokowy (stąd L i L/P *Most*, *Na Most*).

Wśród L/P na środkowym odcinku pierwszej linii brzegowej w Szczutowie można kolejno wskazać kilka historycznych mikrotoponimów. Będzie to np. L *Na Stańczaków* lub częściej *Na Stańczaka* (od nazwiska wymienianego już rybaka, który dzielił dom typu „dwojak” wraz z inną rodziną). Dzisiaj w tym miejscu znajduje się posesja nazywana *Na Wacka*, od imienia jej właściciela). Sąsiaduje z nią działka Michalskich, jako L/P *Na Michałka*. Tu prowadzony był w latach czterdziestych i pięćdziesiątych XX w. zakład masarski z rzeźnią i bar w formie wyszynku. Z uwagi na rzeźnię, punkt ten nazywano jeszcze przez kilka dziesięcioleci *Na Szlachtuz*. Za nim znajdowało się gospodarstwo rodziny Wichniewiczów (jako L/P – *Na Wichniewicza*).

Z początkiem lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia, na terenie posesji sprzedanej gminie przez Wichniewiczów powstał parking z funkcjonalnym „murkiem”, skwer zieleni, plaża i pomost rekreacyjny, wzniesiono tu też budynek, w którym działał lokal gastronomiczny. Miejsce to nazwane zostało *Brodzikiem*, jako L/P *Na Brodliku*. Wcześniej, w obrębie tej działki stał jeszcze do połowy XX w. kolejny ze szczutowskich „dwojaków”. Dzieleny był między rodziny Kalinowskich i Kossakowskich, stąd L/P *Na Kosa*, później również *Na Nieboszczyka Kosa* oraz *Na Kalinkową* lub *Na Marynkę* (od nazwiska i imienia niezamężnej Marianny Kalinowskiej). Tuż za domem Kalinowskich i Kossakowskich znaj-

dował się jeden z najszerzych zjazdów do jeziora, lokalnie zwany „wygonem” (gwar. „wygun”), porośnięty z dwóch stron malowniczymi brzoza i wierzbami (P *Wygun*, L/P *Na Wygun* lub *Wygun Na Marynkę*).

Na tej wysokości, po przeciwległej stronie ulicy 3 Maja (w drugiej linii brzegowej) znajdują się posesje rodzin Pulkowskich, Dołkowskich, Przybyłowskich (stąd obowiązujące również dziś jako L/P w formach hipokorystycznych *Pulki/Na Pulków* lub *Na Pulka I*, *Dołki/Na Dołków* lub *Na Dołka*, *Przybyłki/Na Przybyłków* lub *Na Przybyłka*).

W pierwszej linii od jeziora przesuwamy się następnie na działki z domostwami rodziny Czachorowskich (L/P *Czachor*, *Na/U Czachora*) i Śliwów (L/P – *Na Śliwę*), zajmowanych przed II wojną światową przez Pulkowskich (L/P – *Na Pulków II*).

Kolejny zjazd do jeziora, spełniający dziś głównie funkcje przeciwpożarowe, jeszcze do niedawna umożliwiał rolnikom wprowadzanie krów do napojenia po sprowadzeniu ich z łąk. Miejsce to nazywane było *Wygunem Na Krasków* (z *blotem po pas i ratuj się kto może!*, jak to ekspresyjnie donoszą pamiętający odległe czasy informatorzy); leży równolegle do kolejnych posesji w drugiej linii brzegowej – rodziny Kępkowskich (L *U Kępów/Kępy*) i Goździkowskich (L/P *Na/U Goździka*).

Tuż za *Wygunem Na Krasków* stał niegdyś kolejny z wiejskich „dwojaków”, dzielony między rodziny Krasińskich oraz Gałkowskich. Jako L/P odcinek ten nazywano konsekwentnie *Na Krasków* lub *Na Gałków*. Na działce istniała jeszcze na początku XVIII w. kuźnia, prowadzona przez przodka jednej z rodzin – Filipa Gałkowskiego. Był to wówczas skraj wsi (w rejestrach dom oznaczony był numerem 1).

Teren dawnej posesji Gałkowskich i Krasińskich został z czasem nabyty przez rodzinę Wiśniewskich. W jeziorze na tej wysokości stał niewielki pomost, funkcjonowało tutaj również najbardziej popularne we wsi kąpielisko z pochyloną nad nim starą lipą, z której skakano do wody (stąd L/P *Na Lipę*). Miejsce to nazywało się jako L/P *Za/Na Wiśniewską* (od nazwiska właścicielki posesji). W sąsiedztwie stoi wciąż okazały, drewniany dom rodziny Brzuskich (L/P *Na Brzusków*; zob. wypowiedź: *Mówili [sic!]: Gdzie idziem [sic!] łapać liny? – Na Brzusków!*). Przez pewien okres po wojnie miejsce to nazywane było również *Na Mikutkę* (L/P od przezwiska na bazie nazwiska Mikotowicz, po zamążpójściu noszonego przez córkę Brzuskich).

Równolegle do domu Wiśniewskich, po drugiej stronie drogi, przy skrzyżowaniu ulic 3 Maja i Kolejowej stał do lat dziewięćdziesiątych niewielki sklep spożywczy GS, nazywany jako L *Sklep Na Rogu* lub *U Zosi* (jego ekspedientka nosiła imię Zofia).

Wracając do pierwszej linii brzegowej, kolejne charakterystyczne punkty odnotowywane jako L lub L/P to *Na Piekarnię* (miejsce po niefunkcjonującej już piekarni GS), dalej zaś *Na Rów*, w pobliżu rowu melioracyjnego z ujściem do jeziora (pierwotnie była to prawdopodobnie naturalna struga). Tuż obok rowu dobywano glinę, stąd też historyczny P *Glinki* lub L/P *Na Glinki*.

Na uwagę zasługuje tu też miejsce, które określane jest jako *L Przy Krzyżu, Do Krzyża* bądź *Przy Figurze II*. Jest to drewniany krzyż przydrożny, przeniesiony z jednej na drugą stronę głównej ulicy Szczutowa (3 Maja), która do lat pięćdziesiątych ubiegłego stulecia biegła niżej i była wiosną regularnie zalewana przez wody zalegające na polach lub podmywana przez jezioro. Krzyż stał i stoi przy wlocie drogi prostopadłej do ulicy 3 Maja. Trakt ten nazywany *Starą Droga* prowadzi w głąb okolicznych lasów i do innych miejscowości, jak Jeleniec, Hermany, Czumsk Duży i Mały.

Nieco ponad 100 m dalej sytuowano *L/P Na Kuźnię* (na obecnej działce rodziny Pawlickich stał bowiem zakład kowalski); dziś to *L/P Na Pawlicha/Na Pawlichów, Na Pawlickiego*. W drugiej linii brzegowej sytuowano *L Na Marka*, od nazwiska właściciela szeregu działek, Markowskiego, dziś zajmowanych przez innych użytkowników, których nazwiska są podstawami innych jeszcze litoralionimów.

Pierwsza i druga linia brzegowa przechodzi wreszcie w las sosnowy, należący do Lasów Urszulewskich, już w dawniejszych źródłach wymienianych jako znany w tym regionie bór obrastający obydwoma jeziorami¹⁰. Las ten na odcinku szczutowskim określany jest obecnie mianem *Las Za Restauracją* (chodzi o otwartą do niedawna Restaurację GS „Leśna”, po której pozostał opuszczony budynek), wcześniej – *Las Państwowy*. Na tej wysokości toń jeziora nazywana jest jako *L Na Restaurację* lub *Na Las* (ewentualnie *Na Las Za Restauracją*).

Teren leśny nad brzegiem JSz przechodzi następnie w działki po dawnych torfowiskach (należące do kilku właścicieli z części Szczutowa na północ od kościoła parafialnego). Nabrzeże tego odcinka jest naturalnym wypiętrzeniem sandru (piaszczystego podłoża). Należało niegdyś do rodziny Romanowskich, nazywano je zwyczajowo *Górką Romanową* lub *Górką Romanowskich*. Tuż za nią rozpościera się pas trzęsawisk i torfowisk, dziś zadrzewionych, kiedyś całkowicie odkrytych, zwanych „płami”, stąd *L/P Pły* lub *Na Pły*. Na wysokości strugi „mamicznej” łączącej jeziora mówiono o toni *Na Rów* (za „rów”, uznając ten naturalny kanał). Powstające tu zakole od strony wschodniej to drugi kraniec jeziora, nazywany *Cyplem* (pot. *Cupel*).

Cały obszar zasięgu krańca JSz i brzegu sąsiadującego z nabrzeżem JU identyfikowano z mikrotoponimem *Kościółek* (również: *Na Kościółku, Za Kościółkiem*). Chodzi o teren z kościołem pw. św. Wawrzyńca, wzniesiony w 1720 r. jako kaplica pustelników w miejscu, które nie bez związku nazywane było *Pustynią* [zob. Gałkowski w druku]. Legenda lokalna głosi, że „kościółek” powstał jako wotum dziękczynne za uratowanie grzęznących w błocie szlachcianek, podążających konno przez te tereny, bądź dziedzica, który napotkał podobne przeszkody¹¹.

¹⁰ Zob. np. Gloger et al. 1905: 71 oraz inne źródła historyczne podawane w Gałkowski w druku.

¹¹ Legenda utrwalona została np. w wypowiedzi z roku 1960 Pelagii Pulkowskiej zanotowanej przez Ninę Perczyńską [1975: 133]. Transliterując dokonany zapis fonetyczny i korygując niektóre błędne formy, wypowiedź wygląda następująco: *To tak, to ja słyszałam, że tam były straszne błota, takie pły, że tam można było... Takie otmenty, przecie tam dawni to można było w konie. To tamuj jak*

Miejsce to nazywano niegdyś również *Na Szalwata* (głównie jako L, od nazwiska gospodarza, który zajmował dom sąsiadujący z kościołem).

Kościółek wrósł w lokalną kulturę i kalendarz jej wydarzeń. Niekiedy bywa gwarowo nazywany *Wawrzonkiem* lub *Wawrzunkiem*. Taka forma spełnia również rolę chrononimiczną, np. poprzez wyrażenie *Na Wawrzunka*, oznaczając dzień odpustu św. Wawrzyńca przypadający na 10 sierpnia, a jednocześnie okres bliski tej dacie, łączący się z przygotowaniami do odpustu, pielęgnowanymi tradycjami (np. gotowaniem „czarniny”), dostosowaniem prac polowych do święta itp.

Sam kanał łączący jeziora był nazywany z pozycji mieszkańców okolicznych wsi, w tym Szczutowa, *Rowem Przy/Na Kościółku* lub *Strugą Macieczną* (patrz wyżej). Natomiast tonie rybackie na tej wysokości zarówno na JSz, jak i JU, to np. wzmiankowana *Na Rów*.

Po stronie wschodniej JSz, w bezpośrednim pasie przybrzeżnym, można wskazać na takie mikrotoponymy w funkcji L, P i L/P jak *Wyspa* lub *Na Wyspę*. Chodzi o zadrzewioną i stałą część nabrzeża obrosniętą trzciną, która w powszechnej ocenie uchodzi za „wyspę”. Jest to w zasadzie występ lądu. Przez rybaków nazywany jest *Kępą* (z powodu skupiska drzew i okalających je roślin wodnych), zaś szeroka toń jeziora w tej przestrzeni jeziora aż po *Pły* nazywana jest w funkcji P *Za Kępą/Na Kępę*.

Odcinek za „wyspą” w kierunku Blizna nazywany był *Na Grudzia* lub *Na Grudzie* (L/P, bliżej niezidentyfikowana forma deantroponimiczna). Tu rozpoczynają się zabudowania, których określenia służyły również po tej stronie jeziora do nazywania jego toni, np. *Na Stacha/Jędrzejewiaka* (od Stanisława Jędrzejewskiego), *Na Elwartowskiego* (od nazwiska Alwartowski, z przegłosem inicjalnego [a] w [e]), *Na Makowskiego* (od nazwiska Makowski).

dawni, jak były ludzie pobożne, jak moja babka, to jechały wiszech hrabinie dwie i się zatopiły i one się tak modliły do tego świętego Wawrzyńca, żeby one mogły się jak wydostać. Chyba że dwa dni się tak męczyły. I późni wydostały się na tu górkę i tam wybudowały ten kościółek świętego Wawrzyńca. Tam były straszne takie błota, takie straszne otmeny, i te hrabinie się jakoś wydostały za pomocą chyba świętego Wawrzyńca, bo już nie miały ratunku i tam wybudowały, dziękując za łaskę. Tam taka była góreczka i rusł dąb co już ma tysiąc lat, i jeszcze stoi, tam na nim – jak tylko pamięcią sięgam – zawsze się leghy bociany; a teraz to są dwa jeziora, kawałek już jest zarosły a jeszcze są dwa jeziora; kończy je taka struga – i sosna; jedno jezioro ma osiemnaście włuk a drugie ma dziewięć – tamte to duże, od psa!. Inną wersję tej historii opowiada Jan Kossakowski: Te jeziora – to jedno jezioro było, jedno, bagna były. I jakiś dziedzic przejeżdżał przez te jeziora jako przez bagno, nie mógł przejechać i postanowił pobudować kaplicę świętego Wawrzyńca. I pobudował ten kościółek świętego Wawrzyńca. Po jakimś czasie dopiero wybudowali drogę przejazdową jako trakt [ibidem: 142]. Według innych jeszcze relacji, przygoda miała się przytrafić pani Waśniewskiej, dziedziczce Starej Woli, której powóz zaprzężony w dwie pary koni zbczył w tym miejscu ze stałego gruntu i zaczął grzęznąć. Dziedziczka przywoływała pomocy św. Wawrzyńca. Wołanie sprowadziło ludzi, którzy wyciągnęli powóz z błota. Na pamiątkę ocalenia szlachcianka wystawiła kościół i nazwała go imieniem świętego [Baraniuk 2001: 73–74].

Właściwy odcinek bliżnieński jeziora rozpoczyna się tonią, która jako P/L nazywana była *Tryftą* lub *Na Tryftę* (na wysokości drogi schodzącej wprost do jeziora przy wlocie do Blizna; nazwa pochodzi od apelatywu *tryfta* oznaczającego ‘drogę polną schodzącą w kierunku jeziora’). Inne P/L, związane z gospodarstwami w pierwszej linii brzegowej Blizna, to np. *Na Pstaka* (forma deantroponimiczna), *Na Michewicza* lub *Na Micha* (od nazwiska Michewicz).

Charakterystyczne punkty historyczne w Bliźnie, ale trwające jeszcze w pamięci starszych pokoleń, to *L Pałac*, jako L/P *Na Pałac*. Jest to miejsce po dawnym majątku folwarcznym¹². Po wywłaszczeniu, w okresie powojennym, obok działki wyburzonego dworu wybudowano nowy dom, w którym działała lecznica dla zwierząt, stąd *L Lecznica* i *P Na Lecznicę*. Tuż za tą posesją znajduje się ziemia rolna pozostająca do dziś w dobrach parafii Szczutowo, dlatego używa się takich L/P, jak *Księżowskie* (gwar. *Księżoskie*), *Na Księdza II* (gwar. *Na Księża*), *Łąka Na Księdza*. Teren ten sięga aż po omawiany już *Zgun* na południowym krańcu JSz.

W szerszym i ogólnym zasięgu mówiono także, w zależności od kierunku ustawienia i ściągania sieci, o toni *Na Blizno* oraz *Na Szczutowo*, od nazw leżących naprzeciw siebie wsi. Podobnie na JU – o toni *Na Urszulewo* oraz toni *Na Słupię*.

3. Litoralonimy i pelagialonimy Jeziora Urszulewskiego

Obszar ten również obfituje w równym stopniu w mikrotoponimie typu L i P (L/P), jednak z uwagi na duże połacie lasu rozciągającego się wzdłuż jego 2-kilometrowego brzegu od strony zachodniej, nazwy tej natury są tu rzadsze; teren ten od Kościółka po wieś Urszulewo jest niezamieszany. Zwracają uwagę jednak takie miejsca, jak dwa duże ośrodki letniskowe, z których pierwszy, blisko 10-hektarowy, nazywa się oficjalnie *Ośrodkiem Wypoczynkowym w Szczutowie*, zaś nieoficjalnie funkcjonuje jako *Las*, co się jawi jako onim motywowany, ale zupełnie niedyferencyjny względem otaczającego pejzażu. Drugi znajduje się już w obrębie Urszulewa i Nadleśnictwa Skrwilno, gdzie zmienia się też województwo (z mazowieckiego na kujawsko-pomorskie). Nieoficjalnie nazywa się *Polaną Urszulewską*.

Między jednym a drugim ośrodkiem prowadzona była po II wojnie światowej stacja hufca młodzieżowego z zapleczem noclegowym i handlowo-gastronomicznym. Znajdowała się dokładnie w miejscu nieistniejącej już osady o statusie rumunku, na mapie Perthéesa [1784] oznaczanej nazwą *Słupia* (wbrew wyobrażeniu o tym, że właściwa Słupia znajduje się dokładnie po drugiej stronie jeziora). W osadzie istniał jeszcze w I połowie XX w. tartak (wspomina się o L/P *Na Ter-*

¹² Ostatnim właścicielem dworu był dziedzic Piechnik, w czasie wojny administrował nim Dejma, a wcześniej należał do rodziny Waśniewskich.

tak II). Być może to w nim właśnie obrabiane były „słupy”, pnie drzew służące do celów budowlanych lub cięte na deski. Toponim *Słupia* najprawdopodobniej pochodzi od apelatywu *slup*, co potwierdzają etymologie identycznie i podobnie nazwanych miejscowości w Polsce, jak również hydronimów (np. miejscowości Słupia Kapitulna, Słupsk, rzeka Słupia) [zob. więcej Gałkowski w druku]. Produkt powstający w tartaku, jak również surowiec, mógł być transportowany tratwami po jeziorze, co potwierdzają domniemane znaleziska w postaci drewnianych kłocy zalegających na dnie jeziora, o czym w dalszej części tego artykułu.

Wśród toni wodnych JU wskazuje się na bardzo charakterystyczne miejsce nazywane wśród rybaków *Wyspą*, niekiedy *Wyspą Na Orla* lub *Orlą Wyspą*. Chodzi o przestrzeń znajdującą się pośrodku jeziora, dokładnie w połowie drogi między przeciwległymi brzegami, na wysokości ośrodka czasowego Las. Odnaleźć tu można wyraźne wypiętrzenie kamiennego dna, sprawiające, że woda sięga w tym miejscu nie wyżej jak do pasa. Legenda głosi, że jest to miejsce po zatopionym kościele lub klasztorze, po którym wyłowiono dzwon. Rybacy jeszcze dziś utrzymują, że w tym obszarze można się natknąć na kawałki zalegających pni drzew, a nawet cegieł (stąd zapewne inna nazwa toni *Na Zatopione Dęby*)¹³.

Tonie rybackie JU (P) od środkowego odcinka jeziora w kierunku północnym po stronie urszulewskiej, a następnie słupieńskiej, to np. *Na Trzciny I*, *Na Las* (może też chodzić o Ośrodek Wypoczynkowy „Las” w Szczutowie), *Parówka Na Las* (lub *Parówki*, *Na Parówki*, przez „parówki”, rozumiejąc zagłębienia w pagórkowatym terenie przybrzeżnym), *Szeroka*, *Lenia* (lub *Na Lenię*, nazwa gwarowa, wywodzona od słowa *linia*; wskazywano tak drogę w lesie w postaci wycinki pozwalającej na dojazd do poboru wody przez wozy strażackie), *Wyrobek* (toń na wysokości *Na Lenię*, charakteryzująca się nagłym zagłębieniem w jeziorze, w niedalekiej odległości od brzegu), *Ogniotrwała* (inna nazwa *Lenii*), *Koszczka* (bądź *Na Koszczkę*, nazwa wywodząca się od kęp koszczki, rośliny wodnej, porastającej kraniec jeziora od strony Urszulewa), *Rozbójna* (nazwa kojarzona z bójką dwóch lokalnych rzezimieszków), *Kuńczyk* (lub *Na Kuńczyka*, nazwa typu deantroponimicznego), *Na Lipę*, *Na Wierzbę*, *Na Trzy Drzewa* (strefy na wysokości charakterystycznych i dobrze widocznych z wody drzew), *Głęboka* (strefa głębin wokół rejonu Wyspy), *Torfowiak Na Jasiuła* (na wysokości działek, gdzie pozyskiwano torf), *Czerwienica*, *Bobry Na Lemanka* (na szczycie jeziora), *Na Trzciny II*, *Od Budy* (przystań rybacka w Słupi z budynkiem gospodarczym, który nazywano pot. „buda”), *Szulf* (bądź *Na Szulfa*, *Na Szulfowskie Pole*; „szulfem”

¹³ Opowiada o tym cytowany już Jan Kossakowski [Perczyńska 1975: 142]: [Na pytanie o dno jeziora – czy jest równe. Eksp.] – *Tam są trzy góry: od strony Orszulewa, od lasów – tam podobnie musiał być jakiś kościół, bo tam ktoś dzwony ciągnął. Bo słyszał, że dzwonią i dzwony biły i nie mógł radzić i zaklął – i to się dzwony zadzwoniły i opadły. Tam jest głęboko, tam są góry, ale obok tych gór tam leży drzewo gałęziaste – jakieś dęby czy coś. [Czy tam coś znajdowali? Eksp.] – No mogli znajdować, bo panie tam coś jest. Tam nie podjedzie żaden rybak, żeby sieci nie podarł. Tam jest z dziewięć łokci głębokości.*

określano ‘zarośla nadbrzeżne’), *Siedem Beczek* (miejsce, gdzie wyłowiono podczas jednego połowu siedem beczek ryb), *Trzcina* (strefa szerokiego pasu trzciny po stronie zachodniej JU), *Struga* (bądź *Na Strugę*, na wysokości rzeczki Urszulewki), *Woźniakowe Bagno* (na wysokości bagna na działce rodziny Woźniaków), *Pieńki* (inna nazwa strefy *Na Zatopione Dęby*), *Wezgórek* (od wyniesienia widzianego w lesie po zachodniej stronie JU), *Cypel* (gwar. *Cupel*), *Zgun* (bądź *Na Zgun*, *Na Zgun Jeziora*, *Na Wzgun*; podobnie jak na JSz, mającym porównywalną topografię i eksploatowanym przez tych samych rybaków), *Na Słupię* (w Zgumie), *Na Fredka* (wędkarza rodem z Łodzi, który *obławiał nietypowe miejsca*), *Na Krzywe Drzewo*, *Na Trzy Drzewa* (w zależności od obrazu w pejzażu naturalnym nabrzeża).

Do nowszych litoralonomów nad JU pod stronie słupieńskiej należy kilka odonomów utworzonych w ostatnich latach w części wsi z działkami rekreacyjnymi. Swoją drogą istnienie tych działek, również od strony urszulewskiej, pomimo sąsiedowania w pierwszej linii brzegowej z jeziorem, nie wpłynęło na powstanie rozpoznawalnych mikrotoponomów, które mogłyby bazować np. na nazwiskach ich właścicieli. Spowodowane jest to tym, że posesje te zajmowane są zazwyczaj tylko sezonowo, a użytkownicy nie stanowią autochtonicznej części społeczeństwa.

W pasie słupieńskim, w kierunku Karlewa wyróżnia się jeszcze ośrodek harcerski nazywany jako *L/P Harcówką* lub *Na Harcówkę* oraz nowy zajazd campingowy z plażą pod oficjalną nazwą *Banderoza Romix*, skrótowo nazywanym *Banderozą*, w funkcji *L Na Banderozę*.

4. Zakończenie

Strefa wodno-lądowa jezior podlega procesom onimicznym, które powodują powstanie mikrotoponomów w postaci litoralonomów i pelagialonomów. Spełniają one, jak inne nazwy własne, przede wszystkim funkcje identyfikacyjne, ale także lokalizujące i symboliczne, z czasem również historyczne, będąc świadectwem dawnych aktów nazewnictwa i ich motywacji. Wśród motywacji ujawniają się stereotypy, lokalny patriotyzm i koloryt, pewne tradycje, związki z historią, charakterystyczne zdarzenia, wierzenia, podania, legendy, ale także pejzaż, flora oraz fizjografia akwenów. Odnotowuje się także liczne związki z nazewnictwem osobowym właścicieli posesji, pól, gospodarstw. Takie kulturowe relacje nazewnictwa można obserwować w przypadku mikrotoponomii przypisanej do strefy wodnej i lądowej JSz i JU. Wokół obydwu jezior lokalne społeczności wytworzyły charakterystyczną sieć onimów, począwszy od nazw miejscowości stanowiących podstawy obydwu limnonimów, przez nazwy typu ojkonimicznego i anojkonimicznego, określające tonie rybackie i części nabrzeża. Ze strukturalnego punk-

Fot. 1. Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie; perspektywa wschodnia (Fot. Marcin Karasiński)

tu widzenia są to formy odapelatywne lub transonimizacje. Zwracają szczególną uwagę wyrażenia konstruowane zwykle na bazie przyimka *na*, ale także *za*, *u*, *do*, *od*, *przy* itp., z udziałem elipsy członu determinującego¹⁴. Z punktu widzenia motywacyjnego charakterystyczne są nazwy pochodzenia deantroponimicznego, wywodzone najczęściej od form hipokorystycznych (głównie ekspresywnych przezwisk odnazwiskowych). Wiele form ma charakter dialektalny, niektóre występują w gwarowych dubletach. Znane są głównie starszym generacjom lokalnych wspólnot oraz rybakom i wędkarzom eksploatującym profesjonalnie lub amatorsko obydwa jeziora.

Bibliografia

- Baraniuk Tadeusz, 2001, *Legends, podania i opowieści jeszcze pamiętane: z prac młodzieżowych obozów etnograficznych*, „Rocznik Muzeum Mazowieckiego” 17, 69–83, http://mazowsze.hist.pl/38/Hacked_By_Ali_ShadowDz/818/2001/27477/
- Biliński Antoni, 1932, *Szlachta ziemi dobrzyńskiej za ostatnich Jagiellonów. Studium historyczno-heraldyczne*, przejrzał i do druku przygotował Zygmunt Wdowiszewski, Warszawa.

¹⁴ O charakterystycznych nazwach w formie przyimkowej komponowanej na terenie ziemi dobrzyńskiej pisała Lucja Maria Szewczyk [1984], por. także eadem [1987].

- Chojnacki Józef, 1991/1992, *Nazwy toni rybackich kilku jezior w północnozachodniej części województwa konińskiego*, „Slavia Occidentalis” 48/49, 27–46.
- Chojnacki Józef, 2013, *Nazwy toni rybackich na Pojezierzu Gnieźnieńskim*, „Onomastica” LVII, 229–238.
- Duma Jerzy (red.), 2006, *Onomastyka regionalna*, Olsztyn.
- Gałkowski Artur, w druku, *O limnonimach Jezioro Szczutowskie i Urszulewskie oraz innych toponimach na Pojezierzu Dobrzyńskim*.
- Gloger Zygmunt et al., 1905, *Opis ziem zamieszkaných przez Polaków pod względem geograficznym, etnograficznym, historycznym, artystycznym, przemysłowym, handlowym i statystycznym*, t. II, *Królestwo Polskie*, nakładem „Gazety Polskiej”, Warszawa, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/publication?id=72582&tab=3>
- Górniewicz Hubert, 1971, *Nazewnictwo jezior borzechowskich na Kociewiu : przyczynek do problematyki celowości kompleksowych badań toponomastyczno-historyczno-archeologicznych*, „Onomastica” XVI, 113–117.
- Jacewicz Małgorzata, 2006, *Wybrane nazwy toni rybackich Wielkich Jezior Mazurskich*, [w:] Jerzy Duma (red.), *Onomastyka regionalna*, Olsztyn, 107–114.
- Kornaszewski Marek, 1965, *Nazewnictwo Jeziora Powidzkiego*, Poznań.
- Perczyńska Nina, 1975, *Wybrane cechy składniowo-stylistyczne polszczyzny mówionej (na materiale gwary północnomazowieckiej wsi Szczutowo i okolic)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Perthées (de) Karol, 1784, *Mappa szczegulna Woiewodztwa Płockiego i Ziemi Dobrzyńskiej: zrzędzona z innych wielu map meyscowych tak dawniej iak i swiezo odrysowanych tudziez goscincowych i niewatpliwych wiadomosci wszystko wedluc reguł geograficznych i obserwacyi astronomicznych*, ante 1802, Paryż, Gravé par A. F. Tardieu, <http://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=406&from=publication>
- SGKP = *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1914, t. I–XV, Warszawa: nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, http://dir.icm.edu.pl/Słownik_geograficzny/
- SHGZP = *Słownik historyczno-geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, redakcja ogólna Tomasz Jurek, <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=25686&q=szczutowo&d=0&t=0> [dostęp 14.10.2014].
- Sobierajski Zenon, 1979, *Nazwy toni rybackich jeziora Gopło*, „Studia Polonistyczne” VII, 159–170.
- Szewczyk Łucja Maria, 1984, *Wyrażenia przyimkowe jako struktura nazewnicza dobrzyńskich części wsi, przysiółków i pojedynczych osad*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska XXV – Nauki Humanistyczno-Społeczne” 150, 93–103.
- Szewczyk Łucja Maria, 1987, *Struktura słowotwórcza dobrzyńskich części wsi, przysiółków i pojedynczych osad*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Filologia Polska XXV – Nauki Humanistyczno-Społeczne” 174, 89–113.
- TKKP – *Topograficzna karta Królestwa Polskiego [Topografičeskaja Karta Carstva Pol'sko-go]*, 1839, Warszawa, Kwatermistrzostwo Generalne Wojska Polskiego, <https://polona.pl/item/3742198/1/> [dostęp 20.10.2014].
- Tort-Donada Joan, 2014, *'Microtoponymy' as a key for geographical descripton. A case study in Catalonia, Spain*, [w:] Artur Gałkowski, Renata Gliwa (red.), *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, Łódź, 89–103.
- Turowski Kazimierz Józef, 1858, *Herbarz rycerstwa polskiego. Przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, Nakładem Wydawnictwa Biblioteki Polskiej, Kraków.
- Tyburski Marek Stanisław, 2011, *Jeziora i rzeki powiatu rypińskiego*, Toruń.
- Zagórski Zygmunt, 1965, *Nazwy kilku jezior oraz ich części w powiecie złotowskim*, „Slavia Occidentalis” 5, 193–201.
- Zwoliński Przemysław, 1954, *Nazwy toni rybackich jeziora Śniardwy*, „Język Polski” XXXIV, 282–311.

Artur Galkowski

Litoralonyms and pelagialonyms in the area of Lakes Szczutowskie and Urszulewskie

(Summary)

The paper presents the results of research on microtoponymy expressed by litoralonyms and pelagialonyms of two neighboring lakes in the Dobrzyńskie Lake District (Eastern extremity of Dobrzyń nad Wisłą Land): Lakes Szczutowskie and Urszulewskie. Litoralonyms (L) are defined as names of inhabited or uninhabited points and area of the waterfront; pelagialonyms (P) instead are names of lake fishing depths or areas on the surface of the water, recognized and used by local communities. The names of the L- and P-type meet in many cases, features interchangeable or joint in their function. They are motivated by topography, forms of the surrounding landscape and the natural state of the lake, but especially by a large extent of the human factor, i.e. anthroponyms associated with building plots along the shoreline, and the names of the components of rural infrastructure.

Słowa kluczowe: litoralonymy, pelagialonymy, mikrotoponimia, Jezioro Szczutowskie, Jezioro Urszulewskie.

Key words: litoralonyms, pelagialonyms, microtoponymy, Lake Szczutowskie, Lake Urszulewskie.

Александр Шапошников

Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН

Северно-причерноморский ареал микро- и макротопонимии позднего праславянского языкового состояния

Во II–III вв. н. э. сформировались два ареала праславянской гидронимии – один в бассейнах верхнего течения рек Одры и Вислы, второй – в Прикарпатье, Приднестровье и Подолье (к середине I в. н. э. второй ареал уже попал в поле зрения античной географии и стал известен как страна невров, в которой поселились агафирсы). Глухим отголоском соответствующего этнического деления является наименование родственных этноязыковых общностей, населявших эти ареалы, двумя аллоэтнонимами: *венетами-виндами* (предки полабской и лехитской групп) и *антами* (предки других славянских народов).

Оба ареала достаточно полно исследованы в ономастическом отношении. Тех, кого интересуют подробности, отсылаем к работам польских топонимистов Я. М. Розвадовского [J. M. Rozwadowski 1914; 1921; 1948], С. Роспонда [S. Rospond 1968; 1983; 1984], З. Бабика [Z. Babik 2001], и публикациям В. Н. Топорова [1962], О. Н. Трубачева [1962; 1968; 1971; 1992; 2002], В. П. Шульгача [1998], Е. С. Отина [1979; 1997; 1999], С. О. Вербича [2007].

Около первой четверти I тыс. н. э. обособился крайний юго-восточный ареал праславянской ономастики в Северном Приазовье и Подонье, который доньше сохранил эндемичную праславянскую гидронимию. Этот ареал давно привлекал внимание отечественных историков и филологов. В ряду исследователей проблемы И. И. Срезневский [1860], Ф. Брун [1880], Д. И. Иловайский [1882], В. А. Пархоменко [1924], А. П. Смирнов [1958], А. В. Гадло [1968] и многие другие. Наиболее полная подборка примеров архаичной славянской гидронимии содержится в работе Н. И. Панина *Лексико-семантический и формантный анализ русских наименований текущих вод Окско-Донской равнины и прилегающих территорий* [1982] и в публикации О. Н. Трубачева *К истокам Руси* [1993].

Используя результаты исследований прошлых поколений, можно представить перечень этимологий архаичных северно-причерноморских гидронимов разной степени убедительности (о чем см. в каждой словарной статье).

Многочисленные таврические микрогидронимы типа *Балта*-чокрак, *Балта*-чохла ‘заболоченный источник’, возможно, и урумск. гидронимы и топонимы *Балтамур*, *Балтамур-уба*, *Балтамурытн-уба*, ср. сомнительную этимологию [Отин 2000: 29–31] – по моему мнению, доносят ранне-праслав. **bāltā* < праслав. **bolto* [Шульгач 1998: 46–47; Babik 2001: 342] в составе гибридного словосложения. Обстоятельства усвоения и адаптации субстратного гидронима урумами, татарами и ногайцами не ясны (из волошских диалектов?).

Порт *cabardi*, *chabardi*, *cabādi* [портоланы XIV–XVII вв.] и гидронимы *Med. Berda R.*, *R. Berda*, *Berda R.*, МН *K(ofsa) Berdinskaja* [Santini 1777], *Бердянск* – метонимическое употребление праслав. **bьrda*, **bьrdo* в знач. ‘крутой склон горы, пропасть’, ‘яма между каменными глыбами в реке’ [Трубачев 1993: 15; Nalepa 1968: 206; Babik 2001: 296], соотносительное с общеславянским названием ткацкого снаряда **bьrdo* < и.-е. **bhṛdham* [ЭССЯ 3: 164–166]. Средневековые формы, вероятно, отражают слав. сложение **ka-*, **ko-* и форму собирает. множ. **bьrдыje*. Ср. Каверье.

Гидронимы *Бритаї* (Сев. Донец, Орель) возводят к праслав. **britьjь* [Шульгач 1998: 48–49], м. б., вернее трактовать как производные с исходом на *-jь* от **brita* (?) иного происхождения, ср. Дунай, Иловай.

МН *Британь* (Таврич. губ.) толкуют из праслав. **britanь* ‘нечто срезанное, крутой берег’ [Шульгач 1998: 48–49].

Гидронимы *BUGES* [Plin.], *Бугъ* (Южный Буг), *Бай-Буга* (Феодосия) – праслав. **būga*, **būgь* < раннепраслав. **bāugās* ‘топкое место у реки’ [ср. Шульгач 1998: 51; и Babik 2001: 104–106]. Римск. пояснение *BUCES CORETO MAEOTIS* ‘Бугес – сотворенное меотами’, с синдо-меотск. **kərata-* ‘made; сделанный, сотворенный, рукотворный’ в составе. Таврический пример *Байбуга*, *Бай-Буга* – цельное вост.-иран. образование, переформленное и переосмысленное в тюркоязычии?

Гидроним *Булзый-аб*, *Bulzyjab* (мон. Сурб-Хач, Ст.-Крым) – уникальное свидетельство сармато-аланской адаптации праслав. прилаг. **bьlzьjь* ‘бездонный, глубинный, непроходимый’, ср. **Bьlzьсь* [Шульгач 1998: 53–54], или праслав. (юж.-слав.) корня **bьlz-* [Babik 2001: 80].

МН *Витава* весьма архаично по принадлежности к славянскому словообразованию **vity*, *-ъve* [Трубачев 1993: 16], ср. праслав. **vito-orstjь* [Шульгач 1998: 312–313] и опыты реконструкции кельтск. корня **wīt-* (Babik 2001: 315).

Наименование одного из днепровских порогов ‘по-славянски’ Βουλνῆπράχ ‘большая заводь’ (?) [DAI 9: 58–59], предположительно толкуется как словосочетание формы род. п. на *-ы* сущ. *вѣлна* ‘волна’ и слав. формы *прагъ* ‘порог’ [Максимович 2006: 28]. Обе формы не вост.-слав. и не др.-руссск. Ср. опыт интерпретации гидронима *Welna* на основе апеллатива *welm*, *welma* ‘wzburzenie wody, fala na wodzie, fala morska’ [Babik 2001: 600–601].

Гидронимы *Вурь, Вирь, Вирь, Вир* пр. Сейма с явными южнославянскими связями, ср. *Лепенски Вир* в Сербии, раннепраслав. **virь* [Трубачев 1993: 17]. Иная реконструкция – праслав. **virь* ‘глубокое место в реке’ [Шульга 1998: 311–312].

Наименование одного из днепровских порогов X в. Въручий Βερούτζη ‘кипение воды’ [DAI 9: 62]. Предположительно производное прилаг. на -учий от аналога др.-русс. гл. *въръти, върю* ‘кипеть’, цслав. *въръти, въръж* ‘кипеть, бурлить’ [Максимович 2006: 28]. По фонетическим признакам (-b- > -e-, -q- > -u-, -tj- > -č-) – вост.-слав. или др.-русс. форма.

Гидроним *Днестр*, старописьм. **ДѢНѢСТРЪ** (первые фиксации в форме *Danastrus* и *Danastrum* IV–VI вв.) не может иметь в своем составе рефлекс индо-иран. *Dānu-* (вопреки Кречмеру, Абаеву, Роспону, Шрамму и др.) по фонетическим причинам. Вторая часть словосложения почти всеми признается тождественной фракийско-скифскому гидрониму *Istros, Истр* со знач. ‘струистый, (много)струйный’ [ЭССЯ 5: 183], это главная река Малой Скифии! Первая часть словосложения **dънѣ-* или **dънѣ-* (?) функционально подобна вариантам чеш. *Koně-topu* (ср. рус. *Коно-топъ*), цслав. **конѣстьз** etc. Следовательно, имеем некую форму **d[ъ/ь]нѣ* в функции определения к Истр. Поэтому правы те, кто предполагал некую различительную функцию этого *d(ъ)нѣ*, трактуя Днестр как ‘некий другой Истр (ближний, дальний, внутренний, внешний, правый, левый, верхний, нижний?)’ в сравнении с Истром первичным (Нижним Дунаем). Что может быть архетипом праслав. **d(ъ)нѣ*? Скорее всего, это некое маргинальное праслав. слово (наречие, прилагательное?) **dънь* ‘с той стороны; потусторонний’, полностью утраченное под давлением слова **dънь* ‘день’. Оно представлено еще в гидрониме Днепр. При попытке этимологии этого маргинального праслав. **dънь* на ум приходит вост.-романск. препозитивный *din, дин* ‘из, с, от’, способный соединяться с последующим словом, ср. молдавск. *динаинте* ‘спереди’, ‘передний’, *динапой* ‘сзади’. Вост.-романск. (фракийско-скифское субстратное?) *din* вполне могло бы отразиться в праслав. как **dънь*. Прихожу к выводу, что праслав. **Dънѣстръ* является словосложением с первичным знач. ‘потусторонний Истр, (река) по ту сторону Истра’. В таком случае, перед нами праслав. фонетическая адаптация заимствованного гидронима (вост.-романск. природы?).

Гидроним *Днепр*, старописьм. **ДѢНѢПРЪ**, Δάναπρις, *Danaprus* [ЭССЯ 5: 182] представляется праслав. фонетической адаптацией и переоформлением заимствованного гидронима вост.-романск. происхождения, также образованного посредством препозитивного *din, дин* ‘из, с, от’ и гидронима *Ибр* (прав. прит. Сред. Днепра). Последний, как будто, имеет фракийско-скифское происхождение и допускает праслав. архетип **jъbrъ* [ЭССЯ 8: 205–206; Трубачёв 1968: 214–218].

Гидроним *Дунай* вопреки искусственным толкованиям из кельт. *Danubius* следует рассматривать формально как производное на -jъ от основы **Dûna*

(которая, к слову, присутствует в старописьменных текстах X в.) из **daunā*, однокоренной др.-инд. гл. *dhāv-* ‘to run, flow, stream, течь, струиться’, однокоренного *dhan-*, *dhanv-*, *dhav-*, *dhū-*. Точная калька фракийского *Истр*.

Гидроним *Идолга* – редкое сложение с i-префиксом, название-эндемик Подонья [Трубачев 1993: 17, 19]. Ср. праслав. гидроним **dъlgъ(jъ)* [Шульгач 1998: 80–81].

Гидроним *Излегоща* – архаичный славянский гидроним-эндемик [Трубачев 1993: 17], **jъzlegotja < *jъzlegota / *jъzlegostja < *jъzlegostъ* производный от основы приставочного гл. **jъzlegtъ* ‘и’, соотносительного с праслав. **jъzlogъ* ‘покатость, склон, лог, ложбина’, ср. русск. диал. *изложина* ‘глубокая рытвина, промытая водой’ [ЭССЯ 9: 41, 43].

Гидронимы *Wielikoi Ilanczik*, *Maloi Ilanczik* [Santini 1777] между р. Кальмиус и Таганрогским лиманом, р. Кринка, Куру-Еланчик (Коктебель) – позднее уменьшительное производное с суф. *-ikъ* от старого уменьшительного **jъlапъсь*, которое, в свою очередь, образовано от **jъlапъ*, производного на *-апъ* от **jъль*, **jъла* ‘ил’ [ЭССЯ 8: 221–222]. Суффиксальное переоформление указывает на поздний характер гидронима. Но первичная основа имеет древний вид. Ср. аналогичное переоформление старого уменьшительного *Калец* – *Кальчик*.

Гидроним *Иловай*, пр. Воронежа [Трубачев 1993: 17] – производное на *-jъ* (предположительно, форма субстантивированного прилагательного м. р.) от **jъlova* ‘илистая’, подобно **korvajъ* от **korva* [ЭССЯ 11: 114–115], ср. Брита́й, Дуна́й.

Гидроним *Иловля*, пр. Дона, Сарат. и Волг. [Панин 1982; Трубачев 1993: 17] вост.-слав. продолжение праслав. **jъlovja*.

Гидроним *Каверьа*, басс. Дона [Панин 1982; Трубачев 1993: 17] – собирательная форма на *-ье* от праслав. **kaverъ* ‘топь, трясина’, сложения местоименного префикса *ka-* и суш. **verъ*, производного от гл. **vъrěti* [ЭССЯ 9: 165]. М. б., польский гидроним *Kawioru* напрасно исключен из славянских древностей [Babik 2001: 16]. Ср. Кабьрды́е.

Гидроним Подонья *Калитва* – архаичный славянский со значением ‘тихий, грязный’ [Трубачев 1993: 16, 17; Отин 1997: 293–298], ср. *Калитвина*, *Калькъ*, *Калец*.

Гидроним *Калитвина* – производное с суф. *-ина* от *Калитва* (см.), пример славянского образования древнего вида, но без связей в известной нарицательной лексике [Трубачев 1993: 16; Отин 1997: 293–298].

Гидроним *Калка*, *Калки*, *Калькъ*, гибрид *Кальмиус*, *Kalmins R.* [Santini 1777] произведен от праслав. **kaľъ*, **kaľъ* ‘грязь’ посредством суф. *-ьк-* [Трубачев 1993: 16; Отин 1997: 36–57].

Гидроним *Kalczik R.* [Santini 1777] *Кальчик*, *Калец*, объясняется аналогично, как суф. производное на *-икъ* от *Кальць* [Трубачев 1993: 16]. Еще один пример вторичного переосмысления и переоформления старого гидронима.

Четвертый порт после Воспро на средневековых портоланах XIV–XVII вв. именуется *coneſtax* (LIV), *ς. neſtaxi* (LV), *coneſtāxe* (LX, LXII, XIV), *conoſtaxi* (LXV), возможно, из сред.-греч. τὸ εἰκονοστάσι[ον] ‘иконостас’, но предпочтительнее выводить из антского, вост.-слав. или др.-рус. словосложения ***коностьз**, ***конѣстьз** ‘конная тропа’, ср. др.-рус. **конь**, **коновазь**, **коневалъ**, праслав. словосложения **konoderъ*, **konokradъ*, **konopasъ*, **kono/ětorъ*, **konovalъ*, **kono/ěvodъ* [ЭССЯ 10: 187, 193–194, 197–198], ст.-слав. **стьза**, τρέβους, др.-рус. **стьз** ‘тропа’, сербохорв. *стаза* ‘пешеходная дорога’ [Фасмер 1988: 752]. Обращу внимание на юж.-слав. фонетический облик основы *стеся*. Данный двусложный топоним, вероятно, имеет антское происхождение, т. е. восходит к антскому языковому состоянию середины VI в. Итак, **konestazi* толкуется как ‘конные стези’, особенно в связи с этимологией античного скифского топонима в сопредельной области Ποστίγῖα (Ptol.) ‘по стезе’ [Шапошников 2000: 195–198].

Приазовское МН *copa*, *copra* & *cincopa*, *lo cincopa*, *cicopa*, *siciopai* (портоланы XIV–XVII вв.) можно толковать на базе праслав. **kopa*, **корь*, ср. [Шульгач 1998: 123–124].

Прикубанское МН *Kopyl* [Santini 1777], *Копыль*, ныне Славянск-на-Кубани у ответвления рукава Кубани, имеет праслав. этимологию **kopylъ* ‘боковой отросток’ [ЭССЯ 11: 30–34] с многочисленными балканскими продолжениями, где это слово было заимствовано в вост.-романские, албанский, греч. и др. языки так называемого балканского языкового союза. Любопытен и факт осознанного калькирования синдо-меотского гидронима **Τουχανδα* (в составе туземного этнонима *Τουχανδίται*) < др.-инд. сложение приставочного *ut-* ‘вы-’ и сущ. *kāṇḍa-* ‘стебель, ствол’, ср. инд. МН *Utakhanda*, *Utkhand*, эллинист. калька Ὠχρόλινδα (ныне *Ohind* при впадении реки Кабул в Инд) [Трубачев 1981: 128–130; Трубачев 1999: 286; Шапошников 2005: 66].

МН *Лютикъ*, *Lutik* [Santini 1777], остров в дельте Дона, – предлагаю толковать из праслав. **l’utikъ*, формы м. р. к праслав. **l’utica* ‘песчаная неплодородная земля’, ‘твердый камень’ [Шульгач 1998: 159], ср. излишний скепсис по отношению к этимологии праслав. **ljutъ* и польск. топонимов *Lutynia* [Babik 2001: 48, 49, 51, 65, 92, 158–160, 435–437].

Гидроним *Лугань* пр. Сев. Донца [Трубачев 1993: 17] – производное с суф. *-ань* от одного из вариантов праслав. **lugъ*, **logъ*, **loqъ* [ЭССЯ 16: 139–141, 148–149, 169–170].

Гидроним *Медведица* басс. Дона – позднее переоформление и переосмысление праслав. диал. **medu-* ‘медовый’, **medъ* + **vodica* ‘медовая водича, вода-мёд’ [Панин 1982; Трубачёв 1993: 17], иначе в первой основе усматривали зап.-слав. **med-* ‘между’, ср. словен. *Medvode* [Bezljaj ESSJ II: 174] и нем. *Medbach* [Schütz 1994: 58; Трубачёв 2002: 397].

МН *Медоборы* (они же *Товтри*, *Толтры*, ср. Дзял, Расточье) и топоним близ Лейпцига *Medobor*, *Medeburu* (1012–1018 гг.), ныне *Magdeborn* – ве-

роятно, из праслав. **medu-* ‘медовый’ и **borъ* ‘сбор’ [ЭССЯ 2: 218 и 18: 68–72], иначе в первой основе усматривали праслав. **med-* ‘между’, ср. словен. *Medvode* [Bezljaj ESSJ II: 174] и нем. *Medbach* [Schütz 1994: 58; Трубачёв 2002: 397].

Гидронимы *Меча* (*Красивая Меча*, *Ситова Меча*) – славянский эндемик Подонья [Трубачев 1993: 17, 18], фонетический облик вост.-слав. типа.

Наименование одного из днепровских порогов X в. ‘по-славянски’ *Ναπρεζή* ‘малый порог’? [DAI 9: 64]. Толкуется предположительно как форма повел. накл. по гл. *напрячь*, *напрягу* [Максимович 2006: 29], вероятно, вост.-слав. форма (?), но ср. инфинитивы сербохорв. *напрећи*, *напрећи*, *naprécì* и словен. *napréči* [ЭССЯ 22: 231]. См. *Несьпи*, *Струкун*.

Гидроним *Немыя* л. Днестра – из архаичной праслав. префиксации **ne* + **myja* (ср. **kolo-myja*), см. трактовку **Nemyja* [Шульгач 1998: 179]. Ср. трактовку *Niemonica*, **Niemyj*, **Niemyja*, *Niemyje* [Babik 2001: 18, 481] и приставочных образований на *ne-* с территории Польши [Babik 2001: 182, 184, 477, 479].

Гидроним *Непрядва* – архаичное образование от реконструированной основы **nepredъ*, *-ъve* ‘не проток, непроточное’ [Трубачев 1993: 17, 19]. Ср. приставочные образования с *ne-* с территории Польши [Babik 2001: 182, 184, 477, 479].

Наименование одного из днепровских порогов X в. *Несьпи* *’Εσσουπῆ* ‘не спи’ [DAI 9: 25] из слав. **ne sьpi* [Максимович 2006: 28]. Ср. приставочные образования с *ne-* с территории Польши [Babik 2001: 182, 184, 477, 479].

Гидроним *Нетеча* притоки Днестра, Днепра, Северского Донца – из праслав. префиксации **ne* + **teča*, ср. трактовку **Netekja* [Шульгач 1998: 180], использовалась как глосса к сарм.-алан. гидрониму *Атака*, букв. ‘не течение’ [Орёл 1986: 107]. Ср. реконструкцию слвц. гидронима **Neteč* (*Netets*) [Závodný 2012: 222] и польск. гидронима *Neteča*, *Neteša* [Babik 2001: 186–187].

Название одного из Днепровских порогов по-славянски *Неясыть* *Νεασύτ* X в. [DAI 9: 46], славянское знач. ‘порог пеликан’ [Максимович 2006: 28]. Ср. цслав. *неясыть* ‘пеликан’ – результат стяжения словосочетания *не ѡти сыти* (*сытости*). Вновь перед нами вост.-слав. фонетическая адаптация юж.-слав. формы.

Гидронимы *Обиток*, басс. Сев. Донца, бас. Самары, *Обыточка*, пр. Псла, *Обитічка*, бас. Днепра, *Обыточная* (< **obi-toč-ьna(ja)*), Лукоморье, образованы от иначе несохранившейся праслав. лексемы **obitokъ* ‘обтекаание’ [Трубачев 1993: 18, 19]. *Obytočka* поспешно исключено из слав. древностей З. Бабином [Babik 2001: 78]. Критика этой этимологии со стороны тюркологов, желающих видеть в первой части тюрк. *оба*, несостоятельна с точки зрения тюркского же словообразования. В тюрк. сложных топонимах *оба*, как правило, занимает конечную позицию.

Гидроним *Олешье* – толкуют из праслав. **ob-lěsje* ‘покрытое лесом’ или праслав. диал. **olъšъje*, **elъšъje* заросли ольхи [ЭССЯ 6: 26], ср. польск. топонимы **Oleszka*, *Olsza*, *Olesznica* [Babik 2001: 199–201, 519].

Гидроним *Olschawatka R.* [Santini 1777] – позднее наращение уменьш. суф. -ка праслав. **elъševatъ(jъ)*, в свою очередь производного от **elъxovъ(jъ)*, прилаг. к **olъxa*, **elъxa*, **elъša* [ЭССЯ 6: 23–24], ср. этноним Ἀλιζῶνει – вероятно, производное от кельт. *alisas* ‘ольха’. ср. Свидоватка.

Загадочный топоним Керченского полуострова *Опук*, *Апук* (безлесная возвышенность с широким основанием и пологим сев. склоном, юж. склон ступенчатый, обрывистый, с башнеобразными скалами и осыпями) с недоуверенной тюркской этимологией, якобы от ласкательной формы ИС Абдулла (Апук). Позднепраслав. реконструкция этого МН: **Obpokъ* или **Obpukъ* ‘известняк, известковый суглинок, вид глины, особенно мергель; скала’, противоречивые реконструкции и толкования [ЭССЯ 28: 245–249]. Кроме того, некоторые топонимы Русской равнины, которые традиционно считаются иранизмами *Анака*, *Апока*, *Апочка* [Орёл 1986: 107], могут оказаться слав. наименованиями географических объектов, примечательных своими известковыми горными породами. Ср. польск. топонимы *Opacz*, *Opaka*, *Opoka* [Babik 2001: 206] и старый словц. гидроним *fluvius Oposcen* (1113 г.), который лучше реконструировать как **o(b)pošъnъ*, производное прилаг. с суф. -ъnъ от словц. *opoка* (< праслав. **obpoka* ~ **obpekti*) ‘известняк, известковый суглинок, вид глины, особенно мергель; скала’ или **o(b)pišъnъ*, производное от словц. *opuka* (< праслав. **obpuka* ~ **obpukati*) ‘светлая, потрескавшаяся горная порода’.

Наименование одного из днепровских порогов X в. ‘по-славянски’ Ὀστροβουνιπράχ ‘островок порога’ [DAI 9: 40], на самом деле, ‘порог островка’. Нет нужды обосновывать возможность греч. передачи слав. **ostrovъnyi* [Максимович 2006: 28]. Ὀστροβουνι лучше толкуется как передача греч. средствами уменьш. производного с суф. -уни от праслав. **obstrovъ* [ЭССЯ 30: 79–80; Трубачёв 1968: 233], или как искажение в иноязычии рефлекса праслав. **obstrovina* ‘остров, отмель’ [ЭССЯ 30: 78].

Гидронимы *Парой*, *Порой*, бас. Воронежа [Панин 1982] – архаичного облика приставочное образование **pa-rojъ*, **po-rojъ*, соотносительное с **rajъ*, гл. **rojiti*. Слово *porōi* ‘ливень; поток воды после ливня’ функционирует поныне в болг. языке. Это юж.-слав. слово было заимствованно и в вост.-роман. диалекты (молд. *пырэу* ‘ручей’).

Гидронимы *Плота*, *Плата*, *Полта* возводятся к реконструируемому праслав. слову **plъta*, родственному глаголу *плыть* [Трубачёв 1993: 18, 19], ареал микропонимов *pleta* ‘калуза, лужа’ отмечается на Кашубщине [Lica, Klinkosz 2012: 4], ср. неясную трактовку польск. топонимов *Pelta*, *Peltew*, *Polthew*, реконструкта **pъlty*, -ъve или **pъlty*, -ъve [Babik 2001: 218–219]. Видимо, к этой группе примыкает этимология топонима *Полтава*. Похоже, мы

имеем дело с однокоренными формами из двух удаленных ареалов, и похожесть их неслучайна.

Гидронимы *Протълчъ* у Днепровских порогов и *Протолчь*, *Протовч*, пр. Орели – продолжают праслав. **pro-tъlčъ* [Панин 1982; Трубачев 1993: 18], ср. приставку **pro-* в польской топонимии [Babik 2001: 512].

Гидроним *Пьслъ*, *Псёл* пр. Днепра – предлагаю толковать из праслав. **pъslъ* ‘пёстрый’ [ср. Топоров, Трубачёв 1962: 220; Трубачёв 1968: 206, 262].

Гидроним *Птань* бас. Дона по своему словообразованию также относится к слою архаичных гидронимов [Панин 1982; Трубачев 1993: 18], производное с суф. *-ань* от корня **pъt-* ‘птаха, птица’ (?), ср. подобный корень *put-* в польск. топонимии [Babik 2001: 516–517], а также образование гидронима *Лугань*.

Гидроним *Рогань*, производное с суф. *-ань* от корня **rogъ-* ‘рог’ (?). Ср. Британь, Лугань, Птань.

МН *Салтова*, *Салтовка*, сыгравшее важную роль в средневековой археологии [Плетнева 1981: 62–75], по моему мнению, происходит из праслав. **sāltū*, *-ŭve*, сродни позднепраслав. гидрониму **Solty*, *-ъve* ‘мокрое место, болото в заросшем водоеме’ (?) [Шульгач 1998: 252–253], что открывает путь для выяснения мотивации и первичной семантики наименования. Реконструируемая форма, впрочем, дала бы в вост.-слав. языках формы типа **Солотва*, а не *Салтова*.

Гидронимы *Свидівка*, *Свидівок*, *Свидоватая*, *Свидувата* (< **svidovata*) производны от основы **svidъ* ‘*Cornus sanguinea*, кизил’ [Трубачев 1993: 15, 18]. Примечательно, что в этих местностях кизил не произрастает. Либо этим праслав. словом обозначалось некое иное мелкоплодное растение (бересклет, например), либо значительно изменились климат и зональная растительность Северного Причерноморья. Ср. Ольшеватка.

Гидроним *Свинорыйка* представляет продолжение древней модели славянского сложения на **ryja*, ср. праслав. гидроним **Svinoryja*, **Svinoryjъ* [Шульгач 1998: 267–268], ср. затруднения в этимологии хоронима *Świna* (*Szvvine* 1182, *Zwina*, *Zwinam* 1186, *Czwinam* 1281, *Zuina* 1295 etc.) [Babik 2001: 585–586].

Гидроним *Северский Донец*, несмотря на свою позднюю малороссийскую форму, доносит немаловажный праслав. этноним *сѣверъ*, праслав. **sěverъ* ‘север’. Последний сам, если не является фонетически адаптированным заимствованием из балтийских диалектов, сродни литовским словам *šiaurė* ‘север, полярный край’, *šiaūras*, *šiaūras* ‘холодный, северный, суровый’, *šiaurės vėjas*, *šiaurūs*, *pašiauris* ‘субарктическая зона’, *šiūras* ‘холодный, северный’, *šiūris* ‘резкий, холодный’ [Fraenkel 1955: 978], гомогенно лат. *caurus* ‘северо-восточный ветер’. Славяно-балто-скифо-фрако-дарданская изоглосса [Шапошников 2012а: 292]. Ср. фонетические изменения в **sěverъ* < **čävr-*, *тиверьци* – **tivr-*.

Гидронимы *Cupem*, *Cepem*, Σέρπει [DAI 38: 71] пытаются выводить из праслав. **Sertь*, **Sьrtь* с неясной семантикой, связанной то ли с ‘кривизной’, то ли с ‘течением’ [Шульгач 1998: 239–240]. Я не убежден в верности данной этимологии. Вероятно, эти формы гидронима восходят к и.-е. диал. **srtós* ‘стёкший, струйный’, прич. сврш. прош. на -*tó-* по известному глаг. **ser-* / **sor-*, однокоренному диал. *Istros*.

Наименованное одного из днепровских порогов X в. ‘по-русски’ Στρούχουιν ‘малый порог’ [DAI 9: 64]. Эта форма может быть и германской по происхождению, ср. опыты реконструкции варяжск. **strok(um)* ‘теснина’, **strukō* ‘поток, река’ [Rozwadowski 1913: 54] или готск. **struka-* для объяснения польск. гидронимов *Skrwa* [Babik 2001: 254–256]. Предлагалась этимология на базе праслав. **strъgunъ* ‘снимающий стружку’ [Максимович 2006: 28]. Мне представляется более убедительным толкование гидронима как производного имя деятеля с суф. -*unъ* от гл. **strъkati* ‘колоть, тесать’, ср. **obstrъkati* [ЭССЯ 30: 88]. Скорее, ‘славянская’, чем ‘русская’ форма.

Гидроним *Супной*, *Суній* выводится из праслав. приставочного образования **sq-pojь* [Трубачев 1993: 18; Schütz 1994], ср. реконструкцию **sq-prędsłь* > *Supraśl* (*Sprzqsła* 1358), вызывающую сомнения в польской топонимике [Babik 2001: 259, 264].

МН *Таганрог* – искажение первичного **Тъrganъ-rogъ* ‘изогнутый рог’ [Отин 1997: 267–272; Шульгач 1998: 307] или вообще тождественно Τουρνανήρχ (DAI 42: 105), один из трех островков на месте нынешней косы Тузла. Принцип словосложения тот же, что и в праслав. **Běl(ь)-gordъ* – Белгород [Отин 1997: 267–272, 311–318]. Ср. скифскую традицию ‘кривого рога’: *Нурасырис*.

Этноним *тиверцы* – очевидное праслав. словообразование с суф. -*ьсь* от заимствованной и фонетически адаптированной основы **tiver-* < **tivr-* (ср. **svarog-* < **svarg-*). Здесь уместно напомнить, что античный гидроним Τύρρη, Τύρραι, *Tyras* наиболее убедительно толкуется на базе др.-инд. *tīvrá-* ‘быстрый, резкий’, инд. гидронима *Tīvrā*. От подобного гидронима и произведен славянский этноним **тиверьци** [Шапошников 2012b: 81]. При этом этноним отвлечен, вероятно, от уменьшительной формы гидронима **Тиверьць* к **Тиверь*, ср. *Ингул* – *Ингулец*, *Дон* – *Донец*, *Каль* – *Калец*. Этноним является указателем места обитания его создателей: *Тиверьць* – некий ‘малый’ *Тиверь* (= Днестр). См. Днестр.

Гидроним *Тауза* пр. Медведицы – архаичное сложение праслав. **ta* и **qza* [Трубачев 1993: 18]. Ср. греч. топоним Птелея (Πτέλεια) на Кавказском побережье, тоже ‘вязь, связка’.

Гидронимы *Тим*, *Тименка* – правый приток Сосны, бассейн Дона, возводится к *timu*, *timenъ*, *timeno* ‘болото’ [Трубачев 1993: 17], ср. реконструкцию **tytёno* для толкования польск. гидронима *Tymawa* [Babik 2001: 285].

Гидроним *Толотый* восходит через ступень **teltъjъ* к несохранившемуся праслав. причастию **tltъ(jъ)*, родственному литовскому слову *tiltas* ‘мост’ [Трубачев 1993: 17]. Примечательно, что данная основа не сохранилась иначе в праслав. апеллятивной лексике.

Гидронимы *Тор* и *Торец* пр. Сев. Донца продолжают праслав. **torъ* (ср. и.-с. **toros* в древней гидронимии) и уменьшительное **torъсь* [Трубачев 1993: 19; Отин 1997: 355–360]. Ср. Дон – Донец, Каль – Калец и т. п.

Гидроним *Тужа* восходит к праслав. **tǫža*, впервые зафиксированному во Фракии, где уже во времена Геродота существовала река Τόνζοι, ныне болг. диал. *Тъжа* [Георгиев 1958: 62–63; Георгиев 1960: 27–28, 53, 65, 67, 68, 139], о чем, почему-то, не упоминают современные исследователи [Шульгач 1998: 296–298].

Хороним *Угол*, *Уголь*, м. б., и средневековый гидроним *Хингул*, *Хингил* Χιγγούλ / Χιγγουλούι / Χιγγιλούι, где обитали некогда болгары и угры (Οὐγροὶ κατοίχισαν) [DAI 38: 168], локализуемые одними в бассейне Орели, другими в бассейне Ингула и Ингульца, а третьими в Буджаке (отмечу, что и этот варваризм имеет значение ‘угол’!) [Трубачев 1968: 205–206], транслитерируемый в греч. Ὀγγλοί, позволяет допустить его праславянский статус – праслав. **ǫglъ*.

Гидроним *Уза* бас. М. Медведицы, противопоставлен *Таузе*, несмотря на вост.-слав. фонет. облик, восходит к архаичному праслав. гидрониму **ǫza*, **ǫža* [Трубачев 1993: 18]. Не сюда ли относятся плохо истолкованные польск. гидронимы типа *Usa*, *Usza* [Babik 2001: 595–596]?

Гидроним *Утеча* басс. Тихой Сосны [Панин 1982; Трубачев 1993: 19] – продолжение праслав. отыменного приставочного производного **ǫ* + **teča* ср. иная трактовка: **u-tekja*, **ne-tekja* [Шульгач 1998: 180].

Гидроним *Хортица*, *Хортиця* пр. Днепра [Трубачев 1993: 19] продолжает праслав. **xъrtica*, производное с суф. *-ica* от прилаг. **xъrtъ* ‘быстрый, скорый, борзый’ [ЭССЯ 8: 148–149].

Гидронимы *Черемош* (п. Прута), *Черемошна*, *Черемошний* (п. Юж. Буга и п. Сев. Донца) – праслав. **čermъšъ*, **čermъšъnъ(jъ)* [Шульгач 1998: 61–62], семантика гидронима связана либо с произрастанием черемши на берегах, либо с резким запахом воды.

Гидронимы *Черторой*, *Черторыя* объясняется из сложения праслав. **čьrta*, **rъja* с зап.-слав. ассоциациями: *Czartoryja*, *Czartowice* [Трубачев 1993: 15; Шульгач 1998: 70; Babik 2001: 17, 282, 514].

Гидроним *Чир*, п. Дона – из праслав. **čьrъ* [Шульгач 1998: 63–64].

Ареал эндемичной донецко-донской и приазовской праславянской гидронимии все еще хранит многие существенные черты славянской этноязыковой периферии [Трубачев 1993: 14–20]. Он может являться наследием праславянских диалектных (восточно- и южнославянских) этнических групп. Обращают на себя внимание балканские связи некоторых реликтов

из данного списка: *Вир, Копыль, Лютик-Лютица, Парой, Порой, Сирет, Серет, Тим, Тужа*. Некоторые аналоги находятся в зап.-слав. ареале: *Медоборы, Свидувата, Свинойка, Черторой*.

Какими праславянскими этническими группами могла быть создана и распространена эта архаичная гидронимия? Ответ на этот вопрос требует рассмотрения некоторых письменных и археологических свидетельств о Северном Причерноморье позднеантичного и раннесредневекового периода.

Скорее всего, реликтовая ономастика позднепраславянского облика между Дунаем, Днестром и Днепром оставлена *антами* и их потомками – *уличами, тиверцами*. Ср. ПВЛ 1: 76–80 и описание антов у Иордана [Iord. 1: 35].

Реликтовая ономастика по Северскому Донцу, в Подонье и в Приазовье оставлена так называемыми *борадами* или *боранами*, предками *северян*, а возможно и *хорватов, сербов и болгар* [Вернер 1988]. Ср. ПВЛ 1: 73–74 (*• иже бахѹ в мирѣ поланѣ • и деревланѣ • сѣверъ и радимичь • и вятичи • и хрватѣ •*) и описание некоторых племен этого региона у Иордана [Iord. I: 36, 37]. В данном перечислении обращает на себя внимание в одном ряду с полянами и древлянами (из рода словенского), радимичами и вятичами (пришедшими от ляхов), *северов* и неких *хорватов*. Напомню, что этническое имя *хорват* сармато-аланского происхождения раньше всего зафиксировано эпиграфикой Танаиса (Χορουαθοί).

Этноним *болгары, болгарин* имеет славянское происхождение, это производное имя деятеля с непродуктивным суффиксом *-arь* (типа праслав. **bъсѣvarь, *gъrньсарь, *kovarь, *kožixarь, *kozarь, *ovъсарь*) от древнего праслав. корня **bъlg-* с предполагаемым знач. ‘мех, мешок; мех волынки (?)’ [Шульгач 2006: 47]. Этот этноним отражает известный уровень осознания некоего культурного единства общности. Археологическое исследование подтвердило др.-болгарскую традицию о местах расселения болгар до миграции в ‘Угол’ и за Дунай [Плетнева 1981: 75–77; Вернер 1988: 39–44; Сефтерский 1989: 104–107].

Ареал архаичной северно-причерноморской топонимии юж.-слав. и вост.-слав. вида совпадает с ареалом пеньковской археологической культуры [Седов 1995: 69–90].

Примечательной генеалогической особенностью антской этнической общности является присутствие в ней помимо вост.-и.-е. гаплогруппы R1a1, далматинской гаплогруппы I2 (процентная доля которой понижается к северо-востоку) [Klyosov 2009: 232–251; Клёсов 2009: 217–256; Рожанский, Клёсов 2009: 974–1099].

Список сокращений

- DAI – Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, Вр., 1949.
 Santini 1777 – *La Crimée, La Nouvelle Russie, les Tatars Nugay et d'Oczakov, les Zaporoviens et partie de la Circassie*, Venise 1777 par Santini.
 ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, Москва 1974 –.
 ПВЛ – *Повесть временных лет*.

Библиография

- Вербич Святослав, 2007, *Гідронімія басейну Верхнього Дністра. Етимологічний словник-довідник*, Київ.
 Вернер Йордан, 1988, *Погребалната находка от Малая Перешчепина и Кубрат-хан на българите*, София.
 Георгиев Владимир, 1958, *Въпроси на българската етимология*, София.
 Георгиев Владимир, 1960, *Българска етимология и ономастика*, София.
 Клёсов Анатолий, 2009, *Гаплогруппы южных и балтийских русских славян: четверо племен?*, Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии, 2 (5), 801–815.
 Максимович Кирилл, 2006, «Росские» и «славянские» названия днепровских порогов в трактате Константина Багрянородного «Об управлении империей»: новые этимологии, [in:] *Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры. IV Чтения памяти академика О. Н. Трубачева*, Киев–Москва, 26–30.
 Орел Владимир, 1986, *К вопросу о реликтах иранской гидронимии в бассейнах Днепра, Днестра и Южного Буга*, ВЯ, № 5, 107 и сл.
 Отин Евгений, 1997, *Избранные работы*, Донецк.
 Отин Евгений, 1999, *Избранные труды по языкознанию 2*, Донецк.
 Панин Николай, 1982, *Лексико-семантический и формантный анализ русских наименований текущих вод Окско-Донской равнины и прилегающих территорий*, Москва.
 Плетнева Светлана, 1981, *Салтово-маяцкая культура*, [in:] *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва.
 Плетнева Светлана, 1981, *Балкано-дунайская культура*, [in:] *Степи Евразии в эпоху средневековья*, Москва, 75–77.
 Рожанский Игорь, Клёсов Анатолий, 2009, *Гаплогруппа R1a: гаплотипы, генеалогические линии, история, география*, Вестник Российской Академии ДНК-генеалогии, т. 2, № 5, 974–1099.
 Седов Валентин, 1995, *Славяне в раннем средневековье*, Москва.
 Сефтерски Райко, 1989, *Рец.* – *Исторически преглед*, 2, 104–107.
 Топоров Владимир, Трубачев Олег, 1962, *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва.
 Трубачев Олег, 1993, *К истокам Руси (наблюдения лингвиста)*, Москва.
 Трубачев Олег, 1968, *Названия рек Правобережной Украины*, Москва.
 Трубачев Олег, 1991, *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, Москва.
 Трубачёв Олег, 2002, *Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования*, изд. 2, Москва.
 Фасмер Макс, 1996, *Этимологический словарь русского языка*, в 4-х томах, СПб., 1996.
 Шапошников Александр, 2005, *Indoarica в Северном Причерноморье. Памяти академика О. Н. Трубачева*, ВЯ, № 5, Москва, 30–67.

- Шапошников Александр, 2012a, *Языковые реликты фракийского вида в Северном Причерноморье. Этимология 2009–2011*, Москва, 252–308.
- Шапошников Александр, 2012b, *Северно-причерноморский ареал позднего праславянского языкового состояния (I–V вв.)*, Северное Причерноморье: к истокам славянской культуры, Киев–Москва 2012, 81–85.
- Шульгач Виктор, 1998, *Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції)*, Київ.
- Babik Zbigniew, 2001, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej słowiańszczyzny*, Kraków.
- Fraenkel Ernst, 1955, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg–Göttingen.
- Klyosov Anatoly, 2009, *Haplotypes of Eastern Slavs: nine tribes?* – JHG 2009, 2, 232–251.
- Lica Zenon, Klinkosz Małgorzata, 2012, *Mikrotoponimy kaszubskie jako świadectwo różnorodności kulturowej*, [in:] Artur Gałkowski, Renata Gliwa (eds.), *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze*, Łódź, 263–269.
- Menges Karl, 1960, *Bulgarische Substratfragen*, Ural–Altaische Jahrbuch, 32, 1–2.
- Rospond Stanisław, 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.
- Rozwadowski Jan, 1948, *Studia nad nazwami wód słowiańskich*, Kraków.
- Schütz Josef, 1994, *Frankens mainwendische Namen. Geschichte und Gegenwart*, München.
- Závodný Andrej, 2012, *Niektoré názvy mokradi a mŕtvych ramien v slovenskom povodí Moravy* [in:] Martin Ološtiak (ed.) *Jednotlivé a všeobecné v onomastike. 18. slovenská onomastická konferencia. Prešov, 12.–14. Septembra 2011*, (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešoviensis 2012), Prešov, 219–226, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Olostiak3/pdf_doc

Alexander Shaposhnikov

North-pontic area of micro- & macro- place-names of the late common Slavonic language

(Summary)

Approximately in the 1st quarter of the I millennium AD the uttermost south-east area of Common Slavonic place names appear on North Azov shores and Don basin, and it contains that endemic hydronymy till today, despite the constant desertions, migrations, and settlement of different ethnic groups there. This region attracted attention of numerous home historians and philologists in XIX–XX centuries. That made possible to survey the greater part of archaic place names. Etymology, semantic evolution, correlation to real objects are reported in this article, as well as probable creators are detected for such micro- and macro- place and river names: *Balta(chokrak)*, *Berda*, *K(ofsa) Berdinskaia*, *Britay*, *Britan'*, *Bug(a)*, *Bulzyiab*, *Vitava*, *Βουλνηπράχ*, *Vir'*, *Vyr'*, *Βερούτζη*, *Dnieper*, *Dniester*, *Dunay*, *Idolga*, *Izlegoscha*, *Wielikoi*, *Maloi Ilanczik*, *Ilovay*, *Ilovl'a*, *Kaver'a*, *Kalitva*, *Kalitivina*, *Kalk[a]*, *Kal'*, *Kalchik*, *conefāxe / conofiaxi*, *copa*, *Kopyl*, *Lutik*, *Lugan'*, *Medveditza*, *Medobory*, *Metcha*, *Ναπρεζή*, *Nemyia*, *Nep'r'adva*, *(N)Εσσουπη*, *Netecha*, *Νεασήτ*, *Obitok*, *Oleshie*, *Olschowat(ka)*, *Opuk*, *Οστροβουνιπράχ*, *Paroy*, *Poroy*, *Plota / Polta*, *Protoch*, *Psiol*, *Ptan'*, *Rogan'*, *Saltov(ka)*, *Seversky*, *Svidov(ka)*, *Svidovvat(aya)*, *Svinoryi(ka)*, *Σέρετος*, *Στρούκουν*, *Supoy*, *Ta(r)ganrog*, *Tauza*, *Tiveretz*, *Tim*, *Toloty*, *Tor*, *Toretz*, *Tuzha*, *Τουρνανήρ*, *Uza*, *Utecha*, *Khortitza*, *Τζαρβαγάνν*, *Cheremosh*, *Chertoroy*, *Chir*.

Słowa kluczowe: obszar północnoczarnomorski, dialekty późnopraskłaviańskie, archaiczne, endemiczne toponimy, etymologia, semantyka.

Key words: North Black Sea region, late Common Slavonic dialects, archaic, endemic place names, etymology, semantics.

Любов Остап

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів

Штрихи до наддністрянської оронімії

1. Вступ

Село Стрі́ганці Тисменицького району Івано-Франківської області розташоване в 30-ти кілометрах на північний схід від обласного центру – м. Івано-Франківська. Населення – 972 особи. Площа – близько 14 квадратних кілометрів. Основна його частина міститься на обширній долині правого берега Дністра, на відстані 2–3 кілометрів від самої ріки. Безпосередньо на правому і лівому берегах Дністра знаходиться сусіднє село Дóвге. Частина Стрі́ганець (кутки *Підгорá*, *Грані́ця*, діалектне *Грані́ці*, частково – *Сокові́ця*, діалектне *Сокові́ці*) прилягає до гір або знаходиться на певному підвищенні: *Підгорá* – під *Стінкою*, частина *Сокові́ці* – під *Гіркою*. *Грані́ця* являє собою пагорок із поступовим підвищенням у напрямку села Рóшнів, по цьому підвищенні проходить гостинець до села Рóшнів і далі – через села Юрківку, Мілування, Вільшáницю до села Клубівці, де *Роздорі́жжя* (діалектне *Роздорі́жі*), а там – центральна дорога до Тисмениці та обласного центру.

Отже, гори є невід’ємною частиною господарської діяльності стриганчан, їм увесь час доводилося і доводиться враховувати особливості рельєфу. Наприклад, на плато гір, назви яких аналізуватимемо нижче, знаходяться найродючіші землі, і тому розрізняють, де в кого яке поле. Тепер, коли розвалився місцевий колгосп, селяни мають по кілька наділів (паїв), один із яких може бути на горі, інший – у долині. Переважна більшість мікротопонімів прямо почерпнута з місцевої діалектної апелятивної лексики.

Земельні ділянки *На До́ліні*, як і присадибні ділянки у господарів, що мешкають ближче до Дністра, під час великих повеней (як це було, наприклад, у 1968, 2008 роках) можуть бути підтоплені водою, і врожай може пропасти. Якщо мова йде про земельну ділянку, і не потрібно у розмові уточнювати її місцезростання, то в розмові окреслюють загалом: *Я сéго рóку бóльбу поса́див На Горі́* або *Я сéго рóку На До́ліні поса́яв лишé буракí*. Однак проблеми з господарюванням *На Горі́* все ж виникають, і пов’яза-

ні вони передусім із крутизною місцевих доріг (особливо крута дорога на *Стінку*), оскільки з'їжджати восени з урожаєм не так уже й безпечно. Якщо це навантажений сіном чи іншою сільськогосподарською продукцією віз, то доводиться ланцюгом прив'язувати до основи воза одне з коліс, щоб воно не крутилося, а лише ковзало по дорозі.

На сучасних картах переважно вказують висоту лише однієї із стриганецьких гір – 320 м [*Карпати. Туристична карта* 2009]. Якщо порівняти висоту вказаних навколишніх гір в околицях ближчих і дальших сіл (332 м над рівнем моря в околицях Вільшаниці, 340 в околицях Клубовець, 304 в околицях Маріямполя, 352 в околицях Братишева тощо [*Топографічна карта „Івано-Франківська область”* 2009]), то стриганецькі гори перебувають у тому ж діапазоні – від 300 до 330 м: ще у 1890 році *Słownik geograficzny Królestwa polskiego...* подавав висоту стриганецького *Serédniego Górb*a 320 м, а сусідньої з ним гори (очевидно, тієї, де тепер знаходиться грабовий ліс *Гай*) – 327 м [*Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich* 1890, XI: 427]. Орієнтовно такої ж висоти і *Стінка*, яка межує із *Serédnim Górb*ом з другого боку, нависає довгою кручею над Стриганцями і тягнеться потім далі в напрямку села *Довгого*.

2. Аналіз оронімів околиць села Стриганці

Кожна із гір, які довгою смугою оточують село і які інколи об'єднують назвою *На Горі*, має свою окрему власну назву. На їх розгляді ми і зупинимося докладніше.

Білі Берегі. Марампільська Горá. Поза межами села перед очима жителів Стриганець, якщо вони піднімуться на будь-який свій пагорб, видніється протилежний берег Дністра, який стриганчани називають *Білі Берегі*. Це високий стрімкий лівий берег Дністра, який простягнувся від села Маріямполя (у 2003–2004 роках за ініціативи сільської ради була відновлена саме ця давня назва) до села *Довгого*. Діалектна стриганецька назва цього населеного пункту – *Марампіль*. Назва *Білі Берегі* мотивована білим кольором тих порід, які виходять назовні. Слід сказати, що в околицях Маріямполя (як і Стриганець та навколишніх сіл) багато родовищ вапняків, кременю, алебастру, які у Маріямполі почали активно розробляти у 20-х роках XIX століття. Лексема *bérig* активно вживається у мовленні стриганчан і як апелятив (беріг річки), і як ще один мікротопонім: це власна назва місцевості по обидва боки того відрізка річки Коростільної (правої притоки Дністра), який знаходиться в межах села Стриганці. Пор.: *Колісь жінкі ходіли прáти шмáті в Бérіг*.

Висота гір в околицях Маріямполя (304 м над рівнем моря [*Топографічна карта „Івано-Франківська область”* 2009]) віддавна використовувалася

в оборонних цілях. У 1691 р. польський король передав зруйноване містечко Белзецьких *Божий Видок-Вовчків* краківському каштелянові, великому коронному гетьманові Станіславу Яну Яблоновському (1634–1702) і надав йому привілей на закладення тут фортеці. Замок виріс на місці сторожової вежі міста Вовчкова, неподалік від давнього поселення Чортополь – на високому пагорбі над крутими схилами лівого берега Дністра. Це високі кручі, де майже прямовисні береги ріки з двох сторін утворювали неприступний бастион [Маріямпіль – місто Марії, <http://mariampil.if.ua/index/0-10>]. Цю гору стриганчани називають *Марампільська Гора* або *Гора в Марамполи*.

Правий берег Дністра – низький, пологий. Тому від повеней села Довге і Стриганці захищають кілька валів. По одному з них (насипаний у 20-х роках ХХ століття) проходить дорога, яка з'єднує село Стриганці із селом Довге. Однак проблемою правобережної частини села Довгого є те, що навіть коли повинь не виллється через дамби і вали, у частині села (з боку Стриганець) на поверхню тоді можуть виступити підґрунтові води, які потім сходять повільно і завдають шкоди жителям.

Гай. Власна назва *Гай* стосується передусім грабового лісу, який розташований поруч *Серédного Гóрба*. Він росте на схилі і на верху гори, яка відділена від *Серédного Гóрба* глибоким кам'янистим урвищем, хоча там далі, на плато, *Серédний Горб* і ця безіменна гора з'єднуються між собою. Із-за цього, власне, і незрозуміло, чи це окрема гора, чи вона є частиною *Серédного Гóрба*. З другого боку цю гору і *Гірку* розділяє довгий, зарослий лісом провал, і тільки на південному сході, де провал закінчується, і дорога, яка йде схилом *Гірки*, виходить на верх (за *Рогáткою*, де починаються стриганецькі і рошнівські поля і ліси), *Серédний Горб*, безіменна гора і *Гірка* з'єднуються в один масив.

Оця невизначеність статусу гори (окрема гора чи частина *Серédного Гóрба*), помітна й у формулюваннях дослідників кінця ХІХ століття. *Słownik geograficzny Królestwa polskiego...* окреслює цю місцевість так: „На сході підноситься *Серédний горб* до 320 м. На південному сході лежить '*Pilipin Haj*' [очевидно, сучасний *Гай* – примітка наша] з лісовою сторожкою і ліс '*Krakmaw*' [назва не збереглася – примітка наша] з пагорбом 327 м” [*Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich* 1890, ХІ: 427]. Отже, назва *Гай* служить і для назви лісу, і для просторової орієнтації.

Гірка. Це гора, яка розташована з правого боку дороги, що тягнеться на схід у поля і ліси. Біля Стриганець ця дорога відділяє *Гірку* від *Серédного Гóрба* і *Гáю*. На високому пагорбі (своєрідному підніжжі гори) розташована старовинна дерев'яна церква (зараз завершується будівництво нової церкви), також сільський цвинтар. Вище знаходиться вершина гори, яка довгим і широким пасмом тягнеться в напрямку до села Рошнева.

Назва *Гірка*, зменшувальне від *гора* ‘підвищення’, у східнослов'янському ономастиконі досить поширена. Це і народна географічна лексика,

і мікротопоніми, і ойконіми. Наприклад, на території Кіровоградської області **гірка** – це: 1. Гора, горб, підвищення. 2. Схил невеликої гори, горба, підвищення [Громко, Лучик, Поляруш 1999: 56]. На Волині знаходимо ойконіми *Гірка Полонка, Гірки*. Як зазначає В.П. Шульгач, за матеріалами М. Фасмера, у межах Східної Славії було відомо 341 аналогічне найменування [Шульгач 2001: 32]. На території Івано-Франківщини відомі ще 5 оронімів *Гірка* [Габорах 2005: 70].

Зараз вершина *Гірки* та її схили з боку Стриганець голі, не зарослі лісом. Вони використовуються як пасовисько. Хоча ще у передвоєнні роки на ній виростав ліс, який мав промислове значення. За спогадами старожилів, приїжджали навіть голландські купці, щоб купити сосни для будівництва кораблів, однак ліс виявився ще замолодим. Ліси (переважно соснина) на стриганецькій *Гірці* вирубали під час Другої світової війни і після неї місцеві жителі і мешканці з навколишніх сіл для будівництва своїх осель.

Збіч. *Збіч* являє собою високий схил, який розташований на території самого села і тягнеться півколом із заходу на схід майже від початку гори, на якій міститься стриганецький ліс *Шквєриш* до дороги (гостинця), що з'єднує Стриганці з Рошнєвом. Схил місцями дуже крутий і порослий лісом. Унизу, під ним – присадибні ділянки стриганчан. На своєму верху він починає своєрідну терасу, яка поступово підвищується на південь у напрямку рошнівських горбів. На цій терасі також розташовані садиби і присадибні ділянки стриганчан (охоплюють частину кутка *Селó* і кутку *Граніця*). Власна назва утворилася від діалектного апелятива *збіч* 'схил'. Ця лексема у народній географічній лексиці у тому чи іншому фонетичному або словотвірному оформленні фіксується і в інших регіонах України, пор., наприклад *збóчя* 'схил гори' у Кіровоградській області [Громко, Лучик, Поляруш 1999: 83].

Марáмпільська Горá див. Білі Берегú.

Серédний Горб. Назва цієї гори відома віддавна. Вона згадується ще з кінця XIX століття [*Słownik geograficzny Królestwa polskiego i innych krajów słowiańskich* 1890, XI: 427]. Протягом другої половини XX століття верх *Серédного Гóрба*, який нависає над селом, – це переважно пасовисько, хоча далі, вглиб по плато, його намагалися розорювати під сільськогосподарські культури. Зараз по краю він заростає лісом. У кінці 60-х – протягом 70-х років XX століття під *Серédним Гóрбом* функціонувала цегельня (діалектне *цигóльні*), яку організував стриганецький колгосп. Внаслідок цього нижня частина *Серédного Гóрба* частково пошкоджена.

Назва *Серédний Горб* утворена шляхом лексикалізації та онімізації словосполучення, у якому опорним компонентом є апелятив *гóрб*, а атрибутивним означенням – прикметник *серédний* (діалектне *серédний* 'середній'), що вказує на місцезнаходження гори стосовно інших орооб'єктів [Габорах 2005: 267].

Скала́. *Скала́* – це частина гори *Сті́нка*. Вона розташована поблизу вулиці *Малá Царі́нка* і являє собою прямовисну кам'яну стіну під верхом пагорбу. Нижче, при спуску в долину вона також крута, але не така прямовисна, як вверху. *Скала́* давала стриганчанам пряму вигоду: це була каменоломня. Десь до початку 70-х років XX століття у *Скалі́* видобували камінь для спорудження будинків у селі. Господар, який планував будувати хату чи стайню, із чоловіками-родичами (або найманими за гроші робітниками-односельчанами) *йшов у Скалу́ лупа́ти ка́мінь*. Видовбані з допомогою молотів, залізних ломів та іншого знаряддя каменюки різних розмірів скидали з-під верху гори, вони скочувалися по схилі і зупинялися аж унизу. Потім при потребі їх роздрібнювали і надавали потрібної для будівництва форми. Із розвитком виробництва цегли у навколишніх населених пунктах (зрештою, у минулому кілька років і під *Середнім Го́рбом* функціонувала цегельня місцевого колгоспу) лупати камінь перестали, усі будинки у селі вже будують із цегли. Навколо *Скалі́* зараз уже все заросло лісом, тільки де-не-де видніється біле каміння. Назва утворена семантичним способом від діалектного апелятива *скала́* 'скеля; крутий прямовисний берег'. На території Івано-Франківської області існує ще кілька орооб'єктів із назвами, що містять у своєму складі лексему *скала́* [Габора́к 2005: 272–274].

Сті́нка. *Сті́нка* є горою, яка досить довгим масивом тягнеться аж до Дністра. Край цієї гори з боку Стриганець у багатьох місцях прямовисний. За переказами, Дністер у давнину протікав саме попід *Сті́нку*, а вже потім поступово його русло пересувалося долиною у протилежний бік (де зараз *Білі Береги́*). У 60-х роках XX століття стрімкий схил *Сті́нки* на території Стриганець був переважно голим, не зарослим лісом. На вершині гори починається і тягнеться далі, углиб від села, плоска поверхня з родючими ґрунтами. Колгосп розорював ці землі під сільськогосподарські культури (переважно там росла кукурудза) майже до самого краю, до урвища. Залишалася невелика смуга, де селяни й випасали свою (не колгоспну) худобу, оскільки в ті часи з пасовиськами для індивідуального випасу худоби, із-за утисків колгоспного керівництва, було дуже скрутно. Тепер ситуація змінилася: на території цих ґрунтів розташовані земельні наділи стриганчан, а стрімкий схил і значна частина території поблизу схилу заросли густим, високим лісом.

Власна назва утворена семантичним шляхом від апелятива *сті́нка* 'крутий схил гори; крутий прямовисний берег; стрімка гора, круча, обрив'. На території Івано-Франківщини наявні ще 7 оронімів із такою назвою [Габора́к 2005: 287–288].

Шквѐриш. *Шквѐриш*, як і *Гай*, це передусім назва лісу. Його особливістю є те, що він розташований на південному заході села на горі, яка є частиною довгого пасма, що тягнеться на захід попри село Побережжя до села Ганусівка. Окремої назви у стриганчан ця гора не має, можливо, тому, що на її плато знаходяться поля уже інших сіл, зокрема, Рошнева, а стриган-

чани користають лише з лісу. Ліс інтенсивніше використовувався раніше, коли потрібні були дрова на зиму або будівельний матеріал. Тепер у селі проведено стаціонарний газ, а будівельний матеріал можна вільно закупити у відповідних фірм та організацій. Отже, власна назва лісу *Шквєриш* одночасно окреслює для мешканців Стриганець і місцезнаходження гори, на якій він розташований, але не є оронімом. У цьому сенсі його функція така ж, як власної назви лісу *Гай* – називати ліс та окреслювати місцезнаходження гори у мовленні місцевих мешканців, однак сам орооб'єкт не називати.

На даному етапі дослідження встановити походження та етимологію топоніма *Шквєриш* нам не вдалося.

3. Висновки

Отже, місцеві орооб'єкти активно включені у господарську діяльність людей. Особливість географічного розташування села і сільськогосподарських угідь полягає в тому, що частина їх розташована в долині Дністра, а частина – на вершинах навколишніх гір, які на певній відстані від села утворюють єдине плато, що тягнеться на схід від села у напрямку Дністра. Тому у розмовному мовленні вживають і узагальнюючі назви (*На Горі, На Долині*), і конкретні стосовно кожної окремої гори (на *Стінці*, на *Серєдному Горбі*, на *Гірці*, над *Збочєм*). Сучасна оронімія села Стриганці і його околиць (у мовленні стриганчан) базується на народній географічній лексиці. Гори, які оточують село і біля підніжжя яких воно частково також розташоване, мають власні назви, утворені лексико-семантичним способом від апелювання, які функціонують або в українській літературній мові, або в діалектному мовленні: *Гірка, Збіч, Серєдний Горб, Стінка, Скала*. Власних назв іншомовного походження в оронімії Стриганець немає.

Бібліографія

- Габорац Мирослав, 2005, *Назви гір Івано-Франківщини*, Івано-Франківськ.
 Громко Тетяна, Лучик Василь, Поляруш Тамара, 1999, *Словник народних географічних термінів Кіровоградщини*, Київ, Кіровоград.
 Карпати. Туристична карта, 2009, Київ.
 Маріямпіль – місто Марії, <http://mariampil.if.ua/index/0-10>
 Топографічна карта „Івано-Франківська область”, 2009, Київ.
 Шульгач Віктор, 2001, *Ойконімія Волині*, Київ.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, 1890, t. XI, Warszawa.

Lyubov Ostash

Features of upper Dniester oronymy

(Summary)

The village of Stryhantsi of Tysmenytsya District, Ivano-Frankivsk Region is located 30 km northeast of regional centre – city of Ivano-Frankivsk. It is considered to be founded in 1624. The village was mentioned on the map of the French engineer-cartographer Le Vasseur de Beauplan since 1650. Its basic part is located in a wide valley of the right bank of Dniester, 2–3 km of the very river. Local oro-objects are actively included into economic activity of people. Peculiarity of geographical location of the village and agricultural areas lies in the fact that part of them is located in the valley of Dniester, and the other part is located on tops of surrounding mountains which form a single plateau within a certain distance of the village that stretches to the east of the village towards Dniester. Therefore, both generalizing names (*Na Hori*, *Na Dolyni*) and specific names as to each separate mountain (*na Stintsi*, *na Serednyomu Horbi*, *na Hirtsy*, *nad Zbochem*) are used in colloquial speech. Modern oronymy of the village of Stryhantsi and its surroundings (in the language of Stryhantsi residents) is based on folk geographical lexis. Mountains surrounding the village and at the foot of which it is partially located have proper names formed in lexico-semantic way from appellatives which function either in Ukrainian literary language or in dialect speech: *Hirka*, *Zbich*, *Seredniy Horb*, *Stinka*, *Skala*. There are no proper names of foreign origin in oronymy of the village of Stryhantsi. Modern oronymy of the village of Stryhantsi and its surroundings is based on folk geographical lexicon. Mountains surrounding the village have their proper names created in lexico-semantic way from appellatives that function either in Ukrainian literary language or in Ukrainian dialect speech: *Hirka*, *Zbich*, *Seredniy Horb*, *Skala*, *Stinka*.

Słowa kluczowe: nazwa własna, oronim, mikrotoponim, gwary naddniestrzańskie.

Key words: proper name, oronym, microtoponym, Upper Dniester dialect.

Volha Tratsiak

Uniwersytet Warszawski

**Асаблівасці дыялектных назваў населеных пунктаў
Сакольскага павета (па матэрыялах да *Слоўніка
геаграфічных назваў поўночна-ўсходняй Польшчы*)**

Прадметам працы з’яўляюцца дыялектныя варыянты назваў населеных пунктаў Сакольскага павета, якія традыцыйна выкарыстоўваюцца жыхарамі рэгіёна ў вуснай форме. З увагі на факт, што айконімы з’яўляюцца лексічнай групай назваў, якія ўваходзяць у склад мовы і падпарадкоўваюцца фанетычным і марфалагічным нормам гэтай мовы, на аснове дыялектных варыянтаў найменняў можна праследзіць спецыфічныя моўныя рысы характэрныя для даследаванай тэрыторыі. Разгляд асаблівасцей найменняў адбываецца на трох узроўнях: 1. структурным, 2. фанетычным і 3. словаўтваральным.

Абшар Сакольскага павета адносіцца да тэрыторыі, якая па сваіх моўных асаблівасцях уваходзіць у склад падляшскага дыялекта. Асновай да яго развіцця паслужыў паўночнакрэсавы дыялект, які сфарміраваўся на гэтай тэрыторыі яшчэ ў часы Вялікага Княства Літоўскага, на базе польскай і беларускай моў [Kurzowa 2007: 187–188]. Дадаткова на моўныя асаблівасці падляшскага рэгіёну мелі ўплыў, з аднаго боку, мазавецкі дыялект, а з другога – усходнеславянскія мовы: асабліва беларуская і ўкраінская. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny* прадстаўляе апрацаваныя карты, на якіх пазначаны межы дыяпазону з’яў беларускай і ўкраінскай моў на тэрыторыі Польшчы. Максімальны заходні ўплыў беларускай мовы, з уласцівымі для яе фанетычнымі асаблівасцямі акання, дзекання і цекання праявляе ад поўначы на поўдзень Падляшскага ваяводства, бярэ свой пачатак ад Аўгустоўскага канала ўздоўж ракі Бярозаўкі праз Супрасль і Нараў да Гайнаўкі, а ад Гайнаўкі напрамую да мяжы з Беларуссю. Частка тэрыторыі, якая знайшлася паміж рэкамі Нараў і Буг, адзначаецца ўплывамі ўкраінскай мовы [AGWB 1980: 122]. Гістарычна-этнічны падзел, які адбыўся на тэрыторыі паміж Аўгустоўскім каналам і ракой Буг, вызначыў ужыванне беларускага дыялекта на поўначы, а ўкраінскага на поўдні. Сакольскі павет, які знаходзіцца ў паўночна-ўсходняй частцы Беластоцкага ваяводства, апынуўся ў цэнтры абшару, які знаходзіцца пад уплывам беларускіх гаворак.

Навуковыя даследаванні на дадзенай тэрыторыі па пытаннях фанетыкі і фаналогіі дыялектнай мовы праводзіліся даследчыкам Феліксам Чыжэўскім, цыкл работ па тапаніміі Беластоцчыны падрыхтаваў Міхал Кандрацюк, пытанням мовы, нацыянальнай прыналежнасці, культуры і рэлігіі на польска-беларускім памежжы прысвечаны работы Эльжбеты Смулковай.

Матэрыял, выкарастаны ў артыкуле, быў сабраны каля 50 гадоў таму. У 1961–1970 гадах група філалагаў пад кіраўніцтвам Антаніны Абрэмбскай-Яблонскай па даручэнню Камісіі па ўсталяванні назваў населеных пунктаў і фізіяграфічных аб'ектаў, падлягаючай Радзе міністраў Польшчы, праводзіла ў рэгіёне Беластоцкага ваяводства збор тапанімічнага матэрыялу, які пазней паслужыў падрыхтоўцы і друку *Слоўніка геаграфічных назваў поўночна-ўсходняй Польшчы*. Сабраны матэрыял прадстаўляе фанетычныя запісы назваў геаграфічных аб'ектаў (мікратапонімаў), назваў паселішчаў (айконімаў), зарэгістраваных у дыялектных варыянтах. Анкета-апытальнік, на аснове якой адбываўся збор матэрыялаў, складаецца з сямі рубрык: 1. парадкавы нумар, 2. назва са спісу карты, 3. характар аб'екта, 4. лакалізацыя, 5. дыялектная назва вёскі (у форме Н. скл., Р. скл., М. скл. і ў форме прыметніка), 6. планаваная назва і 7. назвы жыхароў вёскі. Да аналізу ў прадстаўленай рабоце былі выкарыстаны *дыялектныя назвы вёсак у форме назоўнага склону*.

Фактычны матэрыял выбраны асабіста з рукапісных анкет Сакольскага павета і складае 222 адзінкі дыялектных варыянтаў назваў, якія адносяцца да гмін: Гарадок, Карыцін, Крынкі, Кузніца, Сідра, Саколка, Супрасль, Шудзялова, Чорная Беластоцкая, Янаў.

1. Структурныя асаблівасці

Па сваёй структуры дыялектныя варыянты назваў населеных пунктаў Сакольскага павета, занатаваныя ў анкетах, прадстаўляюць айконімы *простыя, складаныя і састаўныя*.

Да тыпу *простых* найменняў адносяцца айконімы, выражаныя адным словам (аднасастаўныя) у форме назоўніка, прыметніка адзіночнага або множнага ліку жаночага, мужчынскага і ніякага роду, зрэдку прыслоўя:

Айконімы ў форме назоўніка ж.р. адз.л.: *Astryńka, Baratyńščyna, Bałmataŭka, B'arv'i'cha, z'enc'ólŭŭka, Gabryl'ėŭščyna, Górsčyna, Halakŭŭščyna, Hrybŭŭščyna, Harónžyxa, Xm'elėŭščyna, Jalŭŭka, Janŭŭščyna, Kanatarŭŭka, Klímaŭka, Kn'azuŭka, Krykaŭščyna, Ku'z'nica, Kum'alá, Kum'ŭŭlka, Kurŭŭščyna, Liščanája, Lipiná, Mar'elŭŭka, Nav'i'nka, Nóv'inka, Olšyńka, Pahán'ica, Padkám'anka, Pap'alŭŭka, Paróslaŭka, Pry'staŭka, Ramanŭŭka, Rudáŭka, Ru'ika, Sakaldá, Sakŭŭlka, Salóm'anka, S'ek'iérka, S'idérka, S'i'dra, S'i'taŭka,*

Slůjka, Stuz'énčyna, Smalánka, Šac'ilóŭka, Talkŭōŭščyna, Tavalí'na, Trax'í'maŭka, Trys'c'ánka, Varan'í'ča, Vas'ihŭōka, Vŭōlka, Vŭōŭkuš, Zakála.

Айконімы ў форме назоўніка м.р. адз.л.: *Astrŭōvak, B'alystóček, Dvŭōr, Kam'an'í'ec, Kory'cin, Lápčyn, M'eln'ik, N'émčyn, Pačópak, Ravók.*

Айконімы ў форме назоўніка н.р. адз. ліку: *B'erastyĕ, Bu'dno, Čuprynóvo, Dráhle, Dvory'sko, Hálo, Xvaščévo, Janóvo, Jez'ery'sko, Krásno, Kupl'isko, Leb'éz'ino, Navakŭōlno, Racávo, Rykačévo, Skidlévo, Suróškavo, Šuz'álavo, Šumóvo, V'erxl'ěš'e, Zabrŭōž'e, Zagŭōre, Zal'ies'e, Zamčý'sko.*

Айконімы ў форме назоўніка ў мн.л.: *Arlón'í'ce, Aŭry'maŭcy, Bab'ikiĕ, Babrŭōŭniki, B'elau'sy, B'érn'ik'i, B'ilv'ínk'i, B'ilv'íny, B'inašyĕ, Bahón'ik'i, Bohušyĕ, Bórk'i, Bródy, C'iman'í'ĕ, C'úm'í'cy, Čap'alíĕ, Harkáv'í'cy, Haródn'ik'i, Hólik'i, Jurašyĕ, Juroŭlány, Jacoŭlány, Jhry'ly, Kavalíĕ, K'iz'elány, Klebánaŭcy, Km'izyĕ, Knyšév'í'ce, Kruhlány, Kry'nk'i, Kunz'í'cyĕ, Ku's'c'incy, Kuŭarceyĕ, Laz'n'í'ĕ, Lápičy, Łas'í'ncy, Łómy, Łŭōŭčyk'i, Luc'v'ínk'i, Makaŭlčny, M'eléskaŭcy, M'ilenkoŭce, M'ínkaŭcy, Nóm'ik'i, Padsu'tk'i, Panátav'í'cy, Papláŭcy, Parčŭōŭcy, Pavélk'i, P'irašk'í'ĕ, P'isaraŭcy, Rudn'ik'i, San'ik'í'ĕ, Sáčkaŭcy, S'ierboŭcy, Stawóraŭcy, Staraŭlán'a, Sukav'í'cy, Šastak'í'ĕ, Ščasnav'í'cy, Šču'k'i, Šymak'i, Šyšk'i, Taičyĕ, Vajnaŭ'í'ĕ, Vajtax'í'ĕ, Valy'ncy, Vanas'ólki, Varan'an'a, Vŭōjnaŭcy, Vón'aŭcy, Vyzhiĕ, Vŭludy, Vŭlútk'i, Zadvŭōr'n'a, Zdrói, Zv'iržžány, Žukiĕ.*

Айконімы ў форме назоўніка н.р. мн.л. са старым канчаткам -а [Блінава, Мяцельская 1969: 74]: *Kras'n'an'a, Pahóran'a, Sakal'an'a.*

Айконім ў форме прыметніка: *Az'í'ersk'ija.*

Айконім ў форме прыслоўя: *Vysóko.*

Складаныя айконімы прадстаўляюць сабою аднаслоўныя назвы, які ўтварыліся ў выніку спалучэння двух асноў лексем, выражаных намінацыйным або атрыбутыўным кампанентам: *Белы Сток – B'alystóček, Белая Гара – B'elahŭōrcy, Белае Балота – B'aloblóck'e, Доўга/Даўно Сельцы – Davas'í'elcy, Новае Сяло – Navas'í'elcy, Новы Надзел – Navaž'í'el.*

Састаўныя айконімы Сакольшчыны складаюцца з двух слоў, выражаных рознымі відамі падпарадкавальнай сувязі:

1) назоўнік + прыметнік у прэпазіцыі, дапасаваныя ў родзе, ліку і склоне: *B'í'elŭ Luh, Dóŭhi Luh, Jelén'a Hará, Južny Óstraŭ, Kazlóvy Luh, Lipŭōŭ Most, Návaje Vóstravo, Starája Hrybŭōŭščyna, Stary Šor, Starája Kam'ánka, V'élk'e Az'erán'a, Z'elóny Gaj.*

2) назоўнік + атрыбутыўны кампанент выражаны якасным прыметнікам у постпазіцыі, дапасаваныя ў родзе, ліку і склоне: *Az'arán'a Maŭ'ja, C'és'n'isk Maŭ, C'és'n'isk V'élk'i, Harčakiĕ, Dŭōlnyja, Harčakiĕ, Hŭōrnyja, Hl'ín'íšče Malóje, Maláv'í'cy Dŭōlnyja, U'snaš Gu'rný, Razadránka Návaja, Razadránka Starája, Zubry'ca Malája.*

3) назоўнік + прыналежны прыметнік са сцягнутым канчаткам ж.р. у постпазіцыі, дапасаваныя ў родзе, ліку і склоне: *Brazŭōŭka Karónna, Brazŭōŭka Z'em'ánska, Hl'ín'íšča V'élka, Kam'ánka Náva, Łasŭōsna V'élka, Zubry'ca V'elka.*

4) назоўнік + прыметнік са сцягнутым канчаткам ж.р. у прэпазіцыі, дапасавання ў родзе, ліку і склоне: *Frankóva Budá, Jas'onóva Dol'íná, Óstra Hará, Nóvo Hrybūōūščyna, Nóva Trys'c'anóje, S'év'erno Óstravo*.

5) назоўнік + сцягнутая форма прыметніка ў прэпазіцыі, адсутнічае дапасаванне ў ліку: *Dóūha S'īēlcy*.

Сярод разгледжаных найменняў значную колькасць складаюць назвы выражаныя атрыбутыўным кампанентам: *стары-новы, малы-вялікі, дольны-горны* (*Starája Kam'ánka – Kám'anika Nóva, Az'arán'a Małyja – V'élk'e Az'erán'a, Harčakīē Dūōlnyja – Harčakīē Hūōrnyja*). У дыялектных варыянтах гэтыя назвы ўтвараюць антанімічныя пары, якія выражаны рознымі па канструкцыі мадэлямі. Сюды адносяцца айконімы аднолькавыя па пабудове, калі адна і другая назва складзены па мадэлі назоўнік + прыметнік, напр.: *Harčakīē Dūōlnyja – Harčakīē Hūōrnyja*, а таксама антанімічныя пары найменняў з адваротным парадкам слоў у словазлучэнні, напр.: *Starája Kam'ánka – Kám'anika Nóva*.

У дыялектных варыянтах састаўных айконімаў, у прыметніках ж.р. і н.р. адз. л. прысутнічае сцягнутая форма канчаткаў, якія ўтварыліся з поўных. Пасля выпадзення інтэрвакальнага *j* галосныя ў пачатку апынуліся побач. У выніку рэгрэсіўнай або прагрэсіўнай асіміляцыі, а потым зліцця галосных [ibidem: 81–83] утварыліся канчатакі н.р. *-e/-o(-a)*, як у назвах *V'élk'e Az'erán'a, Nóvo Hrybūōūščyna, Nóva Trys'c'anóje* і канчатак *-a* у прыметніках ж.р., напр., *Brazūōūka Karónna, Kám'anika Nóva, Frankóva Budá, Jas'onóva Dol'ína*.

Сцягнутыя формы прыметнікаў н.р. і ж.р. характэрны беларускім гаворкам Мінскай, Гродзенскай, Брэсцкай і часткова Гомельскай абласцям [ibidem].

2. Фанетычныя асаблівасці

Вакалізм. Націскныя галосныя. У дыялектных формах найменняў Сакольскага павета назіраецца з'ява свабоднага націску, якая сфарміравалася пад уплывам беларускай мовы: *Pry'staūka, Babrūōūniki, Vajtax'īē*, можа падаць на розныя склады ў слове, быць рознамясцовым (свабодным) і рухомым: *Racávo – z Rácava – u Rácav'i*. У пазіцыі пад націскам у назвах Сакольшчыны знаходзяцца галосныя фанемы: *i(y), e, a, o, u* і два дыфтонгі *īē (yē), iō*, якія могуць выступаць як варыянты закрытага *ē* і *ō*. Такая сяміфанемная сістэма была апісана Эльжбетай Смулковай [Smułkova 2002: 92] і закваліфікавана да беларускіх гаворак, якія выступаюць на поўнач ад ракі Нараў, часам сустракаюцца на поўдні ад яе ў пераходных беларуска-ўкраінскіх гаворках і ўяўляюць сабою найбольш распаўсюджаны тып вакалізму [ibidem: 92].

Фанема *iē* (*yē*) зарэгістраваная ў назвах Сакольшчыны выступае пад націскам у сярэдзіне айконіма: *Az' iērsk' ija*, *B' iēly Luh*, *Davas' iēlcy*, *Navaz' iēl*, *S' iērbojcy*, *Navas' iēlcy*, *V' erxl' iēs' e*, *Zal' iēs' e* і ў канцы наймення: *Bab' ikiē*, *C' iman' iē*, *Čap' aliē*, *Harčakiē Dūōlnyja*, *Harčakiē Hūōrnyja*, *Kavaliē*, *Łaz' n' iē*, *P' irašk' iē*, *San' ik' iē*, *Šastak' iē*, *Vajnaχ' iē*, *Vajtax' iē*, *Vyzhiē*, *Žuk' iē*. Дыфтангічная фанема *iē* характэрна гаворкам поўдня Беларусі – Брэсцкай і Гомельскай абласцей.

Засведчаная дыфтангічная фанема *yē*, якая выступае у канчатках найменняў пад націскам: *B' inašyē*, *B' erast' yē*, *Jurašyē*, *Km' izyē*, *Kuχarsyē*, можа выступаць як варыянт фанемы закрытага *é*, якая па сваім размяшчэнні пры вымаўленні займае сярэдне-верхнюю пазіцыю. Побач галоснага *e* (пярэдняга рада, сярэдняга пад'ёму) закрытае *é* вымаўляецца вышэй, а ў пазіцыях пасля зацвярдзелых зычных *ж*, *ч*, *ш*, *ц*, *р* нагадвае *ы* [Блінава, Мяцельская 1969: 29]. Вымаўленне *é* (*yē*) характэрна гаворкам паўночнай часткі Брэсцкай, паўднёвых раёнаў Мінскай і Гродзенскай абласцей, а таксама некаторым раёнам Гомельскай вобласці [ibidem].

Фанема *iō* выступае пад націскам у закрытых складах, у каранях слоў або ў канчатку прыналежнага прыметніка на месцы этымалагічнага *o* [ibidem: 32]. Пашырэнне дыфтонга *iō* супадае з пашырэннем фанемы *iē*, прысутнасць гэтай фанетычнай з'явы ў айконімах Сакольскага павета звязана з уплывам паўднёва-заходніх беларускіх гаворак, суседніх з паўночна-ўкраінскімі дыялектамі (гаворкі Брэсцкай і Гомельскай абласцей).

Astrūōvak, *Babrūōjniki*, *B' elahūōrcy*, *Brazūōjka Karōnna*, *Brazūōjka Z'em' ānska*, *Dvūōr*, *ž' enc' ōlūōjka*, *Harčakiē Dūōlnyja*, *Halak' iūōūšcy*, *Harčakiē Hūōrnyja*, *Hrybūōūšcy*, *Jalūōjka*, *Janūōšcy*, *Kanatarūōjka*, *Kum' iūōlka*, *Lipūōj Most*, *Łūōjcyk' i*, *Marχél' iūōka*, *Navakuōlno*, *Novohrybūōūšcy*, *na*, *Pap' al' iūōjka*, *Parčūōjcy*, *Slūōjka*, *Starāja Hrybūōūšcy*, *Talkūōūšcy*, *Vas' il' iūōka*, *Vūōjnajcy*, *Vūōlka*, *Vūōjkuš*, *Zabrūōze*, *Zagūōre*, *Zadvūōr' n' a*.

Аканне. Недысімілятыўнае аканне, дзе перад усімі націскнымі галоснымі на месцы *a*, *o*, *e* ваступае кароткае *a*, адзначаецца як характэрная рыса, уласцівая паўднёва-заходняму беларускаму дыялекту і цэнтральным гаворкам, а таксама беларускай літаратурнай мове. Прысутнасць акання ў гаворках Падляшша з'яўляецца вынікам уплыву беларускай мовы: *Astry' n-ka*, *Az' arán' a Mały' ja*, *B' elau' sy/ B' alau' sy*, *B' elahūōrcy*, *Brazūōjka Karōnna*, *Harčak' iē Dūōlnyja*, *Harkáv' ičy*, *Liščanája*, *Łas' i'ncy*, *Nóva Mačáln' a*, *Óstra Hará*, *Parósláka*, *Padkám' anka*, *Starāja Hrybūōūšcy*, *Ščasnav' ičy*, *Tavali' na*, *Vajtaxiē*, *Vanas' ólk' i*, *Zubry' ca Malája*.

У выпадку галоснага *ę* тэндэнцыя да акання ўплывае на абніжэнне артыкуляцыі вуснага элемента і часта артыкулюецца як галосны збліжаны да *a*: *Ščasnav' ičy* (*Szczęsnowicze*).

Няпоўнае недысімілятыўнае аканне. У канцавым адкрытым складзе ў некаторых айконімах Сакольскага павета фіксуецца захаванне этымалагіч-

нага *o*: *Čuprynóvo, Xvaščévo, Janóvo, Krásno, Návaje Vóstravo, Navakūólno, Racávo, Rykačévo, Skidlévo, Suróškavo, Šuz’álavo, Šumóvo, Vysóko*. Зарэгістраваная з’ява характэрная беларускім гаворкам паўднёва-заходняй лініі Радунь – Ліда – р. Нёман – Капыль – Слуцк – Глуск – р. Пціч [ibidem: 36]. З’ява паслядоўнага няпоўнага недысімілятыўнага акання была зарэгістравана таксама ў паўночна-мастоўскіх гаворках Беларусі [Хромчанка 2004: 9], якія адносяцца да беларуска-польскіх памежных гаворак.

Кансанатызм. У той час, калі вакалічныя з’явы разгледжаныя вышэй, былі асабліва сямі, характэрнымі выключна для беларускай мовы і не патрабавалі дадатковых прыкладаў да іх параўнання, то ў аналізе кансанантычных асаблівасцей, засведчаных у айконімах Сакоўскага павета, польская мова выкарыстоўваецца як фон для разгляду фанетычных з’яў, характэрных гаворкам даследаванага абшару.

Фанема *h*. Частай фанетычнай з’явай аднатаванай у формах дыялектных назваў з’яўляецца прысутнасць гукі *h* на месцы польскага *g*, напрыклад: *B’iēly Luh, B’elahiōrcy, Haródn’ik’i, Hrybiūšščyna, Dóūhi Luh, Jelén’a Hará, Jhry’ly, Kazlóvy Luh, Kruhlány, Novohrybiūšščyna, Óstra Hará, Pahán’ica, Starája Hrybiūšščyna*.

Вымаўленне агульнапольскіх палатальных зычных *ś, ź, ć, dź* як палаталізаваных *s’, z’, c’, ʒ’*. Айконімы: *C’és’n’isk Mały, Kras’n’án’a, Ku’s’c’incy, Ku’z’nica*, фіксуюць фанетычную асаблівасць, якая адбылася пад уплывам беларускай мовы і адлюстравана толькі ў дыялектных варыянтах назваў [Kondratiuk 1974: 275].

Пераход *f* у *χ*. З’ява характэрная ўсім беларускім гаворкам: *Trax’imaŭka*.

Асіміляцыя. Няпоўная рэгрэсіўная асіміляцыя гукі ў засведчаная ў назвах: *Suróškavo, Vylu’tk’i*, звонкія зычныя ў пазіцыі перад глухімі аглушаюцца. Такага роду асіміляцыя ў беларускіх гаворках назіраецца амаль на ўсёй тэрыторыі Беларусі за выключэннем гаворак Магілёўскай, Гомельскай, Брэскай і паўднёвай ускраіны Мінскай абласцей [Блінава, Мяцельская 1969: 53].

Адсутнасць прыстаўнога зычнага *в*. Да фанетычнай асаблівасці беларускай мовы адносіцца наяўнасць прыстаўнога зычнага *в* у словах, якія пачынаюцца ад каранёвых галосных *о, у*. Сярод дыялектных найменняў з гэтай з’явай зарэгістраваная адна назва: *Návaje Vóstravo*, у частцы айконімаў прыстаўны зычны не паявіўся: *(o)Astrýnka* (найменне выступае ў варыянтах), *Južny Óstrau, Ólš’yunka, Óstra Hará, S’év’erno (U)Óstravo, U’snaš Gu’rny*.

Дзеканне. Пераход мяккага зычнага *д’* у *з’*, перад галоснымі пярэдняга рада, а таксама перад мяккім *в’* адносіцца да з’явы дзекання: *Leb’ez’inó, Navaž’těl, Stuz’éncyna*. Асаблівасць гэтая характэрная для ўсіх дыялектаў беларускай мовы, з выключэннем пераходных беларуска-ўкраінскіх гаворак.

Падоўжаныя зычныя. Назвы з падоўжанымі зычнымі ўтварыліся пры дапамозе спалучэння: мяккі зычны + *bj* [ibidem: 55]. З’ява лічыцца найбольш

характэрнай фанетычнай рысай беларускай літаратурнай і дыялектнай мовы. У назвах Сакольскага павета зарэгістравана дзве такія назвы: *V'erχl'ītēs'e*, *Za-brūōz'e*.

Прысутнасць ў (нескладовага) адзначаецца як асабліваасць, якая характэрная толькі беларускай мове і ўтварылася на месцы былых спалучэнняў *въ, вь* [СБМ 2011: 39] у канцы слова або перад наступным зычным: *Ахры́майцу*, *Babrūōyniki*, *Báχmataўka*, *Brazūōўka Karónna*, *Brazūōўka Z'em'ánska*, *Halak'ūōūščyna*, *Hrybūōūščyna*, *Xm'elēūščyna*, *Gabrylēūščyna*, *Jalūōўka*, *Juroūlány*, *Ju'ōny Ōstraў*, *z'enc'olūōўka*, *Kanatarūōўka*, *Klebánaўcy*, *Krykaūščyna*, *Kur'ouščyna*, *Lipūōў Most*, *Lūōūčyk'i*, *Makaūlány*, *Marχelūōўka*, *M'elēškaўcy*, *M'ilenkoўce*, *M'ínkaўcy*, *Novohrybūōūščyna*, *Par'alūōўka*, *Paplaўcy*, *Paróslaўka*, *Parčūōўcy*, *P'ísaraўcy*, *Pry'staўka*, *Ramanóўka*, *Rudáўka*, *Sačkaўcy*, *S'īterboўcy*, *S'ītaўka*, *Starája Hrybūōūščyna*, *Staraūlán'a*, *Stawóraўcy*, *Šac'iloўka*, *Talkūōūščyna*, *Traχi'taўka*, *Vón'aўcy*, *Vūōjnaўcy*.

Таксама гук *ў* узнік на месцы былых спалучэнняў рэдукаваных з *л, ъл, ъл* у пазіцыі паміж зычнымі: *Dóūhi Luh*, *Taūčyē*, *Vūōūkūš*.

Прысутнасць поўнагалосся. Прысутнасць дадзенай з'явы звязана з развіццём ва ўсходнеславянскіх мовах праславянскіх груп **tārt*, **tālt*, **tērt*, **tēlt* [Kondratiuk 1974: 270–271]: *Dóūhi Luh*, *Paróslaўka*, *Salóm'anika* (параўнайце з афіцыйнымі назвамі: *Długi Ług*, *Przesławka*, *Słomianka*).

Метагэза. Перастаноўка гукаў альбо складоў у слове, зарэгістраваная адна назва: *Vanas'ólki* < *Navas'ólk'i*.

3. Словаўтваральныя асабліваасці

Словаўтваральная сістэма дыялектных форм айконімаў Сакольскага павета характарызуецца найменнямі, утворанымі, галоўным чынам, суфіксальным спосабам, рэдка прэфіксальна-суфіксальным. Сярод гэтых айконімаў можна вылучыць розныя тапанімічныя тыпы [Белорусская ономастика 2012: 257], якія маюць супольныя граматычныя асабліваасці, або спалучае іх характар утварэння. Да **першага тыпу** адносяцца назвы, утвораныя пры дапамозе фармантаў: *-ічу* (*-ičye*); *-іče*, *-ščyna* (*-ovščyna*), *-айцу*//*-ойце*, *-айка* (*-ойка*), *-ану*, *-ово* (*-avo*)//*-evo*, *-уха*//*-іха* і адносяцца да айконімаў адантрапанімічнага і апелятыўнага паходжання. Групу **другога тыпу** склалі айконімы, утвораныя пры дапамозе старарускага суфікса (*-je*), найменні ўтвораныя ад прыназоўнікавых словазлучэнняў з суфіксам *-je* і назвы, утвораныя прэфіксальным спосабам. **Трэці тып** спалучае назвы дэмінітуўнага характару, якім характэрны суфіксы: *-ес*, *-ка*, *-ак*, *-ок*. Кожны з пералічаных фармантаў разглядаецца асобна.

Першы тапанімічны тып. Суфіксы *-ičy* (*-ičye*), *-iče* суадносяцца з айконімамі адантрапанімічнага тыпу. Дыялектныя варыянты фармантаў *-ičy* (*-ičye*), *-iče* адносяцца да агульнаславянскага суфікса *-*itj-* [Бірыла, Лемцюгова 1973: 4], распаўсюджанасць якога з неаднолькавай інтэнсіўнасцю адзначаецца ва ўсіх славянскіх мовах [ibidem]: *Arlón'iče*, *C'um'ičy*, *Harkáv'ičy*, *Knyšév'iče*, *Kunz'ičyē*, *Łápičy*, *Maláv'ičy* *Dūólnyja*, *Pan'atáv'i'čy*, *Sukav'ičy*, *Ščasnav'ičy*. Варыянт суфікса *-iče* ў айконімах Сакольскага павета мог сфарміравацца яшчэ ў старажытныя часы пад уплывам польскай мовы [Kondratiuk 1974: 272].

Суфіксы *-ščyna*, *-ovščyna* утвараюць групу найменняў, якія адносяцца да назваў спадчынных уладанняў [Бірыла, Лемцюгова 1973: 43]: *Baraty'nščyna*, *Halak'uidščyna*, *Hrybuidščyna*, *Xm'elėiščyna*, *Gabryl'ėščyna*, *Górščyna*, *Januidščyna*, *Krykáščyna*, *Kuruidščyna*, *Nóvo Hrybuidščyna*, *Starája Hrybuidščyna*, *Stuz'énčyna*, *Talkuidščyna*. Айконімы такога тыпу распаўсюджаны на тэрыторыі Украіны, Расіі, Беларусі і Польшчы. Пад уплывам польскай мовы сфарміраваўся варыянт суфікса *-ščyzna* [ibidem], які пашыраны на тэрыторыі Польшчы і на тэрыторыі Гродзенскай, Мінскай і Віцебскай абласцей – выступае ў афіцыйных назвах населеных пунктаў. У дыялектных найменнях Сакольшчыны зарэгістраваныя адзіночныя выпадкі з фармантам *-ščyzna*.

Суфіксы *-aičy/-oičy*, *-cy* (*-ce*) утварыліся на месцы праславянскага *-*ov-* *-bci*, *-*bci* [ibidem] і суадносяцца з назвамі антрапанімічнага паходжання: *Axry'maičy*, *Klebánaičy*, *Ku's'c'incy*, *M'elėškaičy*, *M'ilenкойce*, *M'ínkaičy*, *Sáčkaičy*, *Vuidžnaičy*, *Vonáičy*, а таксама сфарміраваных на базе апелятываў: *B'elahiūorcy*, *Davas'ielcy*, *Las'íncy*, *Navas'ielcy*, *Papłaičy*, *P'isaraičy*, *S'tērboičy*, *Stawóraičy*, *Valýncy*. Беларускім марфемам гэтай групы: *-aičy/-oičy* адпавядаюць польскія суфіксы *-owce*, *-ce*. Варыянты з фармантам *-ce*, на тэрыторыі Сакольскага павета, маглі сфарміравацца пад уплывам польскай мовы.

Суфікс *-oika* адносяцца да тапонімаў адантрапанімічнага і адапелятыўнага ўтварэння [ibidem: 40], вядомы на тэрыторыі Расіі як суфікс *-ovka*, на тэрыторыі Польшчы *-ówka*. Сярод дыялектных айконімаў Сакольшчыны фіксуюцца назвы антрапанімічнага паходжання: *z'enc'oluidōika*¹, *Kli'maika*, *Marx'eluidōika*, *Ramanōika*, *Traχ'ímaka*, *Vas'iluidōika* і варыянты з суфіксам *-aika* (*-oika*) у назвах апелятыўнага паходжання: *Brazuidōika Karónna*, *Brazuidōika Z'em'ánska*, *Báχmataika*, *Jaluidōika*, *Kanataruidōika*, *Pap'aluidōika*, *Paróslaika*, *Pry'staika*, *Rudáika*, *S'ítaka*, *Šac'ilōika*.

Суфіксы *-an'a/-any* адносяцца да адтапанімічнай мадэлі ўтварэння: *Az'arán'a Małyja*, *Juroilány*, *Jacouilány*, *K'iz'elány*, *Kras'n'an'a*, *Kruhlány*, *Makaülány*, *Pahóran'a*, *Sakal'an'a*, *Starauilán'a*, *Varan'an'a*, *V'élk'e Az'erán'a*, *Zv'iržžány//Zv'iržžán'a*. Найменні з такімі фармантамі сканцэнтраваныя на беларуска-літоўскім і беларуска-польскім памежжы. На фарміраванне такога

¹ Назва магла ўзнікнуць на базе апелятыўнага асабовага імя.

тыпу айканімічных мадэляў маглі мець уплыў як беларускія антрапанімічныя формы на *-an*, так і літоўскія з асновай на *-onis*, *-énas* [Лемцюгова 1970: 142–143].

Суфіксы *-ovo*, *(-avo)/-evo* характэрныя назвам: *Čuprynóvo*, *Xvaščévo*, *Janóvo*, *Jas'onóva Dol'ína*, *Nóvaje Vóstravo*, *Racávo*, *Rykačevo*, *S'év'erno* (*U*) *Óstravo*, *Skidlévo*, *Suróškavo*, *Šumóvo*, *Šuz'álavo*, адносяцца да айконімаў прыналежага ўтварэння, выражаных значэннем пасесіўнасці².

Суфікс *-ixa/-уха*, перш за ўсё, быў характэрны назвам рэк, урочышчаў, мог выступаць у апелятывах, акрэсліваючы розныя ўласцівасці вады, глебы, фаўны [Бірыла, Лемцюгова 1973: 54] і г.д. На даследаванай тэрыторыі фіксуецца адзін такі айконім – *B'arv'ixa*, які суадносіцца з назвай ракі, што знаходзіцца недалёка паселішча. Апрача гэтага суфікс *-ixa/-уха* можа выступаць у найменнях антрапанімічнага паходжання, якія ўтварыліся ад назвы жонкі па мужу. У матэрыялах Сакольскага павета засведчана адна такая назва – *Xaro'nžyxa*.

Другі тапанімічны тып. Старарускі суфікс *-je* зарэгістраваны ў дыялектных назвах Сакольшчыны, утвораных суфіксальным спосабам: *B'era-st'ye*. Найменне апелятыўнага паходжання. На тэрыторыі Сакольскага павета зарэгістравана адна такая назва.

Суфіксальны спосаб утварэння ад прыназоўнікавых словазлучэнняў з суфіксам *-je* праяўляецца ў назвах, утвораных па мадэлі: прыназоўнік + назоўнік + суфікс (*-je*): *za + brod(em) + je*, дзе канчатак *-em* выпадае, а *d* перад *e* пераходзіць у *z'* – *Zabrūōz'e*. Па аналогіі ўтварыліся: *za + gar(oj) + je – Zagūōre*, *za + les(am) + je – Zal'īēs'e* з агульным значэннем месца. У анкетах засведчана толькі тры такія айконімы і адна назва ўтвораная спосабам складання дзвюх асноў + *je*: *V'erxl'īēs'e*.

Прэфіксальны спосаб утварэння – адзіночны выпадак – айконім *Zaka'la*.

Трэці тапанімічны тып. Найменні, утвораныя пры дапамозе суфіксаў з дэмініutyўным значэннем:

Суфіксы *-ak (-ok)*; *-ka*: *Astrūōvak*, *Astry'nka*, *Nav'inka*, *Olšy'nka*, *Ravók*, *Ru'tka*, *Salóm'anika*, *S'ek'iérka*, *Smalánka*, *Trys'c'ánka*, *Vūōlka*. Суфікс *-ka* ў айконімах апелятыўнага паходжання можа выражаць дэмініutyўную форму [Лемцюгова 1970: 82], або выконваць функцыю словаўтваральнага сродка, як у найменні *Nav'inka*.

Дэмініutyўны суфікс *-ec* у айконімах *Ahu'lec*, *Kam'an'éc* можа выступаць у памяншальна-ласкальнай функцыі, або выконваць субстантывуючую функцыю [ibidem: 95]. У польскай айканіміі гэты тып суфікса з'яўляецца непрадуктыўным. Сярод дыялектных назваў засведчана толькі 2 назвы.

² Такого тыпу марфемы шырока вядомыя ў тапаніміі Польшчы. У дыялектах могуць выступаць як варыянт акаючых гаворак, у вымаўленні супадаць з вымаўленнем *-ova*. Варыянт суфікса *-avo* мог утварыцца на грунце няпоўнага недысімілятыўнага акання.

Разгляд дыялектных варыянтаў айконімаў Сакольскага павета, які асноўваюцца на рукапісных дакументах, паказаў, што варыянты назваў населеных пунктаў, якія ўжываюцца жыхарамі даследаванай тэрыторыі, у вуснай форме захоўваюць усе фанетычныя і марфалагічныя прызнакі, характэрныя дыялектнай мове Сакольшчыны. З’явы, засведчаныя ў найменнях, адлюстроўваюць шматгадовыя моўныя кантакты і дазваляюць уявіць моўныя працэсы, якія адбываліся на тэрыторыі гэтага рэгіёна. Асаблівы ўплыў на дыялектныя формы найменняў Сакольскага павета аказалі беларуская мова і беларускія дыялекты, якія, галоўным чынам, праявіліся на фанетычным узроўні: свабодны націск, аканне, дыфтангічная рэалізацыя галосных і інш. Фанетычныя рысы, характэрныя гаворкам Гродзенскай і Брэсцкай абласцей, адзначыліся ў большай ступені, паколькі даследаваная тэрыторыя непасрэдна мяжуе з імі.

Бібліяграфія

- Белорусская ономастика. Топонимика*, 2012, ред. Анна Михайловна Мезенко, Минск.
- Бірыла Мікалай Васілевіч, Лемцюгова Валянціна Пятроўна, 1973, *Анамастычныя словаўтваральныя элементы ва ўсходне- і заходнеславянскіх мовах. (Адантрапанімічныя айконімы)*, Мінск.
- Блінава Эвеліна Данілаўна, Мяцельская Еўдакія Сцяпанаўна, 1969, *Беларуская дыялекталогія*, Мінск.
- Лемцюгова Валянціна Пятроўна, 1970, *Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці*, Мінск.
- Сучасная беларуская мова*, 2011, рэд. Ларысы Мікалаеўны Грыгор’евай, Мінск.
- Хромчанка Альбіна Рышардаўна, 2004, *Паўночна-мастоўскія гаворкі: арэальная, генетычная і тыпалагічная характарыстыка*, Мінск.
- Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, 1980, t. 1, pod red. Stanisława Glinki, Antoniny Obrebskiej-Jabłońskiej i Janusza Siatkowskiego, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Kondratiuk Michał, 1974, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczyzny*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- Kurzowa Zofia, 2007, *Ze studiów nad polszczyzną kresową. Wybór prac*, Kraków.
- Smułkowa Elżbieta, 2002, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa.

Volha Tratsiak

Features of dialect place names of Sokolka (materials for the Dictionary geographical names of North-Eastern Poland)

(Summary)

In the article there are 222 place names of Sokolka district registered in dialectal variants. The material used for the study constituted survey manuscripts made for *The Dictionary Of North-Eastern Poland Place Names*, which were collected by a team of philologists, led by Professor Antonina Obrebska-Jablonska, arranged by the Commission of Determining the Place and Object Names at the Office of the Council of Ministers of the Republic of Poland in 1961–1970. Dialectal forms of toponyms analysis was carried out on three levels: structural, phonetic and formative. The study shows that the dialectal variants of place names of the Sokolka district, registered in source materials, were used by the inhabitants of the test area, in spoken variants maintaining phonetic and morphological characteristics typical for the dialect of the test area. Particular impact on dialect variants of names had Belarusian language and its dialects. These influences were primarily observed at the level of phonetics: variable accent, vowel reduction, a diphthong like pronunciation of certain vowels et al. However, at the formative level, the big influence on the construction of toponyms models had also other East Slavic languages.

Słowa kluczowe: ojkonimy, gwarowe nazwy miejscowości, gwara sokóleńska, polsko-białoruskie pogranicze.

Key words: toponyms, dialectal place names, Sokolka dialect, the Polish-Belarusian borderland.

Ірина Ільченко

Запорізький національний університет, Запоріжжя

Ойконіми Надвеликолужжя

1. Вступ

Питання топоніміки, а саме ойконіміки України привертали до себе увагу багатьох науковців, насамперед мовознавців, оскільки на власну назву географічного об'єкта поширюються ті самі мовно-структурні тенденції, що й на апелятиви, а тому на її основі твориться значна кількість похідних, з-поміж яких не тільки топоніми. Дані ойконіміки знаходять належне обґрунтування лише за умови комплексного застосування значного й різноманітного за характером матеріалу – лінгвістичного, історичного та географічного.

Регіональне дослідження ойконімної системи української ономастики є одним із актуальних завдань сучасного мовознавства. Лексичною основою ойконімії є загальні назви та власні назви (антропоніми, гідроніми тощо). Відповідно ойконіми будь-якого регіону України становлять одне із важливих джерел вивчення історії нашого народу, його мови та культури. Ойконіми не можуть бути раз і назавжди даними, застиглими номінативними знаками географічних об'єктів, тому що зміни історичних умов, війни, міграції населення обов'язково позначаються на топонімії: забуваються і зникають старі назви, деякі з них частково або й повністю змінюються.

Ойконімія Надвеликолужжя, як і всієї України, сформувалася в процесі складного історичного розвитку. Численні племена і народи за довгі століття свого перебування на цій території залишили свої назви, пов'язані не тільки з природнокліматичними умовами і господарським побутом, але й з окремими історичними подіями.

Ойконіми становлять важливе інформативне джерело історико-етнографічного вивчення регіону. Одні з них відображають форми колишнього територіального устрою, інші – етнонаціональний чи соціальний склад населення, інші вказують на їх тісний зв'язок із фізико-географічними особливостями певної місцини. Одним із джерел, у якому зафіксовані ойконіми Надвеликолужжя, є історико-топонімічний словник В.А. Чабаненка *Великий Луг Запорозький*.

2. Основна частина

Історія Великого Лугу сама по собі складна й суперечлива. Мабуть, важко знайти ще такий регіон, який зазнав би стільки міграцій, які спричинилися до корінних змін у політичному, соціально-економічному і культурному житті краю. Проте вони, як і історична строкатість етнічних комплексів Надвеликолужжя, не пішли в небуття, а знайшли відображення в мовних фактах, що часто накладалися на попередні, поступово пристосовуючи їх до нових мовних стосунків.

Надвеликолужжя здавна привертала увагу дослідників складними етногенетичними і міграційними процесами, що відбувались у Північному Надчорномор'ї, адже вона приваблювала численні племена в першу чергу своїми природно-географічними умовами: межуванням лісостепової й степової зон, м'яким кліматом, водною артерією – Дніпром із великою кількістю приток і виходом до Чорного та Азовського морів. Подібні фізико-географічні умови сприяли співіснуванню на цьому місці землеробських поселень і поселень народів-кочовиків. Кімерійці, скіфи, сармати, готи, різні тюркомовні народи і, нарешті, слов'яни – ось неповний перелік надчорноморських етносів, назви яких дійшли до наших часів з різних історико-географічних джерел. Кожен з цих народів (незалежно від часового відрізка перебування на даній території) мав свою культуру, релігію і, звичайно, мову, за допомогою якої здійснювалась не тільки комунікативна, а й номінативна функція в процесі називання.

Балабине – селище міського типу Запорізького району на початку лівого північно-східного берега Великого Лугу. Здавна тут були козацькі зимівники. З 30-х років XVIII ст. це вже невелика слобода. 1777 року вона дісталася як „рангова дача” російському генералу **Іванові Балабану** [Чабаненко 1999: 16]. Ойконім **Балабине** утворено шляхом деривації, від антропоніма *Балабан* плюс формант *-ин*.

Кушугум – селище міського типу на північно-східному березі Великого Лугу. Засноване 1770 року на місці зимівників запорожцями й називалося Кушугумівкою [ibidem: 128]. Є різні думки щодо походження назви Кушугум. Так, О. Стрижак вважає, що слід виводити назву від тюркського «кушум» («кошум») і тлумачити як «з'єднувач, протока» [Стрижак 1967: 37]. Назва ойконіма **Кушугум** утворено лексико-семантичним способом.

Мала Катеринівка – селище міського типу Запорізького району на східному березі Великого Лугу. Засноване 1777 року на місці зимівників запорожцями під назвою Краснокутівка. Жителі селища завжди пам'ятають про славу минувшину краю, про козацьке Запорожжя. Протягом останніх трьох-чотирьох десятиліть селище дуже розрослося, особливо інтенсивно воно дозаселялося після затоплення Великого Лугу [Чабаненко 1999: 146].

Назва походить від імені *Катерина* плюс формант *-івк*, крім того перша частина *Мала* вказує на те, що селище було малим.

Приморське (Царицин Кут) – село Василівського району на східному березі Великого Лугу. Засновано село 1750 року запорозькими козаками, пізніше переселенцями – селянами-втікачами з Полтавської та Катеринославської губерній [ibidem: 196]. Назву пов'язують ім'ям царици Катерини. А сучасна назва **Приморське** вказує на близькість до Каховського водосховища. Ойконім утворено морфологічним способом, а саме префіксально-суфіксальним (префікс *при-* та суфікс *-ськ*).

Верхня Криниця – село на крайньому східному березі Великого Лугу (Каховського водоймища) біля **гирла б. Криничної**, на правому її схилі. Засноване в кінці XVIII-го століття кріпаками Катерининського вельможи Попова, переселеними з Чернігівщини та Полтавщини [ibidem: 47]. Назва походить від місця розташування. Ойконім **Верхня Криниця** утворено шляхом онімізації.

Камінське (Кам'янське), (Янчокрак) – село Василівського району на східному березі Великого Лугу. Територія сучасного Кам'янського заселена з давніх часів, про що свідчать розкопки двох скіфських курганів (IV ст. до н.е.). В XIII ст. степові простори Півдня України були ареною кривавих битв слов'ян із татарами, а в XV–XVIII ст. – запорозьких козаків із турецько-татарськими загарбниками. Тюркські корені простежуються й у назві **Янчекрак** – „ян” («бік») і «чокрак» («джерело»). Після 1739 року на цьому місці з'являються козацькі зимівники, а з часом хутори солдат-втікачів і кріпаків. Вони й поклали початок селища **Янчекрак**. Сучасна назва ойконіма **Камінське** утворено за допомогою форманта *-ськ*.

Василівка – місто, районний центр Запорізької області на південно-східному березі Каховського водосховища, де колись був Великий Луг. Виникло як маєток Катерининського вельможи Василя Попова. Селище Василівка засноване на початку 40-х років XVIII ст. запорозькими козаками та солдатами-втікачами [ІМСЗ 1981: 203]. Ойконім утворено від власного імені *Василь* плюс формант *-івк*.

Скельки – село Василівського району Запорізької області на лівому (південному) березі Великого Лугу. Засноване після скасування Запорозької Січі кріпаками з Чернігівщини та Полтавщини [Чабаненко 1999: 220]. Назване так через те, що на місці його розташування є виходи **скельних порід** (**скельки**, як на цій території кажуть) [ibidem: 221]. Ойконім **Скельки** утворено шляхом онімізації.

Златопіль – село Василівського району Запорізької області на південному (лівому) березі Великого Лугу. Засноване в кінці XVIII ст. переселенцями з різних регіонів України та колишніми запорожцями, тоді ж і закріпачене поручиком російської армії Бродським за сприянням Потьомкіна. На околицях археологами виявлено сарматське поховання I–II ст. н.е. Офіційна

назва являє собою складне утворення від слів «золоте» й «поле» [ibidem: 86]. Ойконім утворено морфолого-синтаксичних способом.

Балки – село Василівського району Запорізької області на південному березі Великого Лугу. Засноване 1795 році державними селянами – вихідцями з Миргородського повіту Полтавської губернії. Осідали тут і запорожці. Завдяки зручному географічному положенню та вільним землям **Балки** швидко росли. Назване селище за характером рельєфу місцевості, на якій розташоване (порізане численними **балками**, що входять у Великий Луг) [ibidem: 18]. Ойконім **Балки** утворено шляхом онімізації.

Єлизаветівка – село Василівського району Запорізької області на південному березі Великого Лугу. За переказами місцевих старожил, заснували слободу 1861 році вільними переселенцями з Єлизаветградського повіту Херсонської губернії. Звідси і походить назва [ibidem: 78]. Ойконім утворено від жіночого імені *Єлизавета* та формант *-івк*.

Благовіщенка – село Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області на лівому березі Великого Лугу. Засноване в кінці XVIII ст. кріпаками із с.Озеряни (тепер Чернігівська область) та запорозькими козаками [ibidem: 28]. З 1813 року називалося Іваненкове за прізвищем поміщика, потім одержало назву за храмовим святом Благовіщення [ІМСЗ 1981: 27]. Ойконім **Благовіщенка** утворено від апелятива *Благовіщення* та форманта *-івк*.

Іванівка – село Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області, розташоване на лівому (південному) березі Великого Лугу. Засноване у XVIII ст. До цього тут були козацькі зимівники. Із самого початку це був маєток колишнього запорозького військового старшини **Івана** (звідси назва) Максимовича Синельникова (Синільника) [Чабаненко 1999: 88]. Ойконім **Іванівка** утворено від власного чоловічого імені *Іван* та форманта *-івк*.

Водяне – село Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області на південному березі Великого Лугу. Офіційно веде свій початок від 1783-го року, коли сюди прибула велика група переселенців із с. Водяної Балки Єлисаветградського повіту Катеринославської губернії (звідси й назва нового населеного пункту). До цього існувало кілька хуторів, по яких жили колишні запорожці й утікачі-кріпаки з північноукраїнських губерній [ibidem: 52]. За іншими джерелами, село Водяне було засноване у 1780 році на місці колишнього скіфського городища, запорожці переправлялись на лівий берег Дніпра. Вигідне географічне положення приваблювало сюди втікачів-селян, відставних солдат та вільних переселенців [ІМСЗ 1981: 336–337]. Ойконім **Водяне** утворено шляхом онімізації.

Кам'янка-Дніпровська – місто, районний центр запорізької області. Розташоване на південно-східному (лівому) березі Великого Лугу. Засноване 1784 року на місці невеликої запорозької слободи Кам'яного Затону та колишнього військового укріплення (фортеці) Кам'яний Затон. Саме тоді сюди були переселені Г. Потьомкіним росіяни-старообрядці з с. Знам'янки, що на

Єлисаветградщині (Кіровоградщині) [Чабаненко 1999: 94]. У час Старої та Нової Січі поблизу городища були запорозькі зимівники. Ойконім *Кам'янка-Дніпровська* утворено морфолого-синтаксичним способом.

Велика Знам'янка – село Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області. Засноване державними селянами зі Стародубського повіту Чернігівської губернії в 1780 р. Дещо пізніше (1785–1786 рр.) тут поселилося кілька сімей запорожців, що повернулися із-за Дунаю, та чимало вихідців із сіл Старої Знам'янки Дмитрівського пов. Херсонської губернії і Знам'янки Єлисаветградського пов. Катеринославського намісництва. Від тих місць, звідки прибула більшість поселенців, нове село й дістало назву [ibidem: 37]. Територія, де зараз знаходиться Велика Знам'янка та його околиці, були заселені ще з давніх часів. У північно-західній частині села збереглися залишки Знам'янського городища, яке у V–III ст.ст. до н.е. було центральним укріпленням Кам'янського городища. На цьому місці знаходився адміністративний центр Скіфії. Населення було мішане: сармати, слов'яни. Велика Знам'янка заснована 1780 року, коли сюди переселилась група державних селян із Чернігівщини, а також втікачі-кріпаки та солдати-дезертири [ІМСЗ 1981: 356–357]. Ойконім *Велика Знам'янка* утворено шляхом онімізації.

Дніпровське (Дніпровка) – село Кам'янсько-Дніпровського району Запорізької області. У 1787 році на лівому березі Дніпра було засновано слободу – Дніпровка. Від цього й походить назва селища. В цій місцевості осідали запорозькі козаки, а також утікачі-кріпаки з Московської губернії. Пізніше сюди переселяли державних селян із Старого Оскола Курської губернії [ibidem: 364]. Ойконім *Дніпровка* утворено шляхом онімізації.

Біленьке – село Запорізького району Запорізької області на північному березі Великого Лугу нижче г. Білої (Лисої) біля гірла б. Біленької. Початок веде від запорозьких зимівників [Чабаненко 1999: 24]. Село засноване у другій половині XVIII ст. поблизу річки Біленької звідси й назва. Крім запорозьких козаків, тут селились кріпаки-втікачі з Чернігівщини [ІМСЗ 1981: 314–315]. Ойконім *Біленьке* утворено шляхом онімізації.

Червонодніпровське – село Запорізького району Запорізької області на правому (північному) березі Великого Лугу. Виникло в 20-х роках XX ст. біля гірла б. Червоної [Чабаненко 1999: 247].

Канівка (Канівське) – село Запорізького району Запорізької області. Засноване на початку XX-го ст. За часів козаччини на цьому місці був зимівник запорожця *Канівського*, звідси й назва. У районі нинішнього Канівського протягом 1887–1888 років Я.Новицьким знайдено чимало предметів матеріальної культури минулих епох. Це свідчить про те, що територія села та його околиць була здавна місцем перебування людей [ibidem: 98]. Ойконім *Канівка (Канівське)* утворено шляхом трансонімізації.

Розумівка – село Запорізького району Запорізької області на правому березі Великого Лугу. Виникло у 1778 році на місці козацьких зимівників.

Перші поселенці – запорожці. Після скасування Січі подароване царицею останньому гетьманові України графу Кирилові Розумовському і закріпачене. З часом сюди переселяють кріпаків із Полтавщини та Чернігівщини [ibidem: 210]. Ойконім **Розумівка** утворено шляхом трансонімізації (із врахуванням чергування [о] з [і] в українській мові).

Нижня Хортиця – село Запорізького району Запорізької області на правому березі Дніпра, в гирлі однойменної балки (а колись і річки), крім того в назві відображається місце розташування села, тобто те, що знаходиться нижче о. Хортиця. Засноване на місці козацьких зимівників у кінці XVIII ст. Архівні документи, датовані 1780 роком, подають його як слободу Любимівку, що була власністю князя Потьомкіна. В 1803 р. кріпаки-любимівці переселені поміщиком в інші маєтки, а на їх ужитки прибули німці-колоністи. Відтоді й аж до 40-х років XX-го ст. існувала німецька колонія Нижня Хортиця [ibidem: 162]. Ойконім **Нижня Хортиця** утворено шляхом онімізації.

Ушкалка – село Верхньорогачинського району Херсонської області на лівому (крайньому східному) березі Великого Лугу. Засноване 1792 року. Назване за річкою Ушкалкою, що протікала поряд [ibidem: 238]. Ойконім **Ушкалка** утворено шляхом трансонімізації.

Бабине – село Верхньорогачинського району Херсонської області на лівому березі Великого Лугу (Базавлугу). З утворенням Каховського водоймища дві нижні вулиці затоплені. Засноване в кінці XVIII ст. На території села та поблизу нього археологами виявлені залишки кількох поселень доби ранньої й пізньої бронзи, а також могильники скіфів і сарматів [ibidem: 3, 299]. Тут стояла кам'яна баба, це й зумовило назву [ibidem: 11]. Ойконім **Бабине** утворено від апелятива *баба* за допомогою форманта *-ин*.

Осокорівка – село Нововоронцовського району Херсонської області. Розташоване на західному березі Великого Лугу в гирлі б. Осокорівки (від цього й назва). Засноване на місці запорозьких зимівників 1778 року кріпаками-втікачами з Київської та Полтавської губерній [ibidem: 175]. Ойконім **Осокорівка** утворено шляхом трансонімізації.

Нововоронцовка – селище міського типу, районний центр Херсонської області. Розташоване на західному березі Базавлугу. Засноване на місці запорозьких зимівників. У документах, датованих 1795 роком, згадується як Миколаївка (від імені одного з перших поселенців). У 1821 р. селище придбав М. Воронцов і перейменував її в Нововоронцовку [ibidem: 167]. Ойконім **Нововоронцовка** утворено морфолого-синтаксичним способом.

У другій половині 70-х – початок 80-х років XVIII ст. на території зруйнованої Запорозької Січі виникла велика кількість нових поселень. Більш інтенсивно заселялась спочатку північна частина Катеринославщини, до якої належали густонаселені райони Лівобережної України. На вільні землі самоправно переселялись селяни, міщани з густозаселених районів України.

Одночасно царський уряд роздавав січові землі зі степами, плавнями, островами офіцерам, поміщикам, козацькій старшині.

Мар'їнське – село Апостолівського району Дніпропетровської області на північно-західному березі Великого Лугу. Засноване в кінці XVIII ст. на місці запорозького зимівника. Сучасна назва, відома з 1787 року, походить від імені перших поселенців (Мар'яни чи Мар'яна) [ibidem: 150]. Ойконім утворено від власного імені *Мар'яна* та формант *-ськ*.

Грушівка – село Апостолівського району, розташоване при вході у Великий Луг (Базавлуг) ріки Базавлука. Виникло на місці запорозьких зимівників. В історичних документах уперше згадується під 1747 роком. Після зруйнування Січі жителі Грушівки були закріпачені, а їх земля подарована князеві О. В'яземському. Існувало до 1953 року. Тепер затоплене Каховським водоймищем, а мешканці переселені на нове місце. Назва від безлічі диких груш, що колись тут росли [ibidem: 64]. Ойконім **Грушівка** утворено шляхом онімізації.

Покровське – село Нікопольського району. Розташоване на північному березі Великого Лугу. Виникло 1775-го року на місці зруйнованої Нової Січі, заселене вихідцями з центральних регіонів України. Спочатку було відоме як слобода Покровська. В 1777–1778 рр. – місто Покровськ, а з 1784 р. – кріпацьке село Покровське (власність князя О. В'яземського). Назване за храмовим святом Покрови [ibidem: 191–192]. Ойконім **Покровське** утворено від апелятива *покров* та формант *-ськ*.

Капулівка – село Нікопольського району на північному березі Великого Лугу, при гирлі (праворуч) р. Чортомлика. Початок бере з часу Чортомлицької Січі (1652–1709 рр.), на місці якої знаходиться і тепер. Утворилось від прізвища козака **Капула**, яке ще й сьогодні трапляється на Нікопольщині [ibidem: 99–100]. Ойконім **Капулівка** утворено від антропоніма *Капула* та формант *-івк*.

Нікополь – місто обласного підпорядкування, центр Нікопольського району. Розташоване на правому березі Великого Лугу. Історичний центр знаходиться на мисі Микитин Ріг (Нікопольський). Веде свій початок від поселення Микитине, або Микитин Перевіз, заснованого в першій половині XVI ст. запорожцем **Микиткою Циганом**. У різний час дозаселялося головним чином вихідцями з Середньої Наддніпряни. Остання назва походить від двох давньогрецьких слів: Ніка (ім'я богині перемоги) та поліс (місто) [ibidem: 163–164]. Ойконім утворено морфолого-синтаксичним способом.

Червоногригорівка – селище міського типу Нікопольського району на північному (правому) березі Великого Лугу. Виникло в кінці 70-х років XVIII ст. на місці зимівника запорожця **Черниша** й довгий час називалося Чернишівкою. В кінці 19-го ст. за розпорядженням губернського начальства перейменоване в Красногригорьевку, а в 20-х роках 20-го ст. – на Червоногригорівку. Від назви річки Червона [ibidem: 246–247]. Ойконім утворено морфолого-синтаксичним способом.

Новопавлівка – село Нікопольського р-ну Дніпропетровської області. Як самостійний населений пункт існувало до затоплення Великого Лугу, внаслідок чого значна частина його пішла під воду, а решта приєднана до м. Нікополя. Засноване в кінці XVIII ст. на місці запорозького зимівника. Назване, очевидно, першими поселенцями – вихідцями із якоїсь Павлівки. Спочатку серед жителів переважали солдати-відставники, що брали участь у ліквідації Нової Січі, тому село іноді називали – Солдатське. Згодом сюди прийшло чимало переселенців із Середньої Наддніпрянщини й Катеринославщини, колишніх козаків та їх родичів [ibidem: 168]. Ойконім утворено шляхом трансонімізації, тобто перенесенням однієї назви на іншу.

Добра Надія – село Томаківського р-ну Дніпропетровської області на північному березі Великого Лугу (Каховського водоймища). Виникло в середині XVIII ст. на місці козацьких зимівників. У кінці цього ж століття закріпачене. Кимось із екзальтованих володарів через місце розташування назване Мисом Доброї Надії за аналогією до відомого південноафриканського мису. Назва, утворена шляхом трансонімізації [ibidem: 73].

3. Висновки

Особливість заселення Надвеликолужжя полягала в тому, що найдавнішим населенням північної частини регіону були запорозькі козаки, чисельність яких значно зменшилась після 1775 року. Більш пізнє залюднення краю пояснюється приєднанням цієї території до Росії. Запорожжя не знало кріпацького права, запровадженого тогочасною Російською державою, тому сюди тікали кріпаки. Поряд з українцями жили росіяни, білоруси, поляки, серби, болгари, греки, вірмени, німці, євреї, татари, литовці, волохи. Усі вони були різних релігійних конфесій. На місці козацьких зимівників, хуторів, поселень виникали українські, російські, німецькі та інші поселення. Запорозький край протягом багатьох століть був для втікачів-селян одним із найпривабливіших місць. Сюди переселялися державні селяни з українських губерній – Полтавської, Чернігівської, Харківської, Київської, а також із російських: Смоленської, Орловської, Курської, Воронежської та інших. Крім того, на цій території були іноземні переселенці – меноніти, які дісталися з Прусії, та євреї. Переселення євреїв було пов'язане з „пригнобленістю” та скупченістю населення західних областей як України, так і Росії.

Отже, ойконімія Надвеликолужжя різноманітна. Проблему походження ойконімів, закладеного в них змісту великою мірою можемо з'ясовувати за допомогою усної (оповідної) історії, тобто через відповідні народні перекази, легенди, свідчення людей, оскільки письмових джерел нерідко зовсім немає. Не випадково дослідники зазначають, що у поясненні ойконіму, як правило має народний, а не офіційний варіант.

Бібліографія

Історія міст і сел Української РСР. Запорізька область, 1981, Головна Редакція УРЕ.

Стрижак Олександр, 1967, *Назви річок Запоріжжя і Херсонщини*, Наукова думка.

Чабаненко Віктор, 1999, *Великий луг Запорозький. Історико-топонімічний словник*, Запоріжжя.

Iryna Ilchenko

The oiconymy of the Nadvelikoluzhzhya region

(Summary)

The article analyzes a lexical and semantic method of creation of oiconyms of Nadvelikoluzhzhya region. The structural classes of primary oiconyms are selected and presented according to their type, the routine dynamics of their development in reference to the naming of settlements.

Kluczowe słowa: apelatyw, hydronim, ojkonim, kompozyt, toponim.

Key words: appellative, hydronym, oiconym, compo, toponym.

Мери Момировска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје

Дијалектолошката перспектива на микротопонимијата претставена преку материјал од Крушевскиот регион (во Република Македонија)

Крушевскиот регион е сместен во централниот дел на РМ. Опфаќа 1 градска и 23 селски населби. Има интересна географска конфигурација, главно ридско-планинска и е особено богат извор на топонимски материјал. Овој регион е и еден од мултиетничките региони во Македонија, во којшто живеат: Македонци, Власи, Албанци, Турци, Санџаклии, Македонци-муслимани, Срби, Хрвати, Роми. Меѓутоа, макротопонимите и микротопонимите од овој регион сведочат автохтоноста на словенското односно македонското население на овие простори.

Крушевскиот говор спаѓа во западномакедонското наречје, во групата на централните говори, поточно во прилепско-битолската група како дел од прилепскиот говор [Видоески 1998: 32]. Во неговата топонимија се одразени сите фонетско-фонолошки, морфонолошки, морфолошки, лексички и синтаксички особености кои се карактеристични за него.

1. Акцентот во крушевскиот говор, како и во целото западно наречје, е една од неговите најзначајни црти и претставува иновативен модел кој е единствен во словенскиот јазичен ареал. Во повеќесложните зборови тој е фиксиран на третиот слог од крајот на зборот, пр.: *Бадн'иџица, Дуг'аџица, Цуџулина, Шобурки*. Покрај ова, акцентот има синтагматски карактер, т.е. има широки можности за образување на акцентски целисти кај двокомпонентните топоними кога втората компонента е двосложна или едносложна, пр.: *Ал'е-Чука, Бел'а-Вода, Над-Дабје*.

2. Вокалниот систем во крушевскиот говор е петочлен /и, е, о, у, а/ + силабемата /p/. Вокалите имаат јасен изговор, како во акцентирана, така и во неакцентирана позиција. Пр.: *Кад'иов-Дап, Лака, Лединка, Пато преку Кр'ушка*. Кај топонимите со иницијално вокално /p/, силабичната вредност стои пред сонантот: *'Рвеник, 'Ржишта, 'Рто*.

3. Консонантскиот систем на крушевскиот говор се одликува со неколку специфичности:

- **фонемата /x/** се изгубила само во иницијална позиција (пр.: *'Оцоско Ма:ло, Ридо, Ум'алиште*), а во другите позиции е заменета со фонемата **/v/** (пр.: *Сува-Река, Суво-Поле, 'Ореф*);

- **фонемата /л/** подлежи на редукција [Пјанка 1970: 291], односно во изговорот се доближува кон **/y/** кога е во позиција пред консонант или кога е во финална позиција (пр.: *Бадтин, Дод Леска, Јабел*);

- **полумекото /л'/** се јавува во позиција пред вокалите од заден ред **/а, о, у/** (пр.: *Вел'јаница, Кољо: Кл'ајнче, Суљо-Рет, 'Улјарник*);

- **старото палатално /н'/** во поголем број топоними затврднало (пр.: *Буч'и-Камен, Голем'а-Нива, Нивата Јофческа, Пот-Камен*);

- појава на **секундарно меко /н'/** како резултат од партиципацијата на мекоста од претходниот слог, којашто графички не се бележи (пр.: *Белушки Вод'ејнци, Прис'о-нца, Бран'ејнца, Кам'ејнца, Р'в'ејнци*);

- **интервокалното /в/** редовно се губи (пр.: *Барл'е-ца < Барлевица, Вез'енко: < Везенково, Виро- < Вирови, Маркоец < Марковец*), со исклучок на топонимите образувани од придавката *сув, -а, -о, -и*, каде што интервокалното **/в/** се чува (пр.: *Свополе, Сува Ледина, Сува-Река, Сува-Чешма*);

- **фонемата /в/** редовно се губи и во придавските суфикси **-овски/-евски** (< *-ов/-ев + -ски*), при што варијантните суфикси **-оски/-ески** се сметаат за дијалектна разновидност на оние со **/в/** (пр.: *Дулеско Ма:ло, Ѓорески 'Ограѓе, Тасеск'о-Чешме*);

- **фонемата /ф/**, покрај тоа што се јавува како резултат од обезвучувањето на **/в/**, се јавува уште и во топоними кои содржат позајмени зборови, односно лексеми од туѓо потекло (пр.: *Фазл'ица, Фурна, Фудбалиште*);

- **фонемата /ц/** главно се среќава кај топоними образувани од зборови од турско потекло (пр.: *Ациоск'и-Нивје, Довлецик, Кај Цам'ијана, Коц'а-Чешма*);

- **фрикативите /ќ/ и /ѓ/** во крушевската топонимија се јавуваат како континуанти на прасловенските консонантски групи ***tj** и ***dj** (пр.: *Бујкуќи, Вруќ'иница, Куќишта, Меѓа, Меѓник, Тр'омеѓа*), но и како рефлексии од новото јотување на групите *-tj-, -dj- < -tъj-, -dъj-* (пр.: *Браќа, Гр'амаѓе, Ливаѓе, Меѓе*).

4. Гласовни процеси потврдени во крушевската топонимија се:

- **асимилација на вокалите во секвенците /ea/, /oa/, /eo/**, која е последица од губењето на интервокалните консонанти и којашто може да биде **прогресивна** (пр.: *Блаж'е:-Чешма < Блажее < Блажеа < Блажева, Бој'о:-Нива < Бојоо < Бојоа < Бојова, Дамч'е:-Нифче < Дамчее < Дамчео < Дамчево*) и **регресивна** (пр.: *Вел'ја:-Чука < Велјаа < Велјоа < Велјова, Секул Колиби < Секулии < Секулеи < Секулеви*);

- **контракција на вокалите во непосреден допир во дифтонзи**, кога вториот вокал е /e/ или /u/ тој преминува во /i/ (пр.: *Барл'еџа* < Барлеица < Барлевица, *Гл'а-џа* < Глаица < Главица, *Мештро-џ* < Мештроец < Мештровец) или во **долги фонови**, кога вокалите се исти (пр.: *Буша*: *Пл'анина* < Бушаа < Бушава, *Јазо*: < Јазоо < Јазово, *Јакр'ено*: < Јакреноо < Јакреново);
- **обезвучување на консонантите** во финална позиција (пр.: *Дап* < Даб, *Мерис* < Мериз, *Рит* < Рид, *Ропеш* < Ропеж) и во позиција пред безвучен консонант во топонимиските состави (пр.: *Зат Падина* < Зад Падина, *Кр'иф-Пат* < Крив Пат, *Пот Кр'ајон* < Под Крајон);
- **метатеза** на групата **-вр-** во **-рв-** (пр.: *Гарван* < Гавран, *Гарван'ечки-Дол* < Гавранечки Дол) и на групата **-ни-** во **-ин-** (пр.: *Бран'е-нца* < Браненица, *Дереп'а-нца* < Дерепаница, *Опал'е-нца* < Опаленица).

5. Морфолошките карактеристики на крушевскиот говор коишто се рефлектирале во топонимијата на Крушевскиот регион може да се проследат преку граматичките категории коишто истовремено важат и за именките. Тоа се следниве именски категории:

- **категоријата род**, којашто во топонимијата се реализира преку формите за **машки** (пр.: *Р'ебор*, *Ск'анец*, *Џуџуд*), **женски** (пр.: *Бара*, *Мл'ака*, *Чука*) и **среден род** (пр.: *Бафче*, *Гуменце*, *Уп'алиште*);
- **категоријата број**, којашто во топонимијата се реализира преку формите за обична (пр.: *Извори*, *В'иро-* < Вирови, *Бобишта*), **збирна** (пр.: *Бр'ака*, *Гр'адин'е*, *Дабје*, *Лозја*) и **избројана множина** (пр.: *Дв'а-Даба*);
- **категоријата определеност**, којашто во крушевската топонимија формално се реализира преку членските морфеми **-от/-та**, **-то**, **-те** (пр.: *Секот*, *Ќумкот*; но почесто како скратена форма **-о**: *Бунаро*, *Змиј'арнико*) и **-он/-на**, **-но**, **-не** (пр.: *Во Букине*, *Кај Шоп'алоно*, *Нат Кубицине*, *Пот Кр'ајон*);
- **категоријата зависност** во топонимијата има архаичен статус поради одамнешното губење на падежите од именскиот систем на македонскиот јазик; оваа морфосинтаксичка категорија во крушевската топонимија формално е претставена преку мал број топоними – **остатоци од некогашниот генитив** (пр.: *Гара* < именката *гар*, *Ѓума* < именката *ѓум*, *Ѓура* < личното име *Ѓуро*, *Нака* < личното име *Нако*, *Унка* < личното име *Унко*).

6. Зборообразувачките форманти во крушевската топонимија се директно преземени од апелативното рамниште на македонскиот јазик. Тие, иако имаат формално совпаѓање на двете рамништа, сепак се разликуваат по својата функција во топонимијата. На апелативно рамниште, овие форманти служат за образување збороформи од иста семантичка група (пр.: *град* – *градски* – *гратче* – *градиште*); додека, пак, на топономастичко рамниште тие служат за создавање имиња со нова содржина. На пр.: именката *градиште* е аугментативна форма на именката *град*, а топонимот *Гр'адиште*

е топонимизирана форма на истиот апелатив со значење 'место каде што има остатоци од некогашна населба'. Со други зборови кажано, во морфо-синтаксичката анализа на топонимите, најважно е да се утврди кога збооробразувачките форманти имаат функција на топономастички форманти. Оваа разлика особено доаѓа до израз кај топонимите коишто се резултат од супстантивиривачката функција на формантите, пр.: *Габеро*: < *Габерово* < **Габерово Место* < *место со габер* + -ово, *Дабица* < **Дабова Шума* + -ица, *Мет'ила-ц* < *Метилавец* < **Метилава Ливада* + -ец. Од збооробразувачките форманти со топономастичка функција најголема фреквенција имаат именските суфикси -ец, -ица и -иште, како и придавските суфикси -ов и -ски.

7. Зборовни групи. Во крушевската топонимија именките се најза-стапена зборовна група од полнозначните зборови. Веднаш по нив доаѓаат придавките, па глаголите, а поретко броевите и прилозите. Од службените зборови, предлозите се често употребувани како сигнификатори со пространствено значење. Тие претставуваат граматички средства со кои се искажува делумна или прецизна географска ориентација на објектите (локалитетите), на пр.: *Во Јазв'ињана*, *Кај Вод'е-ниците*, *Кр'ај-Цѝква*, *Над-Јас*, *По-Река*, *Пот Петкоец*.

8. Синтаксички карактеристики. Синтаксичките карактеристики коишто се рефлектирале во крушевската топонимија се всушност оние карактеристики што се типични за именските фрази во современиот македонски јазик. Тоа се збороредот и конгруенцијата меѓу членовите на повеќекомпонентните топонимски состави.

Збороредот е синтаксичко средство кое ја определува синтаксичката шема на именските групи и на речениците [Минова-Ѓуркова 2000: 96]. Кај двокомпонентните и повеќекомпонентните топоними во Крушевско тој најчесто е обичен, неутрален и необележен. Тоа значи дека придавката е препозитивно поставена во однос на именката, затоа што таа е носител на дополнителната информација со којашто се определува именката. Имено, ваквиот збороред го претпочита македонскиот јазичен стандард. За разлика од него, во народните говори има појава и на необичен и обележен збороред во именските групи во кои именката е на прво место. Под влијание на крушевскиот говор во топонимијата на Крушевско има појава на извесен број инверзни топонимски состави, на пр.: *Нивата Јофческа*, *Пато Кривог'аштански*, *Кај Огр'аѓено Ст'ојкоски*, *Пр'исојо кај Чивлиго Тасески*. Јазичниот стандард инверзните состави ги третира како стилски маркирани, но не и како погрешни.

Конгруенцијата или усогласувањето меѓу елементите на двокомпонентните и повеќекомпонентните топоними се однесува на категориите род и број. Кај овие топонимски состави се почитува конгруенцијата по род

и тоа како кај составите = проста приставка + именка, така и кај составите = изведена приставка + именка. Пр.: *Мад-Присој* (машки род), *Голема Ледина* (женски род), *Стр'едно Мило* (среден род) наспроти *Глушеф-Рит* (машки род), *Коле-чин'а-Круша* (женски род), *Боринско 'Езеро* (среден род). Конгруенцијата по род кај овие топонимски состави е запазена и во инверзните топоними со оваа структура, пр.: *Гарот Мицеф* (машки род), *Чобаница Горна* (женски род), *Кла-нче Ник'олеско* (среден род).

И конгруенцијата по број редовно се спроведува кај сите типови на топонимски состави, пр.: *Белан'а-Чеима* (еднина), *Старин'е-Нивје* (множина) наспроти инверзните *Гарот Мицеф* (еднина) и *Нивјено Томески* (множина).

9. Лексиката вградена во крушевската топонимија. Географската местоположба на Македонија била причина за вкрстување на разни цивилизации, култури и јазици во подолг историски пресек. Ова мешање на народите создавало повеќејазични средини со изразена интерференција на македонскиот јазик со други туѓи јазици како: грчкиот, турскиот, албанскиот, ароманскиот и други. Се разбира, македонскиот како централен балкански јазик, покажува најголема јазична интерференција со балканските јазици.

Основна карактеристика на крушевската топонимија е тоа што таа во најголем дел е словенска. Но, ако го земеме предвид фактот дека Крушевскиот регион е еден од посложените етнички и јазични региони во Македонија, тогаш навлегувањето на туѓата лексика не само во говорот, туку и во топонимијата е очекувано. Во неа се забележува паралелна употреба на еквивалентни лексеми од македонскиот и од некој друг несловенски јазик, како на пр.: *бигла* – *стража*, *тумба* – *чука*, *кодра* – *рид*, *кафа* – *преслап*, *прој* – *дол*, *музга* – *блато*. Во крушевската топонимија се изделуваат неколку лексички слоја.

9.1. Словенска лексика. Најзастапен е словенскиот лексички слој, што покажува дека во овој регион преовладува словенската топонимија. Во него посебно место зазема лексиката наследена од прасловенскиот период, којашто главно е исчезната во современата лексика на македонскиот јазик и во лексиката на месниот говор. Нејзиното зачувување во топонимијата, на топонимите им дава определена архаичност. Такви се лексемите: **arkyta*, **dǫbrъ*, **elъha*, **koldezъ*, **metъla*, **orkyta*, **persalpъ*, **hvorstъ*.

Поголем дел од словенската лексика се зборови од **старословенскиот слој**, коишто се познати во крушевскиот и во другите македонски говори. Овие зборови се составен дел на литературниот јазик, на пр.: *вис* < *высь*, *виш(ен)* < *вышьнь*, *крал* < *краль*, *локва* < *локъва* и многу други.

Посебно место во словенскиот лексички слој претставуваат таканаречените **дијалектизми**. За дијалектни се сметаат оние лексеми коишто се составен дел од лексичкиот фонд на крушевскиот говор, а поретко се употребуваат во македонскиот литературен јазик. Еве некои поинтересни примери на дијалектни апелативи во крушевската топонимија: *билјак* ‘гребен’, *браниејнца* ‘шума во која е забрането сечење дрва’, *вртешка* ‘кривина на пат’, *голан* ‘непошумен рид’, *градишка* ‘градина’, *клокотник* ‘извор што клокоти’, *кратица* ‘покус пат’, *падија* ‘падина’, *седелица* ‘гнездо’. Се разбира, ова е само дел од дијалектните зборови застапени во топонимијата на Крушевскиот регион. Тие се интересни не само по својата структура, туку и по значењето.

9.2. Несловенска лексика. Од несловенската лексика во крушевската топонимија најзастапени сeturцизмите како дел од балканската лексика. Нивното појавување во топонимијата е во сооднос со влијанието што го има турскиот јазик и во современиот македонски јазик. Овие зборови се интегрирале во сите области од нашата материјална и духовна култура, така што тие денес воопшто не се чувствуваат како туѓи. Се употребуваат напоредно со нивните словенски еквиваленти и ги примаат деривациските морфемии од македонскиот јазик. Во топонимијата на Крушевскиот регион, како и во крушевскиот говор, такви се лексемите: *арабаџија*, *џија*, *бавча*, *бег*, *бунар*, *кадија*, *калдрма*, *кале*, *корија*, *коџа*, *маало*, *мегдан*, *нишан*, *орман*, *оџа*, *пазар*, *сејмен*, *симит*, *теке*, *кор*, *кош*, *кумур*, *чаир*, *чардак*, *чешма*, *чифлик*, *џамија* и многу други.

Балканските грцизми се лексички слој, кој во македонскиот јазик навлегол главно во средногрчкиот и новогрчкиот период. Како и балканските турцизми, така и балканските грцизми навлегле не само во македонскиот, туку и во други балкански јазици. Во топонимијата на Крушевскиот регион, тие се јавуваат како лексеми коишто се директно преземени од лексичкиот фонд на македонскиот современ јазик. Такви се зборовите: *друм*, *бигла*, *калуѓер*, *колиба*, *ливада*, *манастир*, *порта*, *спила*, *трпеза*, *тумба*, *ќерамида* и други.

Од другите зборови се среќава и мал број **романизми**. Тоа се зборови со романско, латинско и ароманско потекло. Поради тоа што градот Крушево е населен со значителен број Власи и со Македонци, во топонимијата на градскиот атар се појавуваат и мал број аромански топоними со македонски еквиваленти, како на пример: *Арн'аут М'али* (аромански) – *Арн'аутско Ма'ло* (македонски), *О'тул Дарбинеиш* (аромански) – *Арна'утски-Рит* (македонски), *Шоп'атлу а Домн'улуј* (аромански) – *Господино'а-Чешма*. Ароманските топоними имаат ограничена употреба, односно се користат од страна на Власите во нивната меѓусебна комуникација. Затоа, лексиката што учествува во создавањето на ароманските топоними, не треба да биде

сфатена што влијае врз македонскиот лексички систем. Таа е спорадична појава, којашто е условена од надворешнојазични фактори и има екстралингвистички третман. Во топонимијата на Крушевско се среќаваат следниве балкански романизми: *гропа*, *кисар*, *пуне*, *скала*, *стан*, *стур*, *сурин*, *талар*, *турте*, *ума*, *цуцул*.

Влијанието на албанскиот врз македонскиот јазик е незначително. Балканските албанизми се малку на број и нивната употреба е ограничена главно на западномакедонското наречје. Во крушевскиот говор, како и во топонимијата на Крушевскиот регион се јавуваат следните заемки од албанскиот јазик: *кодра* ‘брег, брдо’, *прој* ‘дол’, *кафа* ‘превој, премин’, *чуна* ‘мома’, *ишлеже* ‘сугареч одбиено јагне’, *шела* ‘карпа’. Словенското влијание врз албанскиот јазик е многу поизразено. Тоа се гледа и од многуте примери во топонимијата, каде што се употребуваат словенски зборови наместо соодветните албански. На тој начин се создадени низа хибридни топоними (на пр.: *Гур* и *Кр'алит* // *Камено на Крал'и-Марко*, *Прој* и *Липес* // *Липов-Дол*, *Лед'ина* и *Маде* // *Голема Ледина*, *Клајн'ејци* и *Ар'ифит* // *Клајнецо на 'Ариф*), како и топоними коишто се само фонетски и морфолошки адаптирани на албанскиот јазик (на пр.: *Лед'инен* // *Ледин'е*, *Изв'ори* и *Латес* // *Латоск'и-Извор*, *Лив'ади* и *Балес* // *Бале: Ливада*).

Треба да се истакне дека во топонимијата на северниот и североисточниот дел на Крушевскиот регион, каде што е концентрирано албанското население, најчести се примерите кога словенските топоними по пат на преведување добиле свои албански ликови. Примери: *Гур* и *Дуд'уфит* за топ. *Дуд'оф-Камен*, *М'абас* *Кодре* за топ. *Зад-Рит*, *Тре Ф'акет* за топ. *Тр'и-Страни*, *Вр'име* и *У'кут* за топ. *Водч'а-Дупка*, *У'је* и *Тарте* за топ. *Кисел'а-Вода* и многу други. Ова преведување на старите и автохтони топоними е присутно во топонимијата на сите региони во Македонија каде што живее албанско население. Во ономастиката оваа појава безрезервно се отфрла како погрешна. Научниот став е категоричен и дециден по ова прашање и тој гласи: не постои превод во ономастиката.

Библиографија

- Божидар Видоески, 1998, *Дијалектите на македонскиот јазик*, т. 1, Скопје.
 Влоѓимјеж Пјанка, 1970, *Топономастиката на Охридско-преспанскиот базен*, Скопје.
 Лилјана Минова-Ѓуркова, 2000, *Синтакса на македонскиот јазик*, Скопје.

*Meri Momirovska***Dialectological perspective of the microtoponymy represented through the corpus of Krushevo region (in the Republic of Macedonia)**

(Summary)

Main topic of this article is the link between dialectology and local microtoponymy. Microtoponyms are unofficial forms that are not recorded in administrative documents. They have only limited use in local communities. So they reflect dialectal features of vernacular. The toponyms from Krushevo region contain all features of Krushevo dialect, as: the phonetic, phonological, morphological, lexical and the syntactical one.

Słowa kluczowe: toponimy, mikrotoponimy regionalne, język macedoński, gwara narodowa, przekład.

Key words: toponyms, regional microtoponyms, Macedonian, dialect, translation.

Barbora Klimtová

Praha

Tendence ve vývoji pomístních jmen na území obce Otročiněves (s přihlédnutím ke komunikační variabilitě těchto jmen)

1. Úvod

Tento příspěvek pojednává o některých tendencích ve vývoji pomístních jmen s přihlédnutím k jejich variabilitě v komunikaci. Konkrétní příklady budou demonstrovány na pomístních jménech z obce Otročiněves, kde jsem provedla vlastní sběr pomístních jmen.

Obec Otročiněves dříve náležela k dnes již zaniklému územně správnímu celku nazvanému soudní okres Křivoklát (analýzou pomístních jmen ze všech obcí spadajících pod tuto jednotku se bude zabývat má disertační práce). Otročiněves se nachází přibližně 50 km jihozápadně od Prahy a asi 65 km severovýchodně od Plzně a dnes náleží k okresu Beroun. Oblast celého bývalého soudního okresu Křivoklát je charakteristická tím, že jí prochází řada izoglos oddělujících dva nářeční areály – jihozápadočeský a středočeský. Na tyto prvky se soustředíme i při analýze pomístních jmen ze zkoumané lokality.

2. Kritéria a zdroje výzkumu

Jako materiál pro porovnání dat získaných vlastním sběrem nám budou sloužit dva zdroje. Srovnání s nimi poukáže na změny českého anoikononymického systému v průběhu času.

2.1. Soupisová anketa pro Slovník pomístních jmen v Čechách

Soupisová anketa sloužící pro tvorbu Slovníku pomístních jmen v Čechách (SPJČ) probíhala v letech 1963–1980. Díky ní bylo shromážděno cca půl milionu dokladů pomístních jmen [Olivová-Nezbedová 1995: 49]. V tomto soupise

je celkem pro Otročiněves shromážděn 101 doklad, je však důležité brát v potaz některá opakující se jména a provést z následujících důvodů revizi tohoto soupisu. Uvedu několik příkladů: např. třikrát vyskytující se jméno *Ve žlabích*, ve všech případech pro hon JZD (nejspíše se tedy jedná o jméno jednoho a téhož místa, které bylo získáno z více zdrojů). Jelikož jsem jména excerpovala z počítačové databáze vytvořené na základě excerpčních lístků, objevovala se dvakrát také víceslovná jména jako např. *U děravé skály* (to díky potřebám Slovníku pomístních jmen v Čechách – jeden doklad slouží pro definici hesla SKÁLA, druhý pro heslo DĚRAVÝ). Soupis dále zaznamenává anoikonyma pro terénní útvary jako pole, louky, lesy atd., ale i pro polohy či místní části¹. Rozlišuje mezi názvy polí a označeními pro bývalé hony JZD i v případě, že se jednalo o totéž místo. Zde narážíme na vliv společenských poměrů či politické situace na podobu těchto vlastních jmen.

2.2. Tereziánský katastr

Tereziánský katastr (TK) je soupis pomístních jmen, který vznikl přibližně v polovině 18. století. Nevznikl primárně z potřeby lingvistické, neměl za úkol shromažďovat anoikonyma za účelem jazykové analýzy. Shromažďuje je z důvodu soupisu majetku a půdy, kterou měli pronajatou poddaní, a uvádí, o jaký útvar se jednalo, tj. pole, louky aj.

Porovnání nově shromážděných anoikonym a jmen zachycených v tereziánském katastru je důležitým kritériem při zjišťování jejich relativního stáří. Tento soupis jsem nerevidovala, i když zřejmě i zde došlo k případům, kdy pro jeden objekt nacházíme dvě jména (např. *aufn Czetkach* vs. *aufn Cziatkach*, v obou případech se jedná o pole – předpokládáme, že se jedná o místo uvedené v soupisu pro SPJČ jako *Na Cetkách*). V rámci menší obce, jako je Otročiněves, předpokládáme, že některá místa svá jména nemusela změnit ani z důvodu společenských, hospodářských či politických změn, a jsou proto udržována tradicí po několik generací.

3. Postup výzkumu

Při sestavení postupu výzkumu, výběru informátorů a analýzy jsem vycházela především z poznatků Rudolfa Šrámků o propriální variabilitě [Šrámek 1999: 106–113], studií Jaromíra Krška o sociálních toponymech [např. Krško 2003:

¹ Názvy místních částí nejsou tradičně řazeny mezi pomístní jména, přesto se ve Slovníku pomístních jmen v Čechách zpracovávají. Tato místní jména mají totiž k pomístním jménům velmi blízko, často se jména zaniklých místních částí stávala jmény pomístními, a naopak původní pomístní jména se přenesla do jmen místních částí, více viz Matušová a kol. [2005: 7].

61–70] a koncepce podobného výzkumu, který provedly Hana Konečná a Martina Ireinová v roce 2010 ve třech moravských obcích [Ireinová 2010: 247–268; Ireinová, Konečná 2010: 299–304; Konečná 2010: 269–298].

Jelikož chceme poukázat na relativní stáří pomístních jmen i na jejich komunikační aspekty a na rozdíly v jejich užívání, rozdělili jsme informátory do tří skupin podle věku – na mladou (15–25 let), střední (25–65 let) a nejstarší generaci (65 a více let). Toto rozdělení nám pomůže ukázat, nakolik se daná anoikonyma mění či uchovávají v paměti obyvatel dané lokality v průběhu času. V Otročiněvsi se sběru zúčastnilo celkem šest osob (dvě osoby z každé věkové skupiny). Ideálně se mělo jednat o osoby žijící celý život v této obci (nejlépe i s předky pocházejícími odsud) a bez vysokoškolského vzdělání lingvistického zaměření.

Pro účely sběru jsem se rozhodla používat vlastní slepé mapy. Informátoři posléze dostali jednoduché zadání: Zaznamenejte do mapy, jak se kde u vás říká, jaká jména používáte a případně doplňte, jaký objekt tato pojmenování označují. Informátoři spontánně uváděli jen ta jména míst, která umějí lokalizovat. Poté byli tázáni na jména ze soupisové ankety. U těchto jmen jsem zaznamenávala tři možnosti: 1) informátoři jméno znají, umějí ho lokalizovat, ale nevzpomněli si na něj spontánně; 2) jméno znají, slyšeli ho, např. užíval ho jejich dědeček, ale už ho neumějí lokalizovat – dá se tedy usuzovat, že objekt pro ně již není důležitý, ať už z hlediska orientace v prostoru, či komunikace; 3) jméno neznají, neumějí ho lokalizovat a nikdy ho neslyšeli.

4. Srovnání se staršími soupisy

Ze srovnání všech dostupných zdrojů jsme vytvořili několik seznamů pomístních jmen. Zaprvé jsou to seznamy pomístních jmen, která jednotliví informátoři uvedli spontánně (tedy chybí zde ta pomístní jména, na která jsme se museli dotazovat) a která umějí lokalizovat (předpokládáme, že tato jména tedy víceméně aktivně užívají v komunikaci). Jména lišící se pouze předloškou uvádíme oddělená lomítky vedle sebe, jelikož patří jednomu a témuž objektu a nevidíme důvod je od sebe více oddělovat (viz např. *Jedlina / V jedlině*). Z tohoto soupisu dále oddělujeme dílčí skupiny jmen. Pro lepší znázornění si tyto skupiny ukažme na zástupných příkladech, které zaznamenáme do následující tabulky. První skupinu tvoří taková pomístní jména z vlastního sběru, která jsou zároveň uvedena i v obou předchozích zdrojích (SPJČ, TK). Druhou skupinu tvoří pomístní jména získaná vlastním sběrem, která se shodují s TK, ale nejsou zanesena v soupise pro SPJČ. Tyto dvě skupiny obsahují pomístní jména, u kterých můžeme nejlépe upozornit na jejich relativní stáří, jelikož je máme doložena i v tereziánském katastru.

Třetí oddíl tvoří pomístní jména zaznamenaná vlastním sběrem i sběrem pro SPJČ. Poslední skupinou jsou jména, která se neobjevila v žádném předchozím

sběru, pouze ve vlastním sběru. Díky tomuto rozdělení můžeme lépe nejen poukázat na stáří, ale i na distribuci těchto jmen. Čtvrtou, poslední skupinu tvoří pomístní jména, jež byla získána pouze vlastním sběrem a nemají oporu v žádném předchozím soupise. Právě u těchto jmen jsme dále sledovali rozdíly především komunikačního charakteru mezi podobami získanými od jednotlivých informátorů.

Tabulka 1

	Pomístní jméno – příklad	Množství	Komentář
1. skupina	<i>Strejščov / Ve strejščově; Jaryň / Jaryně</i>	tvoří cca čtvrtinu pomístních jmen za- znamenanych vlastním sběrem	Jména udržovaná již po několik generací; ustálená jazyková forma, viz <i>Strejšcow</i> (v TK) > <i>Ve strejščově</i> (SPJČ) > <i>Strejščov / Ve strejščově</i> (vlastní sběr).
2. skupina	<i>Na bahnivý; Na kopanině</i>	tvoří nejmenší část (pouze 5 pomístních jmen, která lze do této skupiny zařadit)	Většinou pomístní jména složená z předložky a apelativa; nelze určit, proč nejsou v SPJČ zaznamenána (důvodem mohou být politické i společenské faktory). Občas nutno srovnat s historickými mapami.
3. skupina	<i>Na Jezírkách; Vorlík</i>	tvoří cca čtvrtinu pomístních jmen za- znamenanych vlastním sběrem	Početně výrazně zastoupená skupina jmen; nelze doložit, zda jména nejsou ještě starší; předpokládáme, že jde o jména objektů důležitých pro většinu obyvatel obce.
4. skupina	<i>Oudol / V oudole; Černá hromada; Na čarodějnicích</i>	tvoří cca polovinu pomístních jmen za- znamenanych vlastním sběrem	Jména zachycená pouze vlastním sběrem, nemají oporu ve starších soupisech; především u nich jsme sledovali sociální aspekt užívání.

5. Co můžeme ze srovnání těchto tří soupisů (TK, SPJČ, vlastní sběr) vyčíst?

5.1. Porovnání pomístních jmen užívaných mladou a nejstarší generací

V Otročiněvsi je na první pohled patrný rapidní úbytek pomístních jmen u nejmladší generace. Můžeme také pozorovat tendenci, podle níž se s nižším věkem informátora vytrácejí jména zanesená v předchozích soupisech, např. u informátorky z nejstarší generace 32 anoikonym z celkových 48 bylo zachyceno v některém z předchozích soupisů, zatímco informátor z nejmladší generace zná

pouze 5 anoikoným uvedených zároveň v soupisu pro SPJČ (celkově uvedl 21 pomístní jméno).

Pokud mluvíme o pomístních jménech zachycených vlastním sběrem, nacházíme poměrně velký počet pomístních jmen, která užívají všechny generace, jsou to např.

Habrový / Habrovej potok (6 dotazovaných); *Oudol / V oudole* (4); *Plegáry / Na plegárech* (4); *Amerika / Na americe*² (3); *V průhonu / V průhoně* (3).

Doklady pro nahrazení starého pomístního jména novým u mladé generace máme jen ve dvou případech, a to *Jantarovka* místo původního *Na Žižali* a *Na čárách* místo *Na dubině*. Za zcela nové pojmenování, známé jen mladé generaci, můžeme považovat poněkud ironicky míněné jméno *Beverly Hills* pro místo, kde si stavějí domy movitější obyvatelé obce.

5.2. Forma pomístních jmen

Předpokládali jsme, že forma těchto jmen bude zachovávat středočeské nářečí či nespisovné, obecněčeské tvary. Zbytky jihozápadočeského nářečí jsme ve sběru v této obci nezaznamenali. Napříč všemi generacemi zachovávají jména především tyto jevy: *y > ej* (*Habrovej*, atd.); protetické *v-* (*Vohrada*); přípona *-ovic* u jména rodiny (např. *Holnovic*, *Kovářikovíc*); jednotná koncovka genitivu, dativu a lokálu tvrdých adj. fem. *-ý* (*Na svatý hoře*, *U děravý skály*). Objevuje se i změna *ú > ou* na začátku slova (*OudoI*), která je zachována i u nejmladší generace. Častá jsou i pomístní jména s apelativy zakončenými na *-ina* (*dubina*, *březina*, *kopanina*, *jedlina* atd.) a v mnoha případech dochází ke kolísání kvantity u vokálů, jako příklad uveďme třeba pomístní jména *Sedliště* vs. *Sedlišťě*; *Jilovnice* vs. *Jílovnice* atd.

5.3. Užívání pomístních jmen v rodinách (tzv. rodinná sociální toponyma)

V tomto výzkumu se chceme také dotknout provázanosti anoikoným s různými societami [viz např. Krško 2003: 61–70]. Těžko jsme sice hledali informátory, kteří by vyhovovali daným kritériím a byli zároveň členy zájmových kroužků, avšak sociální toponyma můžeme sledovat i v rámci jedné rodiny; v našem výzkumu je pět informátorů provázáno rodinnými vazbami (dvě informátorky jsou babička a její vnučka; další tři informátoři jsou členové jiné rodiny), jen poslední informátor k ostatním nemá rodinné vazby. Jako příklad takového rodinného sociálního toponyma můžeme uvést jméno *Stránka*; u všech ostatních informátorů,

² Při přepisu zachováváme podoby zápisu ze slepých map, proto je např. v tomto případě *V americe* s malým a.

„nečlenů“ rodiny je toto pomístní jméno uvedeno jako *Markovic stránka* (členové rodiny Markových nepotřebují upřesňovat, jakou stránku mají na mysli).

Jaromír Krško také vyděluje profesní sociální toponyma, vliv profese na podobu a počet pojmenovaných objektů sledujeme i v našem sběru. Například rozlehlá místa, která ostatní dovedou jmenovat jedním jménem (*Pod lískem*), jeden z informátorů – muž, který celý život pracoval v zemědělství – dále odděluje a pojmenovává i jednotlivé jejich části (*Jiráskovic strán, Hamouzovic strán, Součkovice strán, Mlynářovic strán*). Dalším příkladem je žena z nejstarší generace, ta pracovala celý život jako poštovní doručovatelka. V jejím soupise je patrné, že více než ostatní dotazovaní uvádí jména s komponentem jména rodiny či zahrnující přezdívky bývalých obyvatel dané lokality (tyto obyvatele dříve dobře znala, nosila jim poštu, pamatuje si jejich jména, a proto i jména objektů od nich odvozená, jména míst, která těmto lidem dříve patřila). Jsou to např. *U pánbíků, Dřevěnej dědek, U zlatáků, Jézédák, U bábíků, Na novým domku, U Járů*.

6. Shrnutí

Závěrem můžeme konstatovat, že podstatnou část pomístních jmen v Otročíně tvoří ta s dlouhou tradicí, zachycená už v tereziánském katastru. Tato jména mají zároveň poměrně ustálenou formu. Paralelně vedle nich však existuje skupina jmen, která jsou závislá právě na sociálním či komunikačním aspektu, jsou známá např. pouze konkrétní rodině, věkové skupině či jiné societě. Soubor pomístních jmen v dané obci se tedy pozvolna proměňuje v čase, ale mají na něj vliv i prvky podmíněné společensky.

Bibliografie

- Ireinová Martina, 2010, *Znalost pomístních jmen v Rosicích*, „Acta onomastica“ 51, 1, 247–268.
Ireinová Martina, Konečná Hana, 2010, *Konfrontace pomístních jmen v Jemnici, Rosicích a Lhoticích*, „Acta onomastica“ 51, 1, 299–304.
Konečná Hana, 2010, *Znalost pomístních jmen v Jemnici a Lhoticích*, „Acta onomastica“ 51, 1, 269–298.
Krško Jaromír, 2003, *Sociálny priestor v onymii (Vznik onymických subsystémov – sociálnych topónym)*, [in:] *Metodologia badań onomastycznych*, Olsztyn, 61–70.
Matušová Jana a kol., 2005, *Slovník pomístních jmen v Čechách I*, Praha.
Olivová-Nezbedová Libuše a kol., 1995, *Pomístní jména v Čechách*, Praha.
Šrámek Rudolf, 1999, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno.

Barbora Klimtová

Tendencies in the development of minor place names in the village Otročiněves (with regard to the communication variability of these names)

(Summary)

This paper highlights some of the tendencies in the development of minor place names (anoiconyms) in the village Otročiněves (Central Bohemia). The contemporary forms of names have been collected in a direct field research. After the introduction of the criteria for the research, the article focuses on the confrontation of name forms within the set of newly collected anoiconyms, but also on comparison with minor place names excerpted from older sources – from the collection for the Dictionary of Minor Place Names in Bohemia and from the Theresian land register. Thus the article attempts not only to analyze changes in the subset of the Czech anoiconymic system over time, but also to study changes of extralinguistic nature. Anoiconyms will be monitored in their usage in communication as well as in their relation to literary Czech. The attention is also paid to the usage of names in question in different social groups.

Słowa kluczowe: społeczeństwo, anoikonimy, kolektywy, źródłosłów.

Key words: social group, minor place name, collection, direct field research.

Marta Anna Pawlikowska

Uniwersytet Łódzki

Topónimos de provincia de Pontevedra. Un esbozo de problemática

1. Introducción histórica

Galicia es una región situada en noroeste de España que cuenta con su propia lengua llamada el gallego, reconocida como cooficial junto al castellano¹. La situación sociolingüística en que se encuentra influye en el uso de las dos lenguas oficiales de la Comunidad, también en el campo de toponimia. Por lo tanto, se han aprobado las leyes que regulan y normalizan el uso del gallego y el castellano como la Ley de Normalización Lingüística que afirma en su artículo 10 que “1. Os topónimos de Galicia terán como única forma oficial a galega. 2. Corresponde á Xunta de Galicia a determinación dos nomes oficiais dos municipios, dos núcleos de poboación, das vías de comunicación interurbanas e dos topónimos de Galicia. O nome das vías urbanas será determinado polo Concello correspondente. 3. Estas denominacións son as legais a tódolos efectos e a rotulación terá que concordar con elas. A Xunta de Galicia regulamentará a normalización da rotulación pública respetando en tódolos casos as normas internacionais que subscriba o Estado”. La ley citada proviene del año 1983, o sea, de la época de la transición democrática en España. Anteriormente, durante el periodo franquista (1939, en Galicia prácticamente desde 1936 hasta 1975), las únicas formas de topónimos que podían ser usadas fueron las castellanas puesto que el régimen del general Francisco Franco rechazaba todo el tipo de nacionalismos o regionalismos dentro del Estado Español. Según escriben Klee y Lynch [2009: 33], “durante la época de dictadura de Francisco Franco (1939–1975), se prohibió en todo el Estado español el uso de cualquier lengua que no fuera castellano, política que tuvo graves consecuencias sociolingüísticas para las otras lenguas de España”. Por lo tanto en vez de A Coruña que es el topónimo gallego usado ahora, se usaba La Coruña,

¹ “La lengua propia de Galicia es el gallego. 2. Los idiomas gallego y castellano son oficiales en Galicia y todos tienen el derecho de conocerlos y usarlos”, Estatuto de Galicia, artículo 5, p. 2

la forma con el artículo castellano. Tras la muerte del general Franco, en el año 1979 se creó la Comisión de Toponimia en la Consellería de Educación e Cultura de Xunta de Galicia cuyos objetivos eran “emitir os ditames que soliciten as corporacións locais para os cambios de denominación á lingua galega ou correccións ortográficas de nomes nos municipios, así como de rúas, prazas e parques de conxuntos urbanos. Emitir ditame oficial sobre la denominacións en lingua galega que teñen que figurar no material cartográfico referente a Galicia” [Xunta de Galicia 2005: 21].

Tras la introducción de la legislación democrática, en el año 1984, la Comisión de la Toponimia se enfrentaba a una tarea muy difícil e importante: recuperar y normalizar el uso de los topónimos genuinos para la comunidad gallega. Como podemos leer en la introducción a la ley “a Comisión de crea para afrontar a urxente tarefa de volver a súa forma enxebre a riqueza toponímica de Galicia, liberándoa de deturpacións ou desaxeitadas grafías impostas polo olvido, ou pola ignorancia, ou polo descoñecemento do noso patrimonio cultural e lingüístico”. Además, podemos leer en el preámbulo del Decreto sobre el procedimiento para la fijación o recuperación de la toponimia de Galicia [DOG del 21.09.1984] “en todos os casos a norma pretende, como xa se dixo, recuperar, fixar e conservar a toponimia galega. Pero dedica unha máis minuciosa regulación no suposto dos nomes dos concellos e das súas capitais, non só pola importancia e pola intensidade oficial do seu uso, senón pola urxencia que nalgúns destes casos hai de normalizar as denominacións tradicionais, eliminando os malos usos que unha desafortunada actuación oficial foi imponendo en épocas pasadas”. Como podemos ver, la Comisión de Toponimia se enfrentó a una tarea importante y difícil. Desde el año 1996 hasta el año 2003 se aprobaron los nomenclátors correspondientes a las entidades de población en las cuatro provincias gallegas: Ourense, A Coruña, Lugo y Pontevedra.

2. Topónimos en Galicia

En el presente artículo nos ocuparemos de algunos de los topónimos de esta última provincia. En principio vale la pena mencionar que el litoral de Galicia es muy conocido por su forma especial denominada as rías. Muchas veces as rías gallegas se comparan con los fiordos noruegos por su forma. En Galicia distinguimos as Rías Altas que se extienden desde a Ría de Noia e Muros hasta Ribadeo, sin embargo se denomina la parte desde a Rías de Noia e Muros hasta Malpica como Costa da Morte (denominación tradicional de los marineros que surgió a causa de los múltiples naufragios), y desde Malpica hasta Ribadeo como as Rías Altas propiamente dichas, y as Rías Baixas (en castellano Rías Bajas) que se extienden desde A Guarda y Ría de Vigo hasta Ría de Arousa. A Ría es un concepto originario

de Galicia e un vocablo y topónimo exclusivo para esta región en la que podemos distinguir as Rías Altas y as Rías Baixas. Se trata de un tipo determinado de la costa que fue denominado así por sus habitantes y después difundido por el geógrafo alemán Von Richthofen. Según apunta en su “Toponimia de Galicia” Fernando Cabeza Quiles [2008: 541], “unha ría é un esteiro ou tramo final dun val fluvial asolagado polo mar”. Todavía hoy se sigue discutiendo el origen de las rías gallegas y, con mucha probabilidad, podemos decir que no hay una explicación válida para todas ellas. Las Rías Gallegas son las siguientes: Ría de Vigo, Ría de Pontevedra, Ría de Arousa, Ría de Muros e Noia, Ría de Corcubión, Ría de Camariñas, Ría de Corme e Laxe, Ría de Burgos (de A Coruña), Ría de Ares e Betanzos, Ría de Ferrol, Ría de Cedeira, Ría de Ortigueira, Ría de Barqueiro, Ría de Viveiro, Ría de Foz, Ría de Ribadeo² de las que las tres primeras mencionadas se encuentran dentro de los límites administrativos de la provincia Pontevedra de la que vamos a hablar.

Pontevedra, la capital de la provincia, no es la ciudad más grande ni más poblada pero según cuenta su leyenda es una de las ciudades más antiguas cuyos orígenes llegan a la guerra de Troya y el hijo de Telemón, Teucro que es el mítico fundador de la ciudad de Lérez. Cómo podemos leer en “Historia de Pontevedra o sea de la antigua Helenes fundada por Teucro desde que se establecieron las colonias griegas en Galicia hasta nuestros días” de Claudio González y Zuñiga [1846: 2], “Helenes, Lambriaca, Inter duos pontes, Pons Vetera, Boavila i hoi Pontevedra es una de aquellas villas o ciudades cuyo oríjen, historia i fundación se pierde en la sucesión de los tiempos”. Actualmente, se conoce a Pontevedra por su nombre latino y por el ápodo Boa Vila que se puede encontrar escrito en la Zona Monumental de la ciudad. El nombre Boa Vila en gallego viene del latín bonus – bueno y vicus – aldea. Ahora su nombre en castellano sería Buena Villa. El nombre propio de la ciudad, Pontevedra también tiene orígenes en el latín y en este caso se trata de la combinación de dos palabras: pons, pontis que quiere decir puente y vetus, veteris que significa viejo. En este topónimo se refleja muy bien que el gallego, en contrario de lo que pasó con el castellano, conserva los géneros latinos, así que el puente castellano, en este caso es a ponte. Por lo tanto la forma del adjetivo también es femenina: ponte vetera que a lo largo de tiempo y por la sonorización y por síncope pasó a ser Pontevedra, el nombre de toda la Ría, no solo de una ciudad.

Siguiendo un poquito más la pista griega en la costa gallega y más específicamente en Ría de Pontevedra, encontramos la isla de Tambo o en gallego a illa de Tambo que según cuenta la leyenda fue nombrada así por mencionado ya Teucro, el mítico fundador de Pontevedra que le dio este nombre en honor a sus padres Talabo (de ahí nombre de la isla) y Telemon (Tenlo, una península que forma parte de la isla). Sin embargo, como podemos leer en la página web del concello de Poio al que pertenece la isla “nun principio foi denominada Thalavo, Tanavo

² <http://www.turgalicia.es/portada-rias-e-praias> [fecha de consulta 15.10.2012].

e Toambo, aínda que a versión histórica máis crible é a que asocia o seu topónimo á raíz latina ‘tumulus’ ou á grega ‘tumbos’, que fan alusión á súa forma circular e elevada a modo de monte sepulcral, por iso é polo que alguén quixese asociar esta peculiar característica para dicir que Tambo é a transformación que o nome ‘Tumba’ puido ter no tempo³”.

Si salimos de Pontevedra y pasamos el Ponte da Barca, nos encontramos al otro lado de la Ría en la localidad conocida como Poio. Su nombre también proviene de la palabra latina *pódium*⁴ que significa un banco o un asiento. Además también puede significar altura o pequeña altura y este significado fue conservado por algunas lenguas romances como italiano, francés o provenzal [Cabeza Quiles 2008: 500]. Aunque su nombre oficial en gallego es Poio, puesto que en gallego es más normal el uso de la *i* latina que la *y* griega, a veces podemos encontrar la forma de escritura de la manera castellana, o sea Poyo. Lo mismo pasa con la localidad ubicada en la Costa da Morte, provincia de A Coruña, Noia que a veces, en las señales de tráfico más antiguas o en las placas con los nombres de las calles aparece como Noya. Siguiendo más por la costa de la comarca de O Salnés llegamos a una localidad veraniega oficialmente llamada Sanxenxo. Este topónimo proviene de latín, de un santo, en este caso es San Ginés o en latín Sanctu Genesiu. No obstante, como a Sanxenxo llegan muchos turistas madrileños, el topónimo original gallego que conserva el nombre del santo (San Xenxo) se convirtió en Sengenjo, una versión castellanizada que, nota bene, no conlleva ni el significado original ni se puede explicar el porqué de su escritura [Moralejo Lasso 1977: 18]. Al lado de Sanxenxo hay otra aldea con el nombre de Portonovo que en castellano quiere decir el puerto nuevo sin embargo a nadie se le ocurrió castellanizar este nombre y llamar a la villa Puertonuevo.

El siguiente caso encontramos más al norte de Portonovo. O Grove es una aldea situada en la Península Vao. Su nombre realmente debería ser Ogrove porque “o” principal fue tomado popularmente como el artículo determinado, en gallego es la “o”, aunque en realidad es la primera letra del topónimo. Según nos cuenta Fernando Cabeza Quiles [2008: 456], “O Grove nome da vila pontevedresa da Ría de Arousa, que en realidade debería Ogrove, de acordo coa documentación antiga, na que aparece en repetidas ocasións coa forma ‘Ocobre’”. En caso de O Grove sería muy difícil hacer el cambio a la forma históricamente correcta dado que el topónimo usado en actualidad es muy arraigado dentro de la sociedad tanto en escritura como en habla por lo cual la comisión de toponimia decidió dejar el nombre popular y no cambiar al topónimo correcto si no era el castellanismo [Xunta de Galicia 2005: 31].

³ <http://www.concellopoio.com/turismo.php?area=02&seccion=05&subseccion=062> [fecha de consulta 17.10.2012].

⁴ Del lat. *podium*, y este del gr. *πόδιον*, <http://lema.rae.es/drae/?val=podio> [fecha de consulta 18.10.2012].

Al final, vamos más al sur a la ciudad más grande de Galicia y uno de los puertos pesqueros más importantes de España, Vigo. Su nombre proviene de latín de “Vicus Spacorum”, vicus que significa aldea y se especula que spacorum es el nombre del pueblo que vivía por estas tierras aunque esta teoría sigue sin confirmarse en las fuentes historiográficas. La ciudad de Vigo también se conoce como la ciudad olívica y como podemos leer en la página web de la alcaldía de Vigo “a cidade de Vigo foi coñecida algún tempo co sobrenome de ‘Cidade da oliva’, e actualmente, co de ‘Cidade olívica’ debido a que no adro da igrexa da Colexiata de Santa María houbo dende moi antigo unha grande oliveira que plantaran os abaleiros monxes templarios, cando estes rexían a freguesía”⁵. El olivo, como símbolo de la ciudad aparece en el escudo.

Como hemos dicho al principio citando la ley de normalización lingüística, los nombres de los centros de población tendrán como la única forma oficial, la gallega, sin embargo, se siguen usando las formas castellanizadas como por ejemplo Sangenjo, El Grove, La Toja o La Coruña. En la enciclopedia virtual Wikipedia, los artículos en castellano aparecen con las formas no oficiales de castellano, se puede oír la gente en Madrid diciendo que han vuelto de las vacaciones en Sangenjo a pesar de que los autóctonos normalmente usan la forma gallega Sanxenxo.

Otro problema son los nombres de las calles y plazas cuyas formas dependen de la decisión del concello. En la ciudad de Pontevedra, en la Zona Monumental podemos encontrar las placas con los nombres de las calles en gallego, incluso recordando el antiguo nombre de la calle. En Vigo, las placas en toda la ciudad están escritas en gallego aunque Vigo es una de la ciudades gallegas donde menos gallegohablantes hay. Sin embargo en la segunda ciudad más grande de Galicia, las placas con los nombres de las calles están en castellano incluso si contienen los topónimos con la versión castellana y una parte importante de los coruñeses dice que vive en La Coruña.

Toponimia es una parte muy importante de la cultura, tradición, patrimonio e historia gallegas, una parte de identidad de la gente, del hecho de pertenecer a un lugar, de ser de algún lugar y como tal debe de ser estudiada y protegida de las influencias que tienden a cambiarla o interferir en ella. Si la lengua propia de Galicia es el gallego, los topónimos deben de tener como la única, forma gallega y esta como la oficial debe de ser propagada en todo el territorio español. El otro problema del que debería ocuparse la Comisión de Toponimia es la recuperación de los nombres de las fincas y de las calles que muchas veces, durante muchos años tenían sus nombre propios en gallego, que fueron cambiados, en muchos casos, a causa del cambio de asignación de la tierra de agricultura a las viviendas. Así que, como podemos ver, la toponimia gallega sigue poniendo retos a sus investigadores y normalizadores, no obstante es una tarea importante y satisfactoria.

⁵ http://hoxe.vigo.org/conecenos/his_olivo.php?lang=gal [fecha de consulta 18.10.2012].

Bibliografía

- Cabeza Quiles Fernando, 2008, *Toponimia de Galicia*, Santiago de Compostela. Estatuto de Galicia, BOE núm. 101 de 28 de abril de 1981.
- González y Zuñiga Claudio, 1846, *Historia de Pontevedra o sea de la antigua Helenes fundada por Teucro desde que se establecieron las colonias griegas en Galicia hasta nuestros días*, Pontevedra.
- Klee Carol, Lynch Andrew, 2009, *El castellano en contacto con otras lenguas*, Washington, D.C. Ley de Normalización Lingüística, DOG núm. 84 de 14 de julio de 1983.
- Moralejo Lasso Abelardo, 1977, *Toponimia gallega y leonesa*, Santiago de Compostela.
- Xunta de Galicia, 2005, *A Toponimia en Galicia. Nomenclátor de Galicia. Proxecto Toponimia de Galicia*, A Coruña.
- http://hoxe.vigo.org/conecenos/his_olivo.php?lang=gal [fecha de consulta 18.10.2012].
- <http://lema.rae.es/drae/?val=podio> [fecha de consulta 18.10.2012].
- <http://www.concellopoio.com/turismo.php?area=02&seccion=05&subseccion=062> [fecha de consulta 17.10.2012].
- <http://www.turgalicia.es/portada-rias-e-praias> [fecha de consulta 15.10.2012].

Marta Anna Pawlikowska

Toponyms of Pontevedra province. An outline of problems

(Summary)

Toponymy, both macro and micro, function in a linguistic reality that influence and change it. In the north – west region of Spain, Galicia, after years of strong, centralized, supporting only Spanish language policy led by General Francisco Franco, was the era of democratization and resulted in the return to original names in the Galician language. This process has been slow, because even though regulations are clear and officially changed toponyms administrative function in reality the words do not always coincide with the real use of them by the Galician people. Until now, in the minds of many people, Spanish toponyms function and not their official version in Galician. Language policy carried out in Galicia affects not only the education and the media, but also something that affects our daily life, though rarely we pay attention to it, i.e. the toponyms.

Słowa kluczowe: toponimia, Galicja, polityka językowa, hiszpański, galicyjski.

Key words: toponymy, Galicia, language policy, Spanish, Galician.

Krzysztof Kolatka

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Ojkonimy świadectwem językowego, kulturowego, historycznego i przyrodniczego dziedzictwa Kraju

1. O roli toponimów

Toponimia, podobnie jak inne działy onomastyki (zwłaszcza antroponimia i chrematonimia), stanowi od dawna niebywale popularną dziedzinę badawczą, i to nie tylko na gruncie polskiej lingwistyki¹. Prymarnym celem dociekań uczonych, w obrębie owej subdyscypliny, jest dwutorowa analiza nazw geograficznych, uwzględniająca zarówno płaszczyznę semantyczną, jak i formalną. Najogólniej ujmując, zmierza ona przede wszystkim do ustalenia właściwej etymologii oraz scharakteryzowania budowy onimów. Ponadto rozważania toponomastów koncentrują się w znacznej mierze na próbach klasyfikacji toponimów, a także określeniu terytorialnego rozmieszczenia i frekwencji ich typów na danym obszarze, wyodrębnionych na podstawie klasycznych kryteriów, a mianowicie: semantyczno-etymologicznego Witolda Taszyckiego [zob. idem 1946] oraz strukturalno-gramatycznego Stanisława Rosponda [zob. idem 1957].

Jednak nawet najbardziej rzetelne i wyczerpujące opracowanie tych zagadnień wcale nie oznacza, że praca onomasty została ukończona. Uzyskane dane można bowiem interpretować w rozmaity sposób. Otóż rola nazw geograficznych,

¹ O tym, jak bardzo eksploatowane jest to pole, niechaj świadczy m.in. ogromna liczba publikacji z tego zakresu [zob. np.: Belchnerowska 1995; Bijak 2001a, 2001b; Biulik 1992; Borek 1968, 1972, 1988; Breza 1974; Bugalska 1985; Chludziński 2008, 2009; Czopek 1988; Czopek-Kopciuch 1995; Domański 1967; Górniewicz 1968a, 1968b, 1980, 1985; Halicka 1976, 1978; Hrabec 1950; Iwicki 1993; Jakus-Borkowa 1987; Kamińska 1964–1965; Karaś 1955; Kęsikowa 1976; Kondratyuk 1973; Kopertowska 1984, 1994; Kosyl 1978; Lubaś 1968; Łuszczyńska 1983; Makarski 1986, 1999; Milewska-Stawiany 2000; Mrózek 1984; Nieckula 1971; NGŚ; NMPol; NMPG; Orzechowska 1975; Pawłowski 1971, 1975; Podławska 1990; Pospiszyłowa 1987; Rospond 1951, 1957, 1969, 1974, 1976, 1984; Rudnicki 1939; Rymut 1967, 1971, 1973, 1975, 1980; Rzetelska-Feleszko 1978; Rzetelska-Feleszko, Duma 1985, 1991, 1996; Safarewiczowa 1956; Stieber 1948–1949; Surma 1990; Szczęśniak 1994; Taszycki 1946, 1951; Treder 1977a, 1977b; Urbańczyk 1965; Warchoła 1964; Wójcik 2001; Zierhoffer 1957; Zierhofferowa 1989; Zierhofferowie 1987].

a właściwie wszystkich jednostek leksykalnych reprezentujących kategorię *nomena propria*, nie jest zredukowana wyłącznie do pełnienia funkcji wyróżniającej, deiktycznej, lokalizującej.

Pośród wielu cennych wypowiedzi – wyartykułowanych w podobnym tonie – warto przytoczyć tu słowa Zofii Kalety. Uczona konstatuje mianowicie, iż: „Nazwy własne są bogactwem każdego narodu, gdyż kryją w sobie wiedzę o jego historii politycznej i społecznej, o historii kultury i religii, właściwościach i krajobrazie ziemi rodzinnej, o związkach z innymi krajami, a także o działaniach, dążeniach, a nawet emocjach ludzi, jak również o realiach życia oraz ludzkich wartościach. Są też świadectwem przynależności etnicznej człowieka i ziemi do narodu, wyznacznikiem narodowości” [Kaleta 1998: 15].

Z tej perspektywy toponimy jawią się również jako nieocenione źródło informacji na temat danego terytorium. W nazwach geograficznych bowiem, niczym w zwierciadle, odbija się jego językowy, społeczno-kulturowy, dziejowy, a także przyrodniczy wizerunek. Ojkonimy, anojkonimy, urbonimy, urbanonimy, hydronimy bądź oronimy to swoiste magazyny, rezerwuary, dzięki którym może on zostać utrwalony. Toponimia Krajny nie jest w tym przypadku wyjątkiem.

Celem niniejszego artykułu jest fragmentaryczna rekonstrukcja obrazu tegoż regionu, pod kątem przywołanych założeń, na podstawie wybranych krajeńskich ojkonimów, tj. nazw miast, wsi, osad oraz kolonii².

2. Krajeńskie ojkonimy jako zwierciadło językowego, kulturowego, historycznego i przyrodniczego dziedzictwa Krajny

Biorąc pod uwagę fakt, iż kwestia granic Krajny, zarówno w dyskursie naukowym, jak i potocznym, w dalszym ciągu wywołuje wiele wątpliwości, nieporozumień i kontrowersji, niepodobna w tym miejscu nie wyznaczyć jej dokładnego kształtu terytorialnego, zwłaszcza w sytuacji, w której przedmiot zainteresowania stanowią nazwy miejscowe.

Przyjmuję mianowicie, że współcześnie obszar tego regionu jako krainy historycznej o określonym dziejowym, kulturowym, językowym oraz przyrodniczym obliczu jest tożsamy z terytorium Krajny historycznej, pokrywającym się z terenem dawnego, przedrozbiorowego, powiatu nakielskiego [zob. np.: Callier 1886: 1–3; Krajna-Wielatowski 1928: 23; Szafran 1961: 26, 28–29]³. Jego ramy

² Ekskserpcji materiału dokonałem na podstawie trzytomowego *Wykazu urzędowych nazw miejscowości w Polsce* [WUNM], a także własnych obserwacji, jakie przeprowadziłem w ramach badań terenowych w latach 2010–2012.

³ Problematykę granic Krajny, charakteryzując zarazem wybrane stanowiska z zakresu historii, geografii, etnografii oraz językoznawstwa, poruszyłem już w innym artykule [zob. Kolatka 2011: 60–68].

geograficzne mają charakter naturalny, gdyż zasadniczo wyznaczają je linie rzek: Gwdy od zachodu, Noteci od południa, a także Debrzynki i Kamionki od północy. Wyjątek stanowi wschodnie pogranicze, przebiegające od północy wzdłuż doliny Brdy, następnie pasmem jezior koronowskich (nieopodal wsi Kamienica, Pruszcz i osady Motyl) oraz drogą lądową, obejmując takie miejscowości, jak: Mąkowsko, Lucim, Wilcze, Łąsko Wielkie, Łąsko Małe, Wierzchucin Królewski, Krapiewo, Słupowo, Gliszcz, Samsieczno, Gumnowice, Trzeciewnica oraz Nakło nad Notecią [por. m.in. Callier 1886: 3].

Tak widziane terytorium Krajny współcześnie położone jest w obrębie trzech województw, a mianowicie: kujawsko-pomorskiego (powiat bydgoski: m.in. wsie – Lucim, Łąsko Wielkie, Mąkowsko, Samsieczno, Wierzchucin Królewski, Wilcze; powiat nakielski: Mroczka, Nakło nad Notecią; powiat sępoleński: Kamień Krajeński, Sępólno Krajeńskie, Więcbork; powiat tucholski: m.in. wsie – Bagienica, Kamienica, Pruszcz, Wielka Klonia), pomorskiego (powiat człuchowski: wsie – Buka, Drozdowo, Poręba, Stare Gronowo), a także wielkopolskiego (powiat pilski: Łobżenica, Wyrzysk, Wysoka; powiat złotowski: Krajanka, Złotów).

Krajna usytuowana jest zatem na styku dwóch – pod wieloma względami barwnych – makroregionów: Wielkopolski i Pomorza. W dalszej perspektywie owa wyjątkowa lokalizacja zadecydowała o dziejowej, kulturowej i językowej specyfice regionu. Ziemia ta bowiem już od stuleci stanowi miejsce ścierania się językowych i kulturowych kaszubsko-pomorskich oraz wielkopolskich wpływów. Nie ulega wątpliwości, iż ów fakt ukształtował jej heterogeniczny, przejściowy charakter.

Innym niezwykle istotnym czynnikiem, rzutującym bezspornie na charakterystyczny wizerunek terytorium i determinującym jego rozwój, były bardzo intensywne, a niekiedy nawet burzliwe, stosunki polsko-niemieckie. Otóż Krajniacy koegzystowali z ludnością obcego pochodzenia już od wieków średnich. Ów stan rzeczy stanowił konsekwencję kilku fal niemieckiego osadnictwa, najazdów krzyżackich, a także wielu lat zniewolenia pod zaborem pruskim. Trzeba tu również dodać, że po I wojnie światowej, na mocy wersalskiego traktatu pokojowego (1919 r.), Krajna została podzielona granicą państwową. Zachodnią część regionu wcielono do Niemiec, wschodnią natomiast włączono do nowo powstałej II Rzeczypospolitej.

2.1. Obraz językowy

Najliczniejszą reprezentację stanowią w tej grupie ojkonimy wywodzące się od dawnych i gwarowych nazw osobowych oraz apelatywnych. Toponimy zawierające historyczne i dialektalne właściwości fonetyczne, a także morfologiczne występują zdecydowanie rzadziej. Przeważają tu nazwy dzierżawcze oraz topograficzne.

a) nazwy miejscowe ilustrujące dawne i dialektalne cechy fonetyczne oraz morfologiczne polszczyzny: **Buka** (wieś, woj. pomorskie, pow. człuchowski, gm. Debrzno): *Nowawies* sive *Buko* (1615) → *Nowa Wiesz* sive *Buk* (1618–1620) → *Villa Nowawies* sive *Buk* (1766) → *Buk*//*Buka*/(niem. *Boeck*) (1880) → *Buka*/(niem. *Böck*) (1951) → *Buka* (1980) – od dawnej postaci przymiotnika niezłożonego *buk* [NMPol I]; **Czarmuń** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): *Czarnom* (1430) → *Czarnow* (1511–1512) → *Czarnom* (1578, 1618–1620) → *Czarnon* (1640–1644) → *Czarłom* (1653) → *Czarłum* (1695) → *Czarnoń* (1708) → *Czarłoń* (1766) → *Czarnuń* (1880) → *Czarmuń*/(niem. *Hohensee*) (1921) → *Czarmuń* (1971) – asymilacja grup *-rn-* → *-rl-* oraz *l-ń* → *n-ń*, dysymilacja *n-ń* → *m-ń*, adideacja do nazw zakończonych na *-oń*, podwyższenie artykulacji samogłoski *o* przed spółgłoską nosową [NMPol II] [zob. p. 2.1.c)]; **Dziedno** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sośno): *Dzadowo*//*Dzedno*//*Zedno* (1300) → *Zedno magno* (1325) → *Dzedno* (1359) → *Zedno Magnum* (1368) → in *maiori Dzedno* (1413) → *Dzedzno* (1534) → *Dziedno* (1578) → *Villa Dziednio* (1766) → *Dzidno* (1846) → *Dzidno*//*Dziedno* (1881) → *Dziedno* (1972) – brak przegłosu *ě* → *‘a* [NMPol II]; **Falmierowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): *Chwalimirowo* (1402) → *Qualmerow* (1413) → *Chwalimirowo* (1493) → *Phalymyrowo* (1511–1512) → *Falimirowo* (1548) → *Falimierowo* (1565) → *Falmierowo* (1578) → *Falmierow* (1618–1620) → *Falmierowo* (1661) → *Villa Falmierowo* (1766) → *Falmirowo* (1846) → *Falmierowo*/(niem. *Charlottenburg*) (1875) → *Falmierowo*/(niem. *Charlottenburg*) (1921) → *Falmierowo* (1972) – zmiana nagłosowej części *chw-* w *f-*, zanik śródgłosowej samogłoski *i*, przejście grupy *-ir-* w *-er-* [Malec 2003: 77; NMPol III] [zob. p. 2.1.c)]; **Łobżenica** (miasto, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): *Lopszencz*//*Lobszenecz* (1398) → *Lobszenica* (1427) → *Lobszencza* (1430) → *Lobzenyczca* (1441) → *Łobżenica* (1467) → *Lobdzenyczca* (1511–1523) → *Lobzencza* (1565) → *Lobzenicza* (1578) → *Łobżenica* (1618–1620, 1673) → in *Civitate Lobzynica* (1744) → *Lobzenica* (1766) → *Lobżenica* (1846) → *Lobżenica*/(niem. *Lobsens*) (1884, 1921) → *Łobżenica* (1972) – mieszanie szeregów spółgłoskowych *z, ż, ź* [Malec 2003: 149; NMPol VI; Rospond 1984: 204] [zob. p. 2.1.b)]; **Sępólno Krajeńskie** (miasto, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): *Sampolno* (1311) → *Sampelno* (1350) → (niem. de *Sampulburg*) (1388) → (niem. de *Sampelborg*) (ok. 1520) → (niem. *Sempelborg*) (1732) → *Villa Sāmpolna* (1774) → *Sępólno*/(niem. *Sempelbork*) (1889) → *Sępólno Krajeńskie* (1965) – zmiana samogłoski nosowej *a* na *ę* oraz podwyższenie artykulacji samogłoski *o* do *ó* [Malec 2003: 216; zob. Czaplicka 2005: 76; Rospond 1984: 344] [zob. p. 2.1.b); p. 2.4.a)]; **Wyrzysk** (miasto, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): (niem. *Wyritz* (1320)) → *Wirziska* (1403) → *Wyrzysko* (1444) → *Wyrzisk* (XV w.) → *Verzyska* (1535) → *Wyrzysko* (1578) → *Werzysko*//*Wyrzysk* (1653) → *Wyrzysk* (1895) – artykulacja nagłosowa

wej części *Wi-* jako *Wy-* w wyniku wymowy samogłoski *y* jak *i*⁴ [zob. Malec 2003: 270].

b) nazwy miejscowe utrwalające dawną i gwarową leksykę: **Białośliwie** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Białośliwie): drugi komponent złożenia od stp. i gw. czasownika *śliwać* ‘zlewać’ (*śliwki* ‘zlewki’) [NMPol II; Rospond 1984: 24]; **Ciosek** (osada, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sośno): pośrednio od gw. leksemu *ciosek* ‘kociuba, ożóg, kostur’ (→ nazwa osobowa *Ciosek*//*Ciosk*) [NMPol II; por. Czaplicka 2005: 78]; **Debrzno-Wieś** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Lipka): od stp. leksemu *debrz*//*debrza* ‘mały wąwóz utworzony przez wodę, zarośnięty’ (psł. przymiotnik **dǣbrъnъ* ‘nisko położony, w dolinie, w parowie’) [NMPol II; Rospond 1984: 70]; **Drążno** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mrocza): od psł. rzeczownika **dręga* ‘las błotnisty’ [NMPol II]; **Dziegciarnia** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od leksemu *diegciarz* (psł. **degъtarъ* ‘człowiek zajmujący się wyrobem (sprzedażą) diegciu’) lub rzeczownika *diegieć* [NMPol II] [zob. p. 2.2.b)]; **Dźwierszno** (**Dźwierszno Małe**, **Dźwierszno Wielkie**) (wsie, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od przymiotnika **dźwirstny* (stp. *dźwiarstwo* ‘gruby piasek, żwir’; *drzastwo*//*drząstwo* ‘drobne kamyki, teren kamienisty’) [NMPol II]; **Gliszcz** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. bydgoski, gm. Sicienko): od leksemu *gliszcz* ‘popielisko po spaleniu zwłok’, prawdopodobnie także ‘każde popielisko, także po wypaleniu lasu’ [NMPol III]; **Gmurowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wysoka): pośrednio od rzeczownika *gmur* ‘chłop, wieśniak, kmieć, właściciel, chłop osiadły, właściciel gruntu, gospodarz, posiadający własny grunt’ (→ nazwisko *Gmur*) [NMPol III]; **Kawle** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od gw. leksemu *kawel* lub *kawel*//*kawla* ‘niwa, pole na niwy podzielone; części pola; kawał pola’ [Czaplicka 2005: 77; NMPol IV] [zob. p. 2.4.a)]; **Kielpin** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Lipka): pośrednio od gw. leksemu *kielp* ‘gatunek ryby’ lub ‘łabędź’ (→ nazwa rzeki *Kielpina*, nazwa jeziora *Kielpin*) [NMPol IV]; **Kościeryn** (**Kościeryn Mały**, **Kościeryn Wielki**) (wsie, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od gw. rzeczownika *kuoscěr* ‘drzewo bardzo rozgałęzione, zarośla, krzewy’ (lub od antroponimu *Kościerz*(z)) [NMPol V]; **Kruszki** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od apelatywu *kruszka* ‘gruszka’ (bądź antroponimu *Gruszka*//*Kruszka*) [NMPol V] [zob. p. 2.1.c)]; **Kujan** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Zakrzewo): pośrednio od stp. leksemu *kujan* ‘nicpoń, łajdak, ładaco, dureń’ (→ nazwa jeziora *Kujan*) [NMPol V]; **Łobżenica** (miasto, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od apelatywu **łobez*//*łobzina*⁵ ‘roślina bagienna, zarośla

⁴ Według Stanisława Rosponda, trwałe przejście nagłosowej grupy *Wi-* w *Wy-* nastąpiło pod wpływem niemieckiej artykulacji tegoż ojkonimu [Rospond 1984: 440].

⁵ W gwarach południowej Krajny do dzisiaj funkcjonuje słowo *łabuzie*//*łobuzie*, oznaczające ‘zarośla, krzaki; tatarak’.

występujące na terenie podmokłym' [Malec 2003: 149; NMPol VI; Rospond 1984: 204] [zob. p. 2.1.a)]; **Miasteczko-Huby** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Miasteczko Krajeńskie): drugi człon zestawienia – *huby* – to 'gospodarstwo wybudowane w polu, kolonia' [NMPol VII] [zob. p. 2.2.b)]; **Nakło nad Notecią** (miasto, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Nakło nad Notecią): od wyrazu **nakiel*, którego czeski ekwiwalent *nákel* oznacza 'miejsce podmokłe, zwłaszcza z niskimi zaroślami wierzbowymi' (*nákli* 'młode zarośla wiklinowe', 'miejsce przy wodzie, gdzie się krzewi wierzbina; miejsce bagniste; *náklo* 'miejsce przy rzece; miejsce do wyładunku towarów') [Malec 2003: 164; NMPol VII; Rospond 1984: 241]; **Osiek nad Notecią** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): od stp. leksemu *osiek* 'umocnienie obronne wznoszone ze ściętych drzew, przesiekę, zasiek' [Malec 2003: 181; NMPol VIII]; **Sępólno Krajeńskie** (miasto, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od psł. wyrazu **sąpolbje* 'pole leżące obok innego pola, graniczące z czym, pograniczne', złożonego z dawnego przyimka *są* i rzeczownika *pole* [Malec 2003: 216; Rospond 1984: 166, 344] [zob. p. 2.1.a); p. 2.4.a)]; **Sypniewo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od stp. leksemu *syplen* 'wielki drewniany lej, przez który sypano zboże'; **Tarnówka** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Tarnówka): od stp. rzeczownika *tarn* 'cierń, tarnina' [Rospond 1984: 395] (lub od nazwy osobowej); **Wąwelno** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sośno): od stp. leksemu *wąwel* 'grąd, suche, wyniosłe miejsce w otoczeniu podmokłym lub w otoczeniu łąk błotnistych, ostrów obłany wodą' [Czaplicka 2005: 76–77; Rospond 1984: 418] [zob. p. 2.4.a)].

c) nazwy miejscowe wywodzące się od staropolskich antroponimów: **Bądecz** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wysoka): od antroponimu *Bądek* (← *Będzieciech*//*Będziemir*) [NMPol I]; **Buczek** (**Mały Buczek**, **Nowy Buczek**, **Wielki Buczek**) (wsie, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Lipka): od nazwy osobowej *Buszek* [NMPol I]; **Chwałka** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mroczka): od antroponimu *Chwałek* w formie dopełniaczowej (← *Chwalibor*) [NMPol II]; **Ciosek** [zob. p. 2.1.b)]; **Czarmuń** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od nazwy osobowej **Czarnom* [NMPol II] [zob. p. 2.1.a)]; **Dalkowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od antroponimu *Dalek* (← *Dalebora*) [Czaplicka 2005: 78; NMPol II]; **Falimierowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): od nazwy osobowej *Falimir*//*Kwalimir* (← *Chwalimir*) [zob. Malec 2003: 77; NMPol III] [zob. p. 2.1.a)]; **Fanianowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od antroponimu **Fanian* (← *Eufemian*//*Eufamian*) [NMPol III]; **Jaszkowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sośno): od nazwy osobowej *Jaszek*//*Jaszk* [NMPol IV]; **Komierowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od antroponimu *Komir* [Czaplicka 2005: 78; NMPol V]; **Kruszki** [zob. p. 2.1.b)]; **Lubcza** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od antroponi-

mu *Lubek* [NMPol VI]; **Lucim** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. bydgoski, gm. Koronowo): od nazwy osobowej **Lucim* (← *Lutomir*) [NMPol VI]; **Lutowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od nazwy osobowej *Lut* [NMPol VI; por. Czaplicka 2005: 76]; **Młotkowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wysoka): od antroponimu *Młodek* [NMPol VII]; **Morzewo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Kaczory): od nazwy osobowej *Morz*//*Morza* [NMPol VII]; **Niechorz** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od antroponimu **Niechor* [Czaplicka 2005: 78; NMPol VII]; **Witosław** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mrocza): od imienia *Witosław*; **Włoscibórz** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od antroponimu *Włosci-bor* [Czaplicka 2005: 78].

2.2. Obraz kulturowy

Zebrane tu toponimy, obejmujące nazwy kulturowe, dotyczą zarówno kultury duchowej, jak i społeczno-materialnej.

a) nazwy miejscowe związane z kulturą duchową: **Cerkwica** (**Duża Cerkwica**, **Mała Cerkwica**) (wsie, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Kamień Krajeński): od apelatywu *cerkiew* [NMPol II]; **Diabli Kąt** (osada, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od wyrazów *diabeł* i *kąt* [Czaplicka 2005: 78]; **Dwanaście Apostołów** (osada, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od parafii rzymskokatolickiej pw. Dwunastu Apostołów [Czopek-Kopciuch 1995: 86; NMPol II]; **Górka Klasztorna** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od znajdującego się we wsi, najstarszego w Polsce, miejsca kultu maryjnego; mieści się tam klasztor Księży Misjonarzy Świętej Rodziny [NMPol III].

b) nazwy miejscowe związane z kulturą społeczno-materialną: **Dziegielnia** [zob. p. 2.1.b)]; **Gliszcz** [zob. p. 2.1.b)]; **Gmurowo** [zob. p. 2.1.b)]; **Miasteczko-Huby** [zob. p. 2.1.b)]; **Młynowo** (osada, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od apelatywu *młyn*; **Osiek nad Notecią** [zob. p. 2.1.b)]; **Sadki** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Sadki): od leksemu *sad* (lub od antroponimu); **Sypniewo** [zob. p. 2.1.b)].

2.3. Obraz historyczny

Ojkonimy w tej kategorii stanowią w znacznej mierze ślad dawnej podległości Krajny wobec państwa niemieckiego. Wyodrębnić tu można nazwy miejscowe powstałe od antroponimów o obcej proveniencji, a także toponimy niemieckie, które uległy (re)polonizacji albo po 1918 r. (w przypadku Krajny wschodniej), albo po 1945 r. (w odniesieniu do Krajny zachodniej).

a) nazwy miejscowe wywodzące się od antroponimów o niemieckim pochodzeniu: **Buntowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Złotów): od nazwy osobowej *Bunt* [NMPol I]; **Lubaszcz** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Nakło nad Notecią): od dopełniaczowej formy antroponimu **Lubarts* (← *Lubart* ← *Laubert*) [NMPol VI].

b) nazwy miejscowe zrepolonizowane:

– brak związku z pierwotną nazwą: **Auguścín** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): *Dąbrówka*//niem. *Augustenhof* (1875) → *Augustowo*//niem. *Augustenhof* (1880) → *Auguścín*//niem. *Augustenhof* (1921) → *Auguścín* (1972) [Czopek-Kopciuch 1995: 97; NMPol I]; **Więcbork** (miasto, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): *Vanzowna* (1288) → *Wanszowna* (1383) → *Wieczbork*//niem. *Vandsburg* (1405) → *Wiąndzborek*//niem. *Vandsburg* (XV w.) → *Wyączbork*//niem. *Vandsburg* (1512) → *Wiązowno* (1546) → *Więcbork*//niem. *Vandsburg* (1612) → *Więcbork*//niem. *Vandsburg* (1766) → niem. *Vansburg* (1819) → *Więcbork*//niem. *Vandsburg* (1893) [Czaplicka 2005: 77; Czopek-Kopciuch 1995: 84; Malec, 2003: 262; Rospond 1984: 425];

– związek z pierwotną nazwą: **Biegodzin** (osada, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): *Biezdiedzin* (1745, 1746) → *Będziedzin* (1749) → *Biegodzin*//niem. *Begedorf* (1846) → *Begedzin*//niem. *Begedorf* (1859) → *Biegodzyn*//niem. *Begedorf* (1880) → *Biegodzin* (1967, 1980) [NMPol I]; **Katarzyniec** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): *Katarzynowo*//niem. *Katharinendorf* (1882) → *Katarzyniec*//niem. *Katharinendorf* (1921) → *Katarzyniec* (1971, 1981) [Czopek-Kopciuch 1995: 86; NMPol IV]; **Żuławka** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): *Żuławka* (1846) → niem. *Zickwerder* (1875) → *Zykwajdy*//niem. *Zickwerder* (1895) → *Żuławka* (1982) [ibidem: 84].

c) nazwy miejscowe spolonizowane:

– brak związku z nazwą niemiecką: **Czernice** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Zakrzewo): niem. *Koenigsdorf* (1883) → *Czernice*//niem. *Königsdorf* (1951) → *Czernice* (1980) [NMPol II]; **Drozdowo** (wieś, woj. pomorskie, pow. człuchowski, gm. Debrzno): niem. *Posenberg* (1880) → *Drozdowo*//niem. *Posenberg* (1951) → *Drozdowo* (1952, 1980) [NMPol II]; **Drożyska** (**Drożyska Mała**, **Drożyska Średnie**, **Drożyska Wielkie**) (wsie, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Zakrzewo): niem. *Friedrichsberg wielki, mały i średni* (1881) → *Drożyska Mała, Średnie, Wielkie* (1928) → *Drożyska Mała*//niem. *Klein Friedrichsberg, Drożyska Średnie*//niem. *Mittel Friedrichsberg, Drożyska Wielkie*//niem. *Gross Friedrichsberg* (1951) → *Drożyska Mała, Drożyska Średnie, Drożyska Wielkie* (1980) [NMPol II]; **Laskowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Lipka): niem. *Annenfelde* (1880) → *Laskowo*//niem. *Annenfelde* (1949, 1951) → *Laskowo* (1981) [NMPol VI];

– adaptacja lub kalka nazwy niemieckiej: **Arentowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Miasteczko Krajeńskie): niem. *Arendtwalde* (1846) → niem. *Arent-*

swalde (1875) → niem. *Arndswalde* (1880) → *Arentowo*//niem. *Arnswalde* (1921) → *Arentowo* (1972) [Czopek-Kopciuch 1995: 92; NMPol I]; **Białobłocie** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Lipka): niem. *Wilhelmsbruch* (imię *Wilhelm* + *der Bruch* ‘bagno, moczary’) (1893) → *Białobłocie*//niem. *Wilhelmsbruch* (1951) → *Białobłocie* (1980) [NMPol I]; **Błękwit** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Złotów): *Vlugfelth* (1432–1440) → *Bløquelth*//*Bløqwelth* (1453) → *Blankwith* (1491) → *Blankwyelth* (XV w.) → *Blankwit* (1503) → *Blankfelt*//*Blqwelth* (1511–1512) → *Blankfyeyth* (1535) → *Blankwelt* (1578) → *Blekuid* (1593) → *Błękwid* (1604) → *Blenkwida*//*Blekwit* (1653) → *Błękwit*//*Błękwida*//*Blankwitt* (1880) → *Błękwit*//*Blankwitt* (1951) → *Błękwit* (1980) [Czopek-Kopciuch 1995: 88–89; NMPol II]⁶; **Dworzakowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pільski, gm. Białośliwie): niem. *Hofmannsdorf* (nazwisko *Hoffmann*⁷ + *das Dorf* ‘wieś’) (1882) → *Dworzakowo*//niem. *Hofmannsdorf* (1921) → *Dworzakowo* (1972) [Czopek-Kopciuch 1995: 96; NMPol II]; **Frydrychowo** (kolonia, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): niem. *Friedrichsau* (1881) → *Fredrykowo*//niem. *Fridrichsau* (1921) → niem. *Friedrichsau* (1933) → *Frydrykowo* (1967) → *Frydrychowo* (1971) [Czopek-Kopciuch 1995: 98; NMPol III]; **Maryniec** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Krajenka): niem. *Marienwalde* (1885) → *Maryniec*//niem. *Marienwalde* (1921) → *Maryniec* (1981) [Czopek-Kopciuch 1995: 98; NMPol VI]; **Matyldzin** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mroczka): niem. *Mathildenhoehe* (1885) → niem. *Mathildenhöhe* (1907) → *Matyldowo* (1912) → *Matyldzin*//niem. *Mathildenhöhe* (1921) → *Matyldzin* (1933, 1967, 1972) [Czopek-Kopciuch 1995: 98; NMPol VI]; **Szynwałd** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sośno): niem. *Schönwalde* (1867) → *Szynwałd*//niem. *Schönwalde* (1921) [Czopek-Kopciuch 1995: 91]; **Waldowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): niem. *de Valdow* (1289) → w *Waldowie* (1439) [Czopek-Kopciuch 1995: 94; por. np. Czaplicka 2005: 76].

2.4. Obraz przyrodniczy

Na grupę ojkonimów rejestrujących bogactwo krajeńskiego krajobrazu składają się nazwy topograficzne wskazujące na rzeźbę terenu, jego cechy oraz florę i faunę.

a) nazwy miejscowe odzwierciedlające ukształtowanie i właściwości terenu: **Bagienica** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. tucholski, gm. Gostycyn): od przymiotnika *bagienny* [NMPol I]; **Bielawy** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Nakło nad Notecią): od rzeczownika *bielawa* ‘podmokła

⁶ Ojkonim *Błękwit* odzwierciedla także, właściwe gwarom krajeńskim, zjawiska fonetyczne, a mianowicie artykulację spółgłoski *f* jako *v* oraz zwężenie samogłoski *e* do *i* po spółgłosce miękkiej [Czopek-Kopciuch 1995: 88].

⁷ Niemiecki apelatyw *der Hofman* przetłumaczyć można jako ‘dworzanin, dworak’.

łąka torfowa' [NMPol I]; **Chlebno** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od przymiotnika *chlebny* 'urodzajny' [NMPol II]; **Dąbrowa** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Kamień Krajeński): od leksemu *dąbrowa* 'las dębowy; dębina' [Malec 2003: 66; NMPol II]; **Debrzno-Wieś** [zob. p. 2.1.b)]; **Drążno** [zob. p. 2.1.b)]; **Dźwierszno** (**Dźwierszno Małe**, **Dźwierszno Wielkie**) [zob. p. 2.1.b)]; **Howo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od rzeczownika *il* 'drobnoziarnista, różnie zabarwiona skała osadowa' [Czaplicka 2005: 76; NMPol III]; **Kawle** [zob. p. 2.1.b)]; **Nakło nad Notecią** [zob. p. 2.1.b)]; **Piaseczno** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od apelatywu *piasek* [NMPol VIII]; **Polanowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Wyrzysk): od rzeczownika *polana* [NMPol IX]; **Puszcza** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od apelatywu *puszcza* [NMPol IX]; **Sępólno Krajeńskie** [zob. p. 2.1.a); p. 2.1.b)]; **Skarpa** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od wyrazu *skarpa* [Czaplicka 2005: 76]; **Stawnica** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Złotów): od leksemu *staw*; **Wąwelno** [zob. p. 2.1.b)];

b) nazwy miejscowe pochodne od nazw roślin: **Brzostowo** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Miasteczko Krajeńskie): od rzeczownika *brzost* 'wysokie drzewo liściaste' [NMPol I]; **Dębowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Sadki): od wyrazu *dąb* [NMPol II]; **Kruszki** [zob. p. 2.1.b)]; **Łobżenica** [zob. p. 2.1.a), 2.1.b)]; **Modrakowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mrocza): od leksemu *modrak*; **Świdwie** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od wyrazu *świdwa* 'dereń, kora jaskrawo czerwona' [Czaplicka 2005: 77; Rospond 1984: 389]; **Tarnówka** [zob. p. 2.1.b)]; **Topola** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. pilski, gm. Łobżenica): od apelatywu *topola*; **Wiśniewa** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od rzeczownika *wiśnia*; **Zboże** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od apelatywu *zboże* [Czaplicka 2005: 77];

c) nazwy miejscowe wywodzące się od nazw zwierząt: **Czajcze** (wieś, woj. wielkopolskie, pow. złotowski, gm. Krajenka): od leksemów *czajka*, *czajczy* [NMPol II]⁸; **Jeleń** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Więcbork): od rzeczownika *jeleń* (lub od antroponimu *Jeleń*) [NMPol IV]⁹; **Kielpin** [zob. p. 2.1.b)]; **Orle** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. nakielski, gm. Mrocza): od rzeczownika *orzeł* bądź przymiotnika *orli* [NMPol VIII]; **Sikorz** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Kra-

⁸ *Czajcze* to także nazwa wsi w gminie Wysoka (woj. wielkopolskie, pow. pilski).

⁹ Zdaniem Barbary Czopek-Kopciuch, ojkonim *Jeleń* powstał pod wpływem niemieckiej nazwy *Lilienhecke*, w wyniku podobieństwa dźwiękowego między jej pierwszym komponentem – *Lilien* – i gwarowym leksemem *leleń* 'jeleń' [Czopek-Kopciuch 1995: 91].

jeńskie): od wyrazu *sikora* [Czaplicka 2005: 77]; **Wilkowo** (wieś, woj. kujawsko-pomorskie, pow. sępoleński, gm. Sępólno Krajeńskie): od apelatywu *wilk* [Czaplicka 2005: 77].

3. Uwagi końcowe

Należy wyraźnie podkreślić, że nazwy miejscowe, będące przedmiotem niniejszej analizy, stanowią jedynie niewielką część bogactwa krajeńskiej toponimii.

Co ciekawe, w przypadku ojkonimii Krajny do rzadkości należą nazwy o charakterze dyferencjalnym. Uznać można jednak, iż funkcję taką pełni określenie *krajeński*, występujące jako komponent toponimów we wszystkich wariantach rodzajowych, np.: *Kamień Krajeński*, *Miasteczko Krajeńskie*, *Runowo Krajeńskie*, *Sępólno Krajeńskie*, *Śmiardowo Krajeńskie*, *Wysoka Krajeńska*.

Interesujące wnioski pozwala wysnuć i analiza przeprowadzona pod kątem strukturalnym. W odniesieniu do krajeńskich nazw miejscowych można bowiem zaobserwować swoistą przejściowość, biegunowość.

Uwagę przykuwają mianowicie ojkonimy z kontynuantami sufiksu **-bsk-* [zob. np. Górniewicz 1988: 46–47; Rzetelska-Feleszko 2003: 6–7]. Otóż charakterystyczny dla Pomorza, Mazowsza i wschodnich obszarów Polski formant *-sk* występuje przeważnie w północnej części Krajny, np.: *Głomsk*, *Radońsk*, *Wersk*. Na południu regionu zaś częściej spotkać można wariant *-sko*, typowy dla Wielkopolski, Małopolski oraz Śląska, np.: *Łońsko*, *Pilsko*, *Wolsko*. Odstępstwo od tej reguły stanowią takie nazwy, jak: *Łąsko* (*Małe*, *Wielkie*), *Mąkowsko*, *Stołusko*, położone w północnej części „krajny na rubieży”, czy *Wyrzysk* – usytuowany na południu tego terytorium. Należy jednak dodać, że owe toponimy wykazywały na przestrzeni dziejów duże wahania sufiksalne [zob. m.in. NMPol; Rospond 1984].

Na Krajnie przeważają ponadto nazwy miejscowe zakończone na *-owo*, po spółgłoskach twardych, a także *-ewo*, po palatalizowanych oraz stwardniałych, zamiast *-ów//* *-ew* (← **-ov//* *-ev-*) [zob. np. Górniewicz 1988: 49; Rzetelska-Feleszko 2003: 5, 7], charakterystyczne dla Polski północnej, np.: *Dobrzyniewo*, *Komorowo*, *Skoraczewo*, *Walentynowo*.

Nader często pojawiają się też ojkonimy z sufiksem *-in*, w miejsce *-ino* (← **-in-*), typowe dla Polski południowej i środkowej [zob. m.in. Górniewicz 1988: 49–50; Rzetelska-Feleszko 2003: 5, 7], np.: *Anusin*, *Matyldzin*, *Śmielin*, a także – dominujące w północno-zachodniej części kraju – formy z przyrostkiem *-no*, będącym rodzajowym ekwiwalentem sufiksów *-en*, *-na* (← **-bn-*) [zob. np. Górniewicz 1988: 47–48; Rzetelska-Feleszko 2003: 7], np.: *Dębno*, *Glesno*, *Samsieczno*.

Nazwy własne, zwłaszcza ojkonimy, odgrywają niebagatelną rolę zarówno w badaniach językoznawczych, geograficznych, historycznych oraz edukacji regionalnej, jak i w potocznej świadomości mieszkańców danego obszaru, stając się istotnym elementem budującym poczucie lokalnej czy też regionalnej tożsamości [zob. m.in. Rzetelska-Feleszko 1993: 151–160]. Osiągnięcia onomastów winny być zatem traktowane na równi z wynikami badań przedstawicieli innych dyscyplin naukowych. Tymczasem zauważyć można, iż niekiedy marginalizuje się ów dział lingwistyki¹⁰.

Pomimo licznych publikacji z zakresu toponomastyki, krajeńska toponimia do dzisiaj nie doczekała się monografii. Pole to pozostaje więc nadal niezagospodarowane.

Wykaz skrótów

- NGŚ – *Nazwy geograficzne Śląska. Słownik etymologiczny nazw geograficznych Śląska*, 1970–2011, t. I: *A–B*, Stanisław Rospond (red.), Warszawa–Wrocław; t. II–III: *C–G*, Stanisław Rospond i Henryk Borek (red.), Warszawa–Wrocław; t. IV: *H–Ki*, Henryk Borek (red.), Warszawa–Wrocław; t. V–XV: *Kl–Wrzes*, Stanisława Sochacka (red.), Opole.
- NMPG – *Nazwy miast Pomorza Gdańskiego*, 1978, Hubert Górniewicz i Zygmunt Brocki (red.), Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- NMPol – *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, 1996–2015, t. I: *A–B*, Kazimierz Rymut (red.); t. II: *C–D*, Kazimierz Rymut (red.); t. III: *E–I*, Kazimierz Rymut (red.); t. IV: *J–Kn*, Kazimierz Rymut (red.); t. V: *Ko–Ky*, Kazimierz Rymut (red.); t. VI: *L–Ma*, Kazimierz Rymut (red.); t. VII: *Mq–N*, Kazimierz Rymut (red.); t. VIII: *O–Pn*, Kazimierz Rymut i Barbara Czopek-Kopciuch (red.); t. IX: *Po–Q*, Kazimierz Rymut i Barbara Czopek-Kopciuch (red.); t. X: *Ra–Re*, Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch i Urszula Bijak (red.); t. XI: *Rę–Rs*, Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch i Urszula Bijak (red.); t. XII: *Ru–Rż*, Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch i Urszula Bijak (red.), Kraków.
- WUNM – *Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, 1980–1982, t. I–III, Warszawa.

Bibliografia

- Belchnerowska Aleksandra, 1995, *Toponimia byłych powiatów koszalińskiego i kołobrzeskiego*, Gdańsk.
- Bijak Urszula, 2001a, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego powiatu mazowieckiego*, Kraków.
- Bijak Urszula, 2001b, *Nazwy miejscowe powiatu grójeckiego. Słownik historyczno-etymologiczny*, Grójec.

¹⁰ Ów stan rzeczy poświadczają chociażby błędne formy toponimów, pojawiające się w przestrzeni publicznej.

- Biolik Maria, 1992, *Toponimia byłego powiatu ostródzkiego. Nazwy miejscowe*, Gdańsk.
- Borek Henryk, 1968, *Zachodniosłowiańskie nazwy toponimiczne z formantem -ьн-*, Wrocław.
- Borek Henryk, 1972, *Opolszczyzna w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Borek Henryk, 1988, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Breza Edward, 1974, *Toponimia powiatu kościerskiego*, Gdańsk.
- Bugalska Halina, 1985, *Toponimia byłych powiatów gdańskiego i tczewskiego*, Wrocław.
- Callier Edmund, 1886, *Powiat nakielski w XVI stuleciu. Szkic geograficzno-historyczny*, Poznań.
- Chłodziński Andrzej, 2008, *Toponimia powiatu białogardzkiego*, Pruszcz Gdański.
- Chłodziński Andrzej, 2009, *Nazwy miejscowe powiatu kołobrzckiego*, Pruszcz Gdański.
- Czaplicka Maria, 2005, *Zróżnicowanie nazewnictwa geograficznego powiatu sepołęńskiego i regionu brodnickiego*, [w:] Andrzej Stanisław Dyszak (red.), „Linguistica Bidgostiana”, vol. II, Bydgoszcz, 73–83.
- Czopek Barbara, 1988, *Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego)*, Wrocław.
- Czopek-Kopciuch Barbara, 1995, *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*, Kraków.
- Domański Józef, 1967, *Nazwy miejscowe dzisiejszego Wrocławia i dawnego okręgu wrocławskiego*, Warszawa.
- Górniewicz Hubert, 1968a, *Rodowe nazwy miejscowe Wielkopolski, Małopolski i Mazowsza*, Gdańsk.
- Górniewicz Hubert, 1968b, *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich*, Gdańsk.
- Górniewicz Hubert, 1980, *Toponimia Powiśla Gdańskiego*, Gdańsk.
- Górniewicz Hubert, 1985, *Toponimia powiatu starogardzkiego*, Wrocław.
- Halicka Irena, 1976, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny. Dzierżawcze, patronimiczne i rodzime*, Warszawa.
- Halicka Irena, 1978, *Nazwy miejscowe środkowej i zachodniej Białostocczyzny. Topograficzne i kulturowe*, Warszawa.
- Hrabec Stefan, 1950, *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*, Kraków.
- Iwicki Witold, 1993, *Toponimia byłego powiatu słupskiego*, Gdańsk.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1987, *Toponimia powiatu świeckiego*, Wrocław.
- Kaleta Zofia, 1998, *Teoria nazw własnych*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, 15–36.
- Kamińska Maria, 1964–1965, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. I–II, Wrocław.
- Karaś Mieczysław, 1955, *Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i innych językach słowiańskich*, Wrocław.
- Kęsikowa Urszula, 1976, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ov-*, Gdańsk.
- Kołatka Krzysztof, 2011, „Krajna? A gdzie to jest?” *Nazwa i granice Krajny jako przedmiot badań różnych dyscyplin naukowych*, [w:] Maria Dombrowicz i Hanna Michniewicz-Ankiersztajn (red.), „Promotio Geographica Bydgosiensia”, t. VII: *Turystyka w rozwoju regionalnym i lokalnym Krajny i Pałuk*, Bydgoszcz, 55–70.
- Kondratiuk Michał, 1973, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostocczyzny*, Lublin.
- Kopertowska Danuta, 1984, *Nazwy miejscowe województwa kieleckiego*, Kraków.
- Kopertowska Danuta, 1994, *Nazwy miejscowe województwa radomskiego*, Kielce.
- Kosyl Czesław, 1978, *Nazwy miejscowe dawnego województwa lubelskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Krajna-Wielatowski Andrzej, 1928, *Ziemia Złotowska*, Poznań.
- Lubaś Władysław, 1968, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław.
- Łuszczynska Jadwiga, 1983, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*, Wrocław.

- Makarski Władysław, 1986, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi sanockiej*, Lublin.
- Makarski Władysław, 1999, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin.
- Małec Maria, 2003, *Słownik etymologiczny nazw geograficznych Polski*, Warszawa.
- Milewska-Stawiany Małgorzata, 2000, *Toponimia powiatu tucholskiego*, Gdańsk.
- Mrózek Robert, 1984, *Nazwy miejscowe dawnego Śląska Cieszyńskiego*, Katowice.
- Nieckula Franciszek, 1971, *Nazwy miejscowe z sufiksami -ov-, -in- na obszarze Wielkopolski i Małopolski*, Wrocław.
- Orzechowska Alicja, 1975, *Nazwy miejscowe dawnego powiatu pilzneńskiego oraz prawobrzeżnej części dawnych powiatów sandomierskiego i wiślickiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Pawłowski Eugeniusz, 1971, *Nazwy miejscowości Sądectczyzny, cz. I: Nazwy miast, wsi, przysiółków oraz dzielnic wiejskich i miejskich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Pawłowski Eugeniusz, 1975, *Nazwy miejscowości Sądectczyzny, cz. II: Nazwy osiedli*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Podlaska Daniela, 1990, *Nazwy miejscowe z terenu XVI-wiecznego województwa poznańskiego, cz. I–II*, Słupsk.
- Pospiszyłowa Anna, 1987, *Toponimia południowej Warmii. Nazwy miejscowe*, Olsztyn.
- Rospond Stanisław, 1951, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej, cz. I: Polsko-niemiecka, cz. II: Niemiecko-polska*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1969, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -ьsk-*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1974, *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbný atlas toponomastyczny, t. I: Formacje na -itjo*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1976, *Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbný atlas toponomastyczny, t. II: Formacje na *-ьsk-. Formacja na *-ьп-*, Wrocław.
- Rospond Stanisław, 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Rudnicki Jarosław, 1939, *Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny*, Lwów.
- Rymut Kazimierz, 1967, *Nazwy miejscowe północnej części dawnego województwa krakowskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rymut Kazimierz, 1971, *Patronimiczne nazwy miejscowe w Małopolsce*, Wrocław.
- Rymut Kazimierz, 1973, *Słotwórtwstwo polskich patronimicznych nazw miejscowych z przyrostkiem *-(ov)itjo na tle zachodniosłowiańskim*, Kraków–Wrocław.
- Rymut Kazimierz, 1975, *Nazwy miejscowe dawnego powiatu bieckiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rymut Kazimierz, 1980, *Nazwy miast Polski*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 1978, *Rozwój i zmiany toponimicznego formantu -ica na obszarze zachodniosłowiańskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 1993, *Rola nazewnictwa w tworzeniu poczucia regionalnego*, [w:] Kwiryna Handke (red.), *Region, regionalizm – pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa, 151–160.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 1998, *Przedmowa*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, 9–11.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2003, *Nazwy wsi i miast (ojkonimia)*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko i Aleksandra Cieślíkowa (red.), *Słowiańska onomastyka. Encyklopedia, t. II*, Warszawa–Kraków, 2–9.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, Duma Jerzy, 1985, *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*, Wrocław.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, Duma Jerzy, 1991, *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*, Warszawa.

- Rzetelska-Feleszko Ewa, Duma Jerzy, 1996, *Językowa przeszłość Pomorza Zachodniego. Na podstawie nazw miejscowych*, Warszawa.
- Safarewiczowa Halina, 1956, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowszczyzna, Wrocław*.
- Stieber Zdzisław, 1948–1949, *Toponomastyka Łemkowszczyzny*, cz. 1–2, Łódź.
- Surma Genowefa, 1990, *Toponimia powiatu bytowskiego*, Wrocław.
- Szafran Przemysław, 1961, *Osadnictwo historycznej Krajny w XVI–XVIII w. (1511–1772)*, Gdańsk.
- Szcześniak Krystyna, 1994, *Nazwy miejscowości byłych powiatów goldapskiego i oleckiego*, Gdańsk.
- Taszycki Witold, 1946, *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*, Kraków.
- Taszycki Witold, 1951, *Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu*, Kraków.
- Treder Jerzy, 1977a, *Toponimia byłego powiatu puckiego*, Gdańsk.
- Treder Jerzy, 1977b, *Toponimia powiatu wejherowskiego*, Gdańsk.
- Urbańczyk Stanisław, 1965, *Nazwy naszych stolic*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Warchoń Stefan, 1964, *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin.
- Wójcik Urszula, 2001, *Nazwy miejscowe dawnego województwa rawskiego*, Warszawa–Kraków.
- Zierhoffer Karol, 1957, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław.
- Zierhofferowa Zofia, 1989, *Nazwy typu Osiek Mały, Koźminek i inne derywowane od nazw miejscowych. Na przykładzie materiału z dawnego województwa kaliskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Zierhofferowie Zofia, Karol, 1987, *Nazwy miast Wielkopolski*, Poznań.

Krzysztof Kołatka

Oiconyms as the linguistic, cultural, historical and natural heritage of the Krajna region

(Summary)

There is no doubt that toponyms constitute an unusually valuable source of knowledge about a given territory. Geographical names retain the most essential characteristics which make up their distinctive and unique images. Thus, oiconyms, anoiconyms, hydronyms or oronyms are becoming extremely important elements which build a sense of territorial identity in the inhabitants of any area. The mentioned findings also refer to the toponyms from the Krajna region. Because of many controversies concerning the precise geographical scope of this region located on the borderland between Great Poland and Pomerania, these inquiries assume that its area coincides with the borders of the old, pre-partition Nakło Poviast. The subject of the article is the analysis of the Krajna oiconyms carried out by paying special attention to the linguistic, cultural, historical and natural factors of the region. The characterization of the local names includes first of all an etymological-motivational aspect, giving special consideration to their cultural character. However, the fundamental aim of this study is an attempt to reconstruct the linguistic, cultural, historical and natural image of the Krajna region based on the names of towns, villages, settlements and colonies.

Słowa kluczowe: toponimy, ojkonimy, nazwy miejscowe, Krajna, dziedzictwo regionalne, językowy obraz regionu.

Key words: toponyms, oiconyms, local names, Krajna region, regional heritage, linguistic image of a region.

Renata Gliwa

Uniwersytet Łódzki

Wyraz pospolity *brzoza* jako baza toponimiczna

1. Wstęp

Rzeczownik *brzoza* jako element leksykalny polszczyzny wielokrotnie był obiektem studiów lingwistycznych. Etymologię tego rzeczownika odnajdujemy chociażby w *Słowniku etymologicznym* Aleksandra Brücknera: „*brzoza* częste w nazwach miejscowych [...] *Brzeźno*, *Brzezie* (zbiorowe), *Brzozów*; *brzezina*. Przystawione z **ber-za*, rus. *bierioza*, małorusk. *bereza* oznacza to samo drzewo, w lit. *beržas*, niem. *Birke* (i *Borke* ‘kora’), a nazwana od jasności kory, od pnia *berz* ‘łśnić’ (por. *belz*), lit. *berszti* ‘bieleje’, niem. (gockie) *berhts* ‘świecący’, ind. *bhūrḍa-*. [...] Odmianką owego pnia *berz-* jest *belz*, narzeczone *belzy się* ‘błyszczą się’, stąd nazwy miejscowe, pierwotnie polskie na ziemi, którą Ruś od Włodzimierza Wielkiego i Jarosława ostatecznie zagarnęła, jak: *Belz*, por. *Bełżyce* lubelskie. *Brzosto* (z r. 1584), albo *brzosta*, rus. *Bieriosta* albo *bieriosto*, czes. *brzesta* [...]; rus. *bieriestień* i pol. (narzeczone) *brześcian* ‘garnek stary, opleciony łykiem’. Od *brzozy* pochodzi nazwa pstrych krów’: *brzezula*, *brzezia(s)ta*” [Brückner 1985].

Nieco szerszy wywód znajdujemy w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* pod redakcją Wiesława Borysia, interesujący nas rzeczownik opatrzony jest niniejszą notą: „*brzoza* od XV w. ‘drzewo *Betula*’: zdr. *brzózka*. ogśl.: cz. *břiza*, r. *beręza*, ch.s. *bręza*. psł. **berza* ‘brzoza’, pokrewne nazwom tego drzewa w innych językach i.e.: lit. *bėržas*, stwniem. *birihha*, stind. *bhūrja-*. Nawiązuje do pie. **b^herǵ-* ‘błyszcząć, biały’, pierwotne znaczenie ‘błyszcząca, biała’, drzewo nazwano więc ze względu na charakterystyczną jasną, błyszczącą korę. – Od tego *brzozowy*, *brzezina*” [Boryś 2005: 43].

Brzoza to drzewo liściaste, należące do rodziny *betulace*, do której zaliczane są również olsza, leszczyna i grab. W Polsce dziko rośnie jej siedem gatunków: brodawkowata, ciemna, omszona, karłowata, ojcowska, niska, karpacka. Jej wyróżnikiem jest biała lub szara kora [...] [por. Seneta 2006: 35]. To drzewo charakterystyczne dla naszego klimatu, analizy geologiczne wskazują, iż taki stan miał

miejsce już w epoce paleolitu [por. Buczek 1960: 38]. W czasach wczesnośredniowiecznych obok sosny było to jedno z dominujących drzew [por. ibidem: 38].

Brzozie od wieków towarzyszyła bogata symbolika, jest ona znakiem osi świata, życia i śmierci, początku, wiosny, zachęty miłosnej, małżeństwa itd. [por. Mazerant-Leszkowska 1990; Żukow-Karczewski 1993: 20–21]. Drewno brzozy, ze względu na dość wysokie właściwości mechaniczne (ciężar, kurczliwość, wytrzymałość, łatwość w obróbce) i dostępność, było powszechnie wykorzystywane w rzemiośle, np. w bednarstwie, kołodziejstwie, stolarstwie, tkactwie, rybactwie. Kory brzozowej używano w garbarstwie, była ona także źródłem środków leczniczych (o czym czytamy w starych farmakopeach), sok z brzozy wykorzystywano na przykład przy warzeniu piwa [por. Buczek 1960: 38], nie dziwi więc rozpowszechnienie tego gatunku drzewa.

Prezentowany rozdział wpisuje się w postulat opisu polskiej toponimii odarboralnej (por. np. Makarski [2006: 59], Nowik [1993], [1994], [1996]). Okazjonalne rozważania na temat uczestnictwa nazw urobionych od apelatywu *brzoza* w kreowaniu toponimów odnajdujemy m.in. w pracach Andrzeja Bańkowskiego [1972], Bogusława Krei [1988], Izabeli Różyckiej [1989], Krystyny Nowik [1993], [1994], [1996] i Władysława Makarskiego [2006]. O znaczącej roli *brzozy* w kulturze duchowej i materialnej człowieka czytamy w pracach poświęconych językowemu obrazowi świata (por. pracę M. Marczewskiej, *Drzewa w języku i kulturze* [2002]).

Celem niniejszych dociekań jest jakościowa ocena toponimów genetycznie powiązanych z apelatywem *brzoza*, opis ich zróżnicowania morfologiczno-semantycznego, a także próba określenia relacji toponimów do ich bazy czy to apelatywnej czy priopralnej, tym samym ocena możliwości systemowych języka polskiego w zakresie słowotwórstwa i nazwotwórstwa odarboralnego.

Toponimy eksцерpowano z *Wykazu urzędowych nazw miejscowości w Polsce i ich części* [2012], niewątpliwą zaletą źródła jest uwzględnianie nie tylko nazwy jednostek osadniczych administracyjnie autonomicznych, ale także ich części.

2. Nazwy rzeczownikowe

Apelatywem wyjściowym w niniejszych rozważaniach jest rzeczownik *brzoza*, wykorzystywany do urabiania nazw obszarów/miejsc, których cechą charakterystyczną jest obecność pojedynczego drzewa lub drzewostanu.

Forma prymarna została przeniesiona w procesie onimizacji na grunt toponimiczny, tworząc nazwy miejscowe całkowicie zbieżne z apelatywem. Pomimo małej wyrazistości tak powstałych toponimów w materiale odnajdujemy kilka poświadczeń ich użycia: *Brzoza*: wś, pow. strzebiński; wś, pow. bydgoski; wś, pow. toruński; wś, pow. strzelecko-drezdenecki; wś, pow. piotrkowski; wś, pow.

wieluński; część wś. Cykarzew Północny, pow. częstochowski; wś, pow. krotoszyński. W procesie nazwotwórczym stał się on bazą dla jednej miejscowości, chronologicznie młodszej: *Brzoza-Kolonia*. Liczba mnoga apelatywu *brzoza* posłużyła do urobienia fizjografików: *Brzozy*, *Brzosy*.

Bazą kolejnych toponimów są formacje derywowane najprawdopodobniej od apelatywu podstawowego lub derywatów apelatywnych od niego utworzonych, jednak z powodu braku odpowiedniej dokumentacji źródłowej wyniki analizy mogą być niejednoznaczne – niejednokrotnie trudno określić, czy nazwa ma charakter przeniesiony czy została utworzona na gruncie toponimicznym.

Do nazw prymarnych włączyć należy toponimy bazujące na deminutywie *brzózka*¹ – *Brzózka*, *Brzuska*. Formy w liczbie mnogiej: *Brzózki*, *Brzóski* wywodzić można od ap. *brzózki* ‘liczba mnoga od ap. *brzoza*; zagajnik brzozowy’, zaznaczyć jednak należy, że twory te mogą mieć charakter wtórny, można je wówczas wywodzić od nazw antroponimicznych (np. patronimicznych czy familijnych).

Omawiany toponim jest podstawą dość licznych nazw zestawionych, np. z drugim odantroponimicznym członem *Brzóska-Falki*² (od nazwy osobowej *Falek* SSNO II 24), *Brzóska-Gromki* (od nazwy osobowej *Gromek* SSNO II 207), *Brzóska-Markowizna* (od imienia Marek z wykładnikiem *-owizna*); nazw z członem etnicznym *Brzóska-Tatary* (lub nazwy osobowej *Tatar* SSNO V 430); nazw, których drugi człon pośrednio informuje o czasie powstania danej miejscowości lub lokalizuje ją w stosunku do innej, pierwotnej: *Brzózka Mała*, *Brzózki Wielkie*, *Brzóska Stare*, *Brzóska Brzezińskie*³ (człon przymiotnikowy dookreślający był pierwotny, nazwa dwuczłonowa powstała po włączeniu wsi Brzeziny do okolicy szlacheckiej Brzóska [NMP]).

Wśród toponimów o trudnej do interpretacji proveniencji jest nazwa *Bereza*⁴, jej podstawą może być apelatyw z pełnogłosem *bereza* ‘brzoza’ (por. uk. *bereza* ‘brzoza’), notowany w *Słowniku etymologicznym* Brücknera [1985], ale rzadki w zbiorach leksyki apelatywnej, co skłania do wniosku, że bardziej prawdopodobny jest odantroponimiczny źródłosłów tej nazwy (z tzw. ruską cechą importowaną, sugeruje to np. W. Makarski [2006: 60]).

Zdrobnienie *bereska* ‘uk. brzózka’ lub inna nazwa własna (toponim lub antroponim) jest podstawą nazwy miejscowej *Berezka*.

Apelatywem powiązanym genetycznie z rzeczownikiem *brzoza* jest *brzezica* (*-ica*) ‘gałązka brzozowa; brzoza, las brzozowy’, wywodzić od niego należy toponimy *Brzezica*, w liczbie mnogiej *Brzezice*. Toponim ten jest zapewne podstawą nazwy urobionej wykładnikiem *-ki* – *Brzeziczki* (wieś sąsiadująca to *Brzezice*).

¹ SW: *brzózka*: ‘zdr. od ap. *brzoza*; kora brzozowa, łub’.

² *Brzóska-Falki*, *Brzóska-Gromki*, *Brzóska-Markowizna*, *Brzóska-Tatary*, *Brzóska Stare*: wś., pow. wysokomazowiecki.

³ Wś, pow. wysokomazowiecki.

⁴ Wś, pow. bialski; przysiółek, pow. pińczowski.

Wśród nazw sekundarnych umieścić należy *Brzesko*, nazwę urobioną przyrostkiem toponimicznym *-sko*, choć możliwa jest również motywacja apelatywem *brzeg*, zmiana mogła nastąpić poprzez wyrównanie postaci tematu nazwy w obrębie paradygmatu i użycie modelu na *-sko*.

3. Nazwy rzeczownikowe kolektywne

Obszerną grupę „odbrzozowych” nazw toponimicznych tworzą formacje bazujące na rzeczownikach mających znaczenie kolektywne. Poniżej omówiono twory, które pozostają w genetycznym związku z rzeczownikiem *brzoza*.

Liczenie poświadczony fizjografik *Brzezina* urobiony został od apelatywu *brzezina* (*-ina*) ‘lasek brzozowy, brzeźniak, zarośla brzozowe; [...]’ SW, pełniący funkcję „nazwy zbiorowości”, zaliczany także do kategorii *nomina loci*.

Analizowany toponim jest źródłem kolejnych dwóch nazw, pierwszej o charakterze fizjograficznym: *Brzezina Sułowska* – przydawkowy człon różnicujący urobiony od nazwy sąsiadującej miejscowości lokalizuje daną osadę w stosunku do większej; drugiej o charakterze kulturowym, składającej się z nazwy podstawowej i członu przydawkowego numerycznego: *Brzezina Pierwsza*.

Do niniejszego typu semantycznego zaliczyć należy nazwę *Brzeziny*, utworzoną od apelatywu w liczbie mnogiej i kolejne urobione od powyższej formy podstawowej z dodatkowymi dookreśleniami, różnicującymi je z nazwą podstawową (i innymi homonimicznymi): przydawki pośrednio informują o: lokalizacji nowo powstałej miejscowości w stosunku do już istniejącej: *Brzeziny Chwałowickie*, *Brzeziny Potockie*, *Brzeziny Śląskie*, *Brzeziny-Kolonia*; własności: *Brzeziny-Janowięta* (drugi człon urobiony od im. Jan SNP), *Brzeziny-Niedźwiadki* (drugi człon w liczbie mnogiej utworzony od nazwy osobowej *Niedźwiadek*); rozmiarze: *Brzeziny Duże*, *Brzeziny Małe*, *Brzeziny Wielkie*; czasie założenia: *Brzeziny Nowe*. Toponim *Brzezińskie Holendry* (od n. ms. *Brzeźno*) zawiera człon przymiotnikowy będący przydawką członu rzeczownikowego urobioną od nazwy sąsiedniej wsi, apelatyw *holendry* odnosi się do sposobu założenia osady.

Forma zdrobniła – apelatyw *brzezinka* ‘lasek brzozowy; mała brzoza, brzózka’ jest podstawą toponimu *Brzezinka*, dodatkowe dookreślenia wskazują na położenie: *Brzezinka Dolna*, *Brzezinka Górna* oraz lokalizację w stosunku do innej miejscowości: *Brzezinka Średzka* (drugi człon nazwy wywodzić należy od nazwy miejscowej). Apelatyw ten jest podstawą toponimu w liczbie mnogiej *Brzezinki*.

Zapewne odpowiednikiem „nijakim” tej nazwy będą formacje z wykładnikami strukturalnymi: *-inko Brzezinko* oraz *-enko Brzezienko*. Odprzymiotnikowo wywodzić należy toponim *Brzezin*, doszło tu do przesunięcia z paradygmatu fleksyjnego na *-a* do paradygmatu na spółgłoskę.

Odrębny model nazewniczy realizowany jest w nazwach analitycznych złożonych z wyrażenia przyimkowego i drugiego członu w określonej formie: *Pod Brzeziny* (biernik), *Pod Brzezina* (narzędnik), *W Brzezynie* (miejscownik), *Za Brzezina* (narzędnik); oraz formach syntetycznych z drugim członem w mianowniku: *Podbrzezina*, *Podbrzeziny*, *Zabrzezina*.

Podstawą toponimu *Brzezie* jest kolektyw będący swoistym reliktem dawnego właściwie nieaktywnego dziś typu słowotwórczego – rzeczownik *brzezie*⁵ (**e < *ьje*) [por. Bańkowski 1972: 281–282]. W materiale odnotowano dość liczną grupę nazw, w których omawiany fizjografik jest elementem nazwy dwuczłonowej, w której przydawka pośrednio wskazuje na określoną część miejscowości większej, w której skład wchodzi nominowany obszar: *Brzezie-Smółkowo* (część wś. Brzezie, pow. kolski), *Brzezie-Kolonia* (część wś. Brzezie, pow. opatowski), *Brzezie-Wieś* (część wś. Brzezie, pow. opatowski), *Brzezie-Huby* (część wś. Brzezie, pow. gostyński); lub lokalizuje dany obszar w stosunku do miejscowości większej *Brzezie-Piła* (kolonia wś. Stobnica-Piła).

Nazwy miejscowe – *Brzezie koło Pomorska*, *Brzezie koło Sulechowa* – to formy analityczne, składające się z dwóch członów toponimicznych i przyimka, będącego wyznacznikiem odniesienia przestrzennego.

Twór wtórny, pseudopolonizowany, na wzór nazwy *Brzezie*, odnajdujemy w toponimie *Brzozie* (por.) oraz toponimie dwuczłonowym *Brzozie Lubawskie*, przydawka zawiera określenie lokalizujące miejscowość wobec miejscowości większej.

Rzeczownik *brzezie* jest źródłem urobionych na gruncie toponimicznym formacji: na **a* (**ьja*) *Brzezia* – przejście do odmiany żeńskiej ma zapewne charakter wtórny, nie można tu również wykluczyć, podstawy przymiotnikowej (por. NMP) oraz na *-owie* *Brzozowie*.

Nieliczną grupę toponimów powiązanych genetycznie z omawianym apellatywem tworzą wyrażenia przyimkowe, lokalizują one nowo powstałą miejscowość w stosunku do innej lub do określonego elementu krajobrazu: *Nadbrzezie*, *Podbrzezie*, *Zabrzezie*.

Nieliczne są formy syntetyczne zawierające człon określany i określający, jak np. *Białobrzezie*: od ap. *biały* + ap. *brzezie*.

W tym modelu strukturalnym należy wymienić nazwę od apellatywu *brzozowiec* ‘las brzozowy’, przynależnego do typu słowotwórczego na *-owiec*: *Brzozowiec*, odtoponimicznie jednak należy wywodzić twory: *Brzezowiec* oraz twór na *-ówiec*: *Brzozówiec*.

Rzeczownik *brzozowica* ‘miejsce porośnięte brzozami’ jest zapewne podstawą toponimu *Brzozowica*, ten funduje dwuczłonowe twory: *Brzozowica Duża*; *Brzozowica Mała*. Toponim *Brzozowice* najprawdopodobniej łączyć należy ze starszą formą *Brzozowica*, a pluralizacja, której efektem jest dzisiejsza postać

⁵ ‘Lasek brzozowy’.

nazwy, ma charakter wtórny, nie można jednak wykluczyć genezy odprzymiotnikowej. Człon drugi w toponimie *Brzozowice-Kamień* urobiony został od nazwy miejscowości połączonej z *Brzozowicami*.

Podstawą kolejnych nazw jest apelatyw *bereźnica* ‘uk., las brzozowy’ SW, z wykładnikiem *-nica*: warianty fonetyczne tej nazwy to: *Bereźnica*, *Bereźnica Niżna*, *Bereźnica Wyżna*.

Obszerną grupę tworzą nazwy, w których wykładnik najprawdopodobniej ma charakter strukturalny np: *-ak*: *Brzeziak*, *Brzoziak*; w liczbie mnogiej: *Brzeziaki* (por. ap. *brzeziaki* ‘nazwa grzybów’ SL); *-ak* *Brzezak* (por. ap. *brzezak* ‘grzyb’ SL, jednak mało możliwe, by nazwa miejscowości była motywowana tym rzeczownikiem).

Źródłem nazw toponimicznych prócz nazw kolektywnych mogą być także rzeczowniki zaliczane do kategorii *nomina loci*, np. apelatywna formacja z wykładnikiem *-nik*: *brzeźnik* ‘lasek brzozowy’ funduje toponim: *Brzeźnik*, ten jest źródłem kolejnych nazw z przydawkami o charakterze lokalizującym: *Brzeźnik Południowy*, *Brzeźnik Północny*; apelatywna formacja z wykładnikiem *-niak*: *brzeźniak* ‘lasek brzozowy’ – *Brzeźniak*, w liczbie mnogiej *Brzeźniaki*; oraz *-iniak*: *brzeziniak* ‘zagajnik brzozowy’ – *Brzeziniak*. W tym typie wymienić należy toponim *Brzezinec*.

Apelatyw *brzeźnica* ‘lasek brzozowy’ jest podstawą nazw *Brzeźnica* i *Brzeźnica*. Liczne są twory z dodatkowymi określeniami lokalizującymi nową miejscowość/osadę w stosunku do innej, najczęściej większej lub starszej: *Brzeźnica Bychawska*, *Brzeźnica Bychawska-Kolonia*, *Brzeźnica-Kolonia*, *Brzeźnica Książęca-Kolonia* bądź przydawką lokalizującą w odniesieniu do określonego elementu przestrzeni: *Brzeźnica Leśna* człon odróżniający urobiony od nazwy pobliskiego Lasu Ostrowieckiego (NMP); z przydawkami wskazującymi właściciela: *Brzeźnica Książęca*. Na gruncie toponimicznym powstawała zapewne formacja na *-iczka*: *Brzeźniczka* oraz forma w liczbie mnogiej *Brzeziczki*. Podobnie jak toponim przypominający struktury przymiotnikowe substantywizowane – *Brzezianka*.

Obszerny zbiór nazw to twory, w przypadku których trudno jednoznacznie wskazać proveniencję, czy to odapelatywną czy odantroponimiczną, są to toponimy z sufiksami *-ek*, *-ka*, *-ko* (w liczbie mnogiej *-ki*). Specyfiką wspomnianych wykładników jest ich wielofunkcyjność, mogą one zatem pełnić rolę substantywizującą podstawy przymiotnikowe z sufiksalnym *-ow*, *-ew*, *-in*, *-yn*, *-n*-, mogą też derywować deminutywa: od rzeczownikowych podstaw apelatywnych, tworząc nazwy o charakterze fizjograficznym, bądź od podstaw toponimicznych o różnej strukturze morfologicznej, tworząc nazwy o charakterze relacyjnym [por. Borek 1988: 43–44], wskazując na późniejszą, niejednokrotnie mniejszą osadę wobec innej miejscowości macierzystej, np. od toponimu *Brzozów* urobione zostały kolejno toponimy na *-ówek*: *Brzozówek* wykładnikiem derywacji jest zdrabniający wykładnik: *-ek*; *-ówka*: *Brzozówka*, choć w *Słowniku staropolskim* odnajdujemy apelatyw *brzozówka* w znaczeniu ‘teren porośnięty brzozami’, zatem twór ten można wywodzić odapelatywnie. Toponim ten współtworzy kolejne nazwy dwu-

członowe, w których drugi element ma charakter posesywny – wskazuje na przynależność: *Brzozówka Folwarczna*, *Brzozówka Koronna*, *Brzozówka Ziemiańska*⁶; toponim z członem odróżniającym w stosunku do nazwy podstawowej: *Brzozówka Owczarska*⁷, *Brzozówka Strzelecka*, *Brzozówka-Kolonia*. Osobno należy omówić sztuczny twór *Brzozówko*⁸, który powstał w efekcie zastąpienia wcześniejszej nazwy *Brzozówka*, przez częstsze na tym obszarze formy na *-ko* (NMP), formacja ma zatem charakter czysto strukturalny. W liczbie mnogiej notujemy toponim na *-ówki*: *Brzozówki* oraz wariant w rodzaju nijakim *-ówko*: *Brzozówko*.

Sufiksy te mogą tworzyć w liczbie pojedynczej również nazwy dzierżawcze od antroponimów powiązanych genetycznie z rzeczownikiem *brzoza*, np. *Berezówka*.

Nazwę *Brzozowie*, wywodzić należy od dawnej nazwy kolektywnej *brzozowie* [por. Makarski 2005: 86]. Podstawą nazwy wieloczłonowej *Nowa Brzeska Wola* jest apelatyw *wola* i nazwa pobliskiej wsi *Brzeźce* (por. NMP).

4. Toponimy odprzymiotnikowe

Dużą grupę toponimów powiązanych genetycznie z rzeczownikiem *brzoza* tworzą formy odprzymiotnikowe, zróżnicowane pod względem rodzaju i odmiany, np. toponimy o archaicznej strukturze przymiotnika bezsufiksального: *Brzoz* (gen. *-u*); *Brzóza* (gen. *-y*; tu możliwa jest także proveniencja od apelatywu *brzóza* ‘gw. brzoza’ por. np. SL), nazwa ta pojawiła się w kilku toponimach różnicowanych za pomocą dodatkowych członów np.: *Brzóza Królewska* (nazwa z czasem wyrównana do rzeczownika *brzoza*), wieś stanowiła własność królewską, w pobliżu znajduje się *Brzóza Stadnicka*, stąd człon odróżniający *Królewska*; w toponimie *Brzóza Stadnicka*, człon dystynktywny jest członem starszym i zapewne starsza jest nazwa *Stadniki*; *-e* (gen. *-ego*) *Brzóze* w formie rodzaju nijakiego; nazwy z dodatkowymi dookreśleniami: *Brzóze Duże*; *Brzóze Małe*.

W *Wykazie...* odnajdujemy kilka nazw będących formami przymiotnikowymi rozwiniętymi morfologicznie: np. twory na *-i*, *Brzozi*, czy *-’a*: dwuczłonowy toponim, składający się z członu określanego i określającego: *Brzezia Łąka* nazwa pierwotnie pochodzi zapewne od osady założonej na łące porośniętej brzożami (por. NMP), omawiany typ realizowany jest także w toponimie *Brzezcie Łąki*. Do form odprzymiotnikowych należą również toponimy: *Brzezna*, *Brzezna-Litacz*; oraz nazwa *Brzezina Góra*, której podstawą najprawdopodobniej jest przymiotnik **brzezinny* ‘brzezinowy’.

⁶ Trzy wsie w pow. białostockim.

⁷ Dwie sąsiadujące osady *Brzozówka Owczarska* i *Brzozówka Korzkiewska* (nazwa nienotowana w *Wykazie...*).

⁸ *Brzozówko* – wś, pow. węgorzewski.

Mało przejrzysty etymologicznie jest, mający kilkanaście poświadczeń, toponim *Brzeźno*, wywodzić go można od przymiotnika *brzeźny* (psł. **berzъnъ* ‘brzozowy’) poddanego procesowi substantywizacji, nie można wykluczyć, że nazwę fundują apelatywa: *brzezcie*, *brzoza*, *brzeźno* ‘*brzeg*’ bądź *brześno* ‘brzost, drzewo liściaste, gatunek wiazu’ SW. Przydawki, które towarzyszą tej nazwie *Brzeźno Królewskie*, *Polskie*, *Szlacheckie*, *Łyńskie*, mają charakter dyferencyjny bądź lokalizują nowo powstałą osadę w stosunku do innej większej i starszej jak *Brzeźno Lęborskie*. Nazwa *Brzeźno Wielkie* jest równa nazwie jeziora, nad którym leży. W procesie derywacji dezintegralnej od toponimu *Brzeźno* utworzono nazwy na: *-inko* *Brzezinko*, *-enko*: *Brzezienko*, *-no*: *Brzezno*, *Brzezno Małe*, por. też toponim omówiony powyżej *Brzeźno*.

Najprawdopodobniej podstawy antroponimicznej należy dopatrywać się w toponimie *Brzozów*, W. Makarski wskazuje w tej nazwie dawny wzorzec męski nazw na *-ów*. W toponimach *Brzozów Nowy*, *Brzozów Stary*, drugie człony odwołują się do czasu powstania miejscowości.

Od przymiotnika *brzozowy* derywowano nazwy: *Brzozowy Kąt*, *Brzozowy Ług*, *Brzozowy Most*, *Brzozowy Mostek*. W liczbie mnogiej z wykładnikiem *-owe* i drugim członem odapelatywnym, określanym notujemy: *Brzozowe Błoto*, *Brzozowe Błota*, *Brzozowe Grądy*, *Brzozowy Borek*, *Brzozowy Hrud*, *-owo*: *Brzezowo*, *Brzozowo*, toponimy z członem określającym wielkość: *Brzozowo Małe*, *Brzozowo Wielkie*, czas założenia: *Brzozowo Stare*, przynależność: *Brzozowo-Antonie* od im. Antoni w liczbie mnogiej. *Brzozowo-Dąbrówka* nazwa zestawiona, która pierwotnie brzmiała *Dąbrówka*, człon *Brzozówka* zaczerpnięty został z nazwy sąsiedniej wsi; *Brzozowo-Kolonia*, *Brzozowo-Chabdy*, drugi człon od n. os. *Chabda*⁹ NMP; *Brzozowo-Chrzczonki*, drugi człon od nazwy osobowej *Chrzczonek* w formie liczby mnogiej, podobnie jak w toponimie *Brzozowo-Chrzczoney*, *Brzozowo-Korabie*, człon drugi od nazwy osobowej *Korab* (a ta od ap. *korab* ‘okręt, łódź’); *Brzozowo-Mużyły* z członem drugim wywodzącym się od n. os. *Murzyło* lub *Mużyło* SSNO w formie liczby mnogiej (por. ap. *murza*, *muża* ‘umorusany, mruk’); nazwę osobową odnajdujemy także w drugim członie nazwy: *Brzozowo-Panki*, im. *Pankracy* NMP; oraz toponimie *Brzozowo-Czary* od n. os. *Czara* w formie liczby mnogiej (por. ap. *czara* ‘misa, puchar’). Od n. os. *Maj* wywodzić należy człon drugi w nazwie: *Brzozowo-Maje* w formie liczby mnogiej. Kolejne nazwy zestawione to: *Brzozowo-Łęg*, por. ap. *łęg* ‘miejscę, łąka podmokła, mokra’; *Brzozowo-Utraty* por. ap. *utrata* ‘strata, przegrana w sprawie sądowej’.

Od przymiotnika *brzozowa* powstały formy żeńskie: *Brzezowa*, *Brzozowa*. Liczne są nazwy od podstaw rzeczownikowych morfologicznie rozwiniętych: *Brzozowa Gać*, *Brzozowa Góra*, *Brzozowa Smuga*, *Brzozowa Wólka*.

Typem morfologicznie rozbudowanym jest także toponim: *Brzezinkowe*.

⁹ Por. ap. *chabda* ‘dziki bez’.

Zanotowano jedną formę syntetyczną złożoną z wyrażenia przyimkowego i przymiotnika: *Podberezowskie*.

Do odprzymiotnikowych zaliczymy twory na *-sk-*, prawdopodobnie taką genezę mają toponimy: *Brzóska* (dopełniacz) oraz *Brzeziński Młyn* urobiony od nazwy miejscowej *Brzeźno*; formacje w liczbie mnogiej: *Działki Brzóske* – od nazwy miejscowej *Brzóza*, z odapelatywnym członem odróżniającym *działki*.

Morfologicznie rozwiniętej podstawy należy doszukiwać się w nazwie *Brzowska Góra*.

5. Wnioski

Podstawą powyższych rozważań był rzeczownik *brzoza*, który poprzez powszechność oznaczanego desygnatu tworzy dość bogate źródło apelatywów i toponimów. Uwidacznia się to w znacznym zróżnicowaniu morfologicznym i semantycznym analizowanych jednostek toponimicznych.

Podstawowy typ tworzą nazwy fizjograficzne, które bezpośrednio wywodzimy od rzeczowników i przymiotników – są to nazwy potwierdzone w zbiorach słownictwa apelatywnego oraz nazwy derywowane na poziomie toponomastycznym przy udziale odpowiednich wykładników nazwotwórczych. Powyższe rozważania dowodzą, że nie sposób wskazać, które nazwy wywodzą się bezpośrednio z gruntu apelatywnego, a które powstały przy pomocy dodatkowych wykładników onimizacji, szczególnie gdy rozważania nie opierają się na materiałach historycznych. Niemożność jednoznacznego wskazania typu podstawy uniemożliwia określenie typu derywacji, w związku z tym warto posługiwać się pojęciem typu morfologiczno-semantycznego (co postuluje W. Makarski [2006: 62]).

Wśród zgromadzonych nazw wyróżnić można następujące typy formalne: toponimy odrzeczownikowe, które wywodzić należy od podstawowych apelatywów powiązanych z rzeczownikiem *brzoza*: np. *Brzoza*, w tej grupie umieścić należy twory rzeczownikowe dzierżawcze i odantroponimiczne, np. *Bereza*; drugi typ tworzą nazwy odprzymiotnikowe, wtórnie substantywizowane na poziomie onomastycznym np. *Brzóza* oraz odprzymiotnikowe struktury o charakterze dzierżawczym, np. *Brzozów*; kolejny typ wyznaczają konstrukcje przyimkowo-rzeczownikowe np. *Za Brzezina*; ostatni tworzą liczne struktury analityczne z członem określanym i określającym (przydawką) o zróżnicowanej genezie np. *Brzeziny Małe*.

Toponimy o „odbrzozowej” proveniencji mogą być zatem realizowane w formie nazw syntetycznych: rzeczownikowych i substantywizowanych przymiotników, bądź analitycznych: w postaci zestawień przymiotnikowo-rzeczownikowych lub wyrażen przyimkowych. Zauważalnie przeważają nazwy w postaci zestawień.

Analiza materiału uwidacznia różnorakie relacje, jakie mogą zachodzić pomiędzy desygnatem a nazwą, można je ująć w następujące grupy: nazwy fizjogra-

ficznie, które powstały w wyniku przeniesienia nazwy obszaru nominowanego w określony sposób, z powodu określonego zastrzeżenia (nazwy prymarne), np. *Brzoza*; nazwy wskazujące, jakie to miejsce np. *Brzozowe*, nazwy, które wykorzystują w swojej strukturze odniesienie lokalizujące: *Zabrzezie*; nazwy ponowione, urobione od już istniejących nazw, które zostały ponowione w odniesieniu nowych obszarów zasiedlonych w danej miejscowości lub obszaru od niej nieznacznie oddalonego. Powstała wówczas nazwa ma charakter kulturowy, zatem pozbawiona jest znaczenia etymologicznego, w celu odróżnienia nazwy kulturowej od etymologicznej stosowane są człony relacyjne w postaci przydawki, przyrostka lub przedrostka bądź przyimka, w tym typie wyróżnimy nazwy lokalizujące, chronologizujące i deminutywne [por. ibidem: 82].

Skróty

- SL – *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, 1974, Karol Dejna, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”.
- NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia. Pochodzenie. Zmiany*, 2008, Kazimierz Rymut (red.).
- SW – *Słownik języka polskiego*, 1900–1927, Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki (red.), t. I–VIII, Warszawa.
- SSpt – *Słownik staropolski*, 1956, Stanisław Urbańczyk (red.), t. II, Warszawa.

Bibliografia

- Bańkowski Andrzej, 1972, *Rzeczowniki zbiorowe od nazw drzew w toponimii polskiej*, „Język Polski” LII, 281–286.
- Borek Henryk, 1988, *Nazwy relacyjne w toponimii*, [w:] Karol Zierhoffer (red.), *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna. Księga referatów*, Poznań, 43–51.
- Buczek Karol, 1960, *Ziemie polskie przed tysiącem lat (zarys geograficzno-historyczny)*, Wrocław–Kraków.
- Dejna Karol, 1974, *Słownictwo ludowe z terenów województwa kieleckiego i łódzkiego*, „Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego”.
- Kreja Bogusław, 1988, *Zagadnienia polskich kolektywnych nazw miejscowych typu ‘Brzezie’, ‘Pustkowie’*, „Gdańskie Studia Językoznawcze” 4, 41–82.
- Makarski Władysław, 2006, *Nazwy najpopularniejszych drzew w Polsce jako baza toponimiczna*, „Roczniki Humanistyczne” LIV, z. 6, 96–98.
- Makarski Władysław, 2010, *Dąb jako baza staropolskich antroponimów*, [w:] Halina Pelcowa (red.), *W świecie nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosyłowi*, Lublin, 237–248.
- Marczewska Marzena, 2002, *Drzewa w języku i kulturze*, Kielce.
- Mazerant-Leszkowska Anna, 1990, *Mała księga ziół*, Warszawa.
- Nazwy geograficzne Rzeczypospolitej Polskiej*, 1991, Polska. Główny Geodeta Kraju.
- Nowik Krystyna, 1993, *Zapożyczone nazwy drzew w toponimii polskiej*, [w:] Maria Kamińska (red.), *Wpływy obce w nazewnictwie Polski*, Łódź, 197–204.

- Nowik Krystyna, 1994, *Baza 'śliwa' w polskiej toponimii*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu. Filologia Polska” 32, 135–140.
- Nowik Krystyna, 1996, *Gwarowe jęzła 'świerk', 'jodla' w nazewnictwie polskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego im. Powstańców Śląskich. Językoznawstwo” 16, 73–78.
- Rospond Stanisław, 1984, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław.
- Różycka Izabela, 1989, *Nazwy 'buk' (Fagus silvatica), 'cis' (Taxus baccata), 'jawor' (Acer pseudoplatanus), 'modrzew' (Larix polonica) i pochodne w makrotoponimii polskiej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica” 20, 53–94.
- Seneta Włodzimierz, 2006, *Dendrologia*, Warszawa.
- Słownik etymologiczny języka polskiego*, 1985, Aleksander Brückner, Warszawa.
- Słownik etymologiczny języka polskiego*, 2005, Wiesław Boryś, Kraków.
- Słownik staropolski*, 1956, Stanisław Urbańczyk (red.), Warszawa.
- Taszycki Witold, 1936, *Rzekomo patronimiczne nazwy miejscowe. (Znaczenia przyrostka -ic)*, „Język Polski” 21, 32–42.
- Urzędowe nazwy miejscowości i obiektów fizjograficznych w Polsce*, 1963–1973, Warszawa.
- Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce i ich części*, 2012, http://kNMP.gugik.gov.pl/urzedowe_nazwy_miejscowosci.php [dostęp 30.12.2012].
- Wykaz urzędowych nazw miejscowości w Polsce*, 1980.
- Żukow-Karczewski Marek, 1993, *Brzoza – drzewo pospolite?*, „Aura” 9, 20–21.

Renata Gliwa

The word *birch* as a toponymic base of Polish macrotoponyms

(Summary)

The basis of these considerations is a noun “birch”, which, due to its popularity of marked designatum, creates quite a considerable source of appellatives and toponyms. This become evident in considerable in morphological and semantic differentiation of toponyms developed based on them. The basic type is made of names that we directly derive from nouns and adjectives related with the noun “birch”, the second type comprises of names created one the toponomastic level.

Słowa kluczowe: toponim, nazwy odarboralne, brzoza.

Key words: toponim, arboreal names, birch.

Iwona Żuraszek-Ryś

Uniwersytet Zielonogórski

Apelatywy w podstawie mikrotoponimów (na przykładzie nazw terenowych powiatu zielonogórskiego)

1. Wstęp

W podstawie mikrotoponimów¹ mogą się pojawiać różnorodne leksemy; obok form współczesnych, także i ciekawe relikty. Niewątpliwie jednak centralne miejsce zajmują wyrazy pospolite, zwłaszcza te odnoszące się do właściwości środowiska geograficznego. Głównym celem badawczym niniejszego rozdziału będzie więc analiza apelatywów zaświadczonych w nazwach terenowych powiatu zielonogórskiego i wskazanie wśród nich najbardziej dominujących typów.

Materiał badawczy stanowi 125 wyrazów pospolitych. Zostały one wyekscerpowane z 302 toponimów (zarówno jednoczłonowych, jak i wieloczłonowych) zebranych podczas ekscerpacji źródeł² oraz eksploracji terenowej. Wśród tych onimów, opartych na apelatywach, znalazły się więc nie tylko formy urzędowe, ale i nazwy potoczne, funkcjonujące wśród mieszkańców miast oraz wsi i używane przez nich na co dzień.

Pozyskane z toponimów apelatywy podzielono na 3 grupy odpowiadające głównym typom motywacyjnym, właściwym dla mikrotoponimów³. Warto w tym miejscu przypomnieć, że cechą charakterystyczną nazw terenowych jest uboższy

¹ Przyjmuję, odwołując się do definicji zaproponowanej w *Polskie nazwy własne* (Rzetelska-Feleszko 1998: 231), że mikrotoponimy to nazwy pól, łąk, lasów, dołów, wzniesień i podobnych obiektów na terenach niezamieszkanymi.

² Wiele cennego materiału dostarczyły przede wszystkim mapy: *Mapa powiatu sulechowskiego* (Warszawa 1955), *Mapa topograficzna województwa zielonogórskiego* (stan na 31 XII 1977, opracowana w 1982 r. na podstawie mapy z roku 1975/1976), *Okolice Zielonej Góry* (mapa turystyczna, bez roku wydania), a także artykuł W. Pasterniaka pt. *Nazwy terenowe powiatu nowosolskiego i sulechowskiego* (Pasterniak 1965: 32–44) oraz czasopismo „Pionierzy” (a zwłaszcza rubryki: *Poznajemy okolice Zielonej Góry* i *Poznajemy Ojcowiznę* autorstwa Jerzego Łatwińskiego).

³ Mam świadomość nieadekwatności takiego rozwiązania, zwłaszcza w odniesieniu do nazw wieloczłonowych złożonych z apelatywów różnego pochodzenia. W takim przypadku o przynależności wyrazu pospolitego do którejś z wymienionych grup decyduje charakter obiektu.

w stosunku do nazw miejscowych rejestr motywów nominacyjnych i koncentracja procesów nazewniczych wokół motywacji topograficznej, kulturowej i przynależnościowej (na co wskazuje wielu badaczy).

2. Prezentacja materiału

A. Apelatywy związane z motywacją topograficzną

1) mówiące o bazie lądowej (w tym np. o ukształtowaniu terenu, rodzaju gleby, parametrach obiektu czy jego charakterze): **bielawa** – *Bielawy* (teren⁴); **blonie** – *Błonie* (teren); **debrza** – *Dębrzyk* (wzniesienie); **dolina** – *Dolina* (dolina), *Na Dolinie* (łąka); **dół** – *Na Dolach* (poła), *W Dole* (pole); **glina** – *Na Glinach* (pole); **glinka** – *Glinki* (teren); **góra** – *Góra Akacyjowa* (wzniesienie), *Góra Czterech Buków* (wzniesienie), *Góra Leśniowska* (wzniesienie), *Góra Łężycka* (wzniesienie), *Góra Modrzewiowa* (wzniesienie), *Góra nad Łęgami* (wzniesienie), *Góra Piaskowa* (wzniesienie), *Góra Sudolska* (wzniesienie), *Krucze Góry* (wzniesienia), *Laska Góra* (wzniesienie), *Laskie Góry* (wzniesienia), *Lisieckie Góry* (wzniesienia), *Łysa Góra* (wzniesienie – 2x), *Na Górach* (łąka), *Na Górach* (pole), *Na Łysej Górze* (pole), *Pod Brzozową Górą* (pole), *Pod Górą* (pastwisko), *Pod Wielkimi Górami* (pole), *W Górach* (teren), *W Górach* (pole), *Winna Góra* (wzniesienie); **górką** – *Brzozowa Górka* (wzniesienie), *Kotowickie Górki* (zalesione pasma), *Na Górcie* (pole), *Na Górcie* (teren), *Za Górką* (teren); **łąka** – *Łąkowica* (łąka), *Nowa Łąka* (łąka), *Nowe Łąki* (łąka), *Pod Łąkami* (pole), *Przy Łące* (teren), *Stara Łąka* (łąka), *W Łąkach* (łąka); **łęgi** – *Góra nad Łęgami* (wzniesienie); **niecka** – *Niecka Chynowska* (nizinny teren), *Niecka Płotowska* (nizinny teren), *Niecka Zaborska* (nizinny teren); **pasmo** – *Pasmo Barciokowickie* (wzniesienie); **piasek** – *Na Piaskach* (pole), *Piachy* (pole); **plaskowyż** – *Plaskowyż Kisieliński* (płaskie, piaszczyste wypiętrzenie); **pogórze** – *Brodzkie Pogórze* (pasmo wzniesień), *Trzebulskie Pogórze* (pasmo wzniesień); **polana** – *Mała Polana* (łąka), *Na Polanie* (łąka), *Polana* (polana), *Średnia Polana* (łąka), *Wielka Polana* (łąka); **rezerwat** – *Rezerwat Nietków* (rezerwat), *Rezerwat Zatonie* (rezerwat); **rozłogi** – *Rozłogi* (las); **roztocze** – *Roztocze Buchałowskie* (część Wału Zielonogórskiego); **smugi** – *Smugi* (pole); **ubiedrze** – *Ubierze* (teren); **wądół** – *Wądół* (teren); **wysoczyzna** – *Wysoczyzna Czerwieńska* (duży region geograficzny); **wzgórze** – *Szabliskie Wzgórze* (wzniesienie), *Wzgórze Piastowskie* (część główna Wału Zielonogórskiego), *Wzgórze Wilkanowskie* (wzniesienie); **wzniesienie** – *Cigacickie Wzniesienia* (pasmo wzniesień), *Wzniesienia Łężyckie* (pasmo wzniesień);

⁴ Użyłam takiego określenia, gdyż często z map jest niezwykle trudno odczytać, jakiego rodzaju obiektu dotyczą poszczególne zapisy.

2) wskazujące na podmokły charakter: **bagno** – *Koło Bagna* (pole), *Na Bagnach* (pole); **jeziore** – *Koło Jeziora* (łąka), *Za Jeziozem* (łąka); **jeziorko** – *Nad Jeziorkiem* (pole); **kanal** – *Koło Kanalu* (pole), *Pod Kanalem* (teren), *Przed Kanalem* (teren), *Za Kanalem* (pole), *Za Kanalem* (teren); **rów** – *Koło Rowu* (teren – 2x), *Na Rowie* (łąka), *Szeroki Rów* (rów), *Za Rowem* (pole), *Za Rowem* (teren – 3x); **ruczaj** – *Ruczaj* (powierzchniowy pomnik przyrody); **rzeka** – *Koło Rzeki* (łąka – 3x), *Pod Rzeką* (łąka), *Pod Rzeką* (teren), *Za Rzeką* (łąka – 2x), *Za Rzeką* (teren); **staw** – *Za Stawami* (łąka); **stawek** – *Koło Stawku* (łąka); **woda** – *Zimna Woda* (rezerwat);

3) wskazujące na florę: **akacja** – *Góra Akacyjowa* (wzniesienie); **borek** – *Bo-rek* (las); **bór** – *Bory Zielonogórskie* (kompleks leśny); **brzezina** – *Brzeziny* (zagajnik), *Pod Brzezina* (pole); **brzoza** – *Brzozowa Górka* (wzniesienie), *Pod Brzozami* (teren), *Pod Brzozową Górą* (pole); **brzózka** – *Pod Brzózkami* (pole); **buk** – *Góra Czterech Buków* (wzniesienie); **dąb** – *Dąbie* (wzniesienie), *Dęby* (las), *Koło Dębu* (pole), *Koło Dębów* (pole), *Stary Dąb* (dąb); **dąbek** – *Pod Dąbkami* (pole); **dąbrowa** – *Dąbrowa* (teren); **dereń** – *Dereniówka* (użytek ekologiczny); **dębina** – *Dębina* (las), *Dębina* (żwirownia), *Koło Dębiny* (pole), *Pod Dębiną* (łąka); **jablonka** – *Jablonki* (pole); **kasztan** – *Pod Kasztanami* (zagajnik); **kępa** – *Kępa* (teren), *Kępy* (łąki – 2x); **koniczynka** – *Na Koniczyńce* (pole); **konwalia** – *Konwalie* (użytek ekologiczny); **las** – *Koło Lasu* (teren), *Las Klepski* (las), *Las Łęgowski* (las), *Las Oblotny* (las), *Lasy Chwalimskie* (las), *Pod Lasem* (łąka), *Pod Lasem* (pastwisko), *Pod Lasem* (pole – 16x), *Pod Lasem* (teren – 4x), *Przy Lesie* (pole), *Sosnowy Las* (las), *Wojnowski Las* (las), *Za Lasem* (łąka), *Za Lasem* (pole – 3x), *Za Lasem* (teren), *Zielonogórski Las Odrzański* (las); **lasek** – *Pod Laskiem* (pole), *Za Laskiem* (teren); **lipa** – *Lipie* (las); **mak** – *Makowiec* (parów); **modrzew** – *Góra Modrzewiowa* (wzniesienie); **olszyna** – *Olszyny* (łąka), *Przy Olszynie* (rów); **sosna** – *Sosnowy Las* (las); **śliwka** – *Przy Śliwkach* (pole); **topola** – *Pod Topolą* (pole); **widlak** – *Widlaki* (powierzchniowy pomnik przyrody); **wino** (pot. ‘winorośl’ SD IX 1112) – *Winna Góra* (wzniesienie); **wiśnia** – *Pod Wiśnią* (pole);

4) wskazujące na faunę: **jeleń** – *Na Jeleniówku* (pole); **kruk** – *Krucze Góry* (wzniesienia); **lis** – *Lisiec* (wzniesienie), *Lisieckie Góry* (wzniesienia); **rak** – *Rakowiec* (teren); **sarna** – *Sarnowiec* (wzniesienie);

5) metaforycznie określające teren: *Ostry Nosek* (wzniesienie).

B. Apelatywy związane z motywacją kulturową

1) wskazujące na obiekty kultury materialnej: **betonówka** – *Betonówka* (droga); **boisko** – *Boisko* (plac), *Za Boiskiem* (teren); **budy** – *Budy* (podmokłe łąki); **cegielnia** – *Cegielnia* (cegielnia), *Cegielnia* (pole), *Pod Cegielnią* (pole – 2x); **cmentarz** – *Za Cmentarzem* (pole); **droga** – *Droga Polna* (droga), *Między Drogami* (łąka), *Nad Drogą* (pole), *Przy Drodze* (pole – 2x); **gać** – *Gać* (teren); **gajówka** – *Gajówka* (las); **kładka** – *Koło Kładki* (teren); **kopalnia** – *Kopalnia* (kopalnia); **leśniczówka** – *Pod Leśniczówką* (teren); **lotnisko** – *Pod Lotniskiem*

(łąka); **młyn** – *Młyny* (teren), *Za Młynem* (łąka); **młynówka** – *Młynówka* (dolina); **most** – *Most Nietkowicki* (most); **owczarnia** – *Na Owczarni* (pole), *Owczarnia* (pole); **piaskownia** – *Koło Piaskowni* (las); **plac** – *Na Placu* (pole); **port** – *Portowo* (łąka); **samolot** – *Pod Samolotem* (pole); **ślup** – *Pod Ślupem* (teren); **stacja** – *Koło Stacji* (pole); **szosa** – *Pod Szosą* (teren), *Przy Głównej Szosie* (teren), *Przy Szosie* (łąka), *Za Szosą* (pole); **świniarnia** – *Pod Świniarnią* (pole); **tor** – *Koło Toru* (łąka), *Pod Torami* (teren), *Pod Torem* (teren), *Za Torami* (pole – 2x), *Za Torem* (łąka), *Za Torem* (pole – 3x); **trakt** – *Sulechowski Trakt* (droga); **wał** – *Jarogniewicki Wał* (wzniesienie), *Międzywale* (użytek ekologiczny), *Pod Walem* (łąka – 2x), *Pod Walem* (pole), *Pod Walem* (teren – 2x), *Wał* (wał), *Za Walem* (łąka), *Za Walem* (pole), *Za Walem* (teren – 2x); **wiatrak** – *Na Wiatraku* (łąka), *Wiatraki* (wzniesienie), *Za Wiatrakami* (pole), *Za Wiatrakiem* (pole – 2x), *Zawiatraki* (pole); **wieża** – *Do Wieży* (ścieżka przyrodnicza), *Koło Wieży* (pole), *Pod Wieżą* (pole), *Wieża Bismarcka* (wzniesienie), *Za Wieżą* (teren); **zamek** – *Koło Zamku* (teren);

2) związane z gospodarką rolną i leśną, z zagospodarowywaniem terenu: **nieużytki** – *Za Nieużytkami* (teren); **nowina** – *Nowiny* (teren – 2x); **nowisko** – *Nowiska* (teren); **ogród** – *Na Ogrodzie* (pole), *Pod Ogrodami* (pole); **pastwisko** – *Na Pastwisku* (pastwisko), *Pastwiska* (łąka); **paśnik** – *Paśniki* (pastwisko); **pole** – *Duże Pole* (pole), *Pola Chwałimskie* (pole), *Pola na Mozów* (pole), *Pole Ciesielskiego* (pole), *Pole Drzewieckich* (pole); **spalonia** – *Koło Spalonki* (pole), *Na Spalonych* (pole); **zagroda** – *Za Zagrodami* (pole); **zagon** – *Zagony* (teren – 2x);

3) wskazujące na formy i metody osadnicze: **folwark** – *Na Folwarku* (pole); **grodziec** – *Grójec* (łąka); **kolonia** – *Kolonie* (pole); **wioska** – *Za Wioską* (pole), *Za Wioską* (teren); **wieś** – *Za Wsią* (pole), *Za Wsią* (teren – 2x);

4) wskazujące na wszelkiego rodzaju podziały i użytkowanie gruntów: **działka** – *Działka* (pole), *Działki* (pole), *Na Działkach* (pole); **granica** – *Granica* (rów); **klin** – *Na Klinie* (pole); **majątek** – *Za Majątkiem* (pole – 2x), *Za Majątkiem* (teren); **miedza** – *Krzywe Miedze* (pole);

C. Apelatywy związane z motywacją posesywną: **gromada** – *Gromadzkie* (łąka); **ksiądz** – *Księdzowskie* (łąka), *Księża Góra* (wzniesienie); **leśniczy** – *Za Leśniczym* (pole); **pan** – *Pańskie Łąki* (teren – 2x).

3. Charakterystyka materiału

Zaprezentowany powyżej podział apelatywów, jak już wcześniej wspomniałam, jest związany z charakterystyczną dla mikrotoponimów koncentracją procesów nominacyjnych wokół trzech typów motywacji: topograficznej, kulturowej i posesywnej.

Najwięcej apelatywów jest związanych z motywacją topograficzną (71 z 125, tj. 57%). Taki wynik nie jest zaskoczeniem, gdyż najbliższe otoczenie człowieka od zawsze odgrywało w toponimii niezwykle ważną rolę.

Koncentracja procesów nominacyjnych wokół tej motywacji wiąże się z użyciem przede wszystkim terminów topograficznych służących do określenia ukształtowania terenu (np. *dolina*, *góra*, *niecka*), rodzaju gleby (np. *glina*, *piasek*), charakterystycznych parametrów obiektu czy jego charakteru (np. *bielawa* ‘pastwisko; łąka błotna’ SW I 150; *blonie* ‘obszerne pastwisko, smug gruntu na pastwisko gromadzkie zostawiony’ SL I 127; *łęgi* ‘błota, łąki bagniste; las’ SL II 581; *roztocze* ‘szeroko rozciągający się obszar, zwłaszcza wodny; otwarta przestrzeń’ SD VII 1301). Ponadto zanotowano również wiele wyrazów pospolitych wskazujących na florę (np. *brzoza*, *dąb*, *las*), bazę wodną (np. *bagno*, *jezioro*, *staw*) czy faunę (np. *jeleń*, *lis*, *rak*).

Warto zwrócić uwagę, że niektóre apelatywy całkowicie pokrywają się z odpowiadającymi im onimami, tzn. ten sam wyraz jest nazwą pospolitą jakiegoś pojęcia i zarazem nazwą własną jednego z desygnatów tego pojęcia, np. *dolina* – *Dolina*, *polana* – *Polana*. Na tę właściwość mikrotoponimów zwracał uwagę m.in. Robert Mrózek, pisząc: „Mikrotoponimy natomiast, tworząc nowsze systemy, prezentują swoją specyfikę głównie w bardzo licznych nazwach odapelatywnych, często zbieżnych z wyrazami pospolitymi – wśród nich z terminami topograficznymi. [...] Nazwy te są wynikiem spontanicznego wyboru gotowych form lub struktur wyrazowych do pełnienia podwójnej roli oznaczania konkretnego obiektu terenowego i równoczesnego charakteryzowania go (określania jego charakterystycznych właściwości, kształtu, położenia itp.)” [Mrózek 1998: 233–234].

W przypadku takiej zbieżności pojawia się jednak pytanie: jak traktować daną formację. Jeśli ktoś np. nazywa łąkę – łąką, to nie mamy pewności, czy mówiący ma na myśli jedną z wielu łąk, czy tę określoną, konkretnie wyodrębnione miejsce. Z tego też względu w zgromadzonym przeze mnie materiale znalazły się zarówno jednostki, które możemy uznać za nazwy własne, jak i formacje będące dopiero w stadium ustalania się.

Czasami mikrotoponimy pokrywają się z apelatywami oznaczającymi pojęcie zakresowo węższe od pojęcia wyrazu, za pomocą którego nazwany jest obiekt, np. *Borek* – las, *Lipie* – las.

Niektóre z kolei wyrazy pospolite są nazwą obiektu, który nie jest desygna-tem pojęcia tego wyrazu, np. *Dąbie* – wzniesienie, *Olszyny* – łąka. W tej sytuacji można by się zastanawiać, co spowodowało powstanie takich formacji. Czy te obiekty mają jakieś równorzędne właściwości? Na przykład, czy na wzniesieniu nazwanym *Dąbie* rosną dęby, a na łące – olchy. Rozstrzygnięcie może nie być jednak takie proste, zwłaszcza w sytuacji, gdy onim pochodzi nie od eksploratora, tylko został pozyskany ze źródeł.

Wśród apelatywów związanych z motywacją topograficzną na uwagę zasługuje też metaforyczne użycie wyrazu pospolitego. W tej funkcji pojawiła się nazwa części ciała (nos) oznaczająca podwyższony element terenu.

Wiele wyrazów pospolitych odnotowano też w związku z motywacją kulturową (50 z 125, tj. 40%). Są to głównie wyrazy odnoszące się do realiów materialnych (dzieł rąk ludzkich, np. *boisko, most, zamek*), efektów działalności osadniczej – miejsc wytrzebionych, uprawnych, zagospodarowanych (np. *nowina, kolonia, działka*). Wśród tych apelatywów także dostrzeżono takie, które pokrywały się całkowicie z odpowiadającymi im nazwami własnymi, np. *cegielnia – Cegielnia, kopalnia – Kopalnia*.

Najmniej wyrazów pospolitych odnotowano w związku z motywacją posesywną (4 z 125, tj. 3%). Wynika to po pierwsze z faktu, że w nazwach posesywnych z badanego obszaru w funkcji podstaw nazewniczych częściej występują antroponimy (przede wszystkim imiona, nazwiska właścicieli obiektów) niż apelatywy. Po drugie, tego typu motywacja pojawia się znacznie częściej na terenach płaskich, bezleśnych i bezwodnych, czyli pozbawionych warunków do preferowania nazw związanych z wyrazistymi cechami fizjograficznymi. Powiat zielonogórski z pewnością do takich obszarów nie należy. To tzw. kraina lasów i jezior. Tak więc w procesach nominacyjnych niezwykle istotną rolę odgrywają np. właściwości przyrodnicze badanego terenu.

Apelatywy związane z motywacją posesywną to formy wskazujące na realne stosunki własnościowe. W funkcji podstawy nazewniczej pojawiły się więc wyrazy pospolite oznaczające aktualną lub dawną przynależność obiektu do osoby pełniącej jakąś ważną funkcję lub do instytucji: *gromada* ('jednostka podziału administracyjnego na wsi; wieś, osada; także: mieszkańcy wsi, osady' SD II 1305), *ksiądz, pan*.

Wydobyte z zebranych animów apelatywy to w przeważającej części leksemy ogólnopolskie. Wśród nich znalazły się jednak wyrazy pochodzenia gwarowego (np. *nowisko* 'ziemia niewykarczowana po wyciętym lesie' SW III 416, Doroszewski podaje, że jest to wyraz gwarowy – SD V 375). Witold Śmiech w artykule pt. *Stosunek polskich nazw terenowych do wyrazów pospolitych* pisał, że „Przy porównywaniu nazw terenowych z wyrazami pospolitymi trzeba się liczyć między innymi z następującymi trudnościami: 1. nazwy terenowe są elementem gwary [...]” [Śmiech 1983: 37]. Sądzę, że w przypadku powiatu zielonogórskiego tego typu trudności nie rysują się zbyt wyraźnie. Jest to z pewnością związane z tym, że badany obszar stanowią ziemie, na których „w wyniku kontaktu różnych językowo (dialektalnie) grup społecznych powstały najpierw nowe dialekty mieszane, a następnie swoisty interdialekt (pandialekt) i wreszcie regionalna odmiana mówionej polszczyzny ogólnej” [Dubisz, Karaś, Kolis 1995: 61]. W wyniku integracji językowej doszło tu do zatarcia różnic w mowie różnych grup społecznych, a tym samym do wyparcia czy zaniku elementów gwarowych.

Oprócz wyrazów pochodzenia gwarowego warto jeszcze zwrócić uwagę na archaizmy. Wielu badaczy niejednokrotnie wskazywało na bogaty zasób leksykalny nazw terenowych, a szczególnie na to, że są one prawdziwą skarbnicą

wielu ciekawych reliktyw, leksemów już nieobecnych we współczesnym zasobie językowym, a notowanych do dziś w geograficznych nazwach własnych. Na przykład, Andrzej Bańkowski w artykule pt. *Ciekawe relikty leksykalne wśród staromazowieckich nazw polnych* [Bańkowski 1984: 122–143], bazującym na opracowaniu A. Wolffa i E. Rzetelskiej-Feleszko pt. *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, przytoczył najciekawsze, godne szczególnej uwagi onimy jako relikty wyrazów staropolskich, w większej części niepoświadczonych w użyciu apelatywnym. Na badanym przeze mnie terenie archaizmów jest niewiele. Wynika to ze specyfiki obszaru, na którym doszło do przerwania dziejowej ciągłości w historii tych ziem i ich mieszkańców. Te, które odnotowałam, to prawdopodobnie formy przyniesione przez napływającą po zakończeniu II wojny światowej ludność różnego pochodzenia lub utworzone przez nią według ustalonych schematów, np. *debrza* ('dolina wąska między górami, obrosła drzewami, wodą obłana' SL I 420), *gać* ('grobla umocniona faszyną, droga moszczona faszyną' Sstp II 374), *grodziec* ('zamek, gród, miasteczko' Sstp II 492), *rozłóg* ('rozległość miejsca, obszar, przestrzeń; otwarte pole; szmat, płat pola, niwy, błonie' SW V 646), *smugi* ('pólko długie, wąskie; łąka wąska a długa między rolami lub lasami' SL V 354), *ubiedrze* ('wyższe miejsce łąki, pochyłość łąkowa' SW VII 199).

W materiale nazewniczym pojawiły się też takie leksemy, których nie odnajdziemy w słownikach ogólnych czy gwarowych, np. *betonówka* (na oznaczenie drogi wykonanej z betonu) oraz *spalonka* (na oznaczenie pól, które powstały na miejscu spalonym; leksem ten znajduje się prawdopodobnie w zasobie Pracowni Słownika Gwar Polskich w Krakowie)⁵.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na postać zebranych apelatywów. I tak, wyodrębnione z mikrotoponimów nazwy pospolite związane z motywacją topograficzną ujawniły się przede wszystkim w nazwach przyimkowych. Jak pisała Aleksandra Belchnerowska: „jest to najczęstszy sposób nazywania [...] obiektów terenowych, pozwalający wyodrębnić je spośród innych, położonych gdzie indziej lub mających inne właściwości topograficzne” [Belchnerowska 1983: 139]. Ten typ nazw oprócz tego, że nazywa i wyróżnia obiekt spośród innych, to pełni na badanym obszarze jeszcze funkcję lokalizującą, służy określeniu położenia nazwanego obiektu względem jakiegoś innego, np. *Na Dołach, Pod Lasem* [Żuraszek-Ryś 2009: 419–425].

Wiele apelatywów pozyskano też z nazw wielocłonowych w postaci zestawień syntaktycznych. Jak pisał R. Mrózek: „drugim wyróżnikiem nazw terenowych są liczne nazwy dwu- i wieloskładnikowe, które uzupełniają lokalne zasoby nazw jednoskładnikowych m.in. na zasadzie przeciwdziałania nazewniczej homonimii” [Mrózek 1998: 234].

⁵ Informację podaję za: M. Rutkiewicz, *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)* [Rutkiewicz 2002: 64].

Niewiele nazw pospolitych związanych z motywacją topograficzną odnotowano natomiast wśród form jednoskładnikowych. Spośród nich większość stanowią formacje rzeczownikowe charakteryzujące, np. *Bielawy*, *Dolina*.

Jeśli chodzi natomiast o apelatywy związane z motywacją kulturową, to, tak jak w przypadku nazw z formacją topograficzną, dominują struktury przyimkowe, np. *Za Boiskiem*, *Pod Cegielnią*. Na drugim miejscu znalazły się jednak nazwy jednoskładnikowe, a dopiero za nimi nazwy wieloczłonowe w postaci zestawień syntaktycznych.

Wydobyte z toponimów nazwy pospolite, związane z motywacją posesywną to z kolei głównie formacje wieloczłonowe w postaci zestawienia syntaktycznego.

Z przedstawionych powyżej badań wynika, że apelatywy pozyskane z mikrotoponimów powiatu zielonogórskiego pochodzą głównie z wyrażen przyimkowych. Dominacja tego typu może świadczyć o nowości i nieukształtowanym jeszcze w pełni nazewnictwie terenowym na badanym obszarze. Jak pisała Aleksandra Belchnerowska: „Nazwy komponowane są najliczniejszą grupą wówczas, gdy nazewnictwo jest jeszcze nie w pełni ukształtowane, gdy proces nazewnictwa jest w stanie rozwoju” [Belchnerowska 1983: 140]. W tym miejscu należy nadmienić, że onimy, z których pozyskano wyrazy pospolite, to formacje nowe, pochodzące z drugiej połowy XX w. i pierwszej połowy XXI w. Zostały one nadane przez ludność, która napłynęła na badany teren z różnych stron po 1945 r. Z tego też względu przy opracowywaniu mikrotoponimów należy uwzględnić specyfikę terytorialną.

Reasumując, zebrane przeze mnie apelatywy, które ujawniły się w podstawie nazw terenowych powiatu zielonogórskiego, to przede wszystkim formacje, których źródło tkwi w motywacji topograficznej. Są to więc głównie różnego typu terminy topograficzne. Na drugim miejscu uplasowały się nazwy pospolite związane z motywacją kulturową. Najmniej apelatywów odnotowano w związku z motywacją posesywną. Tego typu preferencje w procesach nominacyjnych dotyczących mikrotoponimów są charakterystyczne również dla innych obszarów Polski. Należy jednak pamiętać o tym, że te procesy są także determinowane przez czynniki terytorialne i środowiskowe.

Wykaz skrótów

- SD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, Witold Doroszewski (red.), t. I–X, Warszawa.
- SL – *Słownik języka polskiego*, 1807–1814, Samuel Bogumił Linde, t. I–VI, Lwów.
- Sstp – *Słownik staropolski*, 1953–1987, Stanisław Urbańczyk (red.), t. I–IX, Wrocław.
- SW – *Słownik języka polskiego*, 1900–1927, Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki (red.), t. I–VIII, Warszawa.

Bibliografia

- Bańkowski Andrzej, 1984, *Ciekawe relikty leksykalne wśród staromazowieckich nazw polnych*, „Język Polski” 1–2, 122–143.
- Belchnerowska Aleksandra, 1983, *Nazwy typu: Pod Bobolicami, Za Torem wśród nazw terenowych lądowych północnej części Pomorza Środkowego*, [w:] Danuta Kopertowska (red.), *Warsztat współczesnego onomasty. Materiały z III Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*, Kielce, 137–144.
- Dubisz Stanisław, Karaś Halina, Kolis Nijola, 1995, *Dialekty i gwary polskie. Leksykon*, Warszawa.
- Mrózek Robert, 1998, *Nazwy terenowe*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, 231–257.
- Rutkiewicz Małgorzata, 2002, *Toponimia środkowozachodniej części województwa wielkopolskiego (gminy: Kuślin, Lwówek, Nowy Tomyśl, Opalenica)*, Poznań.
- Śmiech Witold, 1983, *Stosunek polskich nazw terenowych do wyrazów pospolitych*, [w:] Kazimierz Rymut (red.), *Geografia nazewnictwa. Materiały z VII konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów i II posiedzenia Komisji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 37–51.
- Żuraszek-Ryś Iwona, 2009, *Nazwy analityczne w mikrotoponimii powiatu zielonogórskiego*, [w:] Beata Milewska, Sylwia Rzedzicka (red.), *Z zagadnień leksykalno-semantycznych. Wokół słów i znaczeń III. Materiały trzeciej konferencji językoznawczej poświęconej pamięci Profesora Bogusława Krei*, Gdańsk, 419–425.

Iwona Żuraszek-Ryś

Appellatives in the base of microtoponyms (on the example of field names of district of Zielona Góra)

(Summary)

The main purpose of research purpose in this article is the analysis of appellatives testified in field names of district of Zielona Góra and specification of the most dominant types among them. The research material comprises 125 common words (derived from 302 toponyms) which were divided into three groups corresponding to the main motivation types, suitable for microtoponyms: appellatives connected with topographic, cultural and possessive motivation. The analysis which was carried out demonstrated that common words which were present in the base of field names of district of Zielona Góra, were usually formations the source of which stems from topographic motivation. The second most frequent words were appellatives connected with cultural motivation. The fewest common words were to be found in adherent motivation. Such preferences in nomination processes referred to microtoponyms are typical of other regions of Poland, too. One has to bear in mind that these processes are determined by territorial and environmental factors.

Słowa kluczowe: apelatywy, mikrotoponimy, motywacja topograficzna, kulturowa i posesywna.

Key words: appellatives, microtoponyms, topographic, cultural and possessive motivation.

Ewelina Zając

Uniwersytet Łódzki

Przechodzenie ojko- i anojkonimów w obrębie klas toponimicznych – na materiale z powiatu tureckiego

Praca w głównej mierze opiera się na współczesnym materiale nazewniczym z terenu powiatu tureckiego, który zebrano podczas badań terenowych w latach 2010–2012 w ramach przygotowywanej rozprawy doktorskiej. Uwzględniono także materiały źródłowe: archiwalne mapy topograficzne powiatu tureckiego z roku 1936, *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [1880–1895] oraz *Badania nazw topograficznych* S. Kozierowskiego [Kozierowski 1914–1939].

Nomina propria, czyli nazwy własne, swoją proveniencję zawdzięczają apelatywom, czyli wyrazom pospolitym. Pogląd taki ugruntowany został jeszcze przez uczonych z kręgu młodogramatyków. Nawet W. Taszycki mówi: „Materiał onomastyczny wywodzi się genetycznie z apelatywnego, co już dawno stwierdzono” [Taszycki 1963: 9]. Powtórzyć można również, iż: „apelatywa sięgają swymi pierwocinami epoki prasłowiańskiej, nazwy własne miejscowe zaś datują się dopiero od XVI wieku” [Smoczyński 1962: 63]. Dodać trzeba jednak, iż nie wszystkie nazwy własne, zwłaszcza miejscowe, powstały od wyrazów pospolitych, mogły także zostać utworzone od innych imion własnych. Jednak nie najważniejsze jest samo pochodzenie nazwy, a jej struktura, wywodzona od apelatywu geograficznego. Struktura nazwy własnej z jednej strony wyjaśnia jej etymologię, a z drugiej pozwala na zaklasyfikowanie onimu do odpowiedniego typu, klasy [Jurkowski 1964: 103].

O tym, jaki jest wzajemny stosunek między *nomen proprium* a *nomen appellativum* pisze m.in. R. Zawiliński: „[...] nazwy były pierwotnie imionami pospolitemi (appellativa) a nie własnymi (propria) i oznaczały treść lub właściwość przedmiotu nazywanego” [Zawiliński 1909: 51]. K. Dejna również pisze: „Nazwy miejscowe czy terenowe należą do odrębnej pod względem semantyczno-morfologicznym klasy rzeczowników, a mianowicie do nazw (imion) własnych (nomina propria). Przeciwstawiane tej klasie rzeczowniki pospolite wyrażają pojęcia, na których treść składają się cechy istotne, przysługujące całemu szeregowi przedmiotów jednorodnych względnie pojęciom oderwanym. Nazwy zaś własne

posiadają treść indywidualną i spełniają funkcję wyróżniania jednych przedmiotów czy zjawisk tego samego typu od drugih, nie wskazując na ich właściwości (cechy)” [Dejna 1956: 108]. Jednak szczególny charakter nazw własnych polega także na specjalnym wyborze wyrazów, pierwiastków, afiksów i złożzeń oraz na długotrwałości ich użycia w języku [Jurkowski 1964: 103].

Najprostszym i najczęstszym sposobem powstania nazwy własnej z wyrazu pospolitego jest indywidualizacja znaczeniowo-językowa apelatywu bez pomocy środków formalno-językowych [ibidem: 105], czyli wyraz pospolity, oznaczający gatunek, staje się wyrazem oznaczającym jednostkę, np. góra : Góra. Bardzo ważny jest również fakt, że *nomen proprium* i *nomen appellativum* mogą funkcjonować równolegle obok siebie.

Między nazwą własną a wyrazem pospolitym jest bardzo cienka granica i często nie wiadomo czy wyraz pospolity posiada już ustaloną funkcję onomastyczną. Zdarza się tak zwłaszcza w mikrotoponimii, bowiem jeśli ktoś nazywa las *Lasem* i łąkę *Łąką*, to nie wiadomo, czy ma on na myśli jeden z wielu lasów (łąk) czy też konkretne miejsce w terenie. Można więc zaobserwować dość szybki proces wymiany wyrazu pospolitego na nazwę własną, zaznaczając jednak, że oba te wyrazy mogą występować w języku obok siebie, np. las : Las, łąka : Łąka.

Nazwy własne powstają także w wyniku przesunięcia znaczenia wyrazu pospolitego. Jeśli na danym polu rosły lipy to często pole to nazywa się *Lipy*, *Lipki*, mimo iż drzewa te z czasem wycięto i przekształcono teren, to samą nazwę dla pola się zachowuje.

Wiele nazw to również twory indywidualne, tzw. przenośnie topograficzne, których wyjaśnienie sprawia wiele trudności [Ostromęcka-Frączak 1970: 45–57].

M. Buczyński [Buczyński 1988: 73–76] pisał już o zmianach nazw geograficznych, jednak miał tu na myśli zmianę nazwy miejscowej. Wyróżnił on trzy typy zmian: 1) spontaniczne, kiedy zmienia się element krajobrazu, właściciel osiedla, sposób życia mieszkańców, 2) oddające walkę między formami powstałymi spontanicznie a utworzonymi odgórnie oraz 3) urzędowe, narzucone odgórnie. Typ zmian spontanicznych zauważyć można również w nazwach terenowych, zwłaszcza na wsiach. Pole nazywane niedawno *Po Bartosiku* obecnie nosi nazwę *Filipczakowe*, ponieważ ziemię nabył nowy właściciel o nazwisku Filipczak, stary określnik stał się zbyt mało wyrazisty, dlatego doszło do zmiany.

Zasób i funkcja nazw terenowych często podlegają zmianom w obrębie danej wspólnoty. Współcześnie daje się zauważyć tendencję do nazywania terenów (niewielkich obszarów) zamieszkiwanych przez ludzi, zwłaszcza terenów wiejskich, na których osiedla się ludność z miast. Są to najczęściej tereny leśne położone z daleka od centrum wsi. Jednak w materiale nazewniczym, który zebrałam, zauważa się proces odwrotny. Wsie, które dawniej pełniły funkcję odrębnych autonomicznych jednostek, obecnie są częściami, przysiółkami innych wsi. W tym wypadku charakter nazwy się nie zmienia, wciąż są to ojkonimy, zmienia się jedynie ich funkcja. Oto przykłady: **Alinia** – gw. *alińa* (często *ańe*·

lija), część wsi Małoszyna (na starych mapach pojawia się także forma Amelin; gm. Władysławów); **Bagna** – gw. *bogna*, część miasta Tuliszków (obecnie ulica Gromadzka; gm. Tuliszków); **Bielawki** – gw. *biłofki*, część wsi Nowy Czachulec (gm. Kawęczyn); **Bolesławów** – gw. *bolesławuf*, część wsi Marianów (gm. Władysławów); **Boleszczynek** – gw. *boleščynek*, część wsi Bądków Drugi (gm. Przykona); **Budki** – gw. *butki*, część wsi Ogorzelczyn i miasta Tuliszków (obecnie ulica Zaremby, wcześniej wieś Budki Ogorzelskie; gm. Tuliszków); **Budy Psarskie** – gw. *budy psarske*, część wsi Psary (gm. Przykona); **Dębocha** – gw. *dymbocha*, część wsi Russocice (gm. Władysławów); **Dominików** – gw. *dominikuf*, część wsi Warenka (gm. Turek); **Emerytka** – gw. *emerytka*, część wsi Marianów (gm. Władysławów); **Halinów** – gw. *chalinuf*, część wsi Bierzmo (gm. Brudzew); **Ignacew** – gw. *ignacef*, część wsi Kamionka, wcześniej wieś Ignacowo (gm. Władysławów); **Kaczki Mostowe** – gw. *kački mostove*, część wsi Kaczki Średnie (gm. Turek); **Kaliska** – gw. *kaliska*, część wsi Tarnowa (gm. Tuliszków); **Kilania** – gw. *kilańa*, część wsi Wrząca (gm. Turek); **Kordownia** – gw. *kordovńa*, część wsi Kuźnica Janiszewska (gm. Brudzew); **Kunegundowo** – gw. *kunegundovo*, część wsi: Ogorzelczyn, Sarbicko (gm. Tuliszków); **Łęg Wielki** – gw. *uynğ veľki*, część wsi Sarbice (gm. Przykona); **Łowiguz** – gw. *uovigus*, część wsi Grzymiszew, wcześniej wieś Łowikuz (gm. Tuliszków); **Mechniówka** – gw. *mechnufka*, część wsi Zagaj, kiedyś wieś Miechniówka lub Machniówka; **Mikołajew** – gw. *mikouaief*, część wsi Międzyzlesie (gm. Władysławów); **Nowa Wieś** – gw. *novo veś*, część wsi Bierzmo (gm. Brudzew); **Nowe Józinki** – gw. *nove jużinŋki*, część wsi Sarbicko (gm. Tuliszków); **Orzepów** – gw. *uozepuf*, część wsi Kowale Pańskie (gm. Kawęczyn); **Paluszek** – gw. *palušek*, część wsi Gadowskie Holendry (gm. Tuliszków); **Piaski** – gw. *poski*, część miasta Tuliszków (obecnie ulica Piaskowa; gm. Tuliszków); **Piorunów** – gw. *porunuf*, teren należący do wsi Wyszyna (gm. Władysławów); **Podarek** – gw. *podarek*, część wsi Czajków (gm. Dobra); **Przemysławów** – gw. *pšemysławuf*, część wsi Międzyzlesie (gm. Władysławów); **Sacaly** – gw. *sacauy*, część wsi Kuźnica Janiszewska (gm. Brudzew); **Siewieruszki Małe** – gw. *severuški maue*, teren wsi Wojciechów (gm. Kawęczyn); **Siewieruszki Wielkie** – gw. *severuški veľke*, teren wsi Wojciechów (gm. Kawęczyn); **Stawiska** – gw. *staviska*, część wsi Nowy Czachulec (gm. Kawęczyn); **Stawki Potworowskie** – gw. *stofki potforoske*, część wsi Potworów (gm. Dobra); **Szadłowice** – gw. *šaduovice*, część wsi Słodków, wcześniej wieś Sadłowice (gm. Turek); **Utrata** – gw. *utrata*, część wsi Felicianów (gm. Władysławów); **Wandów** – gw. *vanduf*, część wsi Marianów, wcześniej wieś Wandowo (gm. Władysławów); **Wiktorów** – gw. *viktoruf*, część wsi Cichów (gm. Brudzew); **Żdżarki** – gw. *žžarki*, część wsi Polichno (gm. Władysławów); **Żuchala** – gw. *žužaua*, część miasta Tuliszków (gm. Tuliszków).

Na badanym terenie doszło także do przeobrażenia dwu odrębnych dawniej wsi w jedną, tym samym wcześniejsze dwie nazwy przybrały jedną wspólną, np.: **Psary Kościelne** – gw. *psary kośćelne* i **Psary Mostowe** – gw. *psary mostove*

tworzą obecnie wieś **Psary** (gm. Przykona); **Poroże Nowe** – gw. *poroże nowe* i **Poroże Stare** – gw. *poroże stare* to obecnie jedna wieś **Poroże** (gm. Malanów); również w jedną wieś **Gadowskie Holendry** przeobraziły się wcześniejsze wsie **Holendry Nowogadowskie** – gw. *χολυndry novogadoske* i **Holendry Starogadowskie** – gw. *χολυndry starogadoske* (gm. Tuliszków).

W powiecie tureckim, na terenie gmin Przykona, Turek, Władysławów i Brudzew, w wyniku wieloletniej odkrywkowej działalności kopalni węgla brunatnego „Adamów”, doszło do wysiedlenia mieszkańców wielu wsi i tym samym do likwidacji miejscowości. Niektóre z nich zniknęły z map administracyjnych powiatu, a ich nazwy nie są już nigdzie odnotowywane, chociaż są jeszcze używane, jak np.: **Bartkówka** – gw. *bartkufka*, obecnie na tym terenie znajduje się zbiornik wodny (gm. Przykona); **Piotrów** – gw. *potruf*, obecnie okolice kopalni (gm. Przykona); **Stanisławów** – gw. *stańisławuf*, obecnie teren kopalni (gm. Przykona). Z budowy słowotwórczej nazw wynika, że można je zaliczyć do grupy nazw dzierżawczych, świadczy o tym sufix -ów, -ówka. Na omawianym terenie, czyli we wschodniej części Wielkopolski przeważają nazwy z sufiksem -ów, ale pojawiają się również nazwy zakończone na -owo//-ewo dla oznaczenia miejsc niezamieszkałych [Demartin 1965: 17].

Zdarzyło się i tak, że nazwy miejscowości, które zostały zlikwidowane, obecnie nie funkcjonują w użyciu, są jedynie zapisane na mapie topograficznej z 1936 r. oraz w *Słowniku Królestwa Polskiego*... Są to następujące nazwy: **Bisztora** – gw. *bištora* (gm. Tuliszków); **Bogusławice** – gw. *bogusławice* (gm. Tuliszków); **Bronisławów** – gw. *bronisławuf* (gm. Tuliszków); **Kaleniec** – gw. *kaleńec* (gm. Tuliszków); **Gozd** – gw. *gost* (gm. Tuliszków); **Kozia Góra** – gw. *kožo gura* (gm. Tuliszków); **Rzadkvice** – gw. *żatkfice* (gm. Przykona); **Tury** – gw. *tury* (gm. Władysławów).

Kolejnym zjawiskiem, świadczącym o tym, że *nomina propria* są kategorią nazw, które wciąż powstają i zanikają, jest zmiana charakteru nazw z ojkonimów na anojkonimy. Nazwy obiektów zamieszkałych dawniej przez człowieka stały się obecnie anojkonimami i nazywają miejsca fizjograficzne niezamieszkałe przez ludzi. Są to: **Goleszczyzna** – gw. *goleščyzna*, pole we wsi Brudzew (gm. Brudzew); **Józefów** – gw. *iuzefuf*, las we wsi Dzierżazna (gm. Turek); **Józinki** – gw. *iuziŋki*, pole leżące między wsią Krępa a miastem Tuliszków (gm. Tuliszków); **Karpaty** – gw. *karpaty*, pola i lasy należące do wsi Międzyzlesie (gm. Władysławów); **Olędry** – gw. *uolyndry*, pole we wsi Żdżary (gm. Kawęczyn); **Sierpik** – gw. *śerpik*, pole we wsi Wielopole (gm. Tuliszków); **Słomów Górny** – gw. *słumuv gurny*, obecnie pole, teren pokopalniany (gm. Przykona).

Między *nomen appellativum* a *nomen proprium* można wymienić jeszcze formę pośrednią, o której wspomina S. Hrabec [1968: 184–328], są to apelatywa toponomastyczne. To wyrazy pospolite o cechach morfologicznych, słowotwórczych imion własnych, które zbudowane zostały na wzór typowych nazw miejscowych w danej okolicy [ibidem: 288]. Za klasyfikacją S. Hrabca wynotowuję nazwy własne z zebranego przeze mnie materiału, które swe pochodzenie wy-

wodzą od apelatywów toponomastycznych: **Biedajew/Biedajów** – gw. *bidajęf/bedaŋuf*, część wsi Strachocice Kolonia (gm. Dobra); **Biedaszew** – gw. *bidašef*, część wsi Ciemień (gm. Kawęczyn); część wsi: Chylin, Natalia (gm. Władysławów); **Biedaszków** – gw. *bidaškuf*, część wsi Wyszyna (gm. Władysławów); **Czekaj** – gw. *čekaj*, pole we wsi Mikulice (gm. Dobra); **Widok** – gw. *vidok*, pole we wsi Wróblina (gm. Tuliszków); **Wydrzygrosz** – gw. *vydžygroš*, część wsi Dziadowice (gm. Malanów); **Wydrzyleb** – gw. *vyžžyuep*, część wsi Potworów (gm. Dobra); **Wypychów** – gw. *vypyχuf*, część wsi Ogorzelczyn (gm. Tuliszków); **Wypychówek** – gw. *vypyχuvek*, część wsi: Gadowskie Holendry, Sarbicko (gm. Tuliszków); pola we wsi Tarnowa (gm. Tuliszków); **Złodziejów** – gw. *zuožeiuf*, część wsi Kawęczyn (gm. Kawęczyn). Dodać należy, że wspomniane apelatywa toponomastyczne stały się zapewne podstawą do utworzenia nazw miejscowych, np. **Dziadowice** – gw. *žadovice*, wieś (gm. Malanów).

Kolejnym przykładem płynności między wyrazem pospolitym a nazwą własną jest obecność w naszej kulturze nazw przeniesionych. „Podstawą takiego zastosowania już raz istniejącej nazwy musi być najpierw proces przejścia nomen proprium do apelatywum, a potem zastosowanie tego apelatywum – będącego pierwotnie imieniem własnym – znowu jako nomen proprium” [ibidem: 325]. Również i takie nazwy można przytoczyć z zebranego materiału z terenu powiatu tureckiego, np.: **Korea** – gw. *koreja*, pole we wsi Kwiatków (gm. Brudzew); **Parzyż** – gw. *paryš*, pole we wsi Bibianna (gm. Malanów); **Warszawa** – gw. *varšava*, część wsi Skarbki (gm. Władysławów); pole we wsi Kiszewy (gm. Tuliszków); **Warszawka** – gw. *varšafka*, potocznie o wsi Stawki (gm. Władysławów); **Wietnam** – gw. *vetnam*, określenie wsi Wietchinin (gm. Turek).

Bardzo cienka granica między wyrazami pospolitymi a nazwami własnymi jest widoczna szczególnie w nazwach terenowych. Są one najczęściej w stadium powstawania, ustalania się, dlatego często bywa tak, że jeden obiekt posiada dwie lub więcej nazw, które powiązane są ze sobą morfologicznie lub których nie można uszeregować według morfologicznego porządku rozwojowego [Śmiech 1983: 37]. Nierzadkim zjawiskiem jest pokrywanie się nazwy terenowej z wyrazem pospolitym, zarówno kiedy wyraz jest nazwą pospolitą jakiegoś pojęcia oraz nazwą własną jednego z desygnatów, np. **Łąki** – gw. *uunŋki*, łąki we wsi Chrząblice (gm. Brudzew); łąki we wsi: Ewinów, Żeroniczki (gm. Przykona); łąki we wsi Grabieniec (gm. Turek); łąki we wsi Kuny (gm. Władysławów), a także kiedy wyraz pospolity jest nazwą obiektu, który nie jest desygnatem pojęcia tego wyrazu, np. **Łąka** – gw. *uunŋka*, las we wsi Stefanów (gm. Dobra). Jednak takie wyrazy pospolite mogą pełnić funkcję nazwy własnej tylko w określonym środowisku, jeśli nazywany obiekt jest jedynym tego rodzaju obiektem na tym terenie i nie istnieje inna potrzeba nazywania go, lub też jeśli istnieje kilka takich samych obiektów, nazwanych już wcześniej inaczej [ibidem: 40]. Za W. Śmiechem można powtórzyć, że: „w funkcji nazw terenowych występują wyrazy pospolite odnoszące się głównie do konkretnych obiektów terenowych” [ibidem: 43].

Kategorią nazw terenowych, będących ciągle w stadium rodzenia się, powstawania, są nazwy przyimkowe, które określają położenie nazywanego obiektu. Kiedy nazwa się utrwali – a dodać trzeba, że nazwy terenowe używane są przez członków małych społeczności, dobrze znających teren – najczęściej zachodzi proces odrzucenia członu utożsamiającego. Z materiału zebranego na terenie powiatu tureckiego znaczną część zajmują nazwy w postaci wyrażen przyimkowych, np.: **Do Granic** – gw. *do grańic*, pole we wsi Skęczniew (gm. Dobra); **Do Kanału** – gw. *do kanału*, pole we wsi Podłużyce (gm. Brudzew); **Kole Rowu** – gw. *kole rovu*, pole we wsi Trzysze (gm. Przykona); **Kole Stawu** – gw. *kole stovu*, łąka we wsi Boleszczyń (gm. Przykona); **Koło Dębu** – gw. *kouo dymbu*, pole we wsi Podłużyce (gm. Brudzew); **Koło Filipa** – gw. *kouo filipa*, pole we wsi Czajków (gm. Dobra); **Na Działku** – gw. *na żouku*, pole we wsi Psary (gm. Przykona); **Na Foliu** – gw. *na folušu*, pole we wsi Chrapczew (gm. Dobra); **Po Dudku** – gw. *po dutku*, pole we wsi Janów (gm. Brudzew); **Po Dziedzicu** – gw. *po źeżicu*, pole we wsi: Janiszew, Kolnica (gm. Brudzew); łąka we wsi Józefina (gm. Przykona); **Przy Lesie** – gw. *pśy leše*, pole we wsi Kowale Księżę (gm. Turek); **Przy Leszku** – gw. *pśy lešku*, część wsi Dąbrowa (gm. Przykona); pole we wsi Posoka (gm. Przykona); **Za Rowkiem** – gw. *za rofkim*, pole we wsi Zygmuntówek (gm. Małanów); pole we wsi Przykona (gm. Przykona); **Za Ryśkiem** – gw. *za ryśkim*, droga we wsi Młyniska (gm. Przykona). Z czasem można także zaobserwować przekształcenie się nazwy w postaci wyrażenia przyimkowego w rzeczownik, np. **Zabrodzie** – gw. *zabroże*, kiedyś część miasta Turek, w której znajdował się dworek i fabryka (gm. Turek); **Zagóry** – gw. *zagury*, pole we wsi Chylin (gm. Władysławów); **Zamłynie** – gw. *zamuyńe*, część wsi Kwiatków (gm. Brudzew); pole we wsi Psary (gm. Przykona). To kolejny proces, świadczący o tym, że nazwy własne, zwłaszcza nazwy terenowe, to kategoria *in statu nascendi*.

Omówiwszy przedstawiony materiał z powiatu tureckiego, wysnuto wnioski, które można ująć w pięciu punktach:

1. Miejscowe i terenowe nazwy własne to kategoria nazw własnych, które wciąż powstają, ale także i zanikają. Z przytoczonego materiału zaobserwować można, że na terenie powiatu tureckiego zachodzi proces zanikania nazw miejscowych. Wiąże się to działalnością odkrywkową kopalni węgla brunatnego. Dochodzi również do włączania dawnych wsi w skład obecnych większych miejscowości, stają się one przysiółkami, częściami wsi.

2. Zauważa się także zmianę charakteru nazwy z ojkonimu na anojkonim, nazwy dawnych wsi nazywają obecnie pola, łąki, lasy, czyli obiekty fizjograficzne, niezamieszkałe przez człowieka.

3. Przechodzenie nazw pomiędzy klasami toponimicznymi – ojk- i anojkonimami – ma charakter kulturowy, a nie językowy, ponieważ zmiany nie dotyczą systemu. Charakter nazw się nie zmienia, zmianie ulega jedynie ich funkcja.

4. Nazwy własne, czyli *nomina propria*, swe pochodzenie zawdzięczają wyrazom pospolitym, ale są też przypadki, kiedy nazwy własne pochodzą od innych imion własnych, mogą to być nazwy deminutywne lub od nazw osobowych.

5. Nazwy własne, zarówno miejscowe, jak i terenowe, wciąż będą powstawały i zanikały, ma na to wpływ wiele czynników kulturowych, gospodarczych i społecznych. Nazwy nigdy nie były i nie są jednoznacznym i autorytatywnym odzwierciedleniem wszystkich procesów osadniczych.

Bibliografia

- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1880–1895, t. I–XIV, Warszawa.
- Buczyński Mieczysław, 1988, *Polityczne, socjalne i kulturowe uwarunkowania zmian nazw geograficznych*, *Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna*, Poznań, 73–76.
- Dejna Karol, 1956, *Terenowe nazwy śląskie*, „*Onomastica*”, t. II, z. 1, 103–126.
- Demartin Adam, 1965, *Oboczność sufiksalna -ov : -'ev w nazwach miejscowych Wielkopolski*, „*Slavia Occidentalis*”, t. XXV, 15–29.
- Hrabec Stefan, 1968, *Polskie apelatywa toponomastyczne*, „*Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*”, t. XIV, 284–328.
- Jurkowski Marian, 1964, *Terminy geograficzne a nazwy własne*, „*Poradnik Językowy*”, 101–122.
- Kozierowski Stanisław, 1914–1939, *Badania nazw topograficznych*, t. I–VIII, Poznań.
- Ostromięcka-Frączak Bożena, 1970, *Nazwy miejsc w gwarach polskich*, „*Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*”, t. XVI, 45–57.
- Smoczyński Paweł, 1962, *Nomina appellativa i propria we wzajemnym oddziaływaniu słowotwórczym*, „*Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*”, t. XXI, 61–82.
- Śmiech Witold, 1983, *Stosunek polskich nazw terenowych do wyrazów pospolitych*, [w:] Kazimierz Rymut (red.), *Geografia nazewnicza*, Wrocław, 37–51.
- Taszycki Witold, 1963, *Stosunek onomastyki do innych nauk humanistycznych*, „*Onomastica*”, t. VIII, 1–18.
- Zawiłiński Roman, 1909, *Nazwy geograficzne i ich znaczenie*, „*Poradnik Językowy*”, 49–51.

Ewelina Zajac

Shifting of oyco- and anyconymes between toponimic classes – on the material from Turek district

(Summary)

The topic of the article are modern oyco- and anyconymes of Turek district collected during field exploration. Historical material was also included to show changes taking place in toponimic classes over the years. Local and field names are categories of proper names that continue to appear but also disappear. Basing on the materials included in this work, the process of disappearance of local names can be observed as well as inclusion of smaller villages into larger settlements. Thus the character of the name remains the same, it is still an oyconym, but its function changes. The

reverse process can also be observed, meaning the change of name character from oyconyme to anoyconyme, as the names of former villages are currently used for physiographic uninhabited objects. Processes related to creation of topographic names and shifting of oyco- and anoyconymes are supported with rich naming material. The article concludes by statement that mutual shifting of nomen appellativum and nomen proprium has cultural, not linguistic character, as the changes do not affect the system; character of names does not change, but their function does.

Słowa kluczowe: oikonimy, anoikonimy, toponomastyka.

Key words: oyconymes, anoyconymes, toponomastics.

Mariusz Koper

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Kilka uwag o mikrotoponimii dawnej ziemi chełmskiej

1. Charakterystyka historyczno-osadnicza ziemi chełmskiej

W ostatnim trzydziestoleciu obserwujemy rosnące zainteresowanie mikrotoponimią historyczną. Monografie regionalne dotyczące Mazowsza [Wolff, Rzetelska-Feleszko 1982] czy Śląska Cieszyńskiego [Mrózek 1990] pokazują, jak wiele źródeł archiwalnych odnoszących się do innych dzielnic Polski nie zostało jeszcze wyekscerpowanych i dostatecznie zinterpretowanych. Większość prac z zakresu nazewnictwa terenowego opiera się głównie na materiale współczesnym, najczęściej zebrany drogą eksploracji terenowej. Znacznie rzadziej mikrotoponomastki sięgają do materiałów archiwalnych [por. Breza 1978: 95–121; Galas 1959: 247–284; Pospiszylowa 1985: 61–74; Sochacka 1972: 297–316; 1991: 283–290].

Niniejszy artykuł przedstawia wybrane zagadnienia związane z osiemnastowiecznymi nazwami terenowymi dawnej ziemi chełmskiej. Odnotowane przeze mnie formacje mikrotoponimiczne odnoszą się do nazw miejsc i obiektów niezamieszkałych (pól, lasów, łąk, błot, uroczysk, wzniesień i innych niedużych obiektów terenowych). Wybór osiemnastego stulecia w tym przypadku motywowany jest obfitością źródeł dostarczających materiału nazewniczego z tego okresu. Wyekscerpowana i przebadana dokumentacja starszych źródeł jest sporadyczna, stąd wcześniejsze nazwy terenowe tworzą mało reprezentatywny i niezbyt bogaty zbiór dla poszczególnych regionów ziemi chełmskiej. Z tego też powodu mogą nie stanowić wystarczającej podstawy do uogólnień i wniosków porównawczych.

Historycznie ukształtowany obszar dawnej ziemi chełmskiej graniczył na północy z województwem brzesko-litewskim, na zachodzie z województwem lubelskim, na południu z bełskim i na wschodzie z wołyńskim. Ponadto niewielka enklawa ziemi chełmskiej funkcjonowała również na terenie dawnego województwa bełskiego. Wszystkie miejscowości, które znajdowały się na jej obszarze (Niewirków, Śniatycze, Wola Śniatycka i Dub), poświadczone są w spisach podatkowych ziemi chełmskiej [Łaszkiewicz 1998: 18]. Przesądza to o przynależności tych wsi do badanego terytorium. Cała ziemia chełmska stanowiła część dużego

obszaru, w skład którego wchodziły dwa powiaty: chełmski i krasnostawski. Ten pierwszy – większy – zawierał ponadto po prawej stronie Bugu dwa starostwa niegrodowe: ratneńskie i lubomelskie. Do powiatu tego należało też starostwo hrubieszowskie. W południowo-zachodniej części położony był jeszcze jeden okręg administracyjny – powiat szczebrzeski. Badany teren położony jest obecnie na terytorium Polski, Ukrainy oraz w niewielkim stopniu Białorusi. Część po lewej stronie Bugu wchodzi dzisiaj w skład województwa lubelskiego, zaś pas prawobrzeżny należy do tzw. Okręgu Wołyńskiego. Tylko niewielki wycinek dawnej ziemi chełmskiej (północne skrawki po prawej stronie Bugu z miejscowościami Powiecie i Radostów) to dzisiejsza Białoruś.

Pod względem językowo-etnicznym, kulturowym, politycznym i religijnym dawna ziemia chełmska należała do pasa pogranicza polsko-ruskiego. Jej terytorium wiąże się z Grodami Czerwieńskimi oraz peryferiami prawobrzeżnymi Bugu, które historycznie ciążyły ku Wołyniowi. Nie bez znaczenia na typ nazewnictwa tego obszaru Pobuża miała istniejąca tu działalność instytucji kościelnych. Charakterystyczną cechą od czasów średniowiecza było współistnienie tu ośrodka prawosławnego (później także greckokatolickiego) z obrządkiem rzymskokatolickim. Zasadniczo w historii tej części pogranicza można wyróżnić dwa okresy. Pierwszy od X do połowy XIV w. charakteryzuje się wzmożoną ekspansją i kolonizacją ruską na obszarze przygranicznym. Te procesy osadnicze doprowadziły do rutenizacji omawianej części terytorium. Widoczne jest to szczególnie w małych miejscowościach. W drugim etapie trwającym do końca XVIII w., ujawnia się tendencja odwrotna. To Polacy zajmują tereny na wschodzie, podporządkowując je politycznie i gospodarczo Polsce. Można też mówić o rosnącej w tym czasie polonizacji elit społeczeństwa ukraińskiego i białoruskiego [Wolnicz-Pawłowska 1998: 454].

Wzajemne oddziaływanie pierwiastków polskich i ruskich, interferencje językowe znalazły odbicie w mikrotoponimii tego obszaru. Językowo niejednorodne terytorium etniczne dawnej ziemi chełmskiej ma swoje odzwierciedlenie m.in. w dwujęzyczności nazw terenowych. Swoistą mozaikę językową ukazują mikrotoponimy o cechach ukraińskich. Ich szczególnym nasyceniem charakteryzują się tereny położone po prawej stronie Bugu (starostwa ratneńskie i lubomelskie). Potwierdzeniem używania języka polskiego i ukraińskiego na całym badanym obszarze są także dane antroponimiczne. Osiemnastowieczne dokumenty (księgi grodzkie chełmskie, krasnostawskie, horodelskie, wizytacje cerkiewne i kościelne) zawierają polską i ruską antroponimię [Huk 1995: 77–84; Kość 1988: 57–102]. Wśród wielu mian można wymienić, takie jak *Danyło*, *Iwan*, *Iwanow*, *Jurko*, *Petro*, *Tymko*, *Wasył* czy *Zub*. Niektóre z nich posłużyły za tworzywo struktur mikrotoponimicznych (*Danyłowszczyzna*, *Iwanków Kąt*, *Iwaszynowski*, *Petro Ostrów*). W badaniach nazw terenowych obszarów językowo mieszanych konieczne jest zatem uwzględnienie wszystkich współwystępujących kodów językowych.

2. Charakterystyka materiału archiwalnego

Mikrotoponimy dawnej ziemi chełmskiej zostały wyekscerpowane drogą kwerendy archiwalnej z dwóch lubelskich archiwów. Jak pokazuje dotychczasowy stan badań nikt wcześniej nie wykorzystywał tych źródeł do analiz toponomastycznych. Ze zbiorów Archiwum Państwowego w Lublinie przebadano księgi grodzkie chełmskie, krasnostawskie, grabowieckie i horodelskie. Wszystkie są bardzo zróżnicowane tematycznie. Zawierają m.in. postanowienia sejmiku ziemi chełmskiej, protokoły pozwanych i świadków w różnorodnych sprawach. Najwięcej danych mikrotoponimicznych mieszczą w sobie inwentarze, rejestry pomiarowe czy tzw. próby wsi. Zbiór akt *Chełmski konsystorz greckokatolicki*, obejmuje m.in. wizytacje unickich cerkwi parafialnych, a w nich dobra (pola, łąki, ogrody itp.) należące do ówczesnych cerkwi. W Lubelskim Archiwum Diecezjalnym przebadano *Konsystorz generalny lubelski*. Zawarte w nim relacje z wizytacji diecezji rzymskokatolickiej, podobnie jak *Akta konsystorza greckokatolickiego*, zawierają spis dóbr Kościoła zachodniego.

W trakcie kwerendy niejednokrotnie napotymano na problemy w interpretacji materiału archiwalnego. W źródłach zauważa się wiele błędów w zapisie. Powodem trudności związanych z odczytaniem niektórych form były zatarte, wyblakłe dokumenty bądź też w znacznym stopniu zniszczone rękopisy. Tym bardziej nagląca wydaje się potrzeba wynotowania historycznych mikrotoponimów z terenu całej Polski. Nazwy terenowe dawnej ziemi chełmskiej dokumentowane są nierównomiernie. Dla niektórych wsi nie dysponujemy nawet pojedynczymi zapisami, są jednak takie miejscowości, które mają ich kilkanaście, a nawet więcej. Przyczyn tego zjawiska należy upatrywać zarówno w stanie zachowanych źródeł, ich charakterze, tematyce, rzetelności i zainteresowaniach redagującego dokument, jak też lokalnej tradycji nazewnicznej.

Wszystkie badane dokumenty, niepoddane korekcie drukarskiej, dobrze odzwierciedlają stan ówczesnego nazewnictwa lokalnego. Większość z nich sporządzona jest w języku polskim i łacińskim. Znacznie rzadziej występują zapisy cyrylickie. W niektórych dokumentach występują formy w brzmieniu gwarowym. Nieliczne są zapisy ukraińskie wykonane pismem cyrylickim. Na podstawie grafii konsystorza greckokatolickiego łatwo zauważyć, że część pisarzy była bilingwalna. Widać to chociażby po tekstach pisanych po polsku i ukraińsku tą samą ręką. W wielu zabytkach można zauważyć niekonsekwencje graficzne i ortograficzne.

Szczególony status konsystorza greckokatolickiego polega na tym, że materiał nazewniczny w tej jednostce archiwalnej podany jest w języku polskim. Ma to związek z okcydentalizacją Kościoła unickiego, który pomimo zachowania swojej liturgii i tradycji teologicznej, ulegał daleko idącej latynizacji. Przejawiała się ona w tworzeniu struktur na wzór Kościoła łacińskiego, wprowadzaniu nowych nabożeństw, budownictwie sakralnym, wreszcie samym nazewnictwie unickim

[Bieńkowski 1992: 334–339]. Język polski stawał się stopniowo językiem urzędowym Kościoła unickiego. W XVIII w. polszczyzna używana była jako język oficjalny przez wykształconych grekokatolików, duchownych i ich rodziny [ibidem: 336]. Polonizowany materiał mikrotoponimiczny Kościoła grekokatolickiego sprawia, że nie prezentuje on czystej ruskiej mapy nazewniczej, która istniała obok polskiej. Zasadniczo zatem badany materiał pozwala zrekonstruować mapę nazewniczą w wersji polskiej, funkcjonującej zapewne obocznie do nomenklatury ukraińskiej, dla której brak odpowiedniej bazy źródłowej.

Zestawiając badane teksty źródłowe, można wyróżnić kilka charakterystycznych cech w zakresie pisowni: a) ograniczony, bardzo często niekonsekwentny zakres używania znaków diakrytycznych, głównie znaków zmiękczenia nad spółgłoskami *ś, ź, ć, ń*, np. *Łąka w Czesniowie, Parosle, Mysliwczowski, W Kodrencu, Skrobinska*, ale *Hlisnie // Hliśnie, Las Bieliński, Chomińszczyzna*; b) zgodnie z pisownią łacińską częste i niesystemowe zapisywanie znakiem *l* zarówno głoski *l*, jak i *ł*, np. *Lubanki, Pullanek, Pułlanek*; c) bardzo rzadkie i niekonsekwentne oznaczanie samogłosek ścieśnionych za pomocą znaków diakrytycznych, np. *Przechod, Ogród Biednowski, Stary Brod, Ogród Dworski*, ale *Ogród Żydowski, Bródek, W Łokówce // W Łókowce*; d) używanie litery *y* w kilku różnych funkcjach: mogła być ona znakiem dla *y*, ale także dla *j*, np. *Hayducha, Sieyba, Oyczyzna*; w tekstach oznaczała także spójnik, zastępując *i*; e) różnorodność w pisowni wielkich liter nazw własnych; na skutek braku konsekwencji w stosowaniu takiego wyróżnika graficznego (wielkiej lub małej litery) częstokroć trudno stwierdzić, czy dana nazwa jest onimem czy też nim nie jest; czasami brak jakiegokolwiek uzasadnienia pisowni niektórych form wielką literą, np. *Ogrodką Kawalek przy Cmentarzu Koscielnym, którego połowa na Cmentarz weszła, Pola Xiędza Uruskiego wzdłuż ponad Drogą idąc y do Lasu y Łąką ku Rudzie Sznurow Cztery łokci Puł osimnasta do Miedzy przeoranej* [Koper 2005: 53–69]; f) łączna lub rozdzielna pisownia mikrotoponimów w formie wyrażen przyimkowych, np. *U Krynicy, Za Cegielnią*, ale *Uchyhła, Ustawka, Zaszawami*.

Ponadto w pisowni badanych zabytków zdarzają się rzadkie, archaiczne połączenia literowe *om, em, en* na oznaczenie polskich nosówek (*Dombrowica, Dembowiec, Renkasowski // Rękasowski*) oraz niekonsekwencje w zakresie pisowni *u* i *ó* (*W Podgurzu, Gury, Pułwłuk Kozakowa*). Największe zróżnicowanie w zakresie ortografii zauważane jest w często przywoływanej nazwie pola – *półlanek*. Ujawniły się tutaj cztery warianty pisowni tego wyrazu: *Połanek Kartaszewski, Pułanek Bartoszewski, Pullanek Borysowski, Pullanek Bilanowski*.

Niejednokrotnie trudno w sposób jednoznaczny stwierdzić, czy mamy do czynienia z niekonsekwencjami graficznymi czy też ze specyficznym rozwojem niektórych formacji mikrotoponimicznych na gruncie ukraińskim. Przykładem mogą tu być nazwy terenowe, w których zauważa się brak jednoznacznych reguł w użyciu znaków diakrytycznych. Pozbawienie np. miękkości *z* w nazwie terenowej *Bereznik* tym bardziej świadczy o jej ukraińskim pochodzeniu. Podobnie

w mikrotoponimach *Zmyjowski Obszar* czy *Cwikowska* brak znaków diakrytycznych dla *z* i *c* może wskazywać, że formy te mają rodowód wschodniosłowiański. Nazwy terenowe z apelatywem *pullanek* również mogą informować nas o procesach fonetycznych na gruncie języka ukraińskiego, gdzie w sylabie zamkniętej samogłoska *o* przechodzi w *u*, następnie zaś w *i*. Nie jest to jednak na tyle oczywiste, aby zaliczać te nazwy do struktur hybrydalnych – polsko-ukraińskich. Dowodem na to są druki oraz rękopisy z XVI i XVII w. z różnych regionów Polski, w których liczebnik *pół* w złożeniach i zrostach zapisywano stale przez *u*, np. *pulboru*, *pulnocka*, w *pulmilu*. W dokumentach z XV w. dominuje z kolei forma *poł*, np. *polumierze*, *połuwłoczek* [Brückner 1927: 429]. Rozwój *o > ó > u* oraz związane z nim wahania w osiemnastowiecznej pisowni są świadectwem znacznej wariantowości fonetycznej w odmianie regionalnej języka kresów południowo-wschodnich [Kość 1999: 71].

Z powyższych rozważań wynika, iż grafikę badanych źródeł cechuje duża niekonsekwencja w realizowaniu ówczesnych norm ortograficznych oraz zmienne zapisy poszczególnych głosek. Widać na tej podstawie, jak sporządzający teksty pisarze stawali z jednej strony wobec ówczesnych norm kancelaryjnych i zwyczajów ortograficznych, z drugiej zaś, jak odbiegali od kanonów, ulegając naporowi żywego języka. Uzasadnienia przyczyn różnorodności widocznych w pisowni, ortografii źródeł należy szukać także w interferencjach językowych, niepełnych kompetencjach oraz bilingwizmie autorów.

3. Propozycje klasyfikacji

Ważnym zagadnieniem metodologicznym jest kwestia doboru odpowiedniej klasyfikacji nazw terenowych. Specyfika i różnorodność systemu mikrotoponimicznego sprawia, że dotychczasowe propozycje klasyfikacyjne ojkonimów trudno w pełni dostosować do tego nurtu nazewnictwa. Cechą charakterystyczną mikrotoponimii są nazwy w formie analitycznych wyrażań przyimkowych i form syntetycznych od nich pochodzących oraz zestawień dwu- i wieloskładnikowych. Brak powszechnie przyjętego jednego systemu nazw terenowych obliguje do stworzenia własnej klasyfikacji na podstawie pewnych modyfikacji propozycji już istniejących. Szerzej problematykę tę omawiam w osobnym artykule (Koper 2006: 65–72).

W mikrotoponimii ziemi chełmskiej wyróżnić można nazwy o charakterze fizjograficznym, kulturowym i dzierzawczym. Do nazw fizjograficznych zaliczane są miana związane z naturalnym ukształtowaniem i wyglądem terenu, światem roślinnym i zwierzęcym. Nazwy kulturowe identyfikują obiekty kultury materialnej i duchowej. W nazewnictwie badanego obszaru miana takie wiążą się najczęściej z karczowaniem i wypalaniem lasów oraz zagospodarowaniem obiektów

rolnych. Trzeci typ nazewniczy – onimy dzierżawcze podzielić można na dwie grupy: nazwy spadkowo-dzierżawcze derywowane od nazw osobowych za pomocą różnorodnych formantów (*Antoniukowska, Baranowszczyzna, Mołczanowizna, Sołtysowska*) oraz dzierżawcze komponowane w formie zestawień dwuczłonowych, w których jeden człon ma charakter fizjograficzny lub kulturowy (*Łąka Marcinowska, Póllanek Popowski*).

Inne typy nazwotwórcze pojawiają się bardzo rzadko. Struktury formalnie identyczne z patronimicznymi, służebnymi czy rodowymi wskazują na zaginioną wieś lub osadę. Niejednokrotnie bywają także tworzone na wzór np. nazw rodowych, chociaż funkcjonują jako dzierżawcze [Górniewicz 1983: 9–10; Rzetelska-Feleszko 2001: 34]. Zdaniem Huberta Górniewicza, ten typ nazewniczy spotykany jest najczęściej tam, gdzie „[...] nazwy rodowe stały się wcześniej materiałem nazewniczym, ale w stosunku do nazw patronimicznych i dzierżawczych były zawsze nie liczne i z czasem zostały zahamowane swym rozwojem ilościowym” [Górniewicz 1968: 181–182]. Takie wtórne formy są dowodem na to, że w odpowiednich warunkach typ rodowy może ulec toponimizacji i zatracić swą pierwotną funkcję [ibidem: 183]. W grupie nietypowych posesywów mieszczą się także twory bezprzyrostkowe typu *Ozimek*. Są to nazwy sygnujące obiekty w formie imienia lub nazwiska [Borek 1988: 152–158]. Wśród nich wyróżnić można grupę tzw. nazw pamiątkowych. Wszystkim jednak można przypisać nadrzędne znaczenie dzierżawcze.

Nazwy fizjograficzne, kulturowe i dzierżawcze mogą być charakteryzowane, ale już na niższym poziomie klasyfikacji ze względu na takie cechy, jak lokatywność, deminutywność, augmentatywność i zróżnicowanie czasowe. Jest to podgrupa toponimów zwanych „relacyjnymi”. Opisują one miejsce lub obiekt poprzez wskazanie na różnego typu zależności od innego miejsca lub obiektu. Wyróżnikami tych cech są elementy zarówno morfologiczne (sufiksy, np. *-sk-*, *-ck-*; prefiksy, np. *na-*, *pod-*, *za-*), jak i leksykalne (człony deminutywne lub augmentatywne, np. *mały*, *wielki*; także chronologizujące, np. *nowy*, *stary*). Po uwzględnieniu jakości komponentu podrzędnego (lokalizującego, deminutywnego lub chronologizującego) i nadrzędnego (fizjograficznego, kulturowego lub dzierżawczego) mamy do czynienia z nazwami lokalizująco-fizjograficznymi (*Pod Dębiną, Za Brzeziną*), deminutywno-fizjograficznymi (*Rudka Mała*), augmentatywno-fizjograficznymi (*Rudka Wielka*), chronologizująco-fizjograficznymi (*Stary Bród*), lokalizująco-kulturowymi (*Na Cerkwiskach, Pod Karczmą, W Siedlisku, Za Ratuszem*), deminutywno-kulturowymi (*Lińska Mała*), augmentatywno-kulturowymi (*Niwa Duża, Wielkie Pole*), chronologizująco-kulturowymi (*Stara Niwa*) oraz lokalizująco-dzierżawczymi (*Na Mianowszczyźnie, W Tarańkowym, Za Józwicką*) [Koper 2006: 70].

W podgrupie nazw lokalizujących derywowanych od wyrażen przyimkowych wyróżnić można mikrotoponimy określające położenie obiektu względem czegoś (*Koło Wiatraka, W Bilsku*) lub wyznaczające jego ukierunkowanie (*Ku Bezku, Na Hrudę*). Onimy z drugiej klasy nazywane są niekiedy kierunkowymi [Górniewicz 1983: 14]. W przypadku nazw relacyjnych z nieujawnionym obiektem

odniesienia cecha lokatywności (*Blizna, Zadnie*) staje się jedynym wyróżnikiem nazwy [Makarski 1999: 23]. Proponowana analiza semantyczna nazw lokalizujących – podobnie jak innych – opiera się na znaczeniu etymologicznym, które w odniesieniu do mikrotoponimów ze względu na ich niezbyt odległą metrykę, zachowuje dla użytkowników (choć nie zawsze dla późniejszych badaczy) swoją czytelność. Uzasadnione więc staje się operowanie w charakterystyce dla terenowych obiektów odniesienia kryterium semantycznym: fizjograficzności, kulturowości czy posesywności. Inaczej należy potraktować nazwy lokalizujące z członem odniesienia do punktu osadniczego (miasta, wsi). Obiekt, który ma również nazwę o odpowiedniej motywacji semantycznej, wchodząc w relację przestrzenną z mikrotoponimem (np. *Pod Ratnem, Za Łuczycami*), jest dla użytkownika takiej nazwy pozbawiony znaczenia etymologicznego (czasem jest ono nierozpoznawalne). Zachowuje jedynie sens onomastyczny – realny (indywidualizuje obiekt spośród innych jemu podobnych) – oznaczając miasto, wieś, wobec których sytuuje się jakieś miejsce (pole, łąka, las) w terenie. Nazwy z członami tego typu odniesienia (obiektów osadniczych) są traktowane jako kulturowe.

Charakterystyka semantyczna nazw złożonych (compositów) winna być dokonywana ze względu na znaczenie obydwu członów. Jeżeli wyrażają one treści przynależne do różnych spośród wyróżnionych tutaj trzech klas, to mamy wtedy do czynienia z nazwami dwuklasowymi, np. dzierżawczo-fizjograficznymi czy fizjograficzno-kulturowymi. Podział nazw dwuczłonowych według kryteriów gramatycznych określano na podstawie przynależności członów do części mowy (rzeczownik + przymiotnik, rzeczownik + rzeczownik).

Niejednorodność oraz szczególnie status historycznych nazw terenowych, nierzadko tworzonych w sposób doraźny i spontaniczny, sprawia, iż formacje mikrotoponimiczne dawnej ziemi chełmskiej są wieloznaczne w analizie słowotwórczej. Wskutek trudności przy ustalaniu baz derywatów dla znacznej liczby mian, ich charakterystyka może być ograniczona do analizy morfotaktycznej polegającej na wskazaniu typów morfologicznych, a nie kreacji derywacyjnej [Makarski 1997–1998: 40]. Brak ściśle zlokalizowanych i schronologizowanych podstaw sprawia, że podział strukturalno-gramatyczny Stanisława Rosponda [Rospond 1957] nie jest do końca jasny i konsekwentny, a w praktyce wręcz trudny do zastosowania, zwłaszcza do nazw, dla których nie można wykluczyć podstaw rekonstruowanych, np. *Łaziska* od **lazisko* (nazwa prymarna) lub od *łaz* (nazwa sekundarna utworzona na wzór typu morfologicznego na *-isko*), czy też do onimów z terenu dawnej ziemi chełmskiej z możliwymi podstawami o różnym stopniu złożoności morfologicznej, np. *Suchorowszczyzna* od *Suchor(a)* lub *Suchorowski*. Zaproponowana tutaj propozycja analizy morfotaktycznej onimów stosowana jest m.in. w studiach toponomastycznych Władysława Makarskiego [Makarski 1997–1998: 39–40; Makarski 1999]. Polega ona na wskazaniu typu morfologicznego toponimu określanego przez końcówkę fleksyjną lub morfem przedkońcówkowy, przedrostek albo zespół morfemów, który w danym czasie się

wyodrębnił lub mógł się wyodrębnić jako formant analizowanego miana [Makar-ski 1997–1998: 40].

Inną ważną kwestią w opisie struktur mikrotoponimicznych są problemy morfologiczne związane z ujawniającą się podstawą nazw terenowych. Dotyczy to najczęściej statusu nazw przymiotnikowych. Praca Witolda Śmiecha poświęcona tym formacjom nie przynosi tutaj zadowalającego rozwiązania [Śmiech 1996]. W materiale mikrotoponimicznym dawnej ziemi chełmskiej spotykamy bowiem miana typu *Babiczowski*, *Chomikowski*, *Chotyńska* itp. W strukturze morfologicznej tych nazw ujawnia się formant *-(o)wski*. Problem słowotwórczy tych mikrotoponimów sprowadza się do sklasyfikowania ich jako struktur pochodnych od nazw osobowych *Babicz*, *Chomik*, *Chotyń* lub odpowiadających im dłuższych nazwisk, tj. *Babiczowski*, *Chomikowski*, *Chotyński*. Badania słowotwórcze nazw terenowych oraz historia polskiego nazwiska przemawiają raczej za pierwszym wariantem, tj. uwzględnianiem form krótkich. Motywację słowotwórczą i krótki odpowiednik w przypadku nazwisk chłopów, włościan i kmieci osiemnastowiecznej ziemi chełmskiej potwierdzają badania nad historią polskiej antroponimii. Na południu Polski w XVIII w. wśród tej warstwy społecznej zdecydowaną większość uzyskały nazwiska o typie przezwiskowym, a formacje antroponimiczne z sufiksem *-ski* należały na wsi do bardzo rzadkich [Bystron 1936: 125]. Inaczej można potraktować mikrotoponimy pochodne od antroponimów (typ *Barcikowskie*), w których na skutek derywacji fleksyjnej możliwa wydaje się podstawa w formie krótkiej *Barcik*, jak i dłuższej *Barcikowskie*. Z drugiej jednak strony formacje oboczne typu *Danielowskie* // *Danielowe* będące przejawem funkcyjnej równorzędności nazw terenowych na *-owsk-* i *-ow-* przemawiają za użyciem krótszych odpowiedników [Mrózek 1990: 90]. Wśród mikrotoponimów zebranych na potrzeby niniejszej pracy zdarzają się formacje zestawione, w których możliwy jest jednak dłuższy wariant nazwiska, tj. antroponimy na *-ski* (*Pole Ożeńczukowskiego*, *Półłanek Wysockiego*). Za nazwami osobowymi z wykładnikiem formalnym na *-ski* (*Ożeńczukowski*, *Wysocki*, *Lityński*) przemawiają bądź ich struktury fleksyjne podane w przypadkach zależnych, bezpośrednie notacje antroponimiczne w materiale źródłowym, bądź też brak ich krótkich odpowiedników we współczesnych leksykonach onomastycznych.

Bogactwo i różnorodność systemu mikrotoponimicznego osiemnastowiecznej ziemi chełmskiej odzwierciedla właściwości naturalne i cywilizacyjne badanego terenu. Usytuowanie mapy nazewniczej w szerokim i długim pasie pogranicza wpływa także na językowe i kulturowe interferencje polsko-ruskie. Przedmiotem dalszych badań może być szczegółowa analiza tego, w jakim zakresie potwierdzają się dane na temat tych stosunków uzyskane na drodze badań historyczno-osadniczych nad historią Kościołów i wyznań z wynikami *stricte* lingwistycznymi. Swoją dużą wkład w tym zakresie może mieć analiza mikrotoponimii historycznej obszarów pogranicznych. Tym większe zatem wydaje się znaczenie ekscerpacji nazw terenowych uzyskanych drogą kwerendy archiwalnej.

Bibliografia

- Bieńkowski Ludomir, 1992, *Oświecenie i katastrofa rozbiorów (2 poł. XVIII w.)*, [w:] Jerzy Kłoczowski (red.), *Chrześcijaństwo w Polsce. Zarys przemian 1966–1979*, Lublin, 334–339.
- Borek Henryk, 1988, *Górny Śląsk w świetle nazw miejscowych*, Opole.
- Breza Edward, 1978, *Nazwy terenowe typu Bonikowski (Plac), Klepinowski (Dom) na Pomorzu Gdańskim (na podstawie ksiąg sądowych kościerskich XVI–XVIII w.)*, „Onomastica” XXIII, 95–121.
- Brückner Aleksander, 1927, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Bystron Stanisław Jan, 1936, *Nazwiska polskie*, Lwów–Warszawa.
- Galas Piotr, 1958, *Średniowieczne nazwy terenowe ziemi bocheńskiej (na podstawie niektórych dokumentów z w. XIV i XV)*, „Onomastica” IV, 247–284.
- Górniewicz Hubert, 1968, *Studia nad rodowymi nazwami miejscowymi w języku polskim na tle innych języków słowiańskich*, Gdańsk.
- Górniewicz Hubert, 1983, *Nazwy terenowe i ich podział wewnętrzny*, [w:] Kazimierz Rymut (red.), *Geografia nazewnictwa. Materiały z VII Konferencji Komisji Onomastyki Słowiańskiej przy Międzynarodowym Komitecie Słowistów i II Posiedzenia Komisji Onomastycznej Komitetu Językoznawstwa PAN. Mogilany IX 1980 r.*, Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 7–17.
- Huk Irena, 1995, *Sposoby identyfikacji kobiet stanu chłopskiego w dawnej ziemi chełmskiej w wieku XVIII*, [w:] Marian Bobran (red.), *Kontakty językowe polsko-wschodniosłowiańskie*, Rzeszów, 77–84.
- Koper Mariusz, 2005, *Problemy z ustaleniem statusu historycznej nazwy terenowej*, „Roczniki Humanistyczne KUL” LIII, z. 6, 53–59.
- Koper Mariusz, 2006, *Jeszcze raz w sprawie klasyfikacji nazw terenowych*, [w:] Zdzisława Krążyńska, Zygmunt Zagórski (red.), *Poznańskie Spotkania Językoznawcze XV*, Poznań, 65–72.
- Kość Józef, 1988, *Słownictwo regionalne w XVII–XVIII-wiecznych księgach miejskich wschodniej Lubelszczyzny*, [w:] Wiesław Boryś (red.), *Studia językoznawcze. Streszczenia prac doktorskich XIII*, 57–102.
- Kość Józef, 1999, *Polszczyzna południowokresowa na pograniczu polsko-ukraińskim w perspektywie historycznej*, Lublin.
- Łaszkiewicz Hubert, 1998, *Dziedzictwo czy towar? Szlachecki handel ziemią w powiecie chełmskim w II połowie XVII wieku*, Lublin.
- Makarski Władysław, 1997–1998, *O klasyfikacji nazw miejscowych raz jeszcze*, „Roczniki Humanistyczne KUL” XLV–XLVI, z. 6, 39–50.
- Makarski Władysław, 1999, *Nazwy miejscowości dawnej ziemi przemyskiej*, Lublin.
- Mrózek Robert, 1990, *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*, Katowice.
- Wolnicz-Pawłowska Ewa, 1998, *Pogranicze wschodnie*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Warszawa–Kraków, 453–466.
- Pospiszyłowa Anna, 1985, *Nazwy terenowe lądowe z XVI i XVII w. w księgach rachunkowych komornictwa olsztyńskiego*, „Slavia Occidentalis” XLII, 61–74.
- Rospond Stanisław, 1957, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2001, *Zagadnienie klasyfikacyjne i terminologiczne w pracach z zakresu toponimii*, [w:] Aleksandra Cieślíkowa, Barbara Czopek-Kopciuch (red.), *Toponimia i oronimia*, Kraków, 33–39.
- Sochacka Stanisława, 1972, *Polskie nazwy terenowe na XIX-wiecznych mapach katastralnych powiatu opolskiego*, „Studia Śląskie” XXVI, 297–316.
- Sochacka Stanisława, 1991, *Polskie nazwy terenowe na XIX-wiecznych mapach katastralnych powiatu lublinieckiego*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu. Językoznawstwo” XIII, 283–290.
- Śmiech Witold, 1996, *Przymiotnikowe nazwy terenowe Polski*, Łódź.
- Wolff Adam, Rzetelska-Feleszko Ewa, 1982, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa.

*Mariusz Koper***Some remarks on the microtoponymy in the 18th century region of Chełm**

(Summary)

This paper presents selected issues related to the 18th century toponyms in the region of Chełm. Manuscript sources report microtoponymic formations that display inconsistency in the implementation of the then-contemporary standards of spelling and frequent alternations in the spelling of the particular names. The causes need to be sought in language interferences, limited language competence and the bilingualism of the authors. Searching for the appropriate classification of the analysed toponyms, the author created his own classification, which is mostly based on modifications of the existing proposals. This choice is dictated by the specificity and diversity of the microtoponymic system under analysis. It is also evoked by the lack of a universally accepted and uniform system of toponyms.

Słowa kluczowe: grafia, klasyfikacja, mikrotoponimia, nazwa terenowa, ziemia chełmska.

Key words: spelling, classification, microtoponymy, toponym, the region of Chełm.

Joanna Kuć

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Historyczna mikrotoponimia Podlasia w źródłach notarialnych

1. Wprowadzenie

Akty notarialne to źródła, które do obiegu naukowego zostały włączone późno, po 1950 r., i jako dokumenty zawierające przekazy o faktach jednostkowych i o zjawiskach indywidualnych, występujących w skali masowej, zainteresowały głównie historyków [Moczulska 1977: 217]. Do badań językoznawczych wykorzystano je dopiero u schyłku XX w. Miało to zapewne związek z faktem ich udostępnienia oraz z tym, że do końca XVIII stulecia akty na ziemiach polskich sporządzane były po łacinie, czasem w połączeniu z językiem polskim, dopiero od XIX w. możemy obserwować praktykę notariuszy piszących po polsku. Początkowo opracowania źródeł skupione były wokół historii i ewolucji notariatów i wykorzystywane głównie przez prawników [Kuryłowicz 1993, 1999; Skupieński 1977]. Nowy obszar poznawczy omawianych archiwaliów odkryły badania genologiczne, które udowodniły, że są to ważne i wszechstronne źródła do badań nad polszczyzną, nie tylko urzędową w rozmaitych epokach jej rozwoju.

W przestrzeni językowej historyczne notariaty jawią się jako teksty zróżnicowane gatunkowo i socjolingwistycznie, zawierające bogaty i rozmaity materiał, mogący posłużyć do opisu i interpretacji wielu zjawisk prawnych, językowych i gatunkowych. Ze względu na splot rozmaitych czynników, wewnątrzjęzykowych i pozajęzykowych, można określić je jako urzędowo-kancelaryjne przekazy pisane powstałe w sytuacji oficjalnej¹, z właściwymi strukturami gramatycznymi i leksykalnymi, z zarysowanym dystansem czasowym i przestrzennym.

Przydatność historycznych notariatów do badań onomastycznych nie została jeszcze zdefiniowana, choć są to teksty, które zawierają zwykle obszerne, zróżnicowane strukturalnie i semantycznie nazewnictwo osobowe, mikrotoponimy

¹ Jako teksty skodyfikowane, o znormalizowanej strukturze, rejestrują język formalny, eliminując zaś cechy gwarowe i potoczne.

i nazwy miejskie, w tym nazwy części miast oraz ulic, nierzadko dawne postaci językowe nazw miejscowych. Dokonana przeze mnie ekscerpca 412 aktów sporządzonych przez rejentów Stanisława Lipnickiego (172 akty) i Józefa Kalasante-go Szaniawskiego (240 aktów) z lat 1810–1812 ujawniła liczne nazwy terenowe pochodzące zarówno z okolic Łukowa, jak i samego miasta². Są to bardzo cenne eksponenty leksykalne, pomocne w ustalaniu historycznej bazy mikrotoponimów na terenie Podlasia.

2. Mikrotoponimia w historycznych źródłach kancelaryjnych

Celem opracowania jest przedstawienie nazw terenowych ziemi łukowskiej odnotowanych przed około 200 laty w dokumentach notarialnych oraz związanej z nimi problematyki. Dodajmy, że regionalne zasoby mikrotoponimiczne w tej części Podlasia nie zostały jeszcze zbadane i zinterpretowane, podobnie jak wiele innych dawnych nazw z różnych regionów Polski³. Tymczasem Podlasie jako obszar badawczy sytuje się pomiędzy Mazowszem, Warmią i Lubelszczyzną, których dawne nazewnictwo terenowe zostało po części wyekscerpowane i opisane przez onomastów⁴. W tym kontekście warto przywołać historyczny materiał pochodzący z obszaru położonego na styku przywołanych terenów ewokujący liczne związki z podłożem gwarowym, mazowiecko-małopolskim i zróżnicowanym pograniczem etnicznym⁵ [Czyżewski, Gała 1993: 113–136; Abramowicz, Dacewicz 1999], które wpływały w różny sposób i w różnym czasie na kształtowanie się nazw własnych, w tym toponimii Podlasia.

² Prezentowane akty notarialne z początku XIX w., znajdujące się w Państwowym Archiwum w Siedlcach, wytyczają obszar badawczy między Trzebieszowem, Międzyrzecem Podlaskim, Radzyniem Podlaskim, Łukowem i Siedlcami. Mikrotoponimy pochodzą z Łukowa, Wysokinów Jakuszy, Leszczanki, Krasusów, Mościsk, Turzych Rogów, Krasusów Gołowierzchów, Karwowa, Rozwadowa i Paskud.

³ Obszerne monografie odnoszą się jedynie do historycznej mikrotoponimii Mazowsza i Śląska Cieszyńskiego, por. Wolff, Rzetelska-Feleszko 1990. W ostatnim dziesięcioleciu ukazał się także *Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski* [1992, 1995].

⁴ Mazowieckie nazwy terenowe zostały opisane przez A. Wolffa i E. Rzetelską-Feleszko, por. przypis 3, warmińskie – por. A. Pospiszyłowa 1985: 61–74, zaś z terenu Lubelszczyzny – por. Łesiów 1972.

⁵ Zbiegały się tu dawne granice dzielnicowe Mazowsza i Małopolski (poł. XII w.), poza tym ścierały się ze sobą różne narodowości i kultury, co związane jest ze złożonym przebiegiem osadnictwa w tym rejonie, bo obok ludności pochodzenia polskiego występowała tu ludność ukraińska, białoruska, litewska, żydowska, niemiecka i tatarska). Drobną zagrodową szlachta, która w XIX w. stanowiła 93% ogółu zamieszkających tu dobrze urodzonych, to główni mieszkańcy tej ziemi. Szlachta z południowych ziem mazowieckich, zwłaszcza liwskiej, warszawskiej i czerkskiej, osiedlała się na pogranicznych obszarach woj. lubelskiego i sandomierskiego już na przełomie XIV i XV w.

Ujawniony w omawianych źródłach notarialnych bogaty zbiór mikrotoponimów znajduje się w różnych typach umów związanych z obrotem ziemią: umowach kupna-sprzedaży, zamianach gruntów, darowiznach, umowach dzierżawnych, aktach inwentacyjnych, zastawach ziemi, testamentach i pokwitowaniach odbioru części posagowych⁶. Łącznie jest tu ponad 300 mikrotoponimów, tzw. łądowych, zróżnicowanych semantycznie i strukturalnie, wśród których najliczniejsze są nazwy pól i ich działów, łąk, lasów, dróg przebiegających przez pola i wsie oraz granic majątków szlacheckich, dokładnie opisane, z określeniem ich obszaru. Sposób przedstawienia analizowanych jednostek w aktach notarialnych nie pozostawia wątpliwości, że chodzi o *nomen proprium*, które pełni funkcję lokalizująco-charakteryzującą, służąc jako punkt orientacyjny przy wytyczaniu granic pól, łąk, działów spadkowych, lasów itp. O tym, że mamy do czynienia z nazwą terenową rozstrzyga zapis dokumentujący nazwę z uzupełniającym wyjaśnieniem, por. w tymże *Polu Działy Głuchowizna zwane L-27⁷ lub Ciągłość od Drogi Zagumienney do przeciętki Uroczyska zwanej z Łąką L-27; Dział ieden w mieyvcu Krzowa zwanym, Sążni Trzy Szerokości L-47; L-45: w mieyvcu zwanym Dwornica [...]; S-172: Działy Grontu w Polu nad Lasem nazywające się*. Toponim może być również przytoczony w stosownym fragmencie narracji, po zapowiedzi określeniem *nazwisko*, por. S-161: *całkowite Łąki swoje własno Dziedziczne Oyczyste na Wsi Szaniawach Ryndach [...] leżące [...] pod iakiemikolwiek mieysc nazwiskami⁸ znajdujące się*.

Historyczne nazwy terenowe, którymi dysponujemy dla tej części Podlasia są licznie reprezentowane, ściśle umiejscowione przestrzennie i czasowo w dacie, bowiem każdy akt zawiera datację, tj. dzień, miesiąc i rok sporządzenia dokumentu oraz szczegółową lokalizację albo w enumeracji⁹, albo w narracji,

⁶ Systematyzacja określonych gatunków źródeł notarialnych jest schematyczna, mieści w sobie i teoretycznie, i praktycznie wiele wariantów, wynikających z ówczesnego prawodawstwa. Może też odbiegać od współczesnych rozstrzygnięć, co jest oczywiste w materiale historycznym, niemniej jednak badane umowy można podzielić na: *akty inwentacyjne, akty uszanowania, cesje, deklaracje budowy domu, dzierżawy gruntów, hipoteki / wpisanie długu na hipotekę, kaucje za urząd / zaręczenie, kontrakty arendowne / dzierżawne, odstąpienia od długu / zastawu, plenipotencje, pokwitowania odbioru posagu / majątku, pokwitowania odbioru sumy / długu / dziesięciny, pokwitowania odbioru zastawu, donacje (akty nadania dóbr ziemskich), pozwolenia na zawarcie małżeństwa, rejestracje pożyczek, przepisanie majątku na dzieci / spadek, umowy sprzedaży ziemi, testamenty, ugody, czyli tzw. środkujące zeznania, umowy propinacyjne, zamiany gruntów, zapisy dożywocia, zapisy sumy długiem prostym / zapisy na majątku, zaręczenia urzędowe, zastawy gruntu / posagu, zrzeczenia się dożywocia / odstąpienia od dożywocia*.

⁷ Kolejne akty zostały opatrzone inicjałem nazwiska notariusza i ponumerowane. Por. wykaz źródeł zamieszczony pod tekstem rozdziału.

⁸ Wyraz *nazwisko* odnosi się w aktach do dwóch znaczeń: dawnego, tj. 'nazwania', zgodnego z przedstawionym wyżej, jak i współczesnego w odniesieniu do 'nazwy familii'. To drugie znaczenie możemy obserwować na podstawie zapisu notariuszy stosowanego we wszystkich badanych umowach, por. w *prytomności Świadkow niżej z Jmion y Nazwisk wyrażonych y podpisanych*.

⁹ W enumeracji notariusze informowali o miejscu zamieszkania stron biorących udział w sprawie.

zaś sam obiekt zawsze jest jednoznacznie charakteryzowany w tekście, por. S-144: *ogrod Łoscieiwizna zwany*; S-172: *w Lesie nazywającym się Ottogi*; S-172: *Dział w Zmiarkach*; S-5: *Pulszosta Sążnia Łąki zaczynająca się od Klinow*; S-136: *Grona swoje dziedziczne Sciborowizna zwane na wsi Kraszowie Wielkim*; L-115: *w Polu Pierwzzym za Bernardyny*; L-53: *Dział w Polu drugim w mieyzcu zwanym Krzowa i inne*. Nie można natomiast w pełni zaufać zapisowi takiej nazwy (raz wielką, raz małą literą), bowiem ortografia XIX-wiecznych rękopisów urzędowych, pomimo wysokiego stopnia normalizacji i ujednolicenia, jest jeszcze wyraźnie nieuporządkowana i odbiega od przeciętnego tempa przemian normy językowej, porównajmy dla przykładu zapisy z S-103: *W trzecim miejscu na półwłoczku prosto staykow sążni¹⁰ dwanaście*; L-27: *Sążien Jeden i pół Stay Dwoie z łąko od Drogi wSianey do Granic Zawadzkich*; ibidem: *Siedlisko [...] od rzeki Tłuszcz do Drogi zagumienney*; L-131: *zaczynający się od Ulicy brukowej Lubelzkiej ciągnący się za Drozzke browarną z Łąką do Rzeki Krzney*; S-171: *w miejscu na Podbielnych w Polu pod Dąbiem położone*; S-98: *w tymże Polu Przymiarek między Łączki zwany Pulczwarta Sążnia*; S-98: *w trzecim miejscu w Polu pod Grodzisk w Zalesnych Trzy Sążnie Pola i inne*.

Rejenci precyzyjnie umiejscawiali małe obiekty terenowe, odnosząc je do kontekstu i realiów pozostających w obrębie topografii, por. L-135: *Dział Dziewiąty Ogrodizka. Sążni Dziezięć od Rzeki Krzney do Zgłow Przymiarkowych między Miedzami Witkowzkiego i Woyciecha Terpiłowzkiego*; L-27: *z Łąką za Młynkiem między Wiktorynem Radzikowskim i Sukceszorami Wielmoznego Chromińskiego i inne*. W narracji aktów notariusze zamieszczali też szczegółowe opisy aktywów. Jedno z pól nazwane od nazwiska właściciela Izdebskiego *Izdebizną*, ujęto w inwentarzu przy akcie 27, por. *Pole Drugie pod Mikłuzy Krazuzy Jzdebizna zwane. Sążni Jeden i pół Stay troie z łąką od Drogi Zapotocza do Zytow Czamory między Tomaszem Jzdebzkim i Pawłem Krazuzkim*; S-10: *między miedzami Sławetnego Andrzeia Kośleckiego Mieszczanina Łukowskiego z iedney, i Kollegium Łukowskiego Xięży Piarow [...] przez przeciętkę trzymających*. Rozmiar pola określano w postaci szerokości i długości, dla których stosowano odniesienie „od sąsiada do sąsiada”, „od miedzy do miedzy”, „od bruzdy do bruzdy” lub „od wschodu do zachodu” ze względu na rozdrobnienie majątków szlacheckich w ziemi łukowskiej. Porównajmy, dla przykładu, kilka opisów rejenta Lipnickiego, eksponujących obiekty w ten sposób, np. L-45: *nabyty przez Siebie Dział ieden w mieyzcu zwanym Dwornica Sążnij cztery y pół szerokość trzymający, ciągłości od Drogi Zagumienney, do Drogi Stawowej, między z iedney strony Urodzonym Piotrem Celińskim, a z drugiej Sukceszorow niegdy Urodzonego Łukasza Wysokińskiego Miziewiczza, na Wsi Wysokinie Tęczkach parafij y powiecie iak wyżej mowiono, leżący*; L-60: *Siedlizko swoje dziedziczne Sążni trzy Łokci Dwa szerokość, a Ciągłość od Drogi Zapłotnia zwaney do Rzeki Krzney, trzymające między brozdami*

¹⁰ Na temat dawnych miar por. Kuć 2012.

ziedney Urodzoney Maryanny z Karwowskich Jasieńskiej, z drugiej ztrony teraz Zeznawaiącego we Wsi Turzych Rogach, leżące; L-131: Zaczynający zię od ulicy brukowej Łubelzkiej ciągnący zię za Drozzke browarną, z Łąką do Rzeki Krzney, między ziedney od wchodu Sukceszorow Szymona Ozinckiego Placu, a zdrugiey Strony od Zachodu Słońca Staro: Moszka Szlomowicza Placu leżący, prawem Naturalney Sukceszyi po Rodzicach na Zeznaiącą spadły.

Niewielkie różnice w sposobie opisu poszczególnych jednostek wystąpiły u Józefa Kalasantego Szaniawskiego, który w narracji kładzie nacisk na położenie i rozciągłość obiektu, czasem zaś eksponuje jego początek, por. S-148: *Dwa Zagony i Pułtory Skiby Pola zaczynające się od Drogi Gaykowej ciągnące się do Rzeki Baginskiej; L-53: poczynający zię od Rzeki Krzney do Pól Bagenkowej przeciętni; S-172: w Lesie nazywającym się Ottogi wychodzącym; S-175: ciągnące się staien siedem do miejsca nazwanego Pułstawk między miedzami; S-33: w drugim miejscu w Polu na Zapłociu Zagon Jeden Sążniowy zaczynający się od Zapłocia ciągnący się do Granicy Szaniawskiej; S-137: za wykłem Dwa Sążnie Łąki zaczynające się od Pola ciągnące się do Rowu między miedzami; S-33: w Trzecim Mieyscu na Wybieglej także Zagon Jeden Sążniowy i inne.*

Obraz systemu mikrotoponimicznego zawarty w XIX-wiecznych aktach notarialnych wydaje się bardzo przejrzysty. Wzmacnia go jeszcze powtarzalność wielu nazw w obu kancelariach, co dodatkowo uwiarygodnia ich funkcjonowanie w obiegu społecznym, dzięki czemu możliwa jest weryfikacja nazwy oraz lokalizacji obiektu. Wielokrotne notacje pokazują również żywotność pewnych typów nazewniczych oraz występowanie form wariantywnych, por. *Uwroć Zaolszyńska S-172 / Uwrać L-37 / Uwroć L-27; Za Bernardynami S-203 / Za Bernardyny L-115; Dwornice L-27 / Dworznice S-98; Kąt Powazki L-115 / Kąty S-20; Zgłowy Siedliczne S-211 / Zgłowy S-155 / Zgłowy Poprzelczne S-157; Na białey Glinie L-27 / Na Glinianey S-185; Przecienka / Przecientka L-27, Pod Dąbie S-123 / Pod Dąbiem S-171 i wiele innych.*

3. Charakterystyka zasobów mikrotoponimicznych lukowskich aktów notarialnych

Pomimo przydatności wszystkich danych mogących służyć lokalizacji i określeniu zarówno samej jednostki mikrotoponimicznej, jak i jej rozmiaru, nazwy terenowe znajdujące się w tego typu dokumentach są niełatwe do interpretacji, z wielu powodów. Jednym z nich jest aspekt toponimizacji struktur, który często ma związek ze spontanicznym aktem nominacyjnym, niemożliwym do uchwycenia w historycznych przekazach źródłowych. Ponadto problemy w opisie i interpretacji XIX-wiecznego materiału dotyczą wzajemnych uzależnień i relacji między różnymi składnikami zbioru mikrotoponimicznego ze względu na niejed-

noznaczną ocenę tych jednostek z perspektywy tworzywa toponimicznego. Dotyczy to m.in. mikrotoponimów o złożonej budowie słowotwórczej, które mogą być postrzegane jako struktury sufiksalne lub prefiksalne, a więc złożone oraz jako struktury bezsufiksalne wprowadzone drogą toponimizacji z płaszczyzny apelatywnej do proprialnej poprzez zmianę ich funkcji znaczeniowej¹¹. W klasie tej mieszczą się więc nazwy równe apelatywom albo od nich derywowane. Jest to zjawisko ambiwalentne, podobnie jak ustalenie społecznego obiegu czy zakresu użycia mikrotoponimów.

W łukowskim materiale dostrzega się charakterystyczną dla mikrotoponimów koncentrację procesów nazwotwórczych z uwzględnieniem motywacji topograficznej mającej największy udział w tworzeniu omawianych jednostek, w dalszej kolejności przynależnościowej i kulturowej. Podstawy leksykalne mikrotoponimów dostarczają informacji o ukształtowaniu terenu, określają jego położenie lub kształt, informują o stosunkach społecznych i o działalności człowieka. Proporcje ilościowe wyekscerpowanych nazw terenowych przedstawiają się następująco: około 200 nazw odapelatywnych i 100 odonimicznych (30 o motywacji antroponimicznej i 70 o motywacji toponimicznej). Około 1/3 całego zasobu ma postać liczby mnogiej. Są to nazwy na ogół przejrzyste strukturalnie i semantycznie, w których można wydzielić nazwy topograficzne stanowiące łącznie 150 jednostek utworzonych od różnorodnych leksemów. Daje się tu zauważyć rzeczowniki *blotko*, *bagno*, *biel*, *glina*, *kamień* z odpowiednimi sufiksami: *-owe* (*Bagnowe*), *-ana* (*Blotczana*, *Gliniana*, *Kamienczana*), *-na* (*Blotna*), *-e* (*Krzaki Blotnie*). Charakteryzują one zarówno sposób ukształtowania terenu, jak i jego cechy naturalne, np. nawodnienie. Te i inne apelatywne terminy fizjograficzne, takie jak: *droga*, *granica*, *graniczka*, *ściana*, *grobla*, *struga* są najczęściej określanym członem kompozycji, por. *Droga Bagnowa* S-103, *Droga Bielna* S-211; *Droga Gaiowa* S-51, *Droga Gaykowa* S-148; *Droga Kamionczana*, *Droga Wsiana*, *Zagumienna*, *Zapłotnia*, *Zielna*, *Droga Piaskowa* S-158 i S-209, *Droga Płoskowa* S-98, *Droga Przymiarczane* itp., *Graniczka Bagnowa*, *Graniczka Rozdługow*, *Granica Poniacka* S-53, *Salamoncka* S-200, *Szmiarska* S-209 oraz *Granice: Kownackie* S-135, *Kozłowskie* S-233, *Ławeckie* S-130, *Oknińskie* S-103, *Oszczepalskie* S-136, *Paskudskie* S-135, *Stockie* S-182, *Strzyżowskie* S-211, *Suleyskie* S-203, *Trzebieszowskie* S-229, *Zbuckie* S-98, *Zytkowskie* S-154 i *Żyłkowskie* S-182; *Nad Groblą Mikłuską*, występują też w postaci wyrażen przyimkowych, por. *Za Groblą*, *W Strudze* itp. Ten ścisły związek z zasobem wyrazów pospolitych, głównie terminów topograficznych odpowiadających realiom terenowym, ma swoje źródło w starym nazewnictwie terenowym z obszaru Mazowsza, na co zwracają uwagę A. Wolff i E. Rzetelska-Feleszko [1982]. W nazwach łukowskich, jak sugeruje z kolei M. Łesiów [1972:

¹¹ Zastosowanie pewnych rozstrzygnięć badawczych wymaga postawienia pytania o chronologię powstania danej nazwy i wyrazu pospolitego ją fundującego, co – jak wiadomo – w przypadku nazw terenowych, w dodatku historycznych, nie zawsze jest możliwe do ustalenia.

34], notowane są rzeczowniki ograniczające swój zasięg tylko do jednego powiatu czy jednej gromady. Występują tu silne wpływy gwar mazowieckich, przeciwstawiające się elementom kresowym i małopolskim [Łesiów 1972: 34]. W notariatach ujawnia się też znaczna liczba mian o motywacji toponimicznej, co jest charakterystyczne zarówno dla dawnej mikrotoponimii mazowieckiej, jak i dla zasobu zgromadzonego przez M. Łesiową [1972].

Najbardziej typowe i zarazem wyróżniające się w zebranych materiale są nazwy komponowane zarówno charakteryzujące, jak i lokalizujące, por. *Kamienny Most*, *Zabłotnie Pole*, *Graniczka Bagnowa*. Taka struktura jest również częsta w przypadku mikrotoponimów o motywacji onimicznej, por. odmiejscowe: *Granice Szaniawskie*, *Granice Plewskie*, *Granice Pazkudzkie*, *Sciana Strzałkowska*, *Sciana Domanszczyzney S-190*, *Sciana Dziecinkowska S-190*, *Sciana Morszkowska S-8* i odosobowe: *Włoka Brudzinska*, *Włoczka Dzikowska S-51*. Wśród mikrotoponimów topograficznych na uwagę zasługuje liczna grupa nazw wskazujących na położenie nazywanego obiektu względem jakiegoś innego, charakterystycznego, większego lub ważniejszego, np. nazwy miejscowej. Położenie to jest określane przez apelatywne wyrażenia przyimkowe, np. *Na Zuzelach*, *Na Białej Glinie*, *Na Przymiarkach*, *Napastewniku*, *Na Nurzynie S-25*, *Na Paiąkach S-185*, *Na Podbielnych S-171*, *Na Polkach S-158* i *S-201*, *Na Połwłoczku u Kadzenia S-103*, *Na Przeczach S-229*, *Na Vatomonach S-189*, *Na Wierzbowej S-201*, *Na Zapłociu S-200* i *S-33*, przy czym przyimek *na* konkuruje z *pod* (po 15 przykładów), por. *Pod Brześciany*, *Pod Celiny*, *Pod Gąsiorzy*, *Pod Krzewiem*, *Pod Dąbie S-123* / *Pod Dąbiem S-171*, *Pod Grodzisk S-98*, *Pod Karwow S-229*, *Pod Krynkę S-190*, *Pod Ławki S-130*, *Pod Łuków S-123*, *Pod Olszyną Kozłoską S-218*, *Pod Plewki S-98*, *Pod trzaskońcem S-185*, *Pod Trzebieszow S-229* i inne. Jak twierdzi E. Rzetelska-Feleszko, badająca nazwy terenowe od wyrażen przyimkowych, przyimek *pod* stwarza bogate możliwości dla toponimii, gdy chodzi o nazwanie obiektu położonego w pobliżu czy poniżej tego, co jest w podstawie nazwy, jak też gdy chodzi o określenie przez nazwę kierunku jego położenia [Rzetelska-Feleszko 1983: 86]. Występowanie takich konstrukcji jest charakterystyczne dla wschodnich i północnych obszarów Polski [ibidem: 88]. W nazewnictwie dawnej ziemi łukowskiej zestaw przyimków konstytuujących nazwy terenowe jest znacznie bogatszy, spotyka się tu: *u*, por. *U Długiej Olszynki*, *U Zgłow Grodziowych* (2 przykłady); *za*, por. *Za Groblą*, *Za Wsią*, *Za Gęstem Borem S-211*, *Za Wykłem S-137* (10 przykładów); *nad*, por. *Nad Groblą Mikłuską*, *Nad Lasem S-172*; *w*, por. *W Dziekiarce S-224*, *W Leszczynie S-216* (łąka), *W Przymiarkach S-137*, *W Ugorze S-226*, *W Zmiarkach S-172* i *od*, por. *Od Graniczki do Graniczki*, *Od Drogi Koźcielney*, *Od Drogi Kamienczaney*, *Od Blekicia S-233*, *Od Krolika S-203*, *Od Łąk Zdłużnych S-229*, *Od Płot S-103*, *Od Steczki S-229*.

Prawie o połowę mniej liczne od nazw o tworzywie apelatywnym są nazwy o charakterze dzierżawczym. Tworzy się je w XIX w. na badanym terenie

głównie za pomocą formantu *-ski*, znacznie produktywniejszego od formantu *-owy* (choć oba formanty utworzyły po jednej nazwie w przypadku nazw osobowych). Ekspansję struktur z *-ski* widać w formach analitycznych, w których występują jako człony przydawkowe, por. zestawienia: *Granice Plewskie*, *Granice Szaniawskie* itp., przy czym nie jest ona uwarunkowana czynnikami językowymi. Jak zauważa E. Breza w odniesieniu do nazw z Pomorza Gdańskiego [Breza 1978: 117], nazwy dzierżawcze na *-ski* i pochodne z konstrukcji komponowanych przechodzą do form syntetycznych¹², por. *Szewcowska* L-156. W prezentowanym materiale widać jeszcze historyczną żywotność sufiksu *-sk-* w funkcji dzierżawczej¹³, na co zwraca uwagę E. Breza w odniesieniu do XVI–XVIII-wiecznych toponimów z Pomorza Gdańskiego¹⁴. Są to również struktury topograficzne typowe dla Mazowsza, kreowane od nazw okolicznych wsi [ibidem: 117], co zdaniem S. Rosponda nie jest wcale takie pewne [Rospond 1969: 37]. Formant *-ski* tworzy też przymiotniki odmiejscowe, które w nazewnictwie terenowym mogą informować o przynależności obiektu do danej miejscowości (mają wtedy znaczenie dzierżawcze) lub o kierunku, w którym położony jest obiekt (jest to rzadziej spotykane znaczenie topograficzne – Rospond nazywa to znaczenie wtórnie topograficznym). Kolejne charakterystyczne dla badanego obszaru formacje to nazwy spadkowo-dzierżawcze z formantem *-izna*, por. *Pole po Płudowskim* – *Płudowizna*, *Sciborowizna* S-136, *Zachariaszowizna* S-22, *Łoscieiowizna* S-144 (łącznie 10 nazw), pochodzące wyłącznie od mian osobowych. Innych funkcji sufiksu *-izna* oprócz dzierżawczej, tj. przestrzennej i czysto strukturalnej, w badanych toponimach nie odnotowano [por. Łesiów 1972: 100].

Motywacja kulturowa ma w tym rejonie niezbyt bogatą dokumentację nazewniczą, w materiale źródłowym jest to zaledwie kilka jednostek związanych przeważnie z kulturą niematerialną, por. *Nowe Miasto*, *Przeczowa*, *Ztara*, *Dwornice*.

4. Podsumowanie

Przedstawione nazwy terenowe pozwalają dostrzec niektóre procesy kształtowania się systemu mikrotoponimicznego, w postaci wyboru odpowiedniego typu derywacyjnego czy formantu. Można je porównać ze średniowiecznymi odpowiednikami z terenu Mazowsza¹⁵, częściowo też ze współczesnymi toponimami

¹² Odbywa się to poprzez proces uniwerbizacji za pomocą różnorodnych formantów, np. *-ka*, *-anka*, *-ak*, *-ownia*, *-owo* i *-ówka*.

¹³ Grzegorzczkova 1972: 140–141.

¹⁴ Breza 1978: 95–119.

¹⁵ Por. Wolff, Rzetelska-Feleszko 1982.

Lubelszczyzny (powiat łukowski)¹⁶. Już wcześniej sygnalizowano odniesienia do historycznych mazowieckich nazw terenowych, m.in. wspólny podstawowy trzon baz derywacyjnych, które tworzą w zebranym materiale leksemy związane ze środowiskiem geograficznym, głównie topografią terenu. Poświadczone w nazwach gwarowe cechy językowe, głównie leksykalne, por. *Steczczana, Wzdłużne, Za Grodziami, W Strudze, Pod Gąsior, Na Przymiarkach* ukazują związki południowej części Podlasia z Mazowszem i Małopolską. Liczne filologiczne przesłanki źródłowe mogą być też świadectwem continuum nazewniczego lub przykładem zerwania tradycji nazewniczej. W zależności od skali eksploracji i wykorzystanego słownictwa tylko jednej wsi lub całej ziemi łukowskiej dałyby interesujący kontekst badawczy.

Niewątpliwie obecność mikrotoponimów w dawnych aktach notarialnych wyróżnia historyczne notariaty, bowiem współcześnie takie jednostki nazewnicze nie funkcjonują w obrębie języka urzędowego. W stylu kancelaryjnym do prezentacji sprzedawanych gruntów stosuje się dziś całkowicie odmienne procedury i struktury językowe. Kompleksowe badania konkretnych typów umów mogą skutkować ogromnym zasobem mikrotoponimicznym obszarów, na których były prowadzone. Nie tylko wzbogaciłyby one naszą wiedzę o słownictwie, lecz miałyby duże znaczenie dla dialektologii i historii słownictwa potocznego i słowotwórstwa. To też świetna baza do poznania stosunków etniczno-osadniczych na terenach pogranicza etniczno-językowego i dialektalnego. Interesujące byłoby pokazanie, jak kształtują się proporcje poszczególnych typów nazewniczych i jakie zachodziły zmiany w przestrzeni toponimicznej w przeszłości, jak i współcześnie na obszarze ziemi łukowskiej. Wiąże się to z koniecznością ekscerpacji źródeł notarialnych, do których należy przyszość badań historycznojęzykowych.

Wykaz źródeł

Akty inwentacyjne: L-27, L-41.

Kontrakt arendowny: S-144.

Pokwitowanie odbioru długu: S-130.

Przepisanie majątku na dzieci / spadek: L-135, S-51.

Umowy sprzedaży ziemi: L-45, L-60, L-115, L-131, S-8, S-25, S-33, S-98, S-135, S-136, S-148, S-154, S-155, S-157, S-161, S-171, S-172, S-175, S-189, S-201, S-203, S-211, S-224, S-229.

Zamiany gruntów: L-37, S-190.

Zastawy gruntów: L-53, S-20, S-103, S-123, S-137, S-158, S-182, S-185, S-200, S-209, S-233.

¹⁶ Por. Łesiów 1972.

Bibliografia

- Abramowicz Zofia, Dacewicz Leonarda (red.), 1999, *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych. Materiały z Międzynarodowej Konferencji Onomastycznej Białystok-Supraśl 1999*, Białystok.
- Breza Edward, 1978, *Nazwy terenowe typu Bonikowski (Plac), Klepinowski (Dom) na Pomorzu Gdańskim (na podstawie ksiąg sądowych kościerskich XVI–XVIII wieku, „Onomastica” XXIII, 95–119.*
- Czyżewski Feliks, Gala Sławomir, 1993, *Zagadnienia pogranicza językowego na przykładzie nazwisk włodawskich*, [w:] Stefan Warchoł (red.), *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych*, Lublin, 113–136.
- Encyklopedia. Polskie nazwy własne*, 1998, Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), Warszawa–Kraków.
- Gardzińska Janina, 1999, *Pogranicze międzysłowiańskie i etniczno-językowe na przykładzie gwar polskich w okolicach Siedlec*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 11, Siedlce, 147–172.
- Grzegorzczak Renata, 1972, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Część I: Słowotwórstwo opisowe*, Warszawa.
- Kuć Joanna, 2012, *Miary pól, siedlisk, łąk i pól w XIX-wiecznych inwentarzach z okolic Łukowa*, [w:] Janina Gardzińska, Elena Koriakowcewa, *Aktualne problemy języków słowiańskich*, Siedlce.
- Kuryłowicz Marek, 1993, *Historyczne początki notariatu europejskiego, I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań–Kłuczbork, 96–98.
- Kuryłowicz Marek, 1999, *Notariat w europejskiej kulturze prawnej, II Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań–Kłuczbork, 135–156.
- Łesiów Michał, 1972, *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin.
- Moczulska Agnieszka, 1977, *Inwentarze, protokoły licytacji, intercyzy i testamenty zawarte w aktach notarialnych z obszaru Królestwa Polskiego w XIX wieku. Uwagi metodyczne*, „Studia Źródłoznawcze” XXII, 217–224.
- Mrózek Robert, 1990, *System mikrotoponimiczny Śląska Cieszyńskiego XVIII wieku*, Katowice.
- Pospiszyłowa Anna, 1985, *Nazwy terenowe łąkowe z XVI i XVII w. w księgach rachunkowych kormornictwa olsztyńskiego*, „Slavia Occidentalis” 42, 61–74.
- Rospond Stanisław, 1969, *Słowiańskie nazwy miejscowe z sufiksem -sk-*, „Prace Onomastyczne” 11, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 1983, *Nazwy terenowe od wyrażen przyimkowych. Nazwy polskie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 21, 85–101.
- Skupieński Krzysztof, 2004, *Notariat i akta notarialne jako przedmiot badań historyka*, [w:] Sebastian Piątkowski, Krzysztof Skupieński (red.), *Notariat i akta notarialne na ziemiach polskich w XIX–XX wieku*, Radom, 11–18.
- Skupieński Krzysztof, 1997, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, Lublin.
- Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski*, 1992, 1995, Nina Barszczewska, Jadwiga Głuszkowska, Teresa Jasińska, Elżbieta Smułkowa (oprac.), I, II, *Indeks nazw gwarowych*, Warszawa.
- Smoleński Władysław, 1908, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków.
- Wolff Adam, Rzetelska-Feleszko Ewa, 1982, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa.

Joanna Kuć

Historical microtoponyms of Podlasie in the notarial sources

(Summary)

The article shows and describes names of small rural spaces registered in the 19th century notarial acts from the area of Łuków. There are over 300 units, the names of the so called lands, semantically and structurally varied, excluding the names of waterways that are not represented in the research material. The way of description of these microtoponyms doesn't leave any doubt that they are proper names being connected with locating and characterizing functions, serving as landmarks in defining the borders of fields, meadows, forests and succession possessions. The material from Łuków reveals the specific concentration of names, including topographic motivation, having the largest share in the creation of these units, followed by possessive and cultural ones. These names are generally, structurally and semantically transparent with reference to the historical names of Mazovia.

Słowa kluczowe: mikrotoponimy, Podlasie, akty notarialne, historyczne źródła.

Key words: microtoponyms, Podlasie region, notarial contracts, historical sources.

Krystyna Szczesniak

Uniwersytet Gdański

Nowe źródła do badań północnych obszarów Polski, należących do byłych Prus Wschodnich

1. Wolfgang Rothe i jego dotychczasowe prace

Artykuł zainspirowały prace wydawane od roku 1995, a dotyczące parafii ewangelickich dawnego Kreis Goldap (dziś Gołdap), Gumbinnen (dziś Gusiew) i Stallupönen, leżących do roku 1945 na obszarze Prus Wschodnich, a obecnie w zdecydowanej większości – w rejonie kaliningradzkim (Rosja) i niewielkiej części w obecnym powiecie gołdapskim. Dokumentacja została zgromadzona i omówiona w pracach Wolfganga Rothego, niemieckiego historyka, który od lat niestrudzenie udostępnia badaczom przeszłości tego regionu swoje wyniki badań. W poszczególnych tomach, jako współautorzy widnieją Heinz Gruber aus Königsberg, Kr. Tilsit-Ragnit, Annelies Trucewitz, Gerard Trucewitz, Lutz Wenau aus Stannaitzen, Hendrik Wenau, Bremen, a także Daniela Wiemer.

Do tej pory ukazały się następujące opracowania poszczególnych parafii: *Ortsatlas des Kirchspiels Tollmingkehmen* (1995), *Ortsatlas Kirchspiel Goldap Alte Kirche* (2001), *Ortsatlas Kirchspiel Grabowen / Arnswald* (2002), *Ortsatlas der Dörfer der Rominter Heide in den Kreisen Goldap und Stallupönen* (2004), *Ortsatlas Kirchspiel Szittkehmen / Wehrkirchen* (2004), *Ortsatlas Kirchspiel Groß Rominten/Hardteck* (2004), *Ortsatlas des Kirchspiels Gurnen* (2006), *Ortsatlas Trakehnen. Das Hauptgestüt, seine Vorwerke und das Dorf. Eine siedlungsgeschichtliche Dokumentation* (2011). W przygotowaniu znajduje się *Ortsatlas Kirchspiel Goldap Neue Kirche*. W wydaniu tychże tomów niezaprzeczalnym wkład mają byli mieszkańcy tych obszarów, z którymi W. Rothe się kontaktuje osobiście lub m.in. poprzez czasopisma wychodzące w Niemczech, typu „Die Heimatbrücke”¹:

¹ Jest to czasopismo chyba również zbyt mało doceniane przez polskich badaczy, a przecież w jednym tylko 5. numerze tego czasopisma z roku 2000 znajdziemy takie wypowiedzi, jak ta Hansa Günthera Meißnera: „In Grabowen – es war gerade in Arnswald umbenannt worden – hatte ich in der Schule Heimatkunde”, czy Sławy Tarasiewicz: „Dort lag unser Bauernhof im Ortsteil

Wolfgang Rothe, jako pierwszy obcokrajowiec i w dodatku Niemiec, urodzony w okolicach Gołdapi otrzymał w roku 2009 nagrodę starosty gołdapskiego *Rominckiego Rysia* w kategorii ochrona dziedzictwa kulturowego, przyznawaną osobom szczególnie zasłużonym dla rozwoju powiatu gołdapskiego. Był to precedens z kilku względów: miasto Gołdap (Goldap) leżało do roku 1945 w Prusach Wschodnich. W granicach tego państwa i w okolicy dawnego Kreis Goldap urodził się dzisiejszy badacz przeszłości tego obszaru, historyk z wykształcenia, brat slawisty Hansa Rothego² – Wolfgang. Wraz z innymi musiał opuścić rodzinne tereny i osadę Tollmingkehmen, Tollmingen (lit. Tolminkiemis, pol. Tolminkiejmy, po 1945 – Czistyje Prudy), której nie zobaczył do początku wieku XXI, gdyż po II wojnie światowej znalazła się ona na terenie strefy przygranicznej obwodu kaliningradzkiego, niedostępnej dla osób z paszportami (nie tylko) niemieckimi.

2. Toponimia Prus Wschodnich do roku 1945

Warto tu przypomnieć, że na obszarze Prus Wschodnich (a zatem i tej ich części, którą dziś obejmuje obwód kaliningradzki) do roku 1945 istniały nazwy bałtyckie (pruskie, litewskie i jaćwieskie), niemieckie oraz słowiańskie (tak o genezie zachodniej, jak i wschodniej, co związane było m.in. z osiedleniem się na tych obszarach staroobrzędowców, dla których złamano nawet obowiązujące od roku 1823 w ówczesnej rejencji gumbińskiej³ zarządzenie, iż wszelkie nowo powstające osady dostają tylko nazwy o brzmieniu niemieckim. Jak bowiem wspomina Ludwik Zabrocki [Zabrocki 1980: 330] jeszcze w roku 1835 władze uległy żądaniom filiponów i zgodziły się na nazwanie zakładanych przez nich osad: *Galkowen*, *Fedorswalde*, *Kadzidlowen*, *Onufrigowen* oraz *Piasken*. Oprócz nich przenikali przez dawne granice osadnicy z Grodzieńszczyzny (poprzez Suwalszczyznę).

Genetyczna różnorodność toponimów na tym obszarze związana była z językami osadników, którzy zakładali tu nowe wsie lub drobniejsze osady. Oczywiście, ze względu na funkcjonowanie tychże nazw w organizmie państwa wschodniopruskiego, wszystkie one były zapisywane w dokumentach w grafii

Ostrowken (Waldbude)". O tym, co działo się w toponimii tego obszaru po II wojnie światowej pisałam w artykule *Powojenna toponimia byłych Prus Wschodnich* zamieszczonym w „Biuletynie Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” z roku 2003.

² Emerytowany profesor Reńskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn. Uhonorowany godnością doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego w roku 1991. Promotorem był Bogdan Siciński.

³ Gumbinen, Gąbin, Gumbin, dziś Gusiew w obwodzie kaliningradzkim. Nazwa ta jest znana wśród mieszkańców Gołdapi – ulica wiodąca do przejścia granicznego, przy której jest położony tak zwany „nowy cmentarz” jest nazywana Gumbińską.

języka niemieckiego (na jakość samego zapisu miał też wpływ dialekt, jakim posługiwał się pisarz pracujący w danej kancelarii). Niosło to zatem za sobą wszelkie dostosowania fonetyczne (graficzne) już istniejących toponimów do systemu językowego konkretnego pisarza, zapisującego je po raz pierwszy czy kolejny, o czym mogą świadczyć takie przykłady z obszaru Prus Wschodnich, jak: *Domp* (*Dąb*), *Gagellen* (*Jagiele*), *Kurzontken* (*Kurczątka*), *Liebemuehle* (*Liewemuehle*), *Lamgarb* (*Lągarb*), *Markogischken* (*Markowiszki*), *Onufrigowen* (*Onufryjowo*), *Pelkagischken* (*Pelkawiszki*), *Wuttrinen* (*Butryny*). W dokumentach niemieckich zdarzają się także zapisy niezupełnie się w tym systemie mieszczące, jak: *Goldap'*, *Kerstynowo* czy *Łańsk*. Zdarzało się, że wspomniani pisarze nieświadomie zapisywali w odnotowywanych toponimach (co można zauważyć w przytoczonych wyżej nazwach) cechy dialektalne polskie, takie jak: mazurzenie (lub inne zjawiska językowe związane z mieszaniami szeregów przedniojęzykowo-zębowych, środkowojęzykowych i przedniojęzykowo-dziąsłowych), daleko posunięta palatalizacja spółgłosek wargowych przed samogłoskami szeregu przedniego (w przechodzi w [j], zapisywaną jako g, np. *Pelkagischken*⁴); a nawet wschodniosłowiańskie akanie (*Anufrigowen*). Niekiedy cechy dialektalne polskie pojawiały się (jak to widać powyżej) w zapisach nazw o genezie bałtyckiej – niosło to za sobą dodatkowe informacje, iż w osadzie założonej przez ludność mówiącą którymś z języków bałtyckich, w momencie zapisu nazwy przez pisarza niemieckiego nie było już autochtonów, tylko ludność mówiąca dialektem języka polskiego (*Markogischken*, *Pelkagischken*).

Zatem krótko przed wybuchem II wojny światowej na terytorium Prus Wschodnich, acz w niejednakowym stopniu na różnych obszarach tego państwa, zachowały się w tamtejszej toponimii ślady osadnictwa bałtyckiego, słowiańskiego oraz – niemieckiego, a krótko przed jej końcem nazwy zapisane na mapach w nowym kształcie, pochodzące z okresu tzw. „chrztów hitlerowskich”, zwykle pozostały tylko na nich, czasem też na drogowskazach – w świadomości ludzi (o czym świadczą choćby wypowiedzi dawnych ich mieszkańców czy też nekrologi publikowane w czasopiśmie „Die Heimatbrücke”⁵) pozostały zasadniczo tylko toponimy sprzed tego okresu.

⁴ Że tam w wymowie pojawiała się jota, świadczą np. zapisy nazw przez respondentów Marcina Giersza, szerzej zob.: K. Szcześniak [1995].

⁵ Mieszkańcy dawni tych obszarów w nekrologach podają zwykle stare nazwy sprzed „chrztów”, aczkolwiek zdarzają się i takie zapisy, gdzie po nazwie pierwotnej występuje ukośnik, a za nim nowa nazwa, nadana osadzie po roku 1936. W nekrologach, znajdujących się w tym samym numerze wspomnianego czasopisma, pojawiły się zatem nazwy *Loien*, *Duneiken*, *Winterberg*, *Eszergallen*, *Dorschen*, obok nazw pochodzących z czasu wspomnianych „chrztów”: *Jarkental*, *Staatshausen*, lub też zapisano tam: *Holzeck* / *Mittel Jodupp* (czyli obie wersje nazewnicze obok siebie).

3. Toponimia rejonu kaliningradzkiego

Po roku 1945 w Rosji, na terenie nowego rejonu kaliningradzkiego zatarło poprzez świadome działania urzędników na polecenie władz wszelkie ślady poprzedniego nazewnictwa, niezależnie od jego genezy, zachowując z całej toponimii tylko dwa hydronimy: nazwę Niemna i Pregoly. Nowo utworzone (i zapisane na mapach czy też w przewodnikach turystycznych) po roku 1946 nazwy są typowo rosyjskie (nawet nie wschodniosłowiańskie, choć w niektórych wypadkach przywołują antroponimy lub toponimy ukraińskie czy też białoruskie, ale też w wersji zrusyfikowanej). W tej nowej warstwie nazewnictwa możemy, ze względu na semantykę nazw, wyróżnić kilka grup, z których najliczniejszą stanowią onimy zawierające antroponimy (głównie nazwiska lub pseudonimy, choć też są imiona; ten ostatni przypadek wystąpił np. gdy obok siebie położone osady nazwano od imienia i nazwiska tej samej osoby, jak Jemieljanowka i Pugaczowka od Jemieljana Pugaczowa) osób, głównie Rosjan, acz nie tylko (o czym z kolei świadczą nazwy: Telmanowo, Marksowo, Darwino, Fastowo czy Dimitrijewka; Dymitrowo [*Encyklopedia powszechna* 1976, IV: 747; I: 644–645]). Od nazwisk działaczy rewolucyjnych, przywódców powstań, generałów i żołnierzy pochodzą takie toponimy, jak np. Iljiczowka, Iljiczewo, Iljiczowo, Leninskoje, Uljanowka, Uljanowo (2x), Uljanowskoje⁶, Kutuzowo (4x), Koniewo, Kaliningrad, Kalinino, Kalininskoje, Diegtiariowo, Chmielnickoje, Razino (2x). W nowej toponimii tego rejonu wykorzystano również nazwiska radzieckich bohaterów II wojny światowej (czego przykładem mogą być nazwy: Kosmodemjanowo, Kosmodemjanskoje, Koszewoje) i czasów wcześniejszych (Czapajewo 3x, Kujbyszewo, Kujbyszewskoje). Uwieczniono też w nich kilka nazwisk lotników i konstruktorów lotnictwa (Gastiełowo, Jakowlewka, Jakowlewo), a także odkrywców i naukowców różnych specjalności (Łomonosowka, Łomonosowo, Mendelejewo).

W toponimach rejonu kaliningradzkiego utrwalono też dużą grupę nazwisk poetów i pisarzy, tych bardziej znanych (Czechowo, Gogolewo, Gogolewskoje; Niekrasowka, Niekrasowo 7x, Tołstowo, Turgieniewo) lub mniej, ale w tym okresie wysoko ocenianych (Fadiejewo, Swietłowo, Furmanowo 3x, Furmanowka 2x).

Nazwy tego terenu ukrywają też nazwiska aktorów, filmowców i artystów, jak np. malarzy (Kaczałowo, Wołkowo i Lenskoje, Riepino, Pierowo, Ajwazowskoje, Niestierow, Niesterowskoje), muzyków i kompozytorów (Czajkowskoje 2x), a także nazwiska kilku filozofów i myślicieli (Czaadajewo, Czernyszewskoje, Konstantinowka).

Oddzielną grupę wśród nowych toponimów tej części byłych już wtedy Prus Wschodnich stanowią te, które przeniesiono z nazw własnych różnego typu obiektów.

⁶ Wśród nowych toponimów jest też przeniesiona nazwa wsi Szuszenskoje, w której W.I. Lenin przebywał na zesłaniu. Od tego pseudonimu pochodzi też nowa nazwa Symbirska, dziś Uljanowska [zob. *Encyklopedia Powszechna* 1976, II: 305].

tów całego ówczesnego ZSRR, czyli gór (Ałtajskoje), rzek i jezior oraz mórz (Kaspijskoje, Bajkalskoje, Biełomorskoje, Oneżskoje), a także miast oraz mniejszych obiektów zamieszkaných, zapisanych w historii Rosji i ZSRR (Krasnodonskoje, Riazanskoje Szuszenskoje, Tambowskoje, Wołokołamskoje).

Tylko nieliczne nowe toponimy obecnego rejonu kaliningradzkiego odnoszą się do ukształtowania terenu, jego flory i fauny. Struktura i semantyka pozostałych nazw zdradza, że powstawały one sztucznie, gdy już ludzie dawno tam mieszkali, ponieważ odnoszą się one do obiektów nie tylko wybudowanych, ale i od wielu lat używanych przez mieszkańców tego obszaru (Piatidorożnoje 2x, Mosty, Mostowoje, Szossejnoje i Szossejnyj); inne jeszcze są związane z nowym, niespotykanym wcześniej na tym obszarze typem gospodarki, jak Sowchoznoje. Specjalną grupą toponimów, nieobecną tam, gdzie nazewnictwo miejscowości powstawało spontanicznie, są nazwy oddające ducha ówczesnej epoki, typu: Chutorskoje, Mołodiożnoje, Nowojekołchoznoje, Pobieda, Pobiednoje, Pobiedino i Progress, Rasswiet, a także Proletarskij, Proletarskoje, Szczastliwoje oraz Urożajnoje.

Wypada zauważyć, że z tych niewielu przytoczonych tu nazw obecnego rejonu kaliningradzkiego więcej można powiedzieć o ideologii przyjmowanej i realizowanej w okresie tworzenia tych toponimów, o cenionych tam i wtedy wartościach, a nawet o wiedzy urzędników je tworzących oraz ich pochodzeniu⁷ niż o samym obszarze nazywanym, jego topografii, florze i faunie oraz tym, kto go zasiedlał, kim byli pierwsi osadnicy i jakim mówili językiem, czyli tego, czego moglibyśmy się dowiedzieć, gdyby powstawały one spontanicznie.

4. Wartość badań Wolfganga Rothego dla toponimii powiatu goldapskiego

Wobec faktów, które wyżej przedstawiłam, a które całkowicie zmieniły nazewnictwo tego obszaru (dawnego Kreis Goldap, bo przecież i podobne zmiany, acz nie w takiej skali zachodziły również na obszarze tego powiatu, który wszedł w skład ziem polskich, swego czasu nazywanych niezbyt zgodnie z przeszłością obszaru „Północnymi Ziemiami Odzyskanymi”), szczególnie cenne wydają się być badania i publikacje tego niemieckiego historyka „stad”, czyli na swój sposób „tutejszego”, który dużym nakładem sił, przecierając ścieżki dla innych – zbierał (i zebrał) dane historyczne (a w tym również bogate informacje o toponimii tego obszaru, zmian w niej zachodzących na przestrzeni wieków, w tym też nazw ulic oraz antroponimii zbierającej nazwiska i imiona dawnych mieszkańców tego po-

⁷ Wśród nazw przeniesionych wiele z nich pierwotnie oznaczało różnego typu obiekty na terenie Ukrainy.

wiatu spisane według wsi, a w ich obrębie według dawnego adresu zamieszkania) dotyczące powiatu gołdapskiego w granicach przedwojennych.

W każdym tomie (a jak wspomniałam o tym na początku artykułu ukazało się ich siedem, w przygotowaniu jest tom ósmy), odnoszącym się do innej parafii, poza omówieniem ogólnym znajduje się podział na konkretne wsie i osady, a w jego obrębie omówienie historii konkretnego siedliska z odwołaniem się do dokumentów niemieckich (w dużej mierze niedostępnych polskim współczesnym badaczom), a będących często odpisami tychże oryginalnych dokumentów, które znajdowały się do końca wojny w Königsbergu (Królewcu, obecnie Kaliningrad), a po wojnie zostały uznane za zaginione. Z oryginalnych źródeł korzystał (dokumenty lokacyjne) Wojciech Kętrzyński, który jednakże (jak sam o tym wspomina) wiele z nich oczyszczał z germanizacyjnego, administracyjnego nalotu, zatem według onomasty zmieniał jednakże formalnie kształt zapisanych tam antropimów i toponimów. Tu, w pracach W. Rothego pojawiają się również odpisy, ale zachowujące cechy oryginału, a pochodzące z prac niemieckich, dotychczas niecytowanych przez polskich badaczy – onomasta może je wówczas ocenić i porównać z materiałem dotychczas mu dostępnym.

Wolfgang Rothe z podziwu godną skrupulatnością rekonstruuje w swych tekstach dowojenny świat parafii wspomnianych wcześniej powiatów. Pewnym wyjaśnieniem jego zainteresowań mogą być korzenie rodziny wywodzącej się z osadników salzburskich, zamieszkałych w Prusach Wschodnich. W tytule pracy *Ortsatlas des Kirchspiels Grabowen (Arnswald)*, wydanej w roku 2002 w ramach Towarzystwa Prussia w Duisburgu, pisze on, iż pochodzi *aus Tollmingkehmen, Krs Goldap*. Wielką wartością omawianych tu prac jest zgromadzenie w nich pełnych wykazów nazwisk i imion byłych mieszkańców osad, a także podanie ich statusu społecznego czy zawodu (np. *Amstdiener, Amtsvorsteher, Arbeiter, Bahnbeamter, Bahnhofsvorsteher, Bauer, Brieftraeger, Busfahrer, Diakonissin, Fleischmeister, Gaertner, Gendarm, Hebamme, Kaufmann, Lehrerwitwe, Maler, Mauer, Organist, Pachter der Gastwirtschaft, Pfarrer, Poststellenleiter, RaiFFEisenangestellter, Renterin, Schneidermeister, Schmiedenmeister, Schuhmachermmeister, Schachtmeister, Siedler, Standesbeamtin, Tischler, Wachmeister, Witwe*). Takie zapisy (połączone z dokładnymi lokalizacjami domów) pozwalają na dalsze badania historyków, socjologów i innych badaczy przeszłości tego obszaru⁸. Tenże Autor przy każdej osadzie obok nazwisk, nazw zawodów i funkcji podaje pełne brzmienie imion głównych gospodarzy, niekiedy nazwiska panińskie kobiet, liczbę osób zamieszkałych w danym gospodarstwie. Żał językoznawcy wynika z tego, że w tym ostatnim wypadku pomija już ich imiona (przy czym w ich zasobie z Grabowa widać wyraźnie skutki działania prawa wymuszającego nadawanie dzieciom imion tylko w wersji nie-

⁸ Wszystkie cytowane powyżej nazwy zawodów (lub określenia statusu społecznego) pochodzą z danych umieszczonych przy wsi Grabowo.

mieckiej: formalnie, fonetycznie i semantycznie, choć zdarzają się równoległe zapisy: *Anna – Anne, Antonia, Maria – Marie*).

Nazwiska w omawianych tu pracach Rothego podano w ówczesnej wersji urzędowej, czyli niemieckiej, ale nie zawsze zatarło to ślady ich pochodzenia (są tam antroponimy o genezie bałtyckiej, słowiańskiej, niemieckiej, a nawet francuskiej⁹): *Augustat, Baldzuhn, Batschko, Becker, Bednarzik, Biernetzki, Bleier, Bloecks, Bories, Bratschke, Buntrock, Busching, Cikaitis Czayka, Dahm, Danilowski, Dittombé, Dzewas, Druwe, Ecker (2x), Ehrenberg (2x), Fabricius, Fimmel, Fritzenwanker, Fröhlisch, Führer, Gaidis, Gallinat, Gatzke, Geißler, Gelloneck, Geschull, Grau, Grigas, Grigo, Günter, Hartmann, Helfrich, Hermann, Hofer, Jekel, Jerzembski, Jeschonneck, Jeschonnek, Jessulat, Jorzig, Jurgeleit, Kallweit, Karos, Kaszelkus, Kaukel, Kemmesies, Kokoska, Krause, Kühn, Lange, Laun, Lehmann, Loß, Luszick, Nawrotzki, Neff, Nehmzow, Neubacher, Neumann (2x), Nieder, Nitka, Nowitzki, Malinka, Maschetow, Matztat, Milewski, Mußelka, Obalski, Oberüber, Ofschanka, Ostaschinski, Oschkinat, Pachutzki, Pettau, Pfau, Pichottka, Pietzarka, Piotrkowski, Podbielski, Potrykus, Preß, Pieper, Ratzkowski, Radzio, Romanowski, Rutkowski, Quadt, Qumard, Sadowski, Scheleter, Schelletter, Schinz, Schirmann, Schmidtke, Schulz, Sepke, Serwatka, Sitter, Sowa, Stallner, Stawski, Stäckel, Stepanski, Suchocki, Suchy, Strzelski, Szillo, Tissat, Tobaschus, Weber, Wegat (4x), Wischniewski, Wiberneit, Weller, Wiedenhöft, Wyrwas, Zaklikowski.*

Wszystkie monografie autorstwa W. Rothego, o których wyżej wspominam, zawierają pełną dokumentację historyczną parafii ewangelickich¹⁰. Wielką ich wartością są reprodukowane tam zdjęcia (upamiętniające nie tylko osoby, budynki czy krajobraz, ale też np. nazwiska gospodarzy zapisane na tabliczkach wiszących na domach typu, Szodruich¹¹), gromadzone przez wiele lat w albumach domowych przez mieszkańców tego obszaru i zabrane ze sobą w latach wielkiego exodusu, niezbyt dobrowolnego zresztą, bo najpierw naciskali Niemcy¹², potem była to ucieczka przed „wyzwolicielami”, a na samym końcu „umożliwiali” takie wyjazdy nowi gospodarze tych ziem, często niezbyt im życzliwi, o czym długo się

⁹ O cechach dialektalnych zapisanych w zasobie nazewnictwa zebranego w pracach W. Rothego szerzej pisałam w artykule złożonym do druku w Bydgoszczy, zatytułowanym *Antroponomia zapisana w pamięci byłych mieszkańców Kreis Goldap*.

¹⁰ Niewielka tylko część tego powiatu (Kreis Goldap) znalazła się w obrębie państwa polskiego po roku 1945. Większość jego obszaru przyznano Rosji.

¹¹ Zapisano tu mazurzenie, do dziś w granicach powiatu gołdapskiego nazwisko to występuje w postaci Szczodruich.

¹² Wspominają o tym zarówno Marion Dönhoff [2001] w pracy wydanej w serii *Odkrywanie światów* (wydawanej pod redakcją Roberta Traby), a także Andreas Kossert [2004] oraz zbiory zawierające wspomnienia uchodźców (zawarte w tomach: *Wypędzeni ze wschodu. Wspomnienia Polaków i Niemców* [2001]; *Codziennosc zapamiętana. Warmia i Mazury we wspomnieniach* [2004]), wydane w serii *Świadectwa*, jako tom pierwszy i drugi pod redakcją: Hansa-Jürgena Karpa, Roberta Traby, Renate Stoßinger, Hansa-Jürgena Bömelburga.

nie mówiło w literaturze przedmiotu. Owe naciski występowały zwłaszcza wtedy, jeśli przedstawicielami władz byli ludzie nowi, pochodzący z innych terenów Polski, niezwykajni zakrętów historii tego obszaru, będący zwolennikami teorii czarno-białej (łatwych granic narodowych: Polacy – Niemcy). Niekiedy sprawy były oczywiste (kwestia chęci zdobycia dobrego gospodarstwa na urokliwych terenach) lub bardziej skomplikowane¹³.

We wspomnianych pracach Rothego znajdują się ponadto reprodukcje map (np. ręcznie kolorowanej mapy parafii Grabowen Casparusa Hennenbergera). Wstępy zawsze bogate są w źródła (ich dane), na które autor się powołuje. Wyjaśnia on też tam, użyte w tekście, wszelkie skróty i terminy, nie zawsze znane przeciętnemu czytelnikowi (np. różnicę między włóką magdeburską, oleką a włóściąską czy przeliczenie talara na grosze, zwykle i srebrne oraz fenigi). Zawierają one również takie pozornie tylko ciekawostki, jak cenę tony piwa, kubika drewna w określonym czasie, co jest w rzeczywistości informacją niezwykle cenną dla badacza przeszłości tego obszaru. Na planach, wchodzących w skład pracy, szczegółowo podających rozmieszczenie i liczbę mieszkańców na obszarze poszczególnych wsi oraz w poszczególnych siedliskach, zapisane są, jak już wspominałam, numery domów, a pod nimi – nazwiska oraz imiona mieszkańców poszczególnych zagród, określenia ich statusu i zawodu, a nawet stopnia pokrewieństwa.

Obecność tych dodatkowych danych jest szczególnie cenna dla językoznawcy, interesującego się przeszłością tej ziemi zapisaną m.in. w antroponimach jej mieszkańców. W ten sposób materiały zgromadzone przez tego badacza (tak z pamięci byłych mieszkańców tych obszarów, których nazwiska są podawane każdorazowo przy wykazie antroponimów każdej osady, jak i z dokumentów pisanych, których dane bibliograficzne również są tu podawane, a praca to była iście benedyktyńska) dają możliwość odtworzenia nie tylko historii obszaru, ale też sytuacji socjolingwistycznej w odniesieniu do mieszkańców osad przed rokiem 1939 (ostatnie zapisy odnoszą się do roku 1938).

W tomie dotyczącym parafii Gurnen / Górne pojawiły się niespotykane wcześniej uwagi na temat języka mieszkańców tego obszaru (*Mundart in Preussisch Litauen*). Autor tomu podaje w tej części pracy leksemy, związki frazeologiczne oraz wyjaśnia ich pochodzenie i znaczenie, znane jemu i osobom kiedyś tam mieszkającym: np. *Chalup* 'Hütte oder Kate' (poln. *Chalupa*), *babbeln* 'unsinn reden' (hessisch *babbeln* 'schwätzen'), *Bowke*, *Bofke* 'Bursche'; nach R. Becker der überlieferte Danziger Lastträger oder Bummler; *Bartsch* 'Suppe aus roten Rüben mit Kartoffeln und Rindfleisch', rusisch: Borschtsch; *Barbutz* 'Friseur', *Forke* 'Gabel'; *Kathrin* w zwrocie '*die schnelle Kathrin*' ist nicht Katharina oder Käthe, sondern 'die Diarrhö, der Durchfall'; *Kump*, *Klomp* 'Holzschuh, Fuss, Klumpen- oder Schlorrenmacher': häufiger (Neben-) Beruf für Altsitzer, Klunker, 'Klump auch Flachsgewebe'; *Klunkermus*: 'Milchsuppe mit Mehlklieben'; *Lorbass* (lit.?)

¹³ Szerzej na ten temat pisze Karol Małek [2011].

Taugenichts, „Frütchen“ oder kleiner „Rumtreiber“, überall Gebraucht¹⁴. Ciekawe są też leksemy, typu: *Margell*, *Marsel* (Mergel, lit. mergaite, marginne, mergele, pruss. Merga; junges Mädchen), *mauscheln* (jidd. Mauschele, gegen Regeln zum Nachteil anderer handel, schummeln, betrügen), *Parowe* (poln. Die Schlucht), *Ra-wasche* (frz. Ravage, bekannt für Aufmachung, Umstand).

Ta część pracy może być z pewnością przydatna przy rozwiązywaniu np. etymologii antroponimów (nazwisk) czy też toponimów, które to nazwy własne w wielu sytuacjach konkretnych okazują się być oswojonymi na badanym obszarze różnorodnymi hybrydami, odkrywając tym samym nowe pole dla badań stanu języka na tym terenie krótko przed wybuchem II wojny światowej.

Trzeba jednakże zaznaczyć, iż we wcześniejszych swych tekstach autor korzystał wyłącznie z prac badaczy niemieckich, jednak warto podkreślić, iż nie mamy tu do czynienia z tego typu przekłamaniami, jakie pojawiły się w książce V. Pėterėitisa, [Pėterėitis 1997] wydanej w Wilnie (opatrzona została ona wprowadzie w bardzo bogatą i pochodzącą z różnych lat literaturę niemiecko-, litewsko- i rosyjskojęzyczną, ale nie ma w tym tekście ani jednego adresu bibliograficznego pracy polskiej). Wspomniany autor zlituanizował bowiem w swej książce¹⁵ np. nazwy ewidentnie słowiańskie typu Łoje (Luoja), Skocze (Šiukiai), zmienił kształt niektórych nazw bałtyckich (Gerkiškiai), a niektóre nazwy osad w ogóle pominął (szczególnie te, których geneza była niemiecka lub słowiańska). Przy takich przekształceniach i nagięciach etymologii (nazwa Grabowo, zdaniem tegoż badacz, pochodzi od litewskiego antroponimu Grabis, Grabys, związanego z lit. ap. grabis ‘atgrubnagis’ [ibidem: 138]), należy z dużą ostrożnością podchodzić do dalszych jego wywodów¹⁶.

¹⁴ Wszystkie przykłady z *Ortsatlas der Kirchspiel Gurnen*.

¹⁵ Słowniczek nazw ułożonych w tej pracy alfabetycznie wychodzi od wersji zlituanizowanej, potem autor podaje historyczny powiat w ramach Prus Wschodnich (jeśli osada dziś leży na terenie Polski występuje zlituanizowana nazwa powiatu), następnie w nawiasie dwie wersje niemieckie, sprzed chrztów i po tym okresie; dalej występuje dzisiejsza nazwa polska (nie wiadomo skąd wzięta, bo jak pisałam – nie jest cytowana żadna praca polska). Na końcu wyjaśniana jest etymologia nazwy podawanej jako pierwsza.

¹⁶ I tylko dziwić się należy, że we wstępie do tej pracy pisze on, że mówi w swej książce o blisko 4000 nazw bałtyckich (pruskich, litewskich i kurskich) z obszaru Małej Litwy, skoro w wielu wypadkach etymologizuje on tylko i wyłącznie postać nazwy litewskiej, przy jej pierwotnym rdzeniu pruskim czy jaćwieskim, a nawet słowiańskim. Podobna w tonie do wspomnianego tekstu Pėterėitisa jest mapa wydana przez Sajudis w roku 1990, a obejmująca obok obszarów przyznanych Litwie po roku 1946 i terenów północno-wschodniej Litwy – również tzw. Małą Litwę. Terytorium Polski (wraz z polskimi nazwami) rozpoczyna się tam dopiero na południe od Grajewą, Szczuczyna, Kolna i Nidy, czyli poza obszarem byłych Prus Wschodnich. Na terenie (do roku 1946 należącym do Prus Wschodnich) znajdziemy na owej mapie takie nazwy miejscowości, jak: Gelupie, Alecka i Laukas (Gołdap, Olecko i Elk) oraz Lamagarbis, Kapkiemis, Ežerana, Raistpils, a nawet Marienburgas czy Marienverderis, Ungura, Alesiai, Rigieli, Barkiai, Ciukai, Liesiai (nazwy jezior i rzek na wspomnianym obszarze zapisano, jako: Galdapgaras, Daubys, Mauras, Dargainis, Medžioklimis).

5. Zakończenie

Niniejszy artykuł ma na celu wykazanie, iż prace W. Rothego (poprzez to, jak prezentowany jest tam zebrany materiał i jakie, nieznane do tej pory, źródła on ujawnia, jak przedstawia zebraną wcześniej dokumentację socjolingwistyczną i nazewniczą) pozwalają na wypełnienie pewnej luki informacyjnej z okresu przedwojennego. Myślę też, że wykorzystanie tych materiałów pozwoli na dalsze prace onomastyczne, dialektologiczne, które z kolei pozwolą na (oby przy współpracy germanistów, polonistów i bałtystów, a nawet romanistów) lepsze poznanie nie tylko onimii tego obszaru, ale też ludzi, którzy, jak to napisał W. Rothe (a jego słowa przetłumaczył absolwent gdańskiej historii, a obecnie wicemarszałek województwa warmińsko-mazurskiego i były już mieszkaniec Gołdapi – Jarosław Słoma), „są ostatnimi, którzy nie tylko rozumieją rodzinną gwarę, dialekt Prus Wschodnich, ale też mogą jej poprawnie używać. Mogą używać tego dialektu z niepowtarzalnym słownictwem, które jest mieszaniną elementów o górno- i dolnoniemieckich korzeniach oraz jednostek i naleciałości prusko-litewskich, mazowiecko-polskich, francuskich i żydowskich. [...] Jesteśmy ostatnimi żyjącymi świadkami, którzy mają własne wspomnienia. Już za niespełna 10 lat odejdą te żywe wspomnienia w przeszłość”¹⁷.

Bibliografia

- Codziennosc zapamiętana. Warmia i Mazury we wspomnieniach*, 2004, Hans-Jürgen Karpa, Robert Traba, Renate Stoßinger, Hans-Jürgen Bömelburg (red.), Olsztyn.
- Dönhoff Marion, 2001, *Nazwy, których nikt już nie wymienia*, Olsztyn.
- Encyklopedia powszechna*, 1976, t. I–V, Warszawa.
- Karpa Hans-Jürgen, Traba Robert, Stoßinger Renate, Bömelburg Hans-Jürgen (red.), *Wypędzeni ze wschodu. Wspomnienia Polaków i Niemców*, Olsztyn 2001.
- Kossert Andreas, 2004, *Mazury. Zapomniane południe Prus Wschodnich*, Warszawa.
- Małek Karol, 2011, *Pamiętniki*, t. IV, *Mazury polskie* (od 2 lutego 1945 do 12 października 1966), Olsztyn.
- Petereitis Vilius, 1997, *Mažiosios Lietuvos ir tvanktos vietovardžiai. Jų kilmė ir reikšmė*, Vilnius.
- Rothe Wolfgang, 1995, *Ortsatlas des Kirchspiels Tollmingkehmen*, Lüneburg.
- Rothe Wolfgang, 2001, *Ortsatlas Kirchspiel Goldap Alte Kirche*, Lüneburg.
- Rothe Wolfgang, 2004, *Ortsatlas Kirchspiel Grabowen/Arnswald*, Duisburg.
- Rothe Wolfgang, 2004, *Ortsatlas der Dörfer der Rominter Heide in den Kreisen Goldap und Stalupönen*, Duisburg.
- Rothe Wolfgang, 2004, *Ortsatlas Kirchspiel Szittkehmen / Wehrkirchen*, Duisburg.
- Rothe Wolfgang, 2004, *Ortsatlas Kirchspiel Groß Rominten / Hardteck*, Duisburg.
- Rothe Wolfgang, 2006, *Ortsatlas des Kirchspiels Gurnen*, Duisburg.
- Rothe Wolfgang, 2011, *Ortsatlas Trakehnen. Das Hauptgestüt, seine Vorwerke und das Dorf. Eine siedlungsgeschichtliche Dokumentationen*, Duisburg.

¹⁷ Zob. www.goldap.org.pl (zob. fragment posłowie do książek Rothego) [dostęp 30.09.2012].

- Szcześniak Krystyna, 1994, *Nazwy byłych powiatów goldapskiego i oleckiego*, „Pomorskie Monografie Toponomastyczne” 12, Gdańsk.
- Szcześniak Krystyna, 2003, *Powojenna toponimia byłych Prus Wschodnich*, „Biuletyn PTJ”, nr LIX.
- Szcześniak Krystyna, 1995, *Toruńska teka Marcina Giersza*, Gdańsk.
- Zabrocki Ludwik, 1980, *Transpozycje strukturalne prusko-polsko-niemieckie w zakresie nazw topograficznych na Pomorzu Mazowieckim*, [w:] Ludwik Zabrocki (red.), *U podstaw struktury i rozwoju języka*, Warszawa–Poznań.

Krystyna Szcześniak

New sources for research in the northern areas of Poland, belonging to East Prussia until 1945

(Summary)

The article discusses the work of German historian Wolfgang Rothe which is valuable for onomastic research regarding the Protestant parishes in the area of the former East Prussia (now the area of the parishes lies partly in Poland and partly in Russia). Born in the family of Salzburg settlers, the laureate of Gołdap prize “Romincki Lynx” with the help of former residents of these areas, and with his work he collected seven volumes (the eighth one in preparation) of very reliable and extensive historical documentation (including onomastic ones: records of names of settlements taken from different documents, settlements list of family names, first names and occupations of inhabitants up to year 1938). Wolfgang Rothe documented also the reality of that time on maps, photographs and plans of the various villages and settlements, supplementing those with the memories of former residents of respective parishes and glossary of interesting lexemes and phrasemes. This material allows filling a number of history white spots (the history of toponymy and anthroponymy) of the area.

Słowa kluczowe: Prusy Wschodnie, onomastyka, Wolfgang Rothe.

Key words: East Prussia, onomastics, Wolfgang Rothe.

Jaroslav David

Ostravská univerzita, Ostrava

Mikrotoponymie městského prostoru

1. Zkoumané lokality – socialistická města

V prostoru střední Evropy vznikla v období 2. poloviny 40. let a v 50. letech 20. století řada nových měst a sídlišť, jež byla vybudována na „zelené louce“. Jednalo se o lokality, které byly vystavěny nejen z praktických potřeb jako obytné zóny v průmyslových oblastech, ale také jako nová socialistická města, reprezentující novou etapu vývoje společnosti. Uvedený typ měst představují např. *Stalinstadt* (dnes *Eisenhüttenstadt*) na území bývalé NDR, *Nowa Huta* u Krakova v Polsku nebo *Sztálinváros* (dnes *Dunaújváros*) v Maďarsku. Rovněž na území bývalého Československa najdeme několik příkladů budovatelských měst, koncipovaných pro „nového“, socialistického člověka. Náleží k nim např. *Nová Dubnica* u Dubnice nad Váhom, *Ostrov nad Ohří*, sídliště *Stalingrad* (Ostrava-Zábřeh), *Březové Hory* (Příbram) a především dvě lokality, jimž budeme věnovat pozornost v našem textu, *Ostrava-Poruba* a *Havířov*. Obě místa spojuje doba vzniku, ale také region. Nacházejí se v dnešním Moravskoslezském kraji, v oblasti v 50. letech považované za „průmyslové srdce republiky“, kde byl soustředěn průmysl uhlí a železa.

Ostravská Poruba, v projektech označovaná *Nová Ostrava*, byla zamýšlena jako nové město, které mělo nahradit „starou“ Ostravu, znečištěnou těžkým průmyslem a určenou k demolici z důvodu těžby uhlí. Nové sídliště Poruba vzniklo západně od centra Ostravy na území stejnojmenné venkovské obce, jak ukazuje i porovnání dvou map, indikační skici stabilního katastru z roku 1836 a plánu města Ostravy z roku 1964 (viz Obrázek 1 a 2; vyznačený bod označuje tutéž polohu). Výstavba sídliště začala na počátku 50. let na zemědělských pozemcích severně od původní obce.

Osudy vzniku Havířova byly složitější. Na katastrech vesnic Šenov, Šumbark, Dolní Bludovice a Prostřední Suchá byla již ve 40. letech rozptýlená zástavba obytných domů s centrem na území obce Šumbark. Růst počtu obyvatel i administrativní potřeby si vyžádaly vytvoření nového města, které bylo vyhláše-

no v prosinci 1955 a dostalo čestný název *Havířov* [k soutěži na název města viz David 2011: 134–154]. Osou nového města se stala bývalá císařská silnice spojující Ostravu s Těšínem, jak dokládá porovnání dobových map, mapy stabilního katastru z roku 1836 a plánu města z roku 1987 (viz Obrázek 3 a 4).

2. Standardizovaná urbanonymie

Obě lokality, ostravská Poruba i město Havířov, mají mnoho společných rysů. Poruba i Havířov byly vybudovány na katastrech původně venkovských obcí jako vzorová socialistická města pro obyvatelstvo, které přicházelo do regionu za prací z různých míst Československa. Pro orientaci v nich zpočátku sloužila pouze čísla bloků obytných domů, teprve později zde byla zavedena uliční jména. Urbanonymie center sledovaných měst, tedy nejstarších obvodů podél hlavní třídy, byla v době jejich vzniku tvořena téměř 100% honorifikačními názvy typu *Leninova třída* (dnes *Hlavní třída*), *Gottwaldova třída* (*Opavská*), *Zápotockého* (*Francouzská*, Ostrava-Poruba); *Klementa Gottwalda* (dnes *Hlavní třída*), *Leninova* (*Národní třída*), *Antonína Zápotockého* (*Dlouhá třída*, Havířov) [viz též David 2011: 178, 182–183; David, Mácha 2014: 88–90]. Urbanonymie nového města tedy vůbec nenavazovala na původní pomístní jména venkovského katastru, ani neobsahovala popisné či charakterizační názvy. Nejen honorifikační, především deantroponymická toponyma, k prostoru zcela indiferentní, ale i fakt vysoké migrace obyvatelstva vytvářely podmínky pro prostorovou „nezakořeněnost“ obyvatel města. Jsme svědky toho, jak v této „laboratoři“, kde měl být zformován „nový“ člověk, vzniká také nová, nestandardizovaná toponymie [k tématu nestandardizované městské toponymie historických malých měst srovnej též Ireinová, 2010; Ireinová, Konečná 2010; David 2012c].

Významnou roli při vzniku nestandardizované, „živé“ toponymie sehrál především podobný urbanismus obou měst. Jeho páteří se stala hlavní třída obklopená obytnými bloky; jeho výraz určovala dekorativně-monumentální architektura tzv. stalinské renesance (arch. Boris Jelčaninov a arch. Vladimír Meduna), která pracovala s pohledovými dominantami, např. věžemi a průjezdy [Strakoš 2010: 150–181].

3. Nestandardizovaná („živá“) urbanonymie

V rámci výzkumného projektu zaměřeného na městskou toponymii, standardizovanou i nestandardizovanou, a na její úlohu při vytváření prostoru a identity obyvatel poválečných měst a sídlišť, v komparaci s venkovskými lokalitami, jsme se zaměřili na příslušníky nejstarší generace porubských a havířovských obyvatel, ve věku nad 60 let [David, Mácha 2014]. V této skupině jsme formou řízených

rozhovorů (12) a dotazníků (40) zjišťovali, jaká „živá“ pojmenování obyvatelé užívají pro místa ve městě, která vznikla a existovala v období 50.–70. let 20. století. Problémem, s nímž jsme se museli vypořádat při sběru materiálu, byl fakt vymezení „živého“ toponyma, respektive sociálního mikrotoponyma. Kritériem pro jeho stanovení byla onymická funkčnost a opakovaný výskyt toponyma [k problému viz např. Krško 1998: 115; nejnověji Krško 2013; David, Mácha 2014: 18–23]. Nestandardizovaná toponymie se také vyznačuje vícevrstevnatostí. Pro jeden objekt uváděli respondenti jednotlivých generací odlišné názvy, ale také používali jeden název s různým plošným rozsahem zahrnující více lokalit označených samostatnými toponymy [k problému vymezení toponyma srovnej např. Harvalík 2001; Pleskalová 1978; Šrámek 1980].

V obou lokalitách se projevíly nápadné shody „živé“ toponymie, dané právě architekturou a prostorovým členěním měst. Kromě používání názvů obvodů, např. *Trojka / Na Trojce* (Havířov-Šumbark); *Jednička, Čtyřka* (Ostrava-Poruba), to byly totožné orientační body vyskytující se v názvech. V Havířově i Porubě jsme zachytili pojmenování *Rondl / U Rondlu* (kruhový objezd, rondel), *Nábřeží, Kravín* (dlouhá nízká bílá budova připomínající kravín), *Labužník / U Labužníka* (obchod s potravinami a cukrárna Labužník). Obě města byla v místech, kde stará zástavba 50. let navazovala na modernější část 60. let, osazena sochou V. I. Lenina, proto i název *U Lenina* (Havířov, dnešní *náměstí Republiky*) a *Leninka* (komunikační varianta názvu *Leninova třída*, Ostrava-Poruba). Pro centra obou měst se orientačními body staly rovněž školy, v Havířově především budovy hornických učilišť *A-zet* (učiliště Antonína Zápotockého) a *Korčagin* (učiliště Pavky Korčagina), v Porubě budovy škol *Malá a Velká Thälmannka*.

Analýza rozhovorů a materiálu získaného dotazníkovým výzkumem ukázala, že „živá“ toponymie, sledovaná na příkladu dvou podobně koncipovaných měst, je velmi výrazně určována jejich urbanismem a architekturou. Promítá se do ní nejen rozvržení prostoru, např. *Nábřeží, U Rondlu, U Lenina*, ale také specifické dekorativní prvky architektury sořely (socialistického realismu), např. *Oblouk / U Oblouku, Věžičky, Podloubí*.

Ze současného pohledu můžeme také konstatovat, že tato původně nestandardizovaná toponymie proniká i do oficiálních textů, např. inzeráty a reklamy, oznámení o konání akcí, a dokonce se stává součástí standardizované toponymie, urbanonymie. V Ostravě-Porubě se pojmenování *Věžičky* a *Oblouk* stala názvy zastávek městské hromadné dopravy, v Havířově najdeme zastávku *Podloubí*. Porubské *náměstí 9. května* bylo v říjnu 1992 přejmenováno na *U Oblouku*.

Náš výzkum rovněž potvrzuje fakt, a to při porovnání výsledků získaných u různých věkových skupin obyvatel, že znalost nestandardizované toponymie je vázána generačně a s generacemi se proměňuje i zaniká [srovnej David 2012a; David 2012b; David, Mácha 2014]. Tuto skutečnost dobře ilustrují jak příklady z Havířova, tak z ostravské Poruby. Havířovské *náměstí Vítězného února* (dnes *náměstí Republiky*) bylo označováno jako *U Lenina*, a tak je znají příslušníci nej-

starší generace (viz Obrázek 5 a 6). Po odstranění Leninovy sochy a umístění skulptury Kyvadlo je náměstí označováno jako *U Kyvadla*, popř. ironicky *U Gilotiny*, nebo jen prostě *Namko*. Uvedené názvy používají především příslušníci nejmladší generace, jak ukázal náš výzkum na havírovských základních a středních školách. Ještě zajímavější příklad generačních proměn toponyma můžeme uvést z Poruby. Budova dnešního Wichterlova gymnázia je pro příslušníky nejstarší generace obyvatel *Velká Thälmannka*, dle Thälmannovy ulice, později po roce 1990 přejmenované na ulici Čs. exilu, *Velký Exil*; jako *Malá Thälmannka* je označováno nedaleké Gymnázium Pavla Tigrida.

Při sběru materiálu v Havířově jsme zaznamenali rovněž toponymický folklor. Kromě ironického názvu *Blátošlapy* (označení města v době jeho budování na rozbahněných polích), to bylo pojmenování *Korea*, používané od 50. let 20. století a dnes již téměř zapomenuté, pro nejstarší část, sídliště Šumbark. Název *Korea* vznikl metaforickým přenesením, a to na základě podobnosti rozestavěného sídliště s válečným bojištěm v Koreji, aktuálním tématem dobové publicistiky. Tři respondenti uvedli v rozhovoru také úsloví komentující prostorovou situaci, kdy Leninova socha byla otočena směrem k obchodnímu domu *Budoucnost* (dnes Elan) a do *Dělnické třídy*: *Lenin se dívá do budoucnosti a na dělnickou třídu*. Srovnej též přepis nahrávky části jednoho rozhovoru (Havířov, respondenti 67 a 70 let): „Na náměstí – Budoucnost je dneska Elan. Tomu se říkalo ‘do Budky’. Pak jsem šel s dětmi do parku, za dnešní spořitelnou, to bylo ‘k Leninovi’. Tam stál a díval se směrem na Budoucnost, vždycky jsme se smáli: Ano, budeme se mít dobře. [...] Aurora. Ano. To v zimě obvykle unikala teplá voda a v prostředním pásu, v tom zeleném, byl poklop a z toho unikala pára. Tak jsme říkali: Půjďme se podívat na Auroru, pokaždé to bylo jiné, jednou více, jindy méně. To bylo spojené všechno dohromady, náměstí Vítězného února, stál tam Lenin, hleděl do Budoucnosti a mezi nimi byla Aurora“.

4. Závěr

Výzkum a srovnání „živé“ toponymie obou sledovaných lokalit, Ostravy-Poruby a Havířova, upozornily na zásadní roli uspořádání městského prostoru pro vytváření nestandardizovaných jmen, a to na pozadí dobové honorifikační standardizované toponymie. Výsledky analýzy toponymického materiálu zdůraznily téma generačního zakotvení mikrotoponymie a jejích proměn v čase.

Príspevek vznikl s podporou výzkumného projektu Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity (NAKI) č. DF11P01OVV022 *Místní a pomístní názvy jako kulturní dědictví a zdroj lokální, regionální a národní identity. Příprava metodiky ochrany místních a pomístních jmen* (www stránky projektu: <http://projekty.osu.cz/mistapameti/>; <http://www.nazvymist.cz/>) [dostup 30.09.2012].

Bibliografie

- David Jaroslav, 2011, *Smrdiv, Brežněves a Rychlonožkova ulice. Kapitoly z moderní české toponymie*, Praha.
- David Jaroslav, 2012a, *Paměť města – názvy míst HAVÍŘOV*, Ostrava.
- David Jaroslav, 2012b, *Paměť města – názvy míst OSTRAVA*, Ostrava.
- David Jaroslav, 2012c, *Toponyma a orientace v současném městském prostoru aneb Ztracen ve městě*, [in:] Martin Ološtiak (ed.), *Jednotlivé a všeobecné v onomastice. 18. slovenská onomastická konferencia. Prešov 12.–14. septembra 2011*, Prešov, 229–236.
- David Jaroslav, Mácha Přemysl, 2014, *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*, Brno.
- Harvalík Milan, 2001, *Poznámky ke vztahům mezi anoikonymy a apelativní slovní zásobou*, „Jazykovědné aktuality“ 38, č. 3, 25–33.
- Ireinová Martina, 2010, *Znalost pomístních jmen v Rosicích*, „Acta onomastica“ 51, č. 1, 247–268.
- Ireinová Martina, Konečná Hana, 2010, *Konfrontace znalosti pomístních jmen v Jemnici, Rosicích a Lhoticích*, „Acta onomastica“ 51, č. 1, 299–313.
- Krško Jaromír, 1998, *Mikrosociálně mikrotoponymy*, [in:] Milan Majtán, Pavol Žigo (eds.), *13. slovenská onomastická konferencia, Modra-Piesok, 2.–4. októbra 1997*, Bratislava, 115–119.
- Krško Jaromír, 2013, *Toponymický priestor ako súčasť kultúrno-antropologického priestoru*, „Acta onomastica“ 54, 151–169.
- Pleskalová Jana, 1978, *K hranici mezi apelativy a proprii (na materiálu pomístních jmen)*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 19, 296–300.
- Strakoš Martin, 2010, *Nová Ostrava a její satelity. Kapitoly z dějin architektury 30.–50. let 20. století*, Ostrava.
- Šrámek Rudolf, 1980, *Pomístní jména typu „Za lesem, Na nivě“*, „Zpravodaj Místopisné komise ČSAV“ 21, 638–650.

Jaroslav David

Microtoponymy of urban area

(Summary)

This text presents a research focused on non-standardized toponymy used in the urban areas of the new Czech socialist towns of Ostrava-Poruba and Havířov. These towns were founded after the Second World War as housing estates for workers in heavy industry and coal mines. The towns were built according to a similar plan in the same decorative style of architecture known as “Sorela”, an abbreviation of the Socialist Realism collocation, with a prevalence of commemorative street names typical of the era. The spatial similarity of the two towns determined the similarity of non-standardized toponymy, used in parallel with official street and square names. This fact is illustrated by the oldest layer of non-standardized place names used by the towns’ inhabitants, in comparison with the youngest generation of their inhabitants.

Słowa kluczowe: mikrotoponimia, urbanonimia, urbanonimia nieustalona (niestandardyzowana), czeskie miasta socjalistyczne.

Key words: microtoponymy, urbanonymy, non-standardized urban place names, Czech socialist cities.

Armina Muszyńska

Uniwersytet Łódzki

Plateonimy i agoronimy centralnej przestrzeni Suboticy (Serbia) jako świadectwo wielokulturowości miasta

1. Wprowadzenie

Szata informacyjna miasta stanowi przedmiot zainteresowania wielu dyscyplin, w tym geografów, którzy doszukują się relacji zachodzących między nimi w przestrzeni, a także z przestrzenią społeczną miast. Hodonimy pełnią zróżnicowane funkcje: orientacyjną, lokalizacyjną, symboliczną [Balowski 2010: 283]. Zajmująca wydaje się szczególnie ta ostatnia, która przyczynia się do propagowania społecznie akceptowanych wartości oraz wskazuje na system wartości danej społeczności [Balowski 2010: 283]. Zastanawiające jest, czy w tym kontekście nazewnictwo miejskie może stanowić szatę ideologiczną i odzwierciedlać strukturę narodowościową i wielokulturowość miasta poprzez odniesienia nazw do kultur danych narodów. W celu odpowiedzi na to pytanie, wybrane urbotoponimy uznane zostały za znaki, poprzez które dokonywana jest stygmatyzacja miasta przez jego mieszkańców lub władze, czy, jak ujmuje to Handke, „opanowanie środowiska i podporządkowanie go zasadom funkcjonowania wspólnoty mieszkańców” [Handke 2010: 360]. Za podmiot analizy obrano centrum położonego w Serbii miasta Subotica, które wyróżnia wielokulturowość potwierdzona zarówno przez dane statystyczne, jak i elementy materialne w przestrzeni: świątynie, cmentarze, pomniki, a także urbotoponimy, o których językoznawca z Serbii, Laćević [1984: 217] napisała: „Nazwy ulic bowiem są [...] specyficznymi pomnikami kultury, które świadczą o życiu danej osady i jej przeszłości”. O wyborze Suboticy przesądził również brak konfliktów na tle etnicznym od II wojny światowej. Nasuwa się pytanie, czy harmonia istniejąca między nacjami zamieszkującymi miasto widoczna jest w nazwach ulic, placów, parków, a także czy istnieje związek między zróżnicowaniem narodowościowym w wybranych dzielnicach miasta a występującymi tam hodonimami. Procedura badawcza składała się z kilku etapów. Pierwszym było zapoznanie się z historią miasta, w szczególności z wydarzeniami przyczyniającymi się do zmian w strukturze demograficznej. Kolejnym

było opracowanie i przeprowadzenie geograficznej metody analizy problemu oraz ocena jej przydatności do dalszych badań.

W artykule zastosowano serbską wersję onimów, zapisując je łacinką i wyróżniając kursywą. Cytaty z literatury serbskiej, chorwackiej i buniewskiej podano w tłumaczeniu autorki.

2. Subotica – rys historyczny

Subotica położona jest w północnej części Serbii, w Prowincji Autonomicznej Wojwodinie, kilkanaście kilometrów od granicy z Węgrami. Położenie geograficzne – w żyznej i równinnej krainie zwanej Baczka, sprawiło, że miasto rozwijało się w oparciu o rolnictwo oraz handel, przyciągając osadników z odległych obszarów. Różnicowaniu się struktury demograficznej Suboticy sprzyjały również czynniki polityczne i historyczne [informacje o nich znaleźć można w pozycjach: Eberhardt 2005; Felczak 1983; Felczak, Wasilewski 1985; Mađar 2004; Sabo 2002]. Badania archeologiczne potwierdziły ślady obecności Scytów, Daków, Sarmatów, Gotów, Alanów, Hunów, Awarów, Słowian (w VI i VII w.). W IX w. na tereny te przybyli Madziarzy. W średniowieczu Subotica pozostawała w rękach feudałów węgierskich. Z tego okresu, z roku 1391 r., pochodzi też pierwsza wzmianka o mieście. Po bitwie pod Mohaczem, w latach 1526–1527 Subotica została stolicą słowiańskiego państwa pod wodzą samozwańczego cara Jovana Czarnego, by następnie przejść pod władzę turecką do 1686 r. W drugiej połowie XVII w., w związku z przesiedleniami ludności węgierskiej na tereny północne Niziny Panońskiej, na obszar nowo utworzonego Pogranicza Wojskowego stopniowo napływała ludność słowiańska, w tym Buniewcy (największa fala w 1687 r.) oraz Serbowie (ostatnia dekada XVII w.). Te dwa narody słowiańskie wraz z Węgrami, którzy po zniesieniu jarzma tureckiego powracali do Baczki, do dziś pozostają obecne w życiu społecznym, kulturalnym i politycznym Suboticy. Chęć uzyskania przywilejów i miana wolnego miasta królewskiego w ramach Monarchii Habsburskiej skłoniła władze miasta w XVIII w. do wydania pozwolenia na osiedlanie się także przedstawiciele innych narodowości, w tym, od 1775 r., Żydów, którzy mieli zagwarantować rozwój rzemiosła w rolniczej dotychczas Suboticy [<http://elmundosefarad.wikidot.com/kosmopolitizam-i-nacionalna-samosvest-jevreji-u-botici>]. Rozwoju miasta jako ośrodka przemysłowego i kulturalnego o zróżnicowanej strukturze etnicznej nie przerwała I wojna światowa oraz będące jej następstwem włączenie w 1918 r. Suboticy do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS). Istotne zmiany przyniosła II wojna światowa, podczas której miasto okupowane było przez Węgrów, a ludność żydowska została eksterminowana. Po 1945 r. Subotica znalazła się w Jugosławii (od 1963 r. – Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii – SFRJ),

której komunistyczne władze negowały istnienie ludności buniewskiej uznanej w 1948 r. za chorwacką [<http://bunjevci.com/site/dokumenta/dekret-o-hrvatstvu-bunjevaca>]. W 1961 r. przyznano status narodu Jugosłowianom, zaś w 1971 r., Muzułmanom – tj. wyznawcom islamu zamieszkującym SFRJ. W efekcie wydarzeń i zmian politycznych lat 90. XX w., do jednej grupy narodowej odnosi się kilka pojęć, czego przykładem są Boszniacy i Muzułmanie. Na skutek decyzji z 1948 r. część Buniewców uważa się za Chorwatów, podczas gdy inni twierdzą, że stanowią odrębny naród, na co zezwala im serbskie prawo [*Ustav Republike Srbije* 1990; *Zakon o...* 2002]. Tę skomplikowaną sytuację potwierdzają statystyki ze spisu ludności z 2002 r., według którego w liczącej 99 981 mieszkańców Suboticy Węgrzy stanowili 35%, Serbowie 26%, Buniewcy 11%, Chorwaci 10%, Jugosłowianie 7%, Czarnogórcy 2%, Romowie 1%, zaś pozostali, do których zaliczyć należy Macedończyków, Muzułmanów, Albańczyków, Niemców, Słowaków, Rusinów, Słoweńców, Boszniaków, Rosjan, Bułgarów, Żydów i innych – 8% obywateli. Obecność tych narodów jest widoczna w przestrzeni miasta w postaci pomników, świątyń (katolickie, prawosławne, protestanckie, muzułmańska, judaistyczna), wydarzeń kulturalnych, czy wreszcie szyldów oraz nazw ulic, zapisanych w języku serbskim cyrylicą, węgierskim oraz chorwackim łacinką¹.

3. Metodologia badania

Nie tylko zapis hodonimów w trzech językach urzędowych miasta, lecz przede wszystkim osoby i wydarzenia upamiętnione w członie odróżniającym hodonimów mogą świadczyć o wielokulturowości miasta. Celem zweryfikowania tego przypuszczenia zdecydowano się na analizę nazw ulic trzech centralnych dzielnic Suboticy – *Centar I*, *Centar II* oraz *Centar III* z okresu międzywojnia, jugosłowiańskiego oraz z 2011 r. Ograniczenie się do zaprezentowania obszaru ścisłego centrum wynika z następujących czynników: we wszystkich rozpatrywanych okresach obszary te pozostawały w granicach administracyjnych miasta, co umożliwia ich porównanie, ponadto, zgodnie z teorią falową Schmidta, badane zjawisko powinno być najbardziej czytelne właśnie w tych dzielnicach, które stanowią historyczne jądro miasta². Zestawiono nazwy ulic z okresów, w których Subotica pozostawała w rękach Serbów, rezygnując tym samym z tych, w których należała do Węgier (tj. sprzed 1918 r. oraz z czasów II wojny światowej), co stworzyło możliwość komparacji przeobrażeń w granicach państw słowiańskich,

¹ Język chorwacki uznany jest za język Chorwatów i Buniewców, gdyż buniewski nie jest ustandaryzowany.

² Zestawienie nazw ulic centrum miasta od 1868 do 1962/1963, zarówno serbskich, jak i węgierskich, opublikowane zostało przez Vujkovicia Lamicia [2012: 54–70] z komentarzem historycznym, jednak bez interpretacji zebranego materiału.

której dokonano na podstawie map z 1928 r., 1968 r. oraz inwentaryzacji terenowej przeprowadzonej we wrześniu 2011 r., odnosząc się wyłącznie do nazw zapisanych w języku serbskim. W każdym z okresów wyodrębniono około stu jednostek, których członami określanymi (utożsamiającymi) są: *ulica*, *put* (srb. droga), *trg* (srb. plac), *park*, *aleja*³. Różnice w liczbie nazw ulic oraz placów i parków wynikają m.in. ze zmian w planie miasta (np. po II wojnie światowej, kiedy to przebudowano zbombardowane w czasie wojny koszary, likwidując tym samym część istniejących ulic, czy utworzono reprezentacyjną aleję *Maršala Tita*) oraz wydzielaniu nowych w obrębie już istniejących (np. wyodrębniono *Trg svete Terezije* z fragmentu *Trg žrtava fašizma* czy *Trg franjevac* w obrębie *Trg cara Jovana Nenada*). Analizie poddano człon określający (odróżniający), którego semantyka świadczyć może o związkach danego ciągu komunikacyjnego lub elementów powierzchniowych (place, parki) z określoną grupą narodową, tym bardziej, że większość urbotoponimów subotickich ma charakter upamiętniający. Przedmiotem zainteresowania nie były więc typy strukturalne⁴, a semantyczne.

Odnosząc się do typów semantycznych zaproponowanych przez Handke [1970: 60–61], dokonano przyporządkowania kulturowego do toponimów pochodzących od nazw własnych (osobowych, etniczno-geograficznych, miejscowości, topograficznych), od nazw pospolitych (związanych z faktami historycznymi). Podążając za słowami jugosłowiańskiego noblisty Ivo Andrića: „Po naszej śmierci możecie badać i to, czym byliśmy, i to, o czym pisaliśmy, lecz za naszego życia – tylko to drugie” [Andrić 1986: 124], na podstawie przygotowanych spisów nazw ulic, placów i parków dokonano przyporządkowania członu określającego, głównie o charakterze upamiętniającym, do następujących grup kulturowych: buniewskiej, chorwackiej, jugosłowiańskiej, macedońskiej, rosyjskiej, serbskiej, słoweńskiej, węgierskiej i innych oraz nazwy bez odniesienia kulturowego. Zdecydowano się na stosowanie szerszego pojęcia odniesienia kulturowego, a nie węższego – narodowego, co umożliwiło rozpatrywanie, obok nazwisk patronów ulic, także nazwy odnoszące się do jednostek geograficznych i wydarzeń historycznych. Przy przypisywaniu nazw do określonych kultur nazwy geograficzne odnoszono do współczesnego podziału administracyjnego (w sytuacji, gdy nazwa odnosi się do obiektu leżącego w granicach kilku państw, jak np. kraina Srem będąca w granicach Serbii i Chorwacji, nazwę traktowano jako wielokulturową). W przypadku nazw osobowych: za Buniewiczów bezwzględnie uznano Chorwatów z Baczki działających do II wojny światowej, zaś po II wojnie światowej

³ Pełną listę członów utożsamiających typowych dla Wojwodiny przygotował Marković w pracy poświęconej toponimii gminy Plandište [Marković 1996: 86–87].

⁴ Pośród rozpatrywanych nazw dominowały te z derywacją fleksyjną w dopełniaczu (np. *ulica Henrika Sijenkijevića*), bez kreacji formalnojęzykowej – przymiotnikowe (np. *ulica Uska*), zaś na planie z 1928 r. – z formacją sufiksálną poprzez formant *-eva* (np. *ulica Trumbićeva*), który w znacznej mierze utrudnia identyfikację patrona ulicy.

– przypisania dokonywano na podstawie studiów biografii do Buniewiczów lub Chorwatów. Za Jugosłowian uznano osoby działające w czasach komunistycznych oraz uznane za bohaterów narodowych Jugosławii. Do osób, których działalność pozostawała na rozdrożu dwóch lub więcej kultur, zastosowano kategorię wielokulturowości. Przyporządkowania dokonywano w oparciu o studia literatury [Bogdanov 1974; Sekulić 1989] oraz artykułów, stron i forów internetowych [m.in. Kuntić, strony internetowe podane w bibliografii końcowej z datą dostępu 30.09.2012], co okazało się szczególnie przydatne podczas analizy nazw z okresu międzywojnia. Odnoszenie się do powszechnie dostępnych danych, a nie archiwaliów, było zabiegiem celowym. Sposób ten umożliwia ocenę czytelności wielokulturowości miasta nie przez specjalistów, a przez odwiedzających lub mieszkańców miasta niemających wykształcenia historycznego, a dysponujących podstawowymi narzędziami, jak Internet czy encyklopedia.

4. Plateonimy i agoronimy Suboticy w okresie międzywojennym

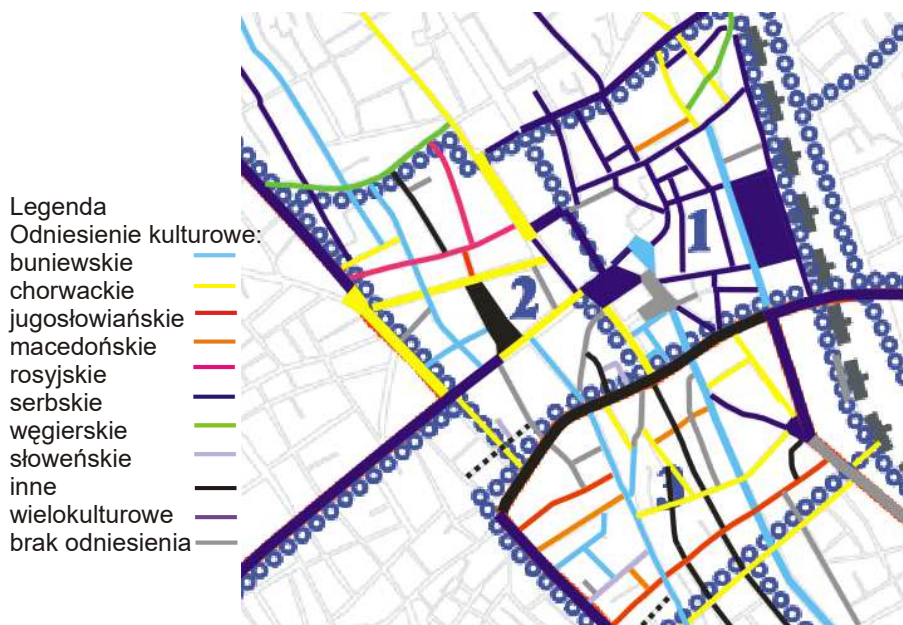
Dane ze spisów ludności z roku 1921 oraz 1931 nie przedstawiały zróżnicowania narodowościowego, a jedynie wyznaniowe i językowe. Według danych z 1931 r. 84% mieszkańców Suboticy była wyznania katolickiego (byli to głównie Węgrzy, Buniewcy, Chorwaci), 10% – prawosławnego (Serbowie, Czarnogórcy i inni), zaś pozostałe 6% stanowili m.in. żydzi, protestanci. Język serbski oraz chorwacki i buniewski był ojczystym dla 54% mieszkańców miasta, węgierski – 41%⁵, zaś niemiecki – 3%. W okresie tym na analizowanym obszarze wyróżniono 102 ulice, place i parki, z czego 6 nazw pozostało niejasnych, zaś 15 nie miało odniesienia kulturowego⁶. Jak wskazuje rys. 1, dominowały nazwy odnoszące się do kultury serbskiej. Były to hodonimy upamiętniające rodzinę królewską (np. *kralja Aleksandra, prestolonaslednika Petra*), generałów oraz innych wojskowych uczestniczących w wyzwoleniu miasta w 1918 r. (*Krupeževićeva*), a także wybitnych twórców (*Zmaj Jovina, Karadžićeva*). Nazwy te otrzymały najważniejsze szlaki komunikacyjne oraz większość ulic w reprezentacyjnej dzielnicy *Centar I*, wraz z tymi przylegającymi do stacji kolejowej. Obok nich plasują się urbotoponimy nawiązujące do Chorwatów (w liczbie 18, np. *Štrosmajerova, Zajčeva*) oraz Buniewiczów (13, w tym *Albina, Paje Kujundžića*), szczególnie w dzielnicach *Centar II* oraz *Centar III*. W sumie nazwy odnoszące się do tych trzech kultur stanowią 62% wszystkich. Zaledwie 2 nazwy ulic wiążą się z kulturą węgierską, przy czym są to ulice pozostające na północnych rubieżach

⁵ Językiem węgierskim posługiwała się również zasymilowana ludność żydowska.

⁶ Ze względu na fakt, iż w każdym analizowanym okresie liczba zinwentaryzowanych nazw ulic, placów i parków oscyluje około stu, zdecydowano się na podawanie wartości bezwzględnych, nie zaś procentowych.

dzielnice *Centar I* i *Centar II*. Świadczy to o chęci wymazania przez władze SHS śladów poprzedniej – węgierskiej. Pozostałe hodonimy wykazują związek z kulturami: rosyjską (*Petrogradska*, *Tolstojeva*), polską (*Sienkiewićeva*), słoweńską (wyłącznie poprzez nazwy geograficzne), macedońską oraz innymi.

Plateonimy oraz agoronimy z okresu międzywojennego oddają obraz Suboticy jako miasta słowiańskiego, przysłaniając pierwiastek węgierski, a tym samym fałszując rzeczywiste zróżnicowanie kulturowe miasta.

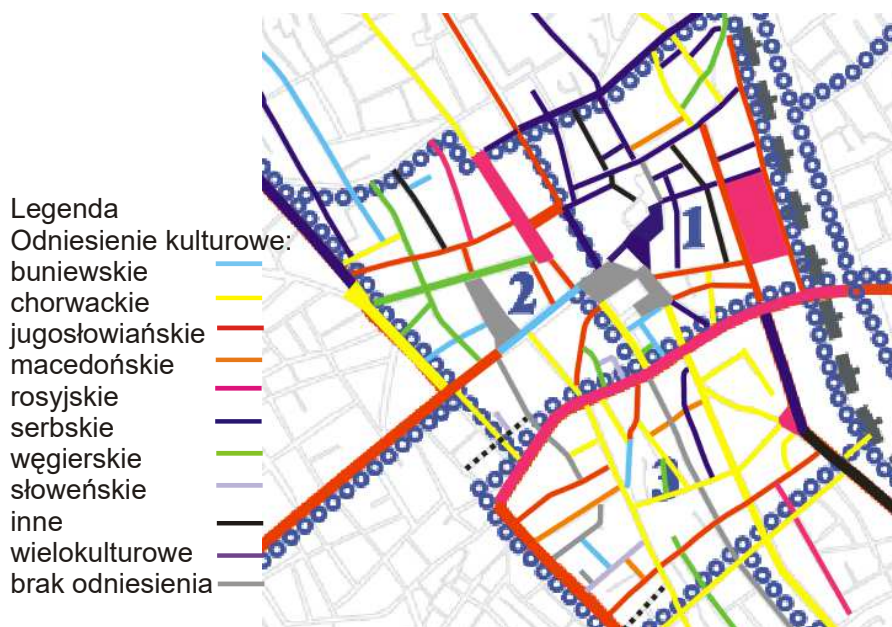
Rys. 1. Odniesienia kulturowe plateonimów oraz agoronimów Suboticy w roku 1928
1 – *Centar I*, 2 – *Centar II*, 3 – *Centar III*

Źródło: opracowanie własne, 2012, na podkładzie wykonanym przez JP Zavod za Urbanizam Grada Subotice

5. Plateonimy i agoronimy Suboticy po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej komunistyczne władze Jugosławii zanegowały istnienie narodu buniewskiego, a usankcjonowano bytność Jugosłowian i Mużułmanów. Struktura narodowościowa Suboticy liczącej, według danych ze spisu ludności z 1971 r., 88 813 mieszkańców przedstawiała się następująco: większość stanowili Węgrzy (49%), Chorwaci, do których zaliczono też Buniewców – 32%, Serbowie – 13%, zaś Jugosłowianie zaledwie 3%, a inne narody – 3%.

Na planie miasta z 1968 r. oznaczono 101 ulic i placów, z czego 93 mają odniesienie kulturowe, zaś 1 pozostała niejasna. Relacje między urbotoponimami a ich odniesieniem kulturowym przedstawia rys. 2.

Rys. 2. Odniesienia kulturowe plateonimów oraz agoronimów Suboticy w roku 1968
1 – Centar I, 2 – Centar II, 3 – Centar III

Źródło: opracowanie własne, 2012, na podkładzie wykonanym przez JP Zavod za Urbanizam Grada Subotice

W porównaniu z okresem międzywojennym, zaobserwować można zmniejszenie udziału odniesień do kultury serbskiej (do 19) oraz buniewskiej (do 8) na rzecz kultury chorwackiej (do 21), węgierskiej (do 7), rosyjskiej (do 6), a także pojawienie się nazw nawiązujących do kultury jugosłowiańskiej (16). W nazewnictwie miejskim głównych dróg oraz reprezentacyjnych ulic i placów pojawiły się nazwy upamiętniające działaczy socjalizmu oraz wydarzenia istotne dla rozwoju komunizmu (*Engelsova*, *Čapajeva*, *Marksov put*, *Oktobarske revolucije*, *Lenjinov park*, *Jugoslovenske narodne armije*). W południowej części analizowanego obszaru, w dzielnicy Centar III, dominowały nazwy odnoszące się do kultury chorwackiej (np. *braće Radića*, *Matije Gupca*, *Mirka Bogovića*). Hodonimy wykazujące związek z kulturą węgierską przypisano głównie ulicom położonym w dzielnicy Centar II (np. *Šandora Petefija*, *Ištvana Ivanjija*, *Atile Jožefa*), tradycyjnie zamieszkałą przez Węgrów. Interesująco przedstawia się sytuacja z nazwami nawiązującymi do kultury rosyjskiej, gdzie, oprócz wspomnianych

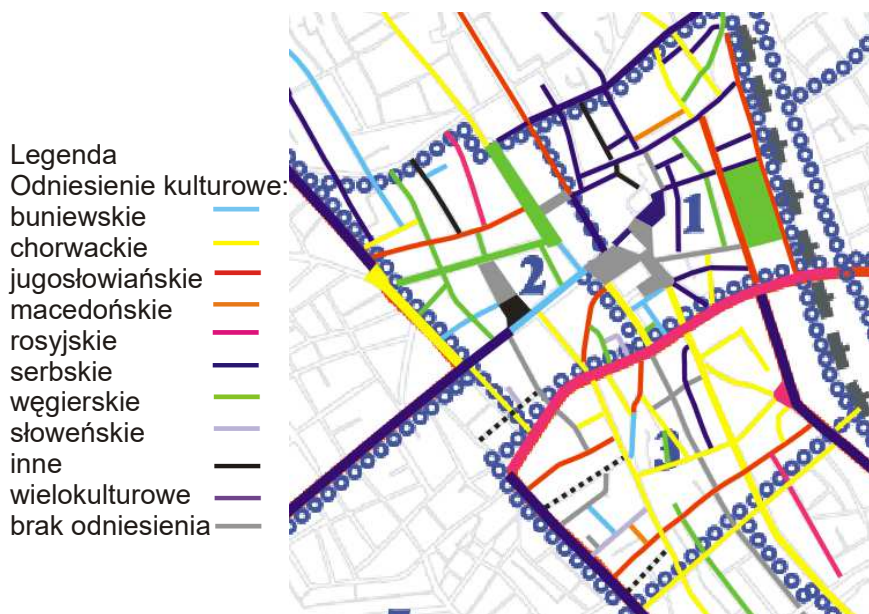
komunistycznych, obecne były nazwy pamiątkowe, wskazujące na wybitnych przedstawicieli kultury (*Tolstojeva, Puškinov trg, Maksima Gorkog*).

Struktura odniesień kulturowych urbotoponimów Suboticy po 1945 r., mimo wprowadzenia hodonimów upamiętniających wydarzenia oraz osoby działające na rzecz komunizmu, wykazywała większe zróżnicowanie niż w międzywojniu, oddając zróżnicowanie demograficzne tego okresu. Należy zauważyć, że wraz z zanegowaniem narodu buniewskiego zmniejszyła się liczba urbotoponimów związanych z tą grupą, a wzrosła liczba nazw odnoszących się do kultury chorwackiej. Zmniejszyła się też liczba nazw związanych z kulturą serbską na rzecz kultury jugosłowiańskiej. Pojawiły się również ulice nawiązujących do społeczności węgierskiej. Zmiany nazw ulic dotyczyły przede wszystkim tych położonych w reprezentacyjnym centrum oraz głównych szlaków komunikacyjnych.

6. Plateonimy i agoronimy Suboticy – stan obecny

Analizy aktualnych hodonimów centralnych dzielnic Suboticy dokonano, stosując metodę inwentaryzacji urbanistycznej, zaś jej wyniki przyrównano do danych ze spisu ludności z 2002 r. W 2011 r., kiedy przeprowadzano badania, trwał spis powszechny, jednakże w momencie przygotowywania artykułu jego wyniki nie były jeszcze opublikowane. Natomiast szczegółowe dane z 2002 r. umożliwiają prześledzenie zróżnicowania narodowościowego w poszczególnych dzielnicach miasta. *Centar I*, tradycyjnie uważany za dzielnicę serbską, zamieszkują: Serbowie (40%), Węgrzy (25%), Buniewcy i Jugosłowianie (po 7%), Chorwaci (6%) oraz inne narodowości. Na uwagę zasługuje fakt, że procentowy udział ludności serbskiej i węgierskiej w tej dzielnicy jest odwrotny niż średni dla miasta (odpowiednio 26% i 34%). W strefie *Centar II*, którą od średniowiecza zamieszkiwała głównie ludność węgierska, Węgrzy stanowią 38%, Serbowie – 25%, Chorwaci – 9%, Buniewcy – 7%, Jugosłowianie – 7%. Struktura ta w nieznacznym stopniu odbiega od średniej dla Suboticy. Natomiast w dzielnicy *Centar III* większość stanowią Serbowie (37%), Węgrzy – 25%, Chorwaci – 11%, Buniewcy – 9%, a Jugosłowianie – 5%. Struktura tego obszaru zbliżona jest więc do *Centar I*, z tym, że większy jest udział ludności chorwackiej oraz buniewskiej. Jak zobaczyć można na rys. 3., równie zróżnicowane są odniesienia kulturowe nazw ulic i placów tych jednostek administracyjnych.

Podczas inwentaryzacji urbanistycznej zarejestrowano 102 urbotoponimy, z czego jeden pozostaje niejasny. Liczba hodonimów związanych z kulturą chorwacką (21), w porównaniu do roku 1968, nie uległa zmianie. Zwiększyła się liczba odniesień do kultury serbskiej (23), buniewskiej (9), węgierskiej (12), mniej jest natomiast tych, które kojarzone są z kulturą rosyjską (4), słoweńską (3), a przede wszystkim – jugosłowiańską (8). Zaobserwować można także, iż

Rys. 3. Odniesienia kulturowe plateonimów oraz agoronimów Suboticy w roku 2011
1 – Centar I, 2 – Centar II, 3 – Centar III

Źródło: opracowanie własne, 2012, na podkładzie wykonanym przez JP Zavod za Urbanizam Grada Subotice

w przypadku nazw odnoszących się do kultury rosyjskiej zmieniono tylko nawiązujące do polityków oraz wydarzeń historycznych, pozostawiając urbotoponimy upamiętniające wybitnych twórców kultury (*Tolstojeva*, *Puškinov trg*, *Maksima Gorkog*), a w jednym przypadku zastępując nazwisko komunisty nazwiskiem literata (*Čapajeva* > *Šolohova*). Z nazewnictwa miejskiego bezwarunkowo usunięto nazwiska komunistów (*Engelsova* > *Matije Korvina*, *Marksov put* > *Senčanski put*, *Lenjinov park* > *park Ferenc Rajhla*), a pozostawiono w większości nazwy ulic noszące imię lokalnych działaczy (np. *Maršala Tita*, *Đure Đakovića*, *Sonje Marinković*). W efekcie w dzielnicy Centar I, zamieszkałej głównie przez Serbów, dominują nazwy związane z kulturą serbską, choć pojawiły się też nawiązujące do kultury węgierskiej – dotyczy to położonego przy stacji kolejowej *parku Ferenc Rajhla* oraz reprezentacyjnej ulicy *Matije Korvina*. W strefie Centar II, w której większość stanowią Węgrzy, przeważa liczba urbotoponimów odnoszących się do kultury węgierskiej. W Centar III natomiast, gdzie udział ludności buniewskiej oraz chorwackiej jest największy spośród analizowanych dzielnic, liczba nazw ulic i placów odnoszących się do kultury serbskiej bądź węgierskiej jest znikoma. W centrum miasta, wokół ratusza oraz prowadzącej do niego ze stacji kolejowej ulicy, urbotoponimy nie wykazują związku z wyróżnionymi kulturami (*Korzo*, *Trg slobode*, *Trg republike*).

7. Wnioski

Metoda przestrzennej analizy urbotoponimów jako znaków potwierdzających wielokulturowość miasta napotyka pewne trudności, jak niemożliwość przypisania danej nazwy do konkretnej kultury. Problem ten jednak można pokonać, stosując kategorię wielokulturowości. Kolejną kwestią jest niejasność niektórych nazw (w przypadku Suboticy – tych z formantem *-eva*).

Decydując się na stosowanie tej metody, należy więc dokonać przemyślane go wyboru kategorii, które mogą być zastosowane na badanym obszarze. Metoda ta umożliwia analizę miast w układzie diachronicznym i synchronicznym jednakże w państwach wielonarodowych może wymagać stosowania różnych kategorii dla poszczególnych regionów lub, w ujęciu diachronicznym, dla poszczególnych okresów historycznych.

Analizując placeonimy i agoronimy w centralnych dzielnicach Suboticy, wykazano, że odniesienie kulturowe ukryte w nazwach ulic stanowią nie tylko zapis struktury narodowościowej i etnicznej miasta, lecz także aktualnych wydarzeń politycznych. Należy zauważyć, że mimo obecności ludności żydowskiej w mieście (co czytelne jest i dziś w pomnikach, poprzez synagogę czy budynek gminy żydowskiej) nazwy ulic jej nie odzwierciedlają (Rys. 4). Przypuszczać można, iż jest to wynikiem asymilacji wyznawców judaizmu, którzy w Suboticy mają poczucie wspólnoty wiary, nie zaś narodowej, czując się przy tym Węgry czy Serbami.

Inne zjawisko, które zaobserwowano, podsumować można słowami Ivo Andrića: „Wojna, nawet najdłuższa, jedynie przetrząsa sprawy, z powodu których wybuchła, a ich rozwiązanie zostawia czasom, co następują po zawarciu pokoju” [Andrić 1986: 56]. Po I wojnie światowej, kiedy Subotica po raz pierwszy (nie licząc epizodu z lat 1526–1527) znalazła się w granicach państwa słowiańskiego, blisko 1/3 stanowiły nazwy ulic związane z kulturą serbską, zaś związki z kulturą węgierską zostały zanegowane. Ta stosunkowa jednorodność nazewnictwa miejskiego była jednak nienaturalnym tworem w przestrzeni miasta, które od początków swojego istnienia było wielokulturowe. Kolejny chaos zapanował po II wojnie światowej, kiedy to zmniejszyła się liczba nazw ulic odnoszących się do Buniewców, dla których Subotica pozostaje nieoficjalną stolicą. Jednocześnie urbotoponimy związane z kulturą jugosłowiańską uplasowały się tuż za tymi związanymi z kulturą serbską i chorwacką. Mapa przedstawiająca ulice i place miasta jako odnoszące się do wyodrębnionych kultur, przypomina mozaikę, która, w tym przypadku, nie świadczy o bezładzie, a stanowi odzwierciedlenie struktury narodowościowej oraz historii miasta, jest dla niego naturalną.

Podsumowując, zastosowana metoda inwentaryzacji urbanistycznej pozwala na badanie miasta wielokulturowego, oddając jego złożoność zarówno w diachronii, jak i synchronii. Może ona zostać poszerzona (np. o analizę statystyczną długości traktów itp.), umożliwiając pogłębienie wiedzy historycznej i geograficznej o badanym obszarze.

Odniesienie kulturowe	Rok		
	1928	1968	2011
Buniewskie	13	8	9
Chorwackie	18	21	21
Jugosłowiańskie	0	16	8
Macedońskie	1	2	2
Rosyjskie	2	6	4
Serbskie	32	19	23
Słoweńskie	3	5	3
Węgierskie	2	7	12
Inne	7	5	3
Wielokulturowe	3	3	4
Brak odniesienia	15	8	12
Niezidentyfikowane	6	1	1
Suma	102	101	102

Rys. 4. Zestawienie zinwentaryzowanych nazw według wyodrębnionych kategorii.

Źródło: opracowanie własne, 2012

Bibliografia

- Andrić Ivo, 1986, *Przydrożne znaki*, Warszawa.
- Balowski Mieczysław, 2010, *Zmiana funkcji nazw ulic i placów (od funkcji orientacyjnej do funkcji symboliczno-lokalizacyjnej)*, [w:] Irena Sarnowska-Gieffing (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań, 281–298.
- Bogdanov Nada (red.), 1974, *Leksikon JLZ*, Zagreb.
- Eberhardt Piotr, 2005, *Przemiany demograficzno-etniczne na obszarze Jugosławii w XX wieku*, Lublin.
- Felczak Waław, 1983, *Historia Węgier*, Wrocław.
- Felczak Waław, Wasilewski Tadeusz, 1985, *Historia Jugosławii*, Wrocław.
- Handke Kwiryna, 1970, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław.
- Handke Kwiryna, 2010, *Konstrukcja i dekonstrukcja systemu nazewnictwa miejskiego w polskich miastach*, [w:] Irena Sarnowska-Gieffing (red.), *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań, 357–372.
- Kalman Kuntić, *Uticaj političkih promena na položaj i nacionalno izjašnjavanje Hrvata-Bunjevaca u Bačkoj tokom 20. veka*, <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7074.pdf> [dostęp 30.09.2012].
- Laćević Milica, 1984, *Prilog proučavanju naše hodonimije*, „Onomatološki prilozi“ V, 217–228.
- Mađar Laslo, 2004, *Ilustrovana istorija Subotice*, Subotica.
- Marković Željko, 1996, *Toponimija opštine Plandište*, „Prilozi proučavanju jezika“ 27, 79–136.
- Popis stanovništva*, 1921.
- Popis stanovništva*, 1931.
- Popis stanovništva*, 1971.
- Popis stanovništva*, 2002.

- Sabo Žombor, 2002, *Stepski grad*, Subotica.
- Sarnowska-Gieffing Irena (red.), 2010, *Miasto w perspektywie onomastyki i historii*, Poznań.
- Sekulić Ante, 1989, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb.
- Ustav Republike Srbije, 1990, Beograd.
- Vujković Lamić Ljudevit, 2012, *Prilog o subotičkim ulicama i njihovim nazivima*, „EX PANNONIA“, broj 15–16, 54–70.
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina*, 2002, Beograd.
- http://bunjevci.com/novine/pdf/bunjevacke/2009_53.pdf [dostęp 30.09.2012].
- <http://bunjevci.com/site/dokumenta/dekret-o-hrvatstvu-bunjevaca/> [dostęp 5.10.2012].
- <http://elmundosefarad.wikidot.com/kosmopolitizam-i-nacionalna-samosvest-jevreji-u-subotici> [dostęp 23.09.2012].
- <http://forum.axishistory.com/viewtopic.php?f=52&t=52104&start=45> [dostęp 30.09.2012].
- <http://suistorija.wordpress.com/2012/03/03/subotica-1933-godine-po-izvjestaju-gradskog-kulturno-socijalnog-odjeljenja/> [dostęp 30.09.2012].
- <http://www.croatia.ch/tjedan/050613b.php> [dostęp 30.09.2012].
- <http://www.gradsubotica.co.rs> [dostęp 30.09.2012].
- <http://www.skyscrapercity.com> [dostęp 30.09.2012].

Armina Muszyńska

Hodonyms of Subotica downtown as an evidence of city's multiculturalism

(Summary)

Hodonyms function as symbols and convey information about relations between the inhabitants of the city. Considered as signs, they stigmatize space and, by references to different cultures, they reflect the demographic structure, in particular, the ethnic one. The article attempts to classify names of streets, squares and parks according to their references to the different cultures. The analysis was conducted on the example of the center of Subotica, a multicultural city in Serbia, near the border with Hungary. The next step was to present the phenomena on maps, which was done for three historical periods: the interwar, the Communist era and current state. The first two are based on maps from 1928 and 1968, and the current one is based on field research carried out in September 2011. The information obtained in this way was compared to the census results of different periods, analyzing the relationship between demographic structure and the information stored in the hodonyms. The analysis confirmed the possibility of using this method in terms of synchronic and diachronic viewpoint.

Słowa kluczowe: wielokulturowość, urbotopominy, Subotica, centrum miasta.

Key words: multiculturalism, hodonyms, Subotica, downtown.

Lidia Pacan-Bonarek

Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Filia w Piotrkowie Trybunalskim

Nazwy dzielnic i osiedli Tomaszowa Mazowieckiego

1. Wstęp

Istnieje wiele opracowań dotyczących nazewnictwa miejskiego. Prace poruszają zarówno tematykę dotyczącą nazewnictwa ulic, placów, dzielnic, osiedli, jak również obiektów handlowych [m.in.: Borek 1984: 67–74; Borek 1979: 59–68; Buczyński 1962: 251–268; Handke 1970; Handke 1992; Handke 1998; Handke 2011; Kopertowska 1983: 204–215; Kopertowska 2001; Podracki 1978: 71–87; Zagórski 2008: 29–164]. Artykuł ten jest próbą uzupełnienia powyższej tematyki o nazwy dzielnic i osiedli Tomaszowa Mazowieckiego.

Materiał nazewniczy¹, poddany analizie, wydobyty został z dokumentów znajdujących się w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim Oddział Tomaszów Mazowiecki, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Urzędzie Miasta Tomaszowa Mazowieckiego oraz z opracowań dotyczących omawianego terenu [220 lat Tomaszowa Mazowieckiego 2008; Góral, Kotewicz 1992; Kotewicz 1995; *Dzieje miasta* 1980].

Jak zauważa Mieczysław Buczyński „każde większe miasto, a nawet miasteczko, kształtowało się powoli, wchłaniając stopniowo okoliczne tereny i osiedla” [Buczyński 1962: 252]. W podobny sposób powstawał Tomaszów Mazowiecki znajdujący się w centrum Polski, nad rzeką Pilicą, 110 km od Warszawy i 55 km od Łodzi.

Tomaszów Mazowiecki² początkowo był niewielką osadą kuźniczą założoną przez Tomasza Ostrowskiego w 1788 r. nad rzeką Wolbórką, po tym jak odkryto na tym terenie pokłady rudy żelaznej [Góral, Kotewicz 1992: 15; Żebrowska 1980:

¹ Zaznaczyć należy, że w materiale występują także nazwy już nieistniejące, które oznaczone zostały*.

² Miasto to nazywane było również Tomaszowem Rawskim, Piotrkowskim, Fabrycznym i Brzezińskim [Góral, Kotewicz 1992: 15; Rosin 1980: 14; SGK XII: 371], a także w związku z charakterem osady (wydobycie rudy) Tomaszów pierwotnie nazywany był Kuźnicami Tomaszowskimi [Rosin 1980: 14].

39; SGKP XII: 371–372]. Niestety, pokłady te okazały się niewielkie. W związku z zaistniałą sytuacją syn Tomasza Ostrowskiego, Antoni, w miejscu dawnej osady kuźniczej i na przyległych do niej terenach leśnych postanowił założyć nową osadę, której działalność związana miała być z tkactwem i handlem. Tomaszów rozwijał się prężnie i w 1824 r. uzyskał prawa osady fabrycznej i handlowej [SGKP XII: 372]. Od roku 1828 Antoni Ostrowski rozpoczął starania o nadanie praw miejskich, co nastąpiło w 1830 r. Akt erekcyjny Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z tegoż roku zatwierdził nazwę Tomaszów z dodatkowym określeniem Mazowiecki. Przez dwa wieki istnienia Tomaszowa Mazowieckiego rozszerzał on swoje granice, włączając kolejno przyległe tereny, wsie, osady (np. Białobrzegi, Gustek, Kępa, Nowy Port itd.). Obecnie Tomaszów Mazowiecki zajmuje powierzchnię 41,3 km².

2. Nazewnictwo Tomaszowa Mazowieckiego

Analiza zebranego materiału nazewniczego została oparta na klasyfikacji przedstawionej przez Zygmunta Zagórskiego [Zagórski 2008: 36–40], który nazwy części Poznania podzielił z dwóch punktów widzenia: znaczeniowego i formalnego (strukturalnego), przyjmując nadrzędność klasyfikacji znaczeniowej [ibidem: 36]. W pierwszej z nich autor wyróżnił 10 ogólniejszych typów nazw:

- 1) nazwy topograficzne,
- 2) nazwy kulturowe,
- 3) nazwy pamiątkowe,
- 4) nazwy dzierżawcze,
- 5) nazwy etniczne,
- 6) nazwy służebne,
- 7) nazwy zawodowe,
- 8) nazwy rodowe i rodzinne,
- 9) nazwy patronimiczne,
- 10) nazwy relacyjne

oraz nazwy, które stanowią uzupełnienie powyższych typów: nazwy dwuznaczne, nazwy wieloznaczne, nazwy mieszane i nazwy niejasne. Z klasyfikacją znaczeniową nazw powiązany został podział na nazwy motywowane i niemotywowane [ibidem: 36, 38]. W związku z połączeniem klasyfikacji znaczeniowej i formalnej Z. Zagórski wyodrębnił poziom ogólniejszy, podstawowy (10 podanych powyżej typów) oraz poziom szczegółowy dotyczący charakterystycznych, indywidualnych cech badanej przestrzeni [ibidem: 36]. Biorąc pod uwagę stronę formalną, wydzielone zostały nazwy syntetyczne (wyrazy rdzenne, afiksalne, złożenia właściwe, zrosty ścisłe i luźne) i analityczne (wyrażenia przyimkowe, różnego rodzaju zestawienia oraz kombinacje zestawień i wyrażen przyimkowych) [ibidem: 36, 39].

Analiza zebranego materiału nazewniczego występującego na terenie Tomaszowa Mazowieckiego przedstawia się następująco:

I. Nazwy topograficzne:

1. Nazwy topograficzne:

a) motywowane, syntetyczne:

Białobrzegi – od *biały brzeg* w formie liczby mnogiej, wtórnie zrostu [NMP I: 151];

Borek – od apelatywu *borek* ‘mały las’ [ibidem: 281];

Groty – od apelatywu *grota*³ ‘wydrążenie w skale, jaskinia, pieczara’ [SW I: 915] w liczbie mnogiej;

Kępa (dawniej także zapis **Kępa Łazisko**) – od apelatywu *kępa* ‘pagórek na łące, trzęsawisku; wyspa na rzece lub jeziorze porośnięta krzewami’ [NMP IV: 412];

Kopce – od apelatywu *kopiec* ‘usypisko ziemi, wzniesienie, wzgórek, wyniosłość terenu; znak graniczny; szaniec’ [NMP V: 126];

Laski – od apelatywu *lasek* w liczbie mnogiej [NMP VI: 17];

Niwka – od apelatywu *niwa, niwka* ‘pole’ [NMP VII: 460];

Podgórze – od apelatywu *podgórze*, a ta od wyrażenia przyimkowego *pod górą* [Zagórski 2008: 96];

b) motywowane, analityczne:

– nazwy będące zestawieniem:

Babi Dół – od gw. *babi dół* ‘wąwóz, parów, jar’ [NMP I: 46];

Pocieszna Góra – od apelatywu *góra* i przymiotnika *pocieszny* ‘zdolny pocieszyć’ [SW IV: 315];

– nazwy w postaci wyrażenia przyimkowego:

W Górach – od wyrażenia przyimkowego *w górach*;

2. Nazwy topograficzne z członem lokalizującym, motywowane, analityczne będące zestawieniem:

***Kępa Łazisko** (dzisiaj **Kępa**) – od apelatywu *kępa* ‘pagórek na łące, trzęsawisku; wyspa na rzece lub jeziorze porośnięta krzewami’ [NMP IV: 412] oraz od nazwy miejscowej Łaziska, ta od apelatywu *łazisko* ‘miejsce, gdzie poprzednio był łąz (las)’ [NMP VI: 291];

Łąki Henrykowskie – od apelatywu *łąka* w liczbie mnogiej [ibidem: 307] i nazwy miejscowej *Henryków*, ta od imienia *Henryk* [NMP III: 475];

³ W *Nazwach miejscowych Polski* pod red. K. Rymuta można odnaleźć *Groty* – od nazwy osobowej *Grot* [NMP III: 396]. Jednakże w Tomaszowie Mazowieckim w miejscu tak nazwanym istnieją Groty Nagórzyckie. Są to wyrobiska powstałe w wyniku eksploatacji piasku niezbędnego do produkcji szkła.

II. Nazwy kulturowe

1. Nazwy kulturowe

- a) motywowane, syntetyczne: ***Baraki** – od apelatywu *baraki* ‘lekki budynek drewniany, buda; namiot, szałas płócienny’ [SW I: 96] – jedna z pierwszych dzielnic Tomaszowa Mazowieckiego, którą zamieszkiwali ubodzy wyrobnicy, inna nazwa to Precz Bieda [Żebrowska 1980: 43];
- b) motywowane, eliptyczne, analityczne: ***Precz Bieda** – jedna z pierwszych dzielnic Tomaszowa Mazowieckiego, którą zamieszkiwali ubodzy wyrobnicy, inna nazwa to Baraki [ibidem].

2. Nazwy kulturowe z członem lokalizującym

- a) motywowane, analityczne: **Wola Wiaderna** – od apelatywu *wola* (mieszkańcy mogli być wolni od powinności wobec właściciela ziem) oraz nazwy miejscowej *Wiaderno*.

3. Nazwy kulturowe z członem pamiątkowym

- a) niemotywowane, analityczne będące zestawieniami:

Osiedle 1000-lecia // Osiedle Tysiąclecia (potocznie nazywane Osiedle Niska – od nazwy głównej ulicy) – drugi człon związany z rocznicą powstania państwa polskiego;

***Osiedle 18-go Stycznia** (dziś dzielnica Cekanów) – drugi człon upamiętniający datę wyzwolenia Tomaszowa Mazowieckiego;

***Osiedle XXXV-lecia PRL // Osiedle 35-Lecia PRL** (dziś Osiedle Obrońców Tomaszowa z 1939 r.) – drugi człon związany z 35-leciem powstania PRL;

***Osiedle Armii Czerwonej** (dziś Osiedle Wyzwolenia I) – drugi człon nadany na cześć Armii Czerwonej;

***Osiedle J. Krasickiego** (dziś częściowo włączone do Śródmieścia) – drugi człon związany z osobą działacza komunistycznego Janka Krasickiego;

***Osiedle mjr. Hubala // Osiedle Hubala** (dawniej Osiedle M. Nowotki // Osiedle Nowotki) – drugi człon upamiętniający Henryka Dobrzańskiego, pseud. Hubal, majora kawalerii Wojska Polskiego;

***Osiedle M. Nowotki // Osiedle Nowotki** (dziś Osiedle mjr. Hubala) – drugi człon związany z działaczem ruchu robotniczego Marcelem Nowotką;

Osiedle Obrońców Tomaszowa z 1939 r. (dawniej Osiedle XXXV-lecia PRL // Osiedle 35-Lecia PRL) – drugi człon upamiętniający obrońców Tomaszowa Mazowieckiego w trakcie kampanii wrześniowej 1939 r.;

***Osiedle Waryńskiego** (dziś Osiedle Górna) – drugi człon związany z polskim działaczem ruchu robotniczego Ludwikiem Waryńskim;

***Osiedle Wojska Polskiego** (dziś część Osiedla Śródmieście) – drugi człon nazwy nadany na cześć polskich sił zbrojnych.

III. Nazwy dzierżawcze

1. Nazwy dzierżawcze, motywowane, syntetyczne:

a) z przyrostkiem -ów:

Cekanów – od nazwy osobowej *Czekan* [NMP II: 10, 208];

Józefów – od nazwy osobowej *Józefów* [NMP IV: 212, 214];

Ludwików – od nazwy osobowej *Ludwik* [NMP VI: 231];

Michałów – od nazwy osobowej *Michał* [NMP VII: 45];

Niebrów⁴ – od nazwy osobowej *Niebor*, z zanikiem -o- [ibidem: 378];

b) z przyrostkiem -ów + -k- (deminutywna): **Michałówek**⁵ – od nazwy osobowej *Michał* [ibidem: 45]; **Rolandówka** – od nazwy osobowej *Roland*⁶;

c) z przyrostkiem -in (-yn): ***Łusin** – [Cudny 2006: 74; Żebrowska 1980: 44] od nazwy osobowej *Lusza* [NMP VI: 237, 407];

d) z przyrostkiem -izna: **Borkowizna** – od nazwy osobowej *Borek* lub *Borkowski* [NMP I: 290];

e) nazwy miejscowe dzierżawcze równokształtne z nazwą osobową: **Kulas** – od nazwy osobowej *Kulas* [NMP V: 464, 471], ta od apela tywu *kulas* ‘noga; człowiek kulawy’ [RymSEN I: 488]; **Utrata** – od nazwy osobowej *Utrata*⁷, ta od *utrata* ‘strata’, też ‘marnotrawstwo, rozrzutność’, *utracić* [RymSEN II: 642].

IV. Nazwy etniczne, motywowane, syntetyczne: **Nagórzyce** – pierwotnie nazwa określała ludzi mieszkających na górze, później została przeniesiona na osadę [NMP VII: 336].

V. Nazwy rodowe, motywowane, syntetyczne: ***Rawitów** – od *Rawity* ‘ten, który należy do rodziny herbu Rawicz’⁸.

⁴ Oficjalna nazwa Niebrowa to Osiedle Obrońców Tomaszowa z 1939 r.

⁵ Nazwę Michałówek można zaliczyć do nazw relacyjnych, deminutywnych, motywowanych i syntetycznych. Jednakże biorąc pod uwagę historię powstania tej dzielnicy (została ona tak nazwana od imienia dyrektora wilanowskiej fabryki sztucznego jedwabiu Michała Hertza – początku XX w.), zaliczam ją do nazwy dzierżawczych, motywowanych, syntetycznych. Natomiast nazwa Michałów pojawia się obok nazwy Michałówek dużo później i w innej lokalizacji (plany miasta z 1997 r. i 2007 r.), więc nie można tutaj mówić o relacji Michałów > Michałówek.

⁶ Jest to obszar początkowo nazywany na cześć teścia (Rolanda) założyciela fabryki dywanów Aleksandra Millera [Pampuch 2012: 42].

⁷ Nazwa ta powstała od nazwiska młynarza [Badziak 2008: 21; <http://www.skansenpilicy.pl/index.php?id=zrodla/3&licz=0&mr=0&ml=zrodla>, dostęp 22.10.2012]; por. nazwę rzeczną Utrata [Rieger, Wolnicz-Pawłowska 1975: 168].

⁸ W *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego* pod hasłem Tomaszów odnajdujemy informację: „Pod koniec zeszłego stulecia (około 1786 r.) miejsca te pokrywały lasy sosnowe i pola, będące własnością Tomasza Adama Ostrowskiego h. Rawicz, ówczesnego kaszt. czerskiego, a późniejszego prezesa senatu król. pols., dziedzica Ujazdu [...]” [SGKP XII: 371].

VI. Nazwy patronimiczne, motywowane, syntetyczne:

- a) z przyrostkiem *-ic-*: **Starzyce** – od nazwy osobowej *Starzyc* [SSNO V: 196].

VII. Nazwy relacyjne:

1. Nazwy relacyjne, przeniesione, motywowane:

- a) syntetyczne: **Bocian** – nazwa przeniesiona od nazwy karczmy „*Pod Bocianem*” [Pampuch 2012c: 25; Żebrowska 1980: 44], ta od apelatywu *bocian* [RymSEN I: 43]; **Karpaty** – nazwa przeniesiona z nazwy gór *Karpaty*⁹ [NMP IV: 352]; **Wilanów** – nazwa przeniesiona z nazwy miejscowej *Wilanów* (dziś część Warszawy)¹⁰.
- b) analityczne będące zestawieniami: **Osiedle Cegielniana** – od ul. Cegielnianej; **Osiedle Górna** – od ul. Górnej; **Osiedle Kanonierów** – od ul. Kanonierów; **osiedle Niska** – od ul. Niskiej – nazwa potoczna osiedla, urzędowa nazwa to Osiedle 1000-lecia; **Osiedle Opoczyńska** – od ul. Opoczyńskiej; **Osiedle Parkowa** – od ul. Parkowej; **Osiedle Podleśna** – od ul. Podleśnej; **Osiedle Strzelecka** – od ul. Strzeleckiej; **Osiedle Wierzbowa** – od ul. Wierzbowej; **Osiedle Zapiecek** – od ul. Zapiecek; **Osiedle Zielone // Osiedle Zielona** – od ul. Zielonej.
2. Nazwy relacyjne, deminutywne, motywowane, syntetyczne: **Brzustówka** – od nazwy miejscowej *Brzustów* (ta od apelatywu *brzost*, *brzostowy* ‘wewnętrzna, brunatna tkanka pęcherzowa kory brzozy’ [SpXVI II: 177]) [NMP I: 410]; **Szymanówek** – od nazwy miejscowej *Szymanów* (ta od nazwy osobowej *Szyman*, *Szymon*); **Tomaszówek** – od nazwy miejscowej *Tomaszów* (ta od nazwy osobowej *Tomasz*).
3. Nazwy relacyjne z członem lokalizującym, motywowane, analityczne będące zestawieniami: **Wąwał-Kolonia // Kolonia Wąwał** – od nazwy miejscowej *Wąwał* (ta od formy z prefiskiem **v̥q-* +*wał*, oznacza zapewne miejsce otoczone wałem [Wolff, Rzetelska-Feleszko 1982: 185]) i od apelatywu *kolonia* ‘mała posiadłość ziemska, gospodarstwo rolne nadane właścicielowi po uwłaszczeniu, później osada lub gospodarstwo na gruntach przydzielonych w wyniku parcelacji, komasacji, migracji wewnętrznej’ [NMP V: 56].
4. Nazwy relacyjne z członem kulturowym, motywowane, analityczne będące zestawieniami: ***Tomaszówek Poduchowny** – od nazwy *Tomaszówek* z członem kulturowym *poduchowny* ‘dawniej należący do duchowieństwa’ [SW IV: 431], wskazującym na dawne stosunki własnościowe.

⁹ Być może nazwa ta została nadana dzielnicy ze względu na położenie na niewielkim wzniesieniu [Pampuch 2012c: 25].

¹⁰ Nazwa *Wilanów* pochodzi od łacińskiego wyrażenia *villa nova* [Bijak 2001: 218].

5. Nazwy relacyjne z członem dyferencyjnym, motywowane, analityczne będące zestawieniami: **Nowy Port** – od apelatywu *port* oraz człon dyferencyjny *nowy*¹¹; **Stara Wieś** – od apelatywu *wieś* oraz człon dyferencyjny *stara*; **Osiedle Wyzwolenia I** – od ul. Wyzwolenia z członem dyferencyjnym I; **Osiedle Wyzwolenia II** – od ul. Wyzwolenia z członem dyferencyjnym II.

VIII. Nazwy dwuznaczne

1. Dzierżawcze lub topograficzne, motywowane, syntetyczne: **Gustek** – od nazwy osobowej *Gustek* [RymSEN I: 285] lub według wcześniejszej formy zapisu **Gozdek** [Pampuch 2012b: 7] – od apelatywu *gozdek* ‘mały las’ [NMP III: 286]; **Kaczka** – od nazwy osobowej *Kaczka*¹² lub od apelatywu *kaczka* [NMP IV: 239]; **Piekło**¹³ – od karczmy, która cieszyła się złą opinią i stąd jej nazwa *Piekło* lub od apelatywu *piekło* na określenie tego terenu, na którym funkcjonowały piece wapiennicze i smolarnie, z których wydobywały się dymy i ognie [Pampuch 2012a: 10].

3. Wnioski

Dominującym typem spośród 66 nazw obszarów¹⁴ są 23 nazwy relacyjne stanowiące 34,85% wszystkich typów. Następne typy toponimów to: 13 nazw topograficznych (19,67%), 13 nazw kulturowych (19,67%), 11 nazw dzierżawczych (16,67%), 3 nazwy dwuznaczne (4,55%) oraz po jednym przykładzie z nazw etnicznych (1,51%), rodowych (1,51%) i patronimicznych (1,51%). Wśród urbanimów relacyjnych najliczniejsze są nazwy osiedli (56,53%). Nazwy te składają się z dwóch członów. Pierwszego *Osiedle*¹⁵, który wskazuje na rodzaj wskazywanego obiektu, oraz drugiego, który pełni funkcję wyróżniającą [Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012: 198; Zagórski 2008: 34–35]. Wszystkie drugie człony wywodzą się od nazw ulic (np. *Osiedle Strzelecka* – od ulicy Strzeleckiej), czyli są nazwami pochodzącymi od innych nazw miejskich. Ciekawym przykładem wśród tych nazw jest osiedle Niska, gdyż jest to nazwa potoczna, którą posługują się mieszkańcy Tomaszowa, utworzona na wzór pozostałych toponimów występują-

¹¹ Toponim ten związany jest z nazwą Bocian, ponieważ karczma „Pod Bocianem” była między innymi karczmą flisacką, więc musiał znajdować się niedaleko niej port [Pampuch 2012c: 25].

¹² Jan Pampuch mówi o młynie położonym nad rzeką Lubochenką, w którym mełł zboże młynarz o nazwisku Kaczka [Pampuch 2012a: 10].

¹³ Można także spotkać się z drugą formą zdrobniałą Piekiełko określającą ten sam teren [Pampuch 2012a: 10].

¹⁴ Terminu tego używam za Kwiryną Handke, która dzielnice i osiedla zaliczyła do ogólniejszej grupy nazwanej obszarami [Handke 1992: 66].

¹⁵ W związku z przyjętą przeze mnie klasyfikacją człon *Osiedle* traktuję jako jeden z elementów nazwy danego obiektu. Wyjątek stanowi nazwa potoczna osiedle Niska.

cych w tej grupie. Podobna sytuacja ma miejsce w przypadku urzędowo nadanej nazwy *Osiedla Obrońców Tomaszowa z 1939 r.*, potocznie teren ten jest określany jako *Niebrów*. Pozostała część nazw zawierających człon *Osiedle* została zaliczona do nazw kulturowych z członem pamiątkowym. Określenia te mogą upamiętniać np. osoby (*Osiedle Hubala*), różnego rodzaju organizacje (**Osiedle Armii Czerwonej*), daty, wydarzenia i rocznice historyczne (*Osiedle 1000-lecia // Osiedle Tysiąclecia*). Cechą charakterystyczną nazw z członem *Osiedle* jest redukcja w języku potocznym tegoż członu, np. *Osiedle mjr. Hubala // Osiedle Hubala* → *Hubala*. Redukcje te niestety bywają problematyczne w przypadku nazw osiedli należących do typu relacyjnego. W związku z motywacją od nazw ulic poprawna byłaby redukcja typu: *Osiedle Cegielniana* → *Cegielniane*, *Osiedle Podleśna* → *Podleśne*. Jednakże często można usłyszeć określenia zredukowane typu: *na Niskiej*, *na Górnej*, które są błędne i bez znajomości kontekstu mogą być zrozumiane jako nazwy ulic, a nie osiedli. Określenia osiedli występujących na terenie Tomaszowa Mazowieckiego stanowią 34,85% wszystkich omawianych nazw.

Pozostała część toponimów (65,15%) występujących na omawianym obszarze to nazwy dzielnic. Większość z nich początkowo była nazwami odrębnych jednostek terytorialnych, tj. wsi, osad¹⁶. Zachowały one swoją pierwotną postać formalną, np. wieś Brzustówka (SGKP I: 422) – od 1959 r. dzielnica miasta Brzustówka. Przeważającymi typami wśród urbonimów określających dzielnice są nazwy topograficzne (30,25%), następnie dzierżawcze (25,58%) oraz relacyjne (23,25%). Pozostałe typy nazw potwierdza zaledwie kilka przykładów (nazwy kulturowe – 3 nazwy – 6,98%, nazwy dwuznaczne – 3 – 6,98%, nazwy etniczne, rodowe i patronimiczne po 1 przykładzie, co stanowi 2,32% wszystkich określeń dzielnic). Przypatrując się motywacji nazw topograficznych, można zauważyć odzwierciedlenie topografii terenu, na którym znajduje się miasto (np. *Groty* – obszar, na którym znajdują się groty, wyrobiska powstałe w wyniku wydobywania piasku; *Babi Dół* znajduje się w dole, wąwozie; *W Górach* – niewielkie wzniesienie). Nazwy dzierżawcze, których podstawą motywacji są nazwy osobowe, tworzone są głównie za pomocą sufiksów: *-ów* (45,46%), *-ów + -k-* (18,18%), *-in* (9,09%), *-izna* (9,09%). W tym typie toponimów występują także nazwy, które są równe nazwom osobowym (18,18%). Trzecim typem określeń dzielnic, równie liczny jak pozostałe, są nazwy relacyjne, wśród których mamy do czynienia zarówno z nazwami syntetycznymi, jak i analitycznymi. Określenia analityczne zostały utworzone za pomocą: członu lokalizującego (*Wąwał-Kolonia // Kolonia Wąwał*), członu kulturowego (*Tomaszówek Poduchowny*), członu dyferencyjnego (*Nowy Port*).

¹⁶ Proces włączania poszczególnych wsi i osad w obręb Tomaszowa Mazowieckiego został przedstawiony w formie mapy w książce Waldemara Cudnego [Cudny 2006: 74]. Niestety, nastąpiły w tym zestawieniu kartograficznym pewne nieścisłości, np. w obręb miasta autor włączył wieś Wąwał, natomiast w rzeczywistości do Tomaszowa należy tylko jej część (stąd nazwa Wąwał-Kolonia).

Najstarszą warstwą nazewnictwa miejskiego obszarów w Tomaszowie Mazowieckim są nazwy dzielnic, które początkowo były określeniami wsi, osad. Wraz z rozwojem miasta zostały one wchłonięte w jego granice. Proces ten miał podobny przebieg jak w innych tego typu ośrodkach na terenie Polski [Bieńkowska, Umińska-Tytoń 2012; Borek 1984: 67–74; Buczyński 1962: 251–268; Handke 1992; Handke 1998; Handke 2011; Kopertowska 1983: 204–215; Kopertowska 2001; Podracki 1978: 71–87; Zagórski 2008: 29–164]. Nazwy osiedli pochodzą dopiero z XX w. Jak można zauważyć, niektóre związane są z danym ustrojem politycznym (nieistniejące już dzisiaj nazwy: *Osiedle Armii Czerwonej* czy *Osiedle 35-Lecia PRL*).

Przedstawiona powyżej analiza urbonimów jest próbą zilustrowania mechanizmów, które towarzyszyły ich powstawaniu. Jednocześnie nazwy te ukazują związki toponimów z topografią regionu, kulturą materialną i duchową społeczeństwa Tomaszowa Mazowieckiego.

Wykaz skrótów

- NMP – *Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, Kazimierz Rymut (red.), t. I–VII, Kraków 1996–2007.
- RymSEN – Rymut Kazimierz, 1999, 2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. I–II, Kraków.
- SGKP – *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1892, Bronisław Chlebowski (red.), t. XII, Warszawa.
- SpXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, Wrocław 1966 i nn.
- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, 1965–1987, Witold Taszycki (red.), t. I–VI, VII (Suplement) pod kierunkiem Marii Malec, Wrocław.
- SW – *Słownik języka polskiego* [tw. warszawski], Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki (red.), t. I–VIII, Warszawa 1900–1927.

Bibliografia

- Badziak Kazimierz, 2008, *Awans przemysłowy Tomaszowa Maz. do II wojny światowej i jego najważniejsi twórcy*, [w:] Wiesława Bogurat, Andrzej Wróbel, Andrzej Kędzierski (red.), 220 lat Tomaszowa Mazowieckiego. Materiały z sesji naukowej, Tomaszów Mazowiecki, 21–30.
- Bieńkowska Danuta, Umińska-Tytoń Elżbieta, 2012, *Nazewnictwo miejskie Łodzi*, Łódź.
- Bijak Urszula, 2001, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków.
- Borek Henryk, 1979, *Tendencje nazwotwórcze w nazwach osiedli mieszkaniowych*, [w:] Jan Safarewicz (red.), *Opuscula Polono-Slavica*, 59–68.
- Borek Henryk, 1984, *Nazwy ulic i dzielnic Opola*, „Kwartalnik Opolski” XXX/3, 67–74.
- Buczyński Mieczysław, 1962, *Nazwy dzielnic i przedmieść Lublina*, „Rocznik Lubelski” V, 251–268.

- Cudny Waldemar, 2006, *Przemiany przestrzenne i funkcjonalne Tomaszowa Mazowieckiego w okresie transformacji ustrojowej*, Łódź.
- Góral Jan, Ryszard Kotewicz, 1992, *Dwa wieki Tomaszowa Mazowieckiego. Zarys dziejów miasta 1788–1990*, Tomaszów Mazowiecki.
- Handke Kwiryna, 1970, *Semantyczne i strukturalne typy nazw ulic Warszawy*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Handke Kwiryna, 1992, *Polskie nazewnictwo miejskie*, Warszawa.
- Handke Kwiryna, 1998, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Warszawa.
- Handke Kwiryna, 2011, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa.
- Kopertowska Danuta, 1983, *Nazwy osiedli mieszkaniowych oraz nazw placów i alei w miastach województwa kieleckiego*, „Kieleckie Studia Filologiczne” 2, 204–215.
- Kopertowska Danuta, 2001, *Kielce. Historia i współczesność w nazewnictwie*, Kielce.
- Kotewicz Ryszard, 1995, *Antoni Ostrowski 1782–1845. Ziemianin – przemysłowiec, założyciel Tomaszowa Mazowieckiego*, Warszawa.
- Pampuch Jan, 2012, *Tomaszów dzielnicowy*, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 30 (1149), 42.
- Pampuch Jan, 2012a, *Tomaszów dzielnicowy*, cz. 3, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 32 (1151), 10.
- Pampuch Jan, 2012b, *Tomaszów dzielnicowy*, cz. 4, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 33 (1152), 7.
- Pampuch Jan, 2012c, *Tomaszów dzielnicowy*, cz. 5, „Tomaszowski Informator Tygodniowy” 35 (1154), 25.
- Podracki Jerzy, 1978, *Językowe i historyczne podstawy nazw dzielnic oraz osiedli Warszawy*, „Kronika Warszawy” IX, 3, 71–81.
- Rieger Janusz, Wolnicz-Pawłowska Ewa, 1975, *Nazwy rzeczne w dorzeczu Warty*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Rosin Ryszard, 1980, *Warunki naturalne i przeszłość okolic Tomaszowa Mazowieckiego do końca XVIII w.*, [w:] Barbara Wachowska (red.) *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta*, Warszawa–Łódź, 14–38.
- Wolff Adam, Rzetelska-Feleszko Ewa, 1982, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa.
- Zagórski Zygmunt, 2008, *Nazwy części miasta (dzielnic, osiedli, wsi, osad miejskich)*, [w:] Zygmunt Zagórski (red.), *Nazewnictwo geograficzne Poznania. Zbiór studiów*, Poznań 2008: 29–164.
- Żebrowska Alojza, 1980, *Rozwój przestrzenny miasta*, [w:] Barbara Wachowska (red.), *Tomaszów Mazowiecki. Dzieje miasta*, Warszawa–Łódź, 39–74.

Lidia Pacan-Bonarek

The names of districts and housing estates in Tomaszów Mazowiecki

(Summary)

The article entitled *The names of districts and housing estates in Tomaszów Mazowiecki* is an attempt to complete the works and studies on city names in Poland. The analysis of proper names material was based on the meaning and formal names classification which allowed to separate the topographic names (Białobrzegi, Babi Dół), the cultural names (Baraki, Hubala housing estate), the possessive names (Cekanów), the ethnic names (Nagórzyce), the family names (Rawitów), the patronymic names (Starzyce), the relational names (Karpaty, Nowy Port) and the double meaning names (Gustek, Piekło). In each of the types one tried to separate the motivated names and unmo-

vated names, and synthetic names and analytic names, if they occurred. The most popular types of urbanonyms which occurred in the discussed area are the relational, topographic and cultural names. The application of semantic classification allowed to emphasise the relation between toponyms and land configuration, material and spiritual culture of the society of this region. Just like in the example of other cities the oldest group of city names of Tomaszów Mazowiecki are the district names which at the beginning had been the names of the villages and hamlets. When the towns developed the villages were absorbed by them.

Słowa kluczowe: toponimy, nazewnictwo miejskie, Tomaszów Mazowiecki.

Key words: toponyms, city names, Tomaszów Mazowiecki.

Agnieszka Wojcieszek

Uniwersytet Opolski, Opole

Zasłużeni dla miasta. O mikrosystemie plateonimicznym Opola

1. Wprowadzenie

Nazewnictwo miejskie Opola stanowi wyraz szczególnego hołdu złożonego lokalnym bohaterom. Miejska toponimia od dawna upamiętnia zasłużonych: książęta, duchownych, działaczy społeczno-politycznych, uczonych, a wreszcie artystów. Celem tego artykułu jest prezentacja najważniejszych tendencji nazewniczych związanych z regionalną historią, a także ukazanie wpływu nazw upamiętniających wybitne postaci historyczne na współczesny obraz miasta. Wydaje się, iż toponimii nie należy ukazywać jedynie z perspektywy kategorii funkcjonalności i pragmatyzmu, obecnie przestała bowiem ona służyć jedynie celom orientacyjnym. Dowód powyższej tezy stanowi niniejsza – obejmująca swym zakresem dość wąski dział toponomastyki – analiza nazw memoratywnych.

Elementom lokalnym w systemie nazewniczym Opola poświęcono dotychczas sporo miejsca w refleksji badawczej – na ten temat powstało uprzednio kilka monografi dotyczących sylwetek wybitnych działaczy i autorytetów pochodzących z terenu Śląska Opolskiego. Wskutek licznych przemian społeczno-kulturowych treść wspomnianych publikacji dziś nieco się już zdezaktualizowała¹. Nowsze, powstałe w ostatnim dziesięcioleciu, odnoszą się zaś do całej opolskiej urbanonimii, posiadając tym samym zdecydowanie obszerniejszy zasięg. Niniejsza interpretacja ma zatem na celu aktualizację treści tych pierwszych, a jednocześnie zawężenie zakresu drugich.

Obiektem zamieszczonych w artykule dociekań uczyniono nazwy opolskich ulic, a także placów, osiedli i budynków użyteczności publicznej, w których wykorzystano antroponimy związane z osobami zasłużonymi dla regionu. Współczesne toponimy to znak dawnej propagandy czy obowiązującej niegdyś mody nazewniczej, a jednocześnie wyraz przekonań obecnych mieszkańców miasta. Zaprezentowana refleksja pozwala dostrzec obowiązujące orientacje i kierunki

¹ Mam tu na myśli przede wszystkim pracę I. Kuźniewskiego [1974].

myślenia, regionalne antagonizmy, a także utrwalone w lokalnej społeczności stereotypy. Poniższe spostrzeżenia to zatem nie tylko analiza mianownictwa miejskiego, lecz także rodzaj komentarza aktualnych wydarzeń i problemów nazewniczych, z jakimi dziś boryka się region opolski.

2. Opole – etymologia nazwy

Poprzez wieloletnią tradycję i historię Opole wpisuje się w poczet najstarszych polskich miast. Pierwsze wzmianki na temat istnienia grodu o takiej nazwie pochodzą z XIII w. i pozwalają domniemywać, że wówczas stanowił on centrum tejże jednostki terytorialnej [Rymut 1987: 173]. Prawdopodobnie posiadał również wysoką rangę i kluczowe znaczenie, albowiem tego typu nazwa odnosiła się do wielu istniejących ówczesnie ośrodków organizacji życia społecznego, wtórnie zaś nadana została najważniejszym z nich. Pochodzenie owej nazwy ściśle wiąże się zatem z dawnym sposobem terytorialnego układu przestrzeni. Jak podają źródła, odnotowywany w średniowieczu, ale niestosowany już dzisiaj wyraz *opole* oznaczał niegdyś jednostkę administracyjną, czyli wspólnotę terytorialną obejmującą kilkanaście osad o ściśle określonym zakresie obowiązków i praw [ibidem]. Etymologicznie wyraz *o-pol-łje* związany był z wyrazem *pole* i oznaczał ‘przestrzeń otoczoną polami’ [Borek 1989: 45]. W jednej z prac poświęconych współczesnej urbanonimii pojawia się również wzmianka na temat istnienia utrwalonych w świadomości społecznej etymologii ludowych. Zgodnie z niektórymi przekazami, założycielem osady był rycerz Apoloniusz, od imienia którego nazwana została ona pierwotnie *Apolonią*, następnie *Opolonią* i *Opolią*. Inna interpretacja dotyczy licznych na tym terenie topoli, od których wywodziłaby się nazwa *Populia*, następnie *Popolia* oraz *Opolia*. Do dziś największą popularnością cieszy się jednak ludowa legenda opisująca wyprawę na polowanie księcia Leszka, syna Kraka², który zabłądził w lesie, a wydostawszy się z niego, krzyknął: *O, pole!* Jego okrzyk miał stać się późniejszą nazwą znajdującego się w pobliżu grodu [Choroś, Jarczak 2010: IX]. Podane powyżej etymologie ludowe nie posiadają jednak uzasadnienia naukowego.

Pierwsze nazwy opolskich ulic pojawiły się prawdopodobnie wraz z lokacją miasta. Wzmiankę o nich odnaleźć można w późniejszych – pochodzących z początku XV stulecia – dokumentach, poświadczających istnienie siedmiu ulic i placów na terenie Opola. Późniejszy wzrost ich liczby determinowany był zmianami administracyjno-społecznymi, a także stopniowym poszerzaniem się terytorium miejskiego. Początek XIX w. wciąż obfitował w nazwy o charakterze nieoficjalnym, z których jedynie dziewiętnaście wiązało się z położonymi na tym terenie

² Według niektórych podań był to wywodzący się z linii Piastów książę Bolko.

ulicami i placami. Zasadniczą zmianę takiego stanu przyniósł dopiero przełom XIX i XX stulecia, kiedy to liczba nazw ulic wzrosła wskutek postępujących zmian urbanizacyjnych oraz rozwoju aglomeracji miejskiej [ibidem: XI–XXIV]. Obecnie Opole liczy około siedmiuset nazw ulic i placów, z których pokaźna – obejmująca ponad sto toponimów – grupa odnosi się do zapisanych chlubą na kartach historii Opolszczyzny działaczy. Dokładna analiza opisywanego mikrosystemu plateonimicznego pozwala na stworzenie typologii, w zakresie której umieścić należy następujące rodzaje nazw:

- a) nawiązujące do wczesnej historii Śląska Opolskiego poprzez odniesienie do sylwetek książąt opolskich linii Piastów;
- b) wywodzących się od nazwisk regionalnych działaczy ruchu narodowego i społecznego;
- c) związanych z duchowieństwem i działalnością ekumeniczną;
- d) upamiętniające postaci uczonych;
- e) będące wspomnieniem animatorów kultury i artystów.

Wskazana kategoryzacja to rezultat licznych przeobrażeń historycznych, politycznych i kulturowo-społecznych, jakie dokonały się na wskazanym terenie. Niewykluczone, że na przestrzeni dziejów opisywany system nazewniczy ulegał także wpływom działalności propagandowej lub – przeciwnie – stanowił efekt poprawności politycznej. Owo nazewnictwo to zatem obszar inicjatywy publicznej czy powszechnej aprobaty, a niekiedy także przedmiot krytyki i kontrowersji³ [Jarczak 2007: 113–129]. Stąd, upamiętniając enigmatyczne po latach sylwetki uznanych reprezentantów środowiska opolskiego, stanowi ono – może niekiedy nieco przebrzmiałe i pretensjonalne, ale jedyne w swoim rodzaju – *signum temporis*.

3. Opolskie *nomina priopria* jako świadectwo historyczne

Charakterystyczną dla terytorium Śląska Opolskiego tendencją nazewniczą wydaje się obecność antroponimów związanych z rządzącymi na tym terenie książętami linii Piastów. Sprawując swą władzę przez blisko dwieście lat, ów ród możnowładców znacząco przyczynił się do rozwoju aglomeracji miejskich sytuowanych w obrębie wskazanego obszaru. Pozostałościami po przedstawicielach tejże dynastii wydają się nie tylko regionalne zabytki, na czele z zachowaną po dziś dzień Wieżą Piastowską, lecz także ulice Opola, w których nazwach wciąż pobrzmiwają historyczne echa. Spośród nich należy wyróżnić ulice: *Biskupa Jana Kropidły*, *Księcia Jana Dobrego*, *Bolka II*, a także deptak *Władysława II Opolczyka*. Imieniem księcia Bolesława II opolskiego opatrzone również malowniczą wyspę sytuowaną w południowej części miasta. Wskutek przeprowadzone-

³ Wiąże się to przede wszystkim z przemianowywaniem ulic w okresie powojennym.

go w 2004 r. głosowania miejskiego przemianowana została ona z *Bolkowej Kępy* na *Wyspę Bolko*, co jest zgodne z formą funkcjonującą w języku potocznym. Onomastycznym śladem rządów możnowładców na terenie Opolszczyzny są również nazwy upamiętniające bohaterów zbiorowych, m.in.: *Książąt Opolskich*, *Piastów*, *Piastowska* czy *Odrawążów*⁴.

4. Toponimia dokumentująca działalność ruchu społeczno-narodowego

Najliczniejszą grupę obiektów toponimicznych motywowanych memora-tywnie stanowią nazwy wywodzące się od nazwisk lokalnych aktywistów działających na rzecz polskiego ruchu narodowo-wyzwoleńczego. Co ciekawe, ze względów pragmatycznych większość owych onimów nadana została ulicom bezpośrednio ze sobą sąsiadującym, tworząc tym samym osiedle⁵. Analiza tego rodzaju nazw pozwoliła wyodrębnić następujące grupy motywacyjne:

a) związane z postaciami zasłużonymi działalnością narodową i społeczną oraz postawą propolską: *Jana Augustyna*, *Augusta Bassego*, *Arki Bożka*, *Leona Czogały*, *Józefa Głogego*, *Gomółów*, *Leona Powolnego*, *Stanisława Spychalskiego*;

b) powiązane z postaciami aktywistów z okresu powstań śląskich: *Jana Adamka*, *Franciszka Buhla*, *Alojzego Dambonia*, *Teodora Glenska*, *Karola Grzesika*, *Romana Horoszkiewicza*, *Jana Kani*, *Szymona Koszyka*, *Roberta Morysa*, *Piotra Niedurnego*, *Jana Wawrzynka*, *Józefa Wieczorka*, *Jana Wyglendy*;

c) nawiązujące do działaczy plebiscytowych: *Józefa Barona*, *Walentego Biosa*, *Augustyna Kośnego*, *Jana Kwoczka*, *Piotra Pampucha*, *Franciszka Poliwoły*⁶;

d) upamiętniające przedstawicieli organizacji na rzecz wolności i społeczeństwa, w tym również młodzieży i środowiska akademickiego: *Józefa Cygana*, *Józefa Dobisa*, *Wiktora Gorzołki*, *Heleny Gozdek*, *Stanisława Grzonki*, *Franciszka Myśliwca*, *Piotra Panzy*, *Władysława Planetorza*;

e) dokumentujące obecność reprezentantów ruchu ludowego i robotniczego: *Jana Kasperka*, *Krystiana Minkusa*, *Marka z Jemielnicy*⁷, *Jana Wiktora*;

f) tożsamy z ruchem narodowym i społecznym poprzez działalność publicystyczną: *Bronisława Koraszewskiego*, *Wojciecha Korfantego*, *Franciszka*

⁴ Na część tego średniowiecznego rodu nazwano również wieś *Odrawąż* położoną w odległości trzydziestu kilometrów od Opola w gminie Gogolin.

⁵ Osiedle to sytuowane jest w dzielnicy Opola, zwanej Groszowicami i dziś można tam spotkać około piętnastu ulic, którym patronują działacze ruchu narodowego na Śląsku.

⁶ Nawiązaniem do tego typu wydarzenia, a więc poniekąd i upamiętnieniem jego działaczy, jest również ulica *Plebiscytowa*.

⁷ Niegdyś była to ulica *Marka z Imielnicy* i taka adnotacja w niektórych miejscach figuruje dziś [Choroś, Jarczak 2010: 67].

Kurpiera, Józefa Lompy, Jana Łangowskiego, Adama Napieralskiego, Edmunda Osmańczyka;

g) upamiętniające bohaterów zbiorowych: *Strzelców Bytomskich, Powstańców Śląskich, Skautów Opolskich*⁸.

Dowodem na znaczenie historii w życiu współczesnych mieszkańców miasta jest nie tylko szereg ulic upamiętniających lokalnych działaczy, lecz także, sytuowany w centrum miasta, pomnik poświęcony „Bojownikom o polskość Śląska Opolskiego”⁹. Ów piętnastometrowy monument to symbol polskości, uporu i siły, przedstawiający siedzącą na żubrze kobietę – uosobienie bogini zwycięstwa, Nike¹⁰. Zdaniem Kazimierza Ożoga, pomnik ten jest „elementem oficjalnej propagandy lat powojennych, szukającej – z mniejszym lub większym powodzeniem – mniej lub bardziej oczywistych śladów polskości ziem, przyłączonych po 1945 roku” [Ożóg 2012: 43–47].

5. Nazewnictwo miejskie o charakterze duszpasterskim i ekumenicznym

Istotny komponent onomastycznej sieci opolskich ulic stanowią toponimy o charakterze duszpasterskim i ekumenicznym. Wśród nich wymienić należy ulice imienia: *ks. Stefana Baldego, ks. Porscha, ks. Alojzego Ligudy i ks. Franciszka Rudzkiego*. Warto dodać, iż w ten sposób duchowni uhonorowani zostali nie tylko za swą posługę kapłańską, lecz także za tożsamą z tradycjami ruchu wyzwolenia narodowego postawę społeczną oraz działalność na rzecz zrównoważonego rozwoju regionu opolskiego. Wskazana kategoria obejmuje następujące nazwy ulic: *ks. Norberta Bonczyka, ks. Konstantego Damrota, ks. Bolesława Domańskiego, ks. Jana Dzierżona, ojca Edwarda Frankiewicza, ks. Czesława Klimasa, kard. Bolesława Kominka, ks. Karola Koziółka i ks. Pawła Stalmacha*, a także plac miejski imienia *ks. Józefa Szafranka*. Rezultatem inicjatywy publicznej stało się z kolei utożsamienie jednej z uliczek z postacią ojca Józefa Czapłaka. Pamięć o wieloletnim duszpasterzu akademickim parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Opolu, zaowocowała powszechnym wnioskiem o nadanie jego imienia ulicy znajdującej się w pobliżu osiedla akademickiego¹¹.

⁸ Obok ulic upamiętniających nazwy organizacji pojawia się również ulica *10. Sudeckiej Dywizji Zmechanizowanej*, która w latach 1950–1999 stacjonowała w Opolu.

⁹ Pomnik pierwotnie poświęcony był „Bojownikom o wolność Śląska Opolskiego”. Nazwa została zmieniona ze względu na poprawność polityczną. Monument odsłonięto 9 maja 1970 r.

¹⁰ Wśród mieszkańców Opola pomnik ten znany jest bardziej jako: *Baba na byku, Baba na koniu, Helga*. Nazwą oficjalną jest *Opolska Nike*.

¹¹ Tę inicjatywę zorganizowano w 1998 r.

6. Uczeń w opolskim systemie plateonimicznym

Monika Choroś i Łucja Jarczak zauważają, że „w okresie międzywojennym dotarły do Opola idee nowoczesnych rozwiązań osiedli mieszkaniowych i nadawanie całym kompleksom ulic nazw jednego typu znaczeniowego” [Choroś, Jarczak 2010: 18]. Ten nowoczesny trend tożsamy był wówczas z projektem Andrzeja Żabińskiego – polityka i działacza partyjnego, I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Opolu, który na opolskiej Półwsi próbował stworzyć dzielnicę profesorską. Niegdyś można było więc tutaj spotkać ulice: *Pedagogów*, *Polonistów*, *Fizyków*, *Matematyków* czy *Naukowców*. Owa tendencja nazewnicza nie znalazła jednak zbyt wielu zwolenników i już po jedenastu latach – w 1993 r. – upadła wraz z koncepcją Żabińskiego [ibidem: 44]. Jej pozostałością wydaje się obecność w nowszej warstwie nazewnicznej onimów odnoszących się do reprezentantów opolskiego środowiska naukowego. Stąd ulice: *Stanisława Bronicza*, *Henryka Borka*, *Józefa Kokota*, *Stanisława Kolbuszewskiego*, *Oswalda Matei*, *Stefanii Mazurek*, *Stanisława Rosponda* i *Witolda Taszyckiego*. W poczet wpisać można także mikrotoponimy związane z przedstawicielami środowiska medycznego – mowa o ulicach imienia *Franciszka Gabriela*, *Andrzeja Mieleckiego* czy *Sergiusza Mossora*.

7. Toponimia w hołdzie artystom

Charakterystycznym dla opisywanego regionu rysem nazewniczym wydaje się ponadto obecność toponimów upamiętniających wybitnych artystów i zasłużonych animatorów kultury. W opolskim mikrosystemie plateonimicznym dostrzec można bowiem *nomina propria*:

a) upamiętniające sylwetki artystów w zakresie malarstwa i rzeźby: *Jana Cybisa*, *Xaverego Dunikowskiego*;

b) pochodzące od nazwisk czołowych przedstawicieli literatury regionalnej: *Wincentego Hlouszka*, *Jana Nikodema Jaronia*, *Jana Kani*, *Jana Kaspro-wicza*¹², *Rafała Urbana*, *Stanisława Wasylewskiego*, *Jana Wiktora*, *Bogumiła Wyszomirskiego*;

c) związane z sylwetkami animatorów kultury i działaczy społeczno-kulturalnych: *Fryderyka Kremsera*, *Karola Musioła*, *Emanuela Smolki* czy *Jakuba Wilczka*;

¹² Ten czołowy przedstawiciel literatury Młodej Polski związany był z Opolszczyzną w okresie burzliwej młodości. Do dziś nie wiadomo jednak, czy nadanie jego imienia jednej z opolskich ulic stanowi upamiętnienie tegoż związku czy hołd dla jego talentu pisarskiego.

d) wywodzące się od nazwisk artystów reprezentujących działalność sceniczną, szczególnie w zakresie muzyki klasycznej: *Józefa Elsnera*¹³, *Stefana Stroińskiego*, *Jana Szczeszyńskiego*;

e) nawiązujące do artystycznej działalności gwiazd estrady – szczególnie powiązanych z Krajowym Festiwałem Polskiej Piosenki: *Marka Grechuty*, *Anny Jantar*, *Agnieszki Osieckiej*¹⁴.

8. Wnioski

Jak sygnalizowano w toku powyższej refleksji, w opolskiej urbanonimii zaobserwować można obecność kolorytu lokalnego. Miejska toponimia obejmuje bowiem nazwy ulic upamiętniających zasłużone dla regionu postaci: od średniowiecznych możnowładców poprzez późniejszych aktywistów polityczno-społecznych oraz uczonych aż po animatorów kultury i artystów. Zamieszczone powyżej spostrzeżenia zawierają analizę najistotniejszych spośród współcześnie występujących tendencji nazewniczych. Rozważania te uwzględniają zarówno wpływ realiów historycznych, jak i aktualne kierunki orientacji społecznych, stając się rodzajem komentarza zjawisk nie tylko językowych. Niższa interpretacja wskazuje na kluczowe zagadnienia związane ze współczesnym obrazem opolskiej urbanonimii – stąd jej pobieżny, skrótowy charakter. Niewykluczone, że owa tematyka wciąż domaga się szerszego i bardziej precyzyjnego opracowania.

Bibliografia

- Borek Henryk, 1984, *Nazwy ulic i dzielnic Opola*, „Kwartalnik Opolski” 3, 67–74.
Borek Henryk, 1989, *Nazewnictwo miejskie Opola dawniej i dziś*, Warszawa.
Choroś Monika, Jarczak Łucja, 2010, *Ludzie i historia w nazwach ulic Opola*, Opole.
Jarczak Łucja, 2007, *O powojennych zmianach ulic w Opolu*, [w:] Stanisław Gajda (red.), *Region w świetle nazw miejscowych. W setną rocznicę urodzin Profesora Stanisława Rosponda i w dwudziestą rocznicę śmierci Profesora Henryka Borka*, Opole, 113–129.
Kuźniewski Ignacy, 1974, *Ulice Opola. Sylwetki zasłużonych Opolan*, Opole.
Ożóg Kazimierz, 2012, *Baba na byku i przyglupi książkę. Rzecz o opolskich monumentach*, „Indeks”, 3–4 (127–128), 43–47.
Rymut Kazimierz, 1987, *Nazwy miast Polski*, Wrocław.

¹³ Imieniem tego dyrygenta i kompozytora nazwano również Filharmonię Opolską.

¹⁴ Postaci te upamiętnione zostały z uwagi na związek z Krajowym Festiwałem Polskiej Piosenki, który od pięćdziesięciu lat odbywa się w Opolu i dziś stanowi jedno z wiodących plenerowych wydarzeń muzycznych w kraju.

Agnieszka Wojcieszek

Meritorious citizens. Some notes on the Opole urban nomenclature microsystem

(Summary)

The Opole urban nomenclature has for many years been a space of special homage paid to the local heroes. Taking into account this fact, in my research I have concentrated on Opole streets, squares, buildings and estates named after persons associated with this region. The analysis covered not only outstanding historical personalities, but also contemporary authorities – writers, politicians and scientists. The purpose of this paper was to present the most important nomenclature trends associated with the regional history and to show the impact of names commemorating prominent historical figures on the contemporary image of Opole. This urban nomenclature microsystem consisting of about one hundred proper names was presented against the background of current events and terminology problems faced by the Opole region. This subject seems to be of importance in the light of the ongoing cultural-ethnic differentiation and political disputes in Opole Silesia.

Słowa kluczowe: nazwy miejscowe, mikrosystem plateonimiczny, toponimy, urbanonimia.

Key words: place names, nomenclature microsystem, toponyms, urbanonyms.

Henryk Duszyński-Karabas

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego

Nazwy ulic wsi gminy Nakło nad Notecią

1. Wstęp

Gmina Nakło nad Notecią jest gminą wiejsko-miejską o powierzchni 187 km², położoną w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie nakielskim. Jest zaliczana do grupy gmin o charakterze rolno-przemysłowym. Jej stolicą jest Nakło nad Notecią, miasto założone w 1299 r. W skład gminy wchodzi 20 sołectw: Bielawy, Chrzastowo, Gorzeń, Gumnowice, Karnowo, Karnówko, Kazin, Małocin, Michalin, Minikowo, Olszewka, Paterek, Polichno, Potulice, Rozwarzyn, Suchary, Ślesin, Trzeciewnica, Wieszki, Występ [Mapa gminy 2010]. Teren gminy rozdzielony jest rzeką Noteć i Kanałem Bydgoskim na dwie części: północną obejmującą sołectwa z dobrze rozwiniętym rolnictwem i teren miasta oraz południową, gdzie zlokalizowane są zwarte kompleksy leśne obejmujące sołectwa Gorzeń, Potulice oraz Paterek, Wieszki [www.naklo.pl, dostęp 03.01.2013]. Na terenie gminy znajdują się rezerваты przyrody: Łąki Ślesieńskie, Skarpy Ślesieńskie, Las Minikowski, Rezerwat Hedera. Gmina Nakło nad Notecią graniczy z sześcioma jednostkami samorządowymi, tzn. innymi gminami: Mrocza, Kcynia, Szubin, Sadki, Sicienko i Białe Błota.

Niniejszy tekst jest kolejnym z cyklu przedstawiającego nazewnictwo ulic wybranych wsi województwa kujawsko-pomorskiego [Duszyński 2010; Duszyński-Karabas 2013]. Celem pracy jest przedstawienie tendencji w nazewnictwie ulic wsi gminy Nakło nad Notecią. Materiał badawczy został wyekscerpowany z mapy gminy Nakło nad Notecią zawierającej plany wsi Paterek, Potulice, Ślesin, Trzeciewnica oraz Występ [Mapa gminy 2010]. Warto zaznaczyć, iż studia nad nazewnictwem ulic wiejskich cieszą się coraz większą popularnością [np. Oronowicz-Kida 2014]. O znaczeniu i roli badań nad szeroko rozumianym nazewnictwem wiejskim (wikonimią, z łac. *vicus* ‘wieś’) pisze m.in. Anna Mezenko [Мезенко 2007]. Niewątpliwie szczegółowe analizy nazewnictwa kolejnych obszarów wiejskich pozwolą w przyszłości na dokonywanie opracowań syntetycznych oraz porównawczych z zakresu wikonimii/hodonimii i urbanonimii.

W tekście skupiam się na klasyfikacji semantycznej nazw ulic autorstwa Kwiryny Handke [Handke 1998: 237–238; 2005: 292–294]. Z analizy strukturalnej przedstawię tylko najważniejsze wnioski.

2. Analiza semantyczna nazw ulic w poszczególnych wsiach

a) Paterek

Przegląd nazw ulic gminy Nakło nad Notecią rozpocznę od wsi Paterek. Nazwa ta jest wzmiankowana w źródłach w XVIII w., pierwotnie była to nazwa młyna pochodząca od nazwy osobowej *Paterek*, z łac. *pater* ‘ojciec’ [Nazwy miejscowe Polski VIII, 2009: 335]. Niemieckie nazwy miejscowości brzmią *Paterke*, *Steinburg*, *Brueckenkopf* [ibidem: 335]. Nazwy ulic Paterka można podzielić na następujące grupy motywacyjne¹: 1) nazwy ulic od nazw własnych: a) od nazw osobowych¹: *Os. Jana Sobieskiego*; b) od nazw miejscowości: *Kcyńska* (Kcynia – miasto w powiecie nakielskim, nazwa kierunkowa); *Szubińska* (Szubin – miasto w powiecie nakielskim; nazwa kierunkowa); 2) nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych: a) nazwy topograficzne: *Leśna*, *Łąkowa*, *Ogrodowa*, *Okrężna*; b) nazwy topograficzno-kulturowe²: *Kolejowa*, *Przemysłowa*; c) nazwy przyrodnicze³: *Brzozowa*; d) nazwy metaforyczne: *Cicha*, *Spacerowa*, *Spokojna*, *Wyzwolenia*; 3) nazwy pamiątkowe, pochodzące od nazw wydarzeń i faktów historycznych: *7 lutego* (data największej bitwy na terenie Paterka podczas powstania wielkopolskiego – 7 lutego 1919 r., powstanie wielkopolskie, 1918–1919, zbrojne wystąpienie ludności Wielkopolski przeciw Niemcom o powrót do Polski ziem zaboru pruskiego).

¹ Warto zaznaczyć, iż nazw ulic utworzonych od nazw osobowych byłoby w Paterku więcej, gdyby nie pewien fakt. Otóż 31 sierpnia 2005 r. Rada Miejska w Nakle nad Notecią nadała nowym ulicom we wsi nazwy wystosowane przez Radę Sołecką Paterka: *Kardynała Karola Wojtyły* oraz *Ks. Kanonika Ignacego Klimackiego* (ksiądz Ignacy Klimacki (1908–1988) – długoletni proboszcz parafii św. Wawrzyńca w Nakle nad Notecią, odprawiał również nabożeństwa w Paterku, gdzie nabył dla parafii plebanię [www.faramogilno.pl/ksiklimacki.htm, dostęp 03.01.2013]). Jednakże już 27 września 2005 r. uchwała ta straciła moc, a ulice z chwilą wejścia w życie kolejnej uchwały Rady Miejskiej otrzymały nazwy *Ogrodowa* i *Spokojna* [bip.gmina-naklo.pl, dostęp 03.01.2013].

² Jest to grupa wyróżniona za Anną Paluszak-Bronką, która słusznie zauważyła, iż do topografii zalicza się nie tylko hydrografię czy ukształtowanie terenu, ale również zabudowę, a zabudowa to przejaw ludzkiej działalności, w związku z czym można daną nazwę zakwalifikować do kulturowych. Autorka przywołuje przykład ul. *Dworcowej* w Kruszwicy, która jako topograficzna prowadzi do dworca, a jako kulturowa oznacza ulicę, na której znajduje się budynek dworca [Paluszak-Bronka 2013: 333].

³ Jak twierdzi Kwiryna Handke, „z historycznego punktu widzenia ten typ nazw obiektów miejskich może być uznany za kontynuację nazw topograficznych” [Handke 2011: 120].

Największą popularnością cieszą się nazwy topograficzne i topograficzno-kulturowe pochodzące od apelatywów, a więc wywodzące się od wyrazów określających właściwości obiektu, przy czym chodzi tu głównie o usytuowanie ulicy (np. *Kolejowa* w pobliżu torów kolejowych, *Leśna* w pobliżu terenów leśnych czy *Przemysłowa* w Gminnej Strefie Ekonomicznej), jak również jej kształt (np. *Okrężna*). Uwagę przyciągają dwa plateonimy kierunkowe utworzone od nazw pobliskich miejscowości, a także nazwa pamiątkowa *7 lutego*. Szczególnie ta ostatnia ukazuje na rolę lokalnej tradycji w plateonimii Paterka.

b) Potulice

Nazwa wsi Potulice pojawia się po raz pierwszy w XIV w. Pochodzi od nazwy osobowej *Potula*, *Potula* – od czasownika *potulić*, por. stp. *potul* ‘pokora’ [Nazwy miejscowe Polski 2013, IX: 211] na wzór nazwy miejscowej z sufiksem *-ice*. Nazwy 14 ulic w Potulicach można pogrupować w następujący sposób: 1) nazwy ulic od nazw własnych: a) od nazw osobowych: *Hansa Christiana Andersena*, *Hrabiny Anieli Potulickiej* (hrabina Aniela Konstancja Aleksandra Potulicka – po objęciu dóbr potulickich prowadziła działalność społeczną i charytatywną na terenie Potulic. Organizowała m.in. kursy oświatowe o tematyce patriotycznej, założyła bibliotekę publiczną)⁴ [www.potulice.pl/potulice/postacie-z-potulic/aniela-potulicka.html, dostęp 03.01.2013], *Jana Brzechwy*, *Kardynała Augusta Hlonda* (kardynał August Hlond, prymas Polski, w 1932 r. powołał Towarzystwo Chrystusowe dla Polonii Zagranicznej w Potulicach) [http://serwis.chrystusowcy.pl/strona/historia/17, dostęp 03.01.2013], *Ks. Bogdana Krysińskiego* (ks. Bogdan Krysiński – od 1971 r. do 1993 r. proboszcz parafii Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny w Potulicach) [www.potulice.pl/potulice/postacie-z-potulic/ksiadz-bogdan-krysiński.html, dostęp 03.01.2013], *Marii Konopnickiej*; b) od nazw miejscowości: *Bydgoska* (nazwa kierunkowa); 2) nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych: a) nazwy topograficzne: *Aleja Parkowa*, *Działkowa*, *Leśna*, *Polna*, b) nazwy topograficzno-kulturowe: *Sportowa*, *Szkolna*; 3) nazwy pamiątkowe, pochodzące od nazw wydarzeń i faktów historycznych: *Powstańców Wielkopolskich*.

Najczęstsze w Potulicach są wikonimy pochodzące od nazw osobowych oraz nazwy topograficzne (odpowiednio po 6 plateonimów). W przypadku pierwszej grupy trzy nazwy upamiętniają postaci związane z historią wsi (*Hrabiny Anieli Potulickiej*, *Kardynała Augusta Hlonda*, *Ks. Bogdana Krysińskiego*). Pozostałe osoby upamiętnione w plateonimach są znane m.in. z autorstwa utworów dla dzieci (ul. *Jana Brzechwy*, *Marii Konopnickiej*). Nazwy topograficzne pochodzące od apelatywów określają usytuowanie ulicy, np. *Aleja Parkowa* jest położona w parku, *Działkowa* niedaleko działek, *Leśna* prowadzi w kierunku lasu. Podobną funk-

⁴ Informacje biograficzne podaję tylko przy nazwiskach osób związanych z regionem.

cję pełnią też placeonimy topograficzno-kulturowe: ul. *Sportowa* znajduje się przy stadionie sportowym, a *Szkolna* w pobliżu szkoły. Wikonim ul. *Bydgoska* określa drogę, która prowadzi do traktu na Bydgoszcz, zaś *Powstańców Wielkopolskich* upamiętnia lokalne tradycje patriotyczne.

c) Ślesin

Miejscowość Ślesin wzmiankowana jest w XV w. Pierwotna nazwa brzmiała *Sleszino*, *Slieszyno* (*Ślesino*, *Śleszyno*). To nazwa dzierżawcza utworzona od antroponimu i herbu *Ślaza* [Rospond 1984: 386]. Z czasem nastąpiła maskulinizacja nazwy z *Ślesino* na *Ślesin* [Wróbel 2004: 56]. Analiza ślesińskich placeonimów przedstawia się następująco: 1) nazwy ulic od nazw własnych: a) od nazw miejscowości: *Kazińska* (Kazin – miejscowość położona w odległości 2 km od Ślesina; nazwa kierunkowa), *Nakielska* (nazwa kierunkowa); 2) nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych: a) nazwy topograficzne: *Boczna*, *Długa*, *Krótką*, *Łączna*, *Ogrodowa*, *Stawowa*; b) nazwy topograficzno-kulturowe: *Dworcowa*, *Kolejowa*, *Kościelna*, *Rzemieślnicza*, *Sportowa*; c) nazwy przyrodnicze: *Brzozowa*, *Dębowa*, *Jabłoniowa*, *Jarzębinowa*, *Kasztanowa*, *Lipowa*, *Sosnowa*, *Świerkowa*, *Topolowa*; d) nazwy metaforyczne: *Nowa*; e) nazwy pochodzące od nazwań ludzi (zawodów): *Strażacka*.

Zdecydowaną większość stanowią nazwy pochodzące od wyrazów pospolitych, w szczególności topograficzno-kulturowe, np. przy ul. *Kościelnej* znajduje się kościół, ul. *Dworcowa* i ul. *Kolejowa* związane są z położoną przy nich stacją kolejową, nazwy *Długa*, *Krótką* i *Łączna* określają rzeczywistą długość bądź funkcję ulicy. Są to więc nazwy z motywacją realnoznaczeniową. Do tej grupy zaliczyć należy nazwę pochodzącą od zawodu: przy ul. *Strażackiej* znajduje się jednostka straży pożarnej⁵. Licznie reprezentowany typ nazw przyrodniczych jest jednolity – wszystkie nazwy w tej grupie zostały utworzone od wyrazów określających gatunki drzew.

d) Trzeciewnica

Trzeciewnica – nazwa tej miejscowości pojawia się po raz pierwszy w źródłach w XVI w. Pierwotna nazwa brzmiała *Cietrzewnica*. Zdaniem A. Wróbla może to być nazwa topograficzna z przyrostkiem *-nica* dodanym do podstawy *cietrzew*. Autor nie wyklucza, iż może to być nazwa relacyjna ponowiona od nazwy strumyka [Wróbel 2004: 56–57]. Nazwy 18 ulic Trzeciewnicy można podzielić w sposób następujący: 1) nazwy ulic od nazw własnych: a) od nazw miej-

⁵ W związku z motywacją realnoznaczeniową nazwa ul. *Strażacka* może być również zakwalifikowana do grupy wikonimów topograficzno-kulturowych.

scowości: *Sucharska* (miejscowość Suchary znajduje się w odległości 3 km od Trzeciewnicy; nazwa kierunkowa); b) od nazw gór: *Karpacka*⁶; 2) nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych: a) nazwy topograficzne: *Dojazdowa, Krótka, Łąkowa, Podgórna, Polna, Stawowa, Zaulek*; b) nazwy kulturowe: *Pałacowa*; c) nazwy przyrodnicze: *Bratkowa, Dębowa, Topolowa*; d) nazwy metaforyczne: *Nowa, Słoneczna, Spacerowa, Wichrowa*; 3) nazwy pamiątkowe, pochodzące od nazw wydarzeń i faktów historycznych: *Powstańców Wielkopolskich*.

Charakterystyczna dla plateonimii Trzeciewnicy, jeżeli weźmiemy pod uwagę jedną z dwu możliwych interpretacji, jest nazwa pochodząca od masywu górskiego (ul. *Karpacka*) – typ nieznany innym wsiom gminy Nakło nad Notecią. Dominują nazwy topograficzne, związane z położeniem ulicy i ukształtowaniem terenu. Na uwagę zwraca rzadki dla nazewnictwa wiejskiego typ strukturalny – nazwa rzeczownikowa w mianowniku (ul. *Zaulek*).

e) Występ

Nazwa Występ wzmiankowana jest po raz pierwszy w XIX w. Najprawdopodobniej jest to nazwa topograficzna od *występ* ‘wysunięta część czegoś’. A. Wróbel nie wyklucza kulturowego pochodzenia nazwy od *występ* ‘wystąpienie publiczne’ [Wróbel 2004: 60]. Klasyfikacja 24 wikonimów Występu przedstawia się następująco: 1) nazwy ulic od nazw własnych: a) od nazw miejscowości: *Nakielska* (nazwa kierunkowa); 2) nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych: a) nazwy topograficzne: *Kanałowa, Wiejska*; b) nazwy utworzone od nazwań ludzi: *Rybacka*; c) nazwy przyrodnicze: *Akacjowa, Brzozowa, Bukowa, Dębowa, Fiołkowa, Frezjowa, Goździkowa, Kasztanowa, Klonowa, Krokusowa, Lipowa, Makowa, Narcyzowa, Różana, Sosnowa, Świerkowa, Topolowa, Tulipanowa, Wierzbowa, Wrzosowa*.

Spośród 24 nazw aż 20 to nazwy przyrodnicze utworzone od wyrazów oznaczających gatunki drzew (11 nazw) i kwiatów (9 nazw). Pozostałe ulice noszą nazwy związane z topografią wsi, ich nazwy są motywowane realnie, np. ul. *Kanałowa* w pobliżu Kanału Bydgoskiego, ul. *Rybacka* od znajdujących się we wsi stawów rybnych, ul. *Nakielska* prowadząca w kierunku Nakła nad Notecią.

3. Analiza semantyczna – wnioski

Udział semantycznych typów nazewniczych w poszczególnych wsiach gminy Nakło nad Notecią przedstawia tabela 1.

⁶ Ulica położona jest w pobliżu ul. *Podgórnąj*. Możliwa jest też inna interpretacja: od nazwy miejscowości Karpacz.

Tabela 1

	Paterek	Potulice	Ślesin	Trzeciewnica	Występ
Nazwy ulic pochodzące od nazw własnych					
Od nazw osobowych	1	6	0	0	0
Od nazw miejscowości	2	1	2	1	1
Od nazw gór	0	0	0	1	0
Nazwy ulic pochodzące od wyrazów pospolitych					
Topograficzne	4	4	6	7	2
Przyrodnicze	1	0	9	3	20
Metaforyczne	4	0	1	4	0
Pochodzące od nazwań ludzi (zawodów)	0	0	1	0	1
Topograficzno-kulturowe	2	2	5	0	0
Kulturowe	0	0	0	1	0
Nazwy ulic pamiątkowe, pochodzące od nazw wydarzeń i faktów historycznych					
	1	1	0	1	0
	Łącznie				
	15	14	24	18	24

Największe różnice w wikonimii omawianych wsi dotyczą niżej opisanych grup. Plateonimy pochodzące od nazw osobowych są najliczniejszą grupą w Potulicach. Jedną taką nazwę nadano w Paterku, natomiast w pozostałych wsiach ten typ nazewniczy nie występuje. Nazwy przyrodnicze stanowią większość nazw w Występie (ponad 80%) oraz w Ślesinie. Liczną grupę nazw tworzą plateonimy topograficzne, które stanowią większość w Trzeciewnicy, ale jest ich stosunkowo dużo również w Ślesinie, Paterku i Potulicach. Jeżeli chodzi o plateonimy kierunkowe pochodzące od nazw miejscowości, to pomimo faktu, iż znajdują się w każdej wsi, są one nieliczne (1 do 2 nazw w poszczególnych wsiach). Równie rzadko występują nazwy pamiątkowe pochodzące od formacji i wydarzeń historycznych. Marginalną grupę tworzą plateonimy pochodzące od nazwań ludzi.

Należy również zaznaczyć, iż w nazewnictwie ulic wsi gminy Nakło nad Notecią ważną rolę pełnią nazwy związane z historią, kulturą i geografą regionu. Świadczą o tym nazwy kierunkowe od nazw miejscowości, plateonimy upamiętniające hrabinę Anielę Potulicką, kardynała Augusta Hlonda i księdza Bogdana Krysińskiego w Potulicach, a także nazwy *7 lutego* w Paterku oraz *Powstańców Wielkopolskich* w Potulicach i Trzeciewnicy. Nazwy przyrodnicze nie są motywowane realnie, powtarzają wzorzec znany z nazewnictwa miejskiego

4. Analiza strukturalna

Warto poświęcić nieco uwagi charakterystyce formalno-językowej analizowanych nazw. Ze względu na strukturę wyróżnić można: 1) nazwy przymiotnikowe: 82 wystąpienia (np. *Długa, Rybacka*); 2) nazwy rzeczownikowe w formie mianownika liczby pojedynczej: 1 nazwa (*Zaulek*); 3) nazwy rzeczownikowe w formie dopełniacza liczby pojedynczej: 1 nazwa (*Wyzwolenia*); 4) zestawienia dwóch lub więcej rzeczowników w formie dopełniacza: 7 nazw (np. *Marii Konopnickiej, Hansa Christiana Andersena*); 5) zestawienia rzeczownika i przymiotnika w formie mianownika: 1 nazwa (*Aleja Parkowa*); 6) zestawienia rzeczownika i przymiotnika w formie dopełniacza: 2 wystąpienia (*Powstańców Wielkopolskich*); 7) zestawienia liczebnika i rzeczownika w formie dopełniacza: 1 nazwa (*7 lutego*).

Jak wynika z powyższego, ponad 85% wszystkich nazw ma postać przymiotnikową. Wydaje się, że jest to tendencja charakterystyczna dla nazewnictwa wiejskiego. Przykładowo, w hodonomii gminy Białe Błota w powiecie bydgoskim ten typ również jest najbardziej produktywny, nazwy przymiotnikowe stanowią tam 77% całego nazewnictwa [Duszyński 2010: 406]. Nazwy w formie przymiotnikowej są też najliczniejszą grupą w nazewnictwie ulic wsi Sadki w powiecie nakielskim – stanowią tam 46% analizowanych placeonimów [Duszyński-Karabasz, w druku].

5. Zakończenie

Na podstawie wyników badań nad nazewnictwem wiejskim [Czaplicka-Jedlikowska 2010; Duszyński 2010; Duszyński-Karabasz 2013; Wójcik 2012] można stwierdzić, iż w nazewnictwie wiejskim występują dwie tendencje. Z jednej strony, część nazw ma motywację realno-znaczeniową, związaną z historią, kulturą i geografą danego regionu. Z drugiej zaś, obserwuje się kopiowanie wzorców systemu nazewnictwa miejskiego. Obie te tendencje uwidaczniają się w wikonimii gminy Nakło nad Notecią.

Należy jednak pamiętać, że dotychczas opracowano zaledwie mały fragment polskiego wikonimikonu. Opracowania systemów nazw wiejskich ulic w różnych regionach Polski z pewnością pozwolą sformułować bardziej szczegółowe wnioski.

Bibliografia

- Czaplicka-Jedlikowska Maria, 2010, *Nowe tendencje w nazewnictwie miejskim – na przykładzie wybranych nazw ulic z miejskich systemów toponimicznych*, [w:] Dorota Czyż, Małgorzata Frąckiewicz (red.), *Polszczyzna Mazowska i Podlasia*, t. XIV, Łomża, 93–99.
- Duszyński Henryk, 2010, *Hodonimia gminy Białe Błota w powiecie bydgoskim*, [w:] Romana Łobodzińska (red.), *Nazwy własne a społeczeństwo*, t. 2, Łask, 397–411.
- Duszyński-Karabas Henryk, 2013, *Nazwy ulic Sadek w powiecie nakielskim*, „*Conversatoria Lingusitica*” VII/2013, 43–52.
- Handke Kwiryna, 1998, *Słownik nazewnictwa Warszawy*, Warszawa.
- Handke Kwiryna, 2005, *Nazewnictwo miejskie*, [w:] Ewa Rzetelska-Feleszko (red.), *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*, Kraków, 283–307.
- Handke Kwiryna, 2014, *Dzieje Warszawy nazwami pisane*, Warszawa.
- Mapa gminy Nakło nad Notecią w skali 1:25000 oraz plany wsi: Paterek, Potulice, Ślesin, Trzeciewnica, Wstęp w skali 1:5000*, 2010, wydana na zlecenie Urzędu Miasta i Gminy w Nakle nad Notecią.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, 2013, t. IX, Po–Q, Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch (red.), Kraków.
- Nazwy miejscowe Polski. Historia, pochodzenie, zmiany*, t. VIII, O–Pn, Kazimierz Rymut, Barbara Czopek-Kopciuch (red.), Kraków 2009.
- Oronowicz-Kida Ewa, 2014, *Oficjalne nazwy wiejskich ulic w województwie podkarpackim. Studium językowo-kulturowe*, Rzeszów.
- Paluszak-Bronka Anna, 2013, *Nazewnictwo miejskie jako składnik dziedzictwa kulturowego na przykładzie Kruszwicy*, [w:] Maria Pająkowska-Kensik, Anna Paluszak-Bronka, Krzysztof Kołatka (red.), *Język, wielokulturowość, tożsamość*, Bydgoszcz, 329–337.
- Rospond Stanisław, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, 1984, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Wójcik Urszula, 2012, *Nazewnictwo wiejskich ulic – własna tradycja czy powielanie nazewnictwa miejskiego*, [w:] Izabela Łuc, Małgorzata Pogłódek (red.), *W komunikacyjnej przestrzeni nazw własnych i pospolitych. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Robertowi Mrózkowi*, Katowice 2012, 389–394.
- Wróbel Adam, 2004, *Z dziedzictwa językowego na Krajnie i Palukach. O nazwach miejscowych okolic Nakła nad Notecią*, [w:] Sławomir Łaniecki, Leszek Skaza (red.), *Dziedzictwo kulturowe na Krajnie i Palukach. Wybrane problemy z dziejów Krajny Nakielskiej (związki Krajny z Palukami)*, Nakło nad Notecią, 18–63.
- Мезенко Анна, 2007, *Виконимика как раздел топонимики: состояние, перспективы*, [w:] Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch, Katarzyna Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, Kraków, 379–390.

bip.gmina-naklo.pl [dostęp 03.01.2013].

www.faramogilno.pl/ksiklimacki.htm [dostęp 03.01.2013].

www.naklo.pl [dostęp 03.01.2013].

www.potulice.pl/potulice/postacie-z-potulic/aniela-potulicka.html [dostęp 03.01.2013].

www.potulice.pl/potulice/postacie-z-potulic/ksiaz-bogdan-krysinski.html [dostęp 03.01.2013].

Henryk Duszyński-Karabasz

The street names of the villages in the district of Nakło nad Notecią

(Summary)

The article presents the street names of the five villages in the district of Nakło nad Notecią (Paterek, Potulice, Ślesin, Trzeciewnica, Występ). The semantic analysis have shown the main naming types and also the similarities and differences between the naming systems of each village. The most popular street name types are topographic and natural names. Over 85% of all placeonyms have the adjectival form. This is the most productive structural type in the viconymy.

Słowa kluczowe: nazwy ulic, wikonimia, gmina Nakło nad Notecią.

Key words: street names, viconymy, district of Nakło nad Notecią.

Jarosław Szuta

Akademia Pomorska w Słupsku

Obraz świata w mikrotoponimii Pomorza Gdańskiego

1. Źródła analizowanego materiału

Niniejszy podrozdział ma charakter wstępu czy też zarysu większego projektu, jakim jest odtworzenie, zrekonstruowanie świata, jaki widziany był oczami osób tworzących nazwy – nazywających obiekty niezamieszkałe.

Przedmiotem mojego zainteresowania są nazwy terenowe lądowe z terenu Pomorza Gdańskiego. W kręgu mojego zainteresowania stały się zatem nazwy: pól, łąk, miedz i dróg, lasów i drzew, placów, uroczysk, gór, dolin, głązów itd. Nie analizuję tu nazw terenowych wodnych, gdyż te przez swoją specyfikę, m.in. przez to, że często jest to starsza niż nazwy lądowe warstwa nazewnictwa [Treder 2006: 178], zasługują na odrębne opracowanie. Gdy tego się już dokona, cenne będą badania porównawcze. Badania te mogą też dotyczyć terenów na wschód i zachód od Pomorza Gdańskiego, gdyż tego rodzaju monografie powstały i powstają, głównie pod kierunkiem naukowym uczniów Ojca Zespołu Onomastycznego Uniwersytetu Gdańskiego.

Analizowany materiał w głównej mierze pochodzi z serii Pomorskie Monografie Toponomastyczne (dalej PMT). Dotychczas ukazało się piętnaście tomów tej serii. Opracowane zostały następujące powiaty: kościerski, pucki (Jerzy Treder w osobnym tomie wydał opracowanie nazw terenowych z tego powiatu [Treder 1977], których zebrał około 2.6 tys.). Dalej to powiaty: gdański i tczewski, starogardzki, świecki, bytowski, słupski, wejherowski, tucholski, a także nazewnictwo geograficzne Powiśla Gdańskiego. Dwie prace z wymienionej serii mają odmienny charakter – są to prace poświęcone strukturom nazw – nazwy geograficzne z sufiksem *-ov-* (PMT II) oraz nazwy geograficzne z sufiksem *-in-* (PMT V). Materiał opracowany w wymienionych monografiach pochodzi z licznych dokumentów historycznych i badań terenowych (źródła w każdym z tomów). Jeżeli chodzi o nazwy terenowe, to większa ich część do dziś przekazywana jest ustnie i została zebrana przez autorów podczas badań terenowych. Zaznaczyć tu trzeba, że mało jest w Polsce terenów tak dokładnie i szczegółowo zbadanych pod kątem oni-

micznym, dokładniej toponimicznym. Tak bogaty materiał pozwala dopiero na dalsze jego badania. Z takim postulatem wystąpiła m.in. Ewa Rzetelska-Feleszko, mówiąc o onomastyce kulturowej: „Pamiętać jednak trzeba, że łączenie genezy nazw własnych z faktami należącymi do szeroko pojętej kultury, a także obserwacja zmian dotyczących ich funkcji i towarzyszących im konotacji możliwe są wtedy, gdy mamy do dyspozycji wcześniejsze, dobrze opracowane prace materiałowe. Etap gromadzenia materiałów, ich analiza i publikacja pozostają w dalszym ciągu bardzo ważne. Bez szczegółowej wiedzy o badanym zespole nazw wnioski o charakterze kulturowym mogłyby się okazać zbyt pochopne” [Rzetelska-Feleszko 2007: 61].

2. Wcześniejsze i współczesne metody badań mikrotoponimii

W wypadku tak drobiazgowo opracowanego nazewnictwa geograficznego (biorąc pod uwagę nawet krytyczne nieraz uwagi pokazujące się w recenzjach poszczególnych opracowań) Pomorza Gdańskiego wydaje się uzasadnione poszukiwanie dalszych, poza etymologicznymi, interpretacji tego materiału.

Podobne badania prowadzone były wcześniej. Skupiały się one jednak na badaniu pół leksykalnych zawartych w nazwach Pomorza Gdańskiego. Jako przykład można tu przywołać pracę Ewy Jakus-Borkowej: *Bazy piec, huta, smoła i węgiel w toponimii regionu świeckiego* [Jakus-Borkowa 1982: 167–178]. Autorka analizuje nazwy geograficzne związane z zakładami przemysłowymi gospodarki leśnej i dochodzi do wniosków, że m.in. analiza zgromadzonego materiału i obserwacja mapy pozwalają także na wskazanie związków pomiędzy nazwami własnymi a osadnictwem, historią i geografą gospodarczą oraz środowiskiem geograficznym [Jakus-Borkowa 1982: 173]. Z terenu Pomorza Zachodniego można przywołać pracę Aleksandry Belchnerowskiej: *Bazy leksykalne ujawnione w nazwach geograficznych ziemi kołobrzESCO-koszalińskiej* [Belchnerowska 1981: 121–129].

Jednakże te, jak i nie wspomniane tu prace, nie analizują w pełni związków geografii, historii i wielu innych dziedzin nauki z nazwami własnymi. Powodem takiego stanu rzeczy było prawdopodobnie to, że powstające w tamtych czasach prace były w głównej mierze pracami materiałowymi, które miały na celu przede wszystkim zgromadzenie jak największej liczby nazw własnych z badanego terenu i opracowanie ich pod względem etymologicznym. Trzeba zaznaczyć, że autorom serii Pomorskich Monografii Toponomastycznych to się udało. Tak bogaty i zetymologizowany materiał pozwala na dalsze jego badanie, badanie pod innym kątem, przez pryzmat innych nauk. Impulsem do tego rodzaju badań mogą być słowa Ewy Jakus-Borkowej zawarte w podsumowaniu jednej z przywołanych wcześniej prac: „Z obserwacji wykonanych map wynika, iż niektóre omawiane tu

nazwy znajdują się na terenach bezleśnych. Jednak dobra znajomość toponimii całego regionu (np. faktu występowania tam wielu nazw mówiących o drzewach, lasach, zwierzętach itp.) pozwala na stwierdzenie, że obszary leśne miały zasięg znacznie większy niż obecnie” [Jakus-Borkowa 1981: 61].

Naturalną potrzebą człowieka jest nazywanie wszystkiego, co go otacza. Służy to pewnego rodzaju organizacji, uporządkowaniu otaczającej go rzeczywistości. Parafrazując słowa Jolanty Maćkiewicz, można powiedzieć, że nazwa własna (w tym – mikrotoponim) zasadniczo nie tworzy nowego świata. Jej funkcja kreatywna polega nie na stwarzaniu, lecz na przetwarzaniu [Maćkiewicz 1999: 12]. Człowiek, stając przed roztaczającą się przed nim przestrzenią, stara się ją uporządkować. By tego dokonać musi wpiąć „pokawałkować”, „poszatkować” to, co dookoła widzi – dokonuje w ten sposób strukturyzacji, czyli wyodrębnia poszczególne obiekty. Następnym zabiegiem jest opis tych obiektów, czyli ich uporządkowanie, umieszczenie na tle różnorodnych całości, a następnie ocena [Maćkiewicz 1999: 12]. Często, a może wyłącznie, zabiegu tego dokonuje się spontanicznie.

Efektów tego rodzaju zabiegów łatwiej chyba szukać w mikrotoponimii własnie, a nie np. w toponimii, gdyż te nazwy mogły w większym niż mikrotoponimy stopniu ulegać wpływom zewnętrznym, np. urzędom itp.

3. Obraz świata zawarty w mikrotoponimii Pomorza Gdańskiego

W tym rozdziale chciałbym przedstawić moje spostrzeżenia dotyczące obrazu świata, jaki jawi się w nazwach terenowych lądowych powiatu starogardzkiego. Wybór tego, a nie innego powiatu, tej, a nie innej części Pomorza Gdańskiego jest przypadkowy, czy raczej losowy. W moim zamyśle jest opracowanie całości materiału zgromadzonego w PMT. Rozważania te mają więc charakter części większej całości i stanowi *sui generis* próbę podjęcia się tego rodzaju badania nazewnictwa geograficznego. Dodam, że materiał toponimiczny w PMT pochodzi z terenów powiatów sprzed ich kasacji w 1975 r. Szczegółowe informacje dotyczące terenu badanego przez Gdański Zespół Onomastyczny można znaleźć we wstępie do pierwszej części tej serii, która poświęcona jest toponimii powiatu kościerskiego [Breza 1974]. Wybór jest tu przypadkowy i ma wyłącznie służyć ukazaniu, w jaki sposób można, według mnie, współcześnie badać nazewnictwo (w tym wypadku geograficzne), które poddane wcześniej zostało zetymologizowaniu. Hubert Górnowicz zebrał i omówił 1175 nazw terenowych lądowych, z czego 371 to nazwy łąk, 346 – pól, 205 – lasów, 139 – wzgórz, 44 – dróg, 32 – obniżeń terenowych, 10 – wysp, 6 – cmentarzy, tyleż samo nieużytków, 5 – samotnych drzew, 4 – głązów narzutowych i przyłądków i po jednej nazwie na półwyspy, choronimy (tu nazwa m.in. Kociewie – terenu dialektalnego, w obrębie którego znajduje się powiat starogardzki) [Górnowicz 1985: 209].

3.1. Co z nazw tych można wyczytać?

Pierwszą informacją, jaką można wyczytać z nazw terenowych, to charakterystyka terenu. Charakterystyka ta dotyczy ukształtowania pionowego, poziomego, flory i, rzadziej – fauny, jak również przynależności itp.

3.2. Ukształtowanie terenu

3.2.1. Ukształtowanie poziome

Uwagę zwraca określenie terenu położonego na skraju – na skraju lasu lub wsi. Na tak zlokalizowany teren funkcjonowało i do dziś funkcjonuje określenie *kutel*. Według Sychty *kutel* to: 1. ‘matnia w sieci’, 2. ‘kąć, róg’, 3. ‘pola o powierzchni trójkąta’ (Sychta notuje też zdrobnienie – *kutelek* w znaczeniu 2. i 3.) [Sychta 1980: 100]. Hubert Górnowicz notuje takie nazwy terenowe, które z reguły są nazwami łąk. Tak nazwane tereny są terenami przyleśnymi i niejako wcinają się w teren lasu. Według Huberta Górnowicza są to trójkątne łąki przy lasach. Dziś słowo *kutel* jest w dialekcie kociewskim używane na miejsce, które znajduje się przy jakimś innym miejscu o większej powierzchni, np. określenie jakiegoś miejsca w rogu między dwoma budynkami.

Kolejnym określeniem charakteryzującym teren jest *pustkowie*. Górnowicz notuje takie nazwy z części środkowej i północnej części powiatu starogardzkiego¹ – terenu, który charakteryzuje się właśnie tym, że jest płaski, niezalesiony. Do tego rodzaju nazw należy zaliczyć: *Rówizna* (pole), *Pustkowie* (pole), a także *Patelnia*. Nazwy te, co charakterystyczne, nie występują w południowej i zachodniej części badanego powiatu. Ta część, to teren Borów Tucholskich (używając określenia Bory Tucholskie, mam na myśli nazwę terenu geograficznego, a nie dialektalnego), a więc teren lesisty, bez większych połaci pustych i płaskich.

Jeżeli wspominałem o Borach Tucholskich, to należy zaznaczyć także, że nie ma w dialekcie kociewskim (tak więc i w nazwach – co nie jest oczywiste) rozróżnienia na *bór* ‘las iglasty’ i *las* ‘las liściasty’. Te dwa określenia funkcjonują w dialekcie kociewskim naprzemiennie i zawsze odnoszą się do terenu zalesionego niezależnie czy z drzewostanem iglastym czy liściastym.

Do tego rodzaju nazw, wskazujących na zalesienie terenu, zaliczyć należy te, które pochodzą od słowa *gaj*: *Gaj*, *Gaje*, *Gajek*, *Duży Gaj*. Dodać należy, że w żadnym przykładzie tego rodzaju określenia, zanotowanym przez Górnowicza, nazwa nie nazywa lasu czy jego części. Nazwy te odnoszą się najczęściej do pól i łąk znajdujących się w pobliżu lasów. Tak więc nazwy te niejako pośrednio wskazują na charakterystykę terenu.

¹ Nie podaję dokładnej lokalizacji danych nazw w opracowaniu Górnowicza, gdyż zainteresowany łatwo je odnajdzie w pracy, z której dany materiał pochodzi.

Bardzo częstym określeniem służącym do nazywania danego terenu (w tym wypadku lasu) jest nazwa komponowana. Najczęściej spotykaną konstrukcją jest kompozycja z nazwą osobową (imieniem lub nazwiskiem właściciela) i nazwą wskazującą na rodzaj nazwanego terenu, np. *Bartlewskiego Las*, *Bartnikowskiego Las*, *Cymanów Las*, *Dejnów Lasek*, *Durawy* (n. os. *Durawa*) *Las*, *Galikowskich Las*, *Kasprów Lasek*, *Kowala Lasek*, *Oseckiego Szon* (*Szon* to określenie małego lasu od niemieckiego *Schonnang* ‘szkółka leśna’ [Górniewicz 1985: 109]).

Nie będę tu przytaczał wszystkich tego rodzaju nazw zanotowanych przez Górnwicza. Jednakże już z tych widać, że jako drugi człon najczęściej pojawia się określenie wskazujące na rodzaj nazwanego obiektu: *las*, *lasek*, *bór*, *borek* (gwarowo *bórek*), rzadziej *gaj*, *gajek* (jak już wcześniej wspomniałem nazwa *gaj* służyła także na określenie łąki). Co jest interesujące, wyraz *gaj* i pochodne służą najczęściej do tworzenia nazw pól i łąk, a nie jakby na to wskazywała etymologia lasów. Jeżeli zaś przyjrzeć się bliżej pierwszym członom danych nazw, to zauważyć się daje, że są to nazwy osobowe w liczbie pojedynczej lub mnogiej, imiona i nazwiska. Człon ten z pewnością wskazywał na właściciela tak nazwanego terenu. Dodam, że znam takie wypadki z dzisiejszego nazewnictwa powiatu starogardzkiego, w których pole, las czy łąka nosi nazwę poprzedniego właściciela, a nie obecnego. Wskazywałoby to na ugruntowanie się danej nazwy w systemie onimicznym danej społeczności.

3.2.2. Ukształtowanie pionowe

Kolejnym, bardzo częstym określeniem terenu, używanym w nazwach terenowych w powiecie starogardzkim, jest *góra*. Wyraz ten występuje samodzielnie jako nazwa własna lub, częściej, z przydawką charakteryzującą. Dodać należy, że słowo *góra* niemal zawsze służy tworzeniu nazwy jakiegoś wzniesienia. Nawet jeżeli jest to pole, które wznosi się nad otaczającym terenem. Podobnie jak w wypadku nazw terenowych z członem *las*, tak i tu przeważają nazwy ze wskazaniem na właściciela. I podobnie jak w wypadku nazw z członem *las*, tak też i tu występują nazwy, które w swojej konstrukcji zawierają nazwisko poprzedniego, a nie obecnego właściciela. Pytanie, jakie się jawi w takich wypadkach, to: czy takie nazwy przetrwają w danej społeczności przez dłuższy czas, czy tylko do momentu, gdy odejdą ostatni pamiętający jeszcze właściciela, którego nazwisko lub imię użyte jest w danej nazwie. Oczywiście jest to, że dziś należałoby przeprowadzić kolejne badania terenowe, by sprawdzić, czy tak jest w rzeczywistości. Jednakże chyba można zaryzykować i stwierdzić, że tak jest. Gdy zbierałem materiał do pracy magisterskiej (lata 1999/2000) około dwudziestu lat po ukazaniu się monografii Górnwicza [Górniewicz 1985], to zaobserwowałem takie właśnie zjawisko. Na przykład nazwa wzniesienia nad jeziorem Czarnym w Osieku (z terenu tej miejscowości zbierałem materiał onimiczny, miejscowość ta znajduje się w po-

wiecie starogardzkim i sporo zebranych przeze mnie nazw znalazło potwierdzenie już u Górnowicza) brzmi *Wrzałkowa Góra*. Jest to wzniesienie z usytuowanym gospodarstwem, którego właścicielem był niegdyś Wrzałka. Dziś mieszkają tam jego potomkowie o nazwisku Lipke. Jednakże na określenie tego wzniesienia w społeczności Osieka nadal funkcjonuje nazwa *Wrzałkowa Góra*. Na marginesie dodam, że z górą tą wiąże się legenda, jakoby mieszkał na niej zły brat, po przeciwnej stronie wsi zaś mieszkał dobry brat – dziś część Osieka ‘Dobry Brat’ z ośrodkiem rehabilitacyjno-wypoczynkowym nad jeziorem Kłębie.

Z jakimi nazwami tego rodzaju mamy jeszcze do czynienia w powiecie starogardzkim? Spotkać można samo określenie wskazujące na charakter terenu: *Góra, Górka, Górki* – te są stosunkowo rzadkie. Częściej natomiast występują nazwy z członem określającym – dzierżawczym lub charakteryzującym dany teren, np. *Czarna Góra, Czerwona Góra, Biała Góra, Brzozowa Góra*. Ta ostatnia nazwa charakteryzuje dany obiekt ze względu na jego florę. Zadać należałoby pytanie, dlaczego powstały takie nazwy, jak *Czarna, Czerwona, Biała Góra*. Domyślać się można, że i w wypadku tych nazw motywacją była charakterystyka fauny tych wzgórz. *Biała Góra*, to prawdopodobnie teren odsłonięty, wystawiony na promienie słoneczne. Jak wspomniałem, najwięcej jest nazw z członem wskazującym na obecnego lub wcześniejszego właściciela tego terenu: *Bąkowe Góry, Górnowiczów Góra, Jańcowa Góra, Kaczykowa Góra, Kalkowskiego Góra* itp. Na uwagę zasługuje nazwa *Łysa Góra*, która posłużyła za określenie aż czternastu obiektom w powiecie starogardzkim. Nazwa ta złożona jest z członu *łysa* ‘nieporośnięta’ [Sychta 1980: 115] i członu określanego *góra*. Nazwa ta sugerowałaby, że jest to wzniesienie nieporośnięte, jednakże dodatkową motywacją jest tu chyba utrwalone w kulturze skojarzenie *łysej góry* z miejscem zlotów czarownic i praktyk satanistycznych.

Na określenie terenu, na jego charakterystykę ukształtowania pionowego wskazują takie nazwy, jak: *Kubatka, Czubek, Szpic*. Charakterystyce pionowego ukształtowania służą także nazwy wskazujące na obniżenia terenu. Takie nazwy zbudowane są niejako na bazie dół (i pochodnymi): *Dolna Droga, Dolek, Doły, Dół, Duży Dół*. Do takich zaliczyć też należy *Głęboka*. Górnowicz notuje aż sześć takich nazw i zawsze służą one nazwaniu łąki. W tej grupie nazw mieszczą się również: *Głęboka Droga, Głębokie Bagno*.

3.2.3. Flora i fauna

Kolejną rzeczą, jaką obok ukształtowania poziomego i pionowego terenu można zbadać, jest flora i – rzadziej – fauna danego terenu.

Jeżeli chodzi o florę terenu powiatu starogardzkiego, to najczęściej występują takie, których bazą są nazwy drzew występujących na tym terenie. Spotkać można np.: *Jałowce, Jałowiec* – są to nazwy pól. Obiekty tak nazwane charakteryzowały się najprawdopodobniej tym, że na nich występowały te ro-

śliny lub tym, że u ich brzegu rosły właśnie te rośliny, które pozwoliły w dostateczny sposób scharakteryzować dany obiekt. Dodać należy, że nazwy komponowane z członem nazywającym drzewo charakterystyczne są dla pól i łąk, a nie dla lasów czy ich fragmentów. Do nazw charakteryzujących florę zaliczyć można: *Jałowce*, *Jałowcowa Góra*, *Jałowiec*, *Koszyczka*, *Krużka*, *Krzywa Lipa*, *Leszczynowy Ostrów*, *Lipica*, *Lipiogórka*, *Lipowy Ostrów*, *Lipskie Łąki*, *Lipskie Pola*, *Lipy*, *Na Cisnę*, *Olchy*, *Olszak*, *Olszanek*, *Olszewa*, *Olszewie*, *Olszowate*, *Olszowe*, *Olszynki*, *Olszyny*, *Osiniak*, *Osy* (tu obok znaczenia *osa* ‘osika’ nazwa ta może być interpretowana też jako nazwa owada, wtedy wskazywałaby na faunę, a nie florę terenu), *Pod Chojną*, *Pod Cisem*, *Pod Cybulą* (tutaj *Cybula* może wskazywać na mieszkańca o takim nazwisku), *Pod Dąbrówkę*, *Pokrzywka*, *Pokrzywowe*, *Rzepnisko*, *Stary Klon*, *Szadykierz*, *Trzcinia*, *Trzcinia*, *Żurawiny* itp.

Jak widać wszystkie te rośliny, których nazwy posłużyły do utworzenia danej nazwy, to rośliny rosnące na terenie Kociewia, w tym na terenie badanego powiatu starogardzkiego. Zauważyć też należy, że obok nazw roślin znanych językowi ogólnemu można także znaleźć takie, których postać charakterystyczna jest dla dialektu kociewskiego, np. *krużka* ‘gruszka’.

Kolejna grupa nazw, to wskazujące na faunę danego terenu. Do tego rodzaju nazw zaliczyć można: *Jelenie*, *Jeleni Róg*, *Kozia Łąka*, *Kozi Dół*, *Kozłowa* (tu możemy mieć do czynienia z nazwą dzierżawczą od nazwy osobowej *Kozioł*, gwarową *Kozieł*, która obok tego, że równa jest nazwisku, często jest przezwiskiem od popularnego nazwiska *Kozłowski*), *Lisaki*, *Lisiaczek*, *Lisia Góra*, *Lisiak*, *Lisi Dół*, *Lisie Jamy*, *Góry*, *Mysza Góra*, *Padalcza Łąka*, *Pijawcze*, *Pijawek*, *Robacza*, *Robaczak*, *Robakowa Droga*, *Robal*, *Rybie Łąki*, *Sarna* (dziś *Sarnia* ‘łąka’), *Sowia Buda*, *Świńskie Gniazdo*, *Ucho*, *Kąt*, *Węgornia* ‘miejsce do łowienia węgorzy’, *Wilczak*, *Wilcza Parowa*, *Błota*, *Łapy*, *Ogrody*, *Pazur*, *Zajaczek*, *Fabianek*, *Żabie Błotko*, *Żurawiak*.

4. Wnioski

Nie są to, oczywiście, wszystkie zagadnienia, jakie wiążą się z językowym obrazem świata i jakie można zaobserwować, badając nazewnictwo geograficzne (i nie tylko geograficzne). W rozdziale tym starałem się pokazać, jak na podstawie nazewnictwa można odtworzyć obraz świata z czasów, gdy dane nazwy powstały. Przedstawiłem obraz czy charakterystykę terenu powiatu starogardzkiego, jaki jawi się w nazwach. Omówione zostały: poziome i pionowe ukształtowanie terenu, jak też flora i fauna charakterystyczna dla powiatu starogardzkiego. Należy oczywiście pamiętać o tym, że autorami zawartych w *Pomorskich Monografiach Toponomastycznych* etymologii nazw są onomaści, którzy opracowywali

poszczególne powiaty czy typy strukturalne² nazw Pomorza Gdańskiego. Jednakże tak dokładne i szczegółowe opracowania nazewnictwa jakiegoś regionu, jak też brak do tej pory innych, co ważniejsze – sprzecznych propozycji etymologii pozwala sądzić, że są one właściwe. Dlatego też zasadne wydaje się badanie językowego obrazu świata zapisanego w nazwach.

Bibliografia

- Belchnerowska Aleksandra, 1981, *Bazy leksykalne ujawnione w nazwach geograficznych ziemi kołobrzesko-koszalińskiej*, „Słupskie Prace Humanistyczne” II, Słupsk, 121–129.
- Belchnerowska Aleksandra, 2001, *Nazewnictwo Pomorza a jego krajobraz*, [w:] Wojciech Łysiak (red.), *VI Konferencja Kaszubsko-Pomorska. Materiały z konferencji Darłowo 8–9 września 2000*, Poznań, 37–39.
- Breza Edward, 1974, *Toponimia powiatu kościerskiego*, „Pomorskie Monografie Toponomastyczne” 1, Gdańsk.
- Górnowicz Hubert, 1985, *Toponimia powiatu starogardzkiego*, PMT VII, Gdańsk.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1981, *Nazwy związane z zakładami przemysłowymi gospodarki leśnej występujące w toponimii Kociewia*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 7, Gdańsk, 47–77.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1982, *Bazy piec, huta, smoła i węgiel w toponimii regionu świeckiego*, „Słupskie Prace Humanistyczne” 3, Słupsk, 167–178.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1984, *Toponimy związane z terminologią morską na Pomorzu Gdańskim*, [w:] Henryk Borek, Stanisław Kochman (red.), *Nazwy własne a wyrazy pospolite w języku i tekście*, Opole, 117–127.
- Jakus-Borkowa Ewa, 1986, *Toponimy związane z lokalną terminologią wód bieżących na Pomorzu Gdańskim*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 12, Gdańsk, 59–67.
- Kęsikowa Urszula, 1976, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -ov-*, Gdańsk.
- Łuszczynska Jadwiga, 1983, *Nazwy geograficzne Pomorza Gdańskiego z sufiksem -in-*, Gdańsk.
- Maćkiewicz Jolanta, 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk.
- Rzetelska-Feleszko Ewa, 2007, *Onomastyka kulturowa*, [w:] Aleksandra Cieślukowa, Barbara Czopek-Kopciuch, Katarzyna Skowronek (red.), *Nowe nazwy własne – nowe tendencje badawcze*, Kraków.
- Sychta Bernard, 1980–1985, *Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej*, t. I–III, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Treder Jerzy, 1977, *Słownik nazw terenowych z byłego powiatu puckiego*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Prace Językoznawcze” 5, Gdańsk.
- Treder Jerzy, 2006, *Nazwy terenowe*, [w:] Jerzy Treder (red.), *Język kaszubski. Poradnik encyklopedyczny*, wyd. II, Gdańsk.

² Mam tu na myśli dwie prace z serii PMT: Kęsikowa 1976, Łuszczynska 1983.

Jarosław Szuta

The image of the world in the microtoponymy of Gdansk Pomerania

(Summary)

This section is the first part of a project to recreate the world, which was seen through the eyes of people making up the names of places no inhabited.

Słowa kluczowe: toponimia, Pomorze Gdańskie.

Key words: toponymy, Pomorze Gdańskie.

Dokonania onomastyczne profesora Witolda Mańczaka (1924–2016)

Profesor Witold Mańczak urodził się 12 sierpnia 1924 r. w Sosnowcu. Zmarł 12 stycznia 2016 r. w Krakowie w wieku 92 lat. Był wybitnym polskim językoznawcą, romanistą i indoeuropeistą, profesorem emerytowanym Uniwersytetu Jagiellońskiego, autorem blisko tysiąca prac naukowych, w tym dwudziestu czterech monografii, znawcą języków romańskich, ale także słowiańskich, członkiem Polskiej Akademii Umiejętności oraz Polskiej Akademii Nauk. Zajmował się w szczególności językoznawstwem ogólnym, francuskim, polskim i słowiańskim, gramatyką opisową kilku różnych języków, onomastyką, prawami rządzącymi ewolucją formalną języków.

Edukację licealną profesor Mańczak rozpoczął w okresie przedwojennym. Na czas wojny musiał ją przerwać. Maturę złożył w 1945 r. i podjął studia na Akademii Handlowej, którą ukończył w 1947 r. Studiował jednocześnie filologię romańską na Uniwersytecie Jagiellońskim. Tytuł magistra romanistyki uzyskał w 1948 r. Dwa lata później – doktora nauk humanistycznych. Stanowisko na krakowskiej uczelni otrzymał w roku 1954, początkowo jako zastępca profesora, następnie od 1957 r. jako docent, od roku 1971 – profesor nadzwyczajny, od 1972 – profesor zwyczajny. W latach 1970–1974 kierował Instytutem Filologii Romańskiej UJ. W latach 1954–1958 był sekretarzem Polskiego Towarzystwa Językoznawczego. Od 1967 do 1972 – sekretarzem Polskiego Towarzystwa Popierania Współpracy Naukowej z Francją. W latach sześćdziesiątych XX w. opracował i opublikował serię gramatyk synchronicznych i diachronicznych języków romańskich – francuskiego, włoskiego i hiszpańskiego. Do kanonu lektur językoznawczych przeszło jego *Z zagadnień językoznawstwa ogólnego* (1970). W obszarze międzynarodowym był uznanym i często cytowanym indoeuropeistą oraz onomastą. Do końca swojej aktywności naukowej dużo uwagi poświęcał „kryterium prawdy” w językoznawstwie i innych naukach humanistycznych, które jego zdaniem nie wynika z obiektywnych przesłanek i pomija w dociekaniach badawczych metody statystyczne czy matematyczne. Był autorem m.in. kontro-

wersyjnego twierdzenia, że nieregularny rozwój fonetyczny spowodowany jest frekwencją, obok regularnego rozwoju fonetycznego i rozwoju analogicznego, które decydują o formie słowa (zob. np. *Le développement phonétique des langues romanes et la fréquence*, Kraków 1969, *Frequenzbedingter unregelmäßiger Lautwandel in den germanischen Sprachen*, Wrocław 1987).

W obszarze onomastyki wypowiadał się na temat istoty nazw własnych, obstawiając za ich nieprzetłumaczalnością jako jednostek językowych. Uznawał ponadto, że onimy posiadają wiele desygnatów, co dotyczyć ma choćby antroponimów w postaci imion i nazwisk. Opublikował wiele prac z zakresu etymologii, funkcjonowania i natury nazw własnych, przede wszystkim toponimów oraz antroponimów (zob. artykuły *Znaczenie nazwy Polonia Maior*, 1956; *Uwagi o nazwach Pomorza Gdańskiego*, 1956; *Ogólne tendencje w rozwoju fleksji nazw geograficznych*, 1958; *O polskich nazwach miejscowych typu Stradom, Radzymin*, 1958; *Une tendance generale dans le développement de la flexion des noms de personnes*, 1960; *Polonais Kazimierz < Kazimier, gén. Kościuszki < Kościuszka et Piotrowicz < Piotrowic*, 1961; *A propos d'une nouvelle étymologie de Kiev*, 1965; *W sprawie nazwy Ustroń*, 1965; *O etymologii nazwy Śląska*, 1967; *Développement de la déclinaison des noms propres en polonais*, 1967; *Le nom propre et le nom commun*, 1968; *Différence entre nom propre et nom commun*, 1969; *Pisownia nazw marek towarów*, 1970; *Pochodzenie nazw Białej, Czarnej i Czerwonej Rusi*, 1975/2002; *Etymologia nazwy Szczecin*, 1975; *W sprawie nazwy Stralsund*, 1975; *Typowe polskie nazwisko*, 1976; *La notion de nom propre*, 1978/1982; *Nazwy własne a rzeczowniki pospolite*, 1986; *Etymologia niemieckiego imienia Valeska*, 1986; *Jeszcze o niemieckim imieniu Valeska*, 1991; *La nature du nom propre. Prolégomènes*, 1991; *Geneza państwa polskiego a onomastyka*, 1992; *A propos de la double prononciation de Missouri*, 1995; *Onomastyka a ogólne prawidłowości językowe*, 1998; *O imieniu pierwszego władcy Polski*, 1998; *Etymologia nazw chorwackich typu Sutivan*, 1998; *W sprawie nazwiska Mudlaff*, 1999; *Nazwa słowiński*, 2001; *Najstarszy i największy problem onomastyki: istota nazw własnych*, 2001; *O tak zwanej hydronimii staroeuropejskiej*, 2004; *Praojczyzna Słowian a hydronimia*, 2004; *La nature des noms propres*, 2005; *W sprawie niem. Royn < pol. Ruja*, 2006; *Jeszcze o pisowni nazw marek towarów*, 2006; *Jeszcze o istocie nazw własnych*, 2006; *Rzekomo normańskie nazwisko Norwida*, 2007; *Jak się ma Gdynia do Gdańska*, 2007; *Pochodzenie nazwy Zakopane*, 2007; *Le prénom allemand Valeska*, 2008; *Czy cudzoziemcy nadali nazwę Polsce?*, 2010; *Etymologia nazwy Sztambułu*, 2010, *Czy wszystkie chrematonimy są nazwami własnymi*, 2011, *Etymologia nazwy Czaję*, 2013). W swoich pracach sprawozdawczych i publikowanych recenzjach odnosił się również do zagadnień onomastycznych (zob. np. jego autorstwa A. Dauzat, *Les noms de famille de France*, 1958; S. Rospond, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, 1961; J. Bubak, *Nazwiska dawnego starostwa nowotarskiego*, 1973; A. W. Supernaszkaja, *Obszczaja teoria imeni sobstwannogo*, 1976; *Polskie nazwy własne. Ency-*

klopedia, 1999; Z. Babik, *Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny*, 2002; E. Jakus-Borkowa, *Polskie nazewnictwo kosmiczne*, 2005).

Ostatnią pracą onomastyczną profesora Mańczaka jest zamieszczony w obecnym tomie artykuł na temat etymologii nazwy Polski. Profesor zlecił nam, jako redaktorom trzeciej części monografii w serii *Nomina loci*, dopracowanie jego rozważań. Wiemy, że dużo wiedzy onomastycznej będzie można pozyskać ze słownika etymologicznego języka polskiego, który profesor Mańczak ukończył tuż przed śmiercią, a manuskrypt skierował do prac wydawniczych.

Artur Galkowski
Uniwersytet Łódzki

Artur Galkowski

Onomastic achievements of Professor Witold Mańczak (1924–2016)

(Summary)

This memory of Professor Witold Mańczak deceased in 2016, presents the cv and the most important onomastic achievements of the outstanding and appreciated Polish linguist, who dedicated his scientific life to the study of different European languages and created some valuable theories concerning the evolution of languages, the etymology and the nature of proper names.

Autorzy/Authors

Mária Beláková	– Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Edward Breza	– Emerytowany profesor Uniwersytetu Gdańskiego
Enzo Caffarelli	– Università degli Studi di Roma “Tor Vergata”
Alexandra Chomová	– Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica, Slovensko
Anna Czapla	– Katedra Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Humanistyczny, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Henryk Duszyński-Karabas	– Zakład Onomastyki i Historii Języka Rosyjskiego, Instytut Neofilologii i Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Jaroslav David	– Katedra českého jazyka, Filozofická fakulta, Ostravská univerzita v Ostravě
Artur Gałkowski	– Zakład Italianistyki, Instytut Romanistyki, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
Renata Gliwa	– Katedra Dialektologii Polskiej i Logopedii, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
Andrea Goótsová	– Zakład Badań Kontrastywnych i Glottodydaktyki, Instytut Filologii Słowiańskiej, Uniwersytet Śląski w Katowicach
Juraj Hladký	– Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Ірина Ільченко	– Запорізький національний університет, Україна

-
Barbora Klimtová	– Oddělení onomastiky, Ústav pro jazyk český AV ČR Praha, Česká republika
Krzysztof Kołatka	– Pracownia Polszczyzny i Kultury Regionalnej, Zakład Językoznawstwa Historycznego i Kulturowego, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
Mariusz Koper	– Katedra Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Nauk Humanistycznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Joanna Kuć	– Pracownia Językoznawstwa Historycznego i Dialektologii, Zakład Językoznawstwa i Logopedii, Instytut Filologii Polskiej i Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Василь Лучик	– Національної академії наук України
Witold Mańczak	– Uniwersytet Jagielloński
Мери Момировска	– Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Одделение за македонска ономастика, при Универзитетот „Свети Кирил и Методиј“, Скопје
Armina Muszyńska	– Zakład Geografii Miast, Instytut Geografii Miast i Turyzmu, Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki
Любов Осташ	– Львівський національний університет імені Івана Франка
Lidia Pacan-Bonarek	– Pracownia Języka Polskiego, Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczno-Historyczny, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Filia w Piotrkowie Trybunalskim
Marta Anna Pawlikowska	– Katedra Filologii Hiszpańskiej, Uniwersytet Łódzki
Александр Шапошников	– Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Instytut Języka Rosyjskiego V.V. Winogradow, Akademia Nauk
Krystyna Szcześniak	– Katedra Slawistyki, Uniwersytet Gdański
Jarosław Szuta	– Zakład Językoznawstwa i Edukacji Polonistycznej, Instytut Polonistyki, Wydział Filologiczno-Historyczny, Akademia Pomorska w Słupsku
Volha Tratsiak	– Katedra Białorutenistyki, Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski
Agnieszka Wojcieszek	– Instytut Filologii Polskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Opolski

-
Ewelina Zając	– Katedra Dialektologii Polskiej i Logopedii, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki
Andrej Závodný	– Katedra slovenského jazyka a literatúry, Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity, Trnava, Slovensko
Iwona Żuraszek-Ryś	– Zakład Historii i Pragmatyki Języka Polskiego, Wydział Humanistyczny, Uniwersytet Zielonogórski

Tom *Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej* jest trzecią częścią projektu naukowego *Nomina loci*, opracowaną w łódzkim ośrodku onomastycznym na podstawie materiałów przedstawionych po XVIII Międzynarodowej i Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej „Mikrotoponimia i makrotoponimia”. Tom pierwszy *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna* (2014) przedstawia ogólne i teoretyczne zagadnienia z zakresu geonimii w jej wymiarze ojk- i anojkonimicznym; drugi – *Mikrotoponimy i makrotoponimy w komunikacji i literaturze* (2015) poświęcono analizom toponimów pod względem formalnym, pragmatycznym i kulturowym, z ich odniesieniem do sfery komunikacji ogólnej, użytkowej, medialnej i literackiej.

W monografii *Nazwy terenowe i miejscowe w przestrzeni fizycznej* kontynuowane są rozważania w zakresie toponimii, ze szczególnym uwzględnieniem występowania jednostek mikro- i makrotoponimicznych w szeroko rozumianej przestrzeni fizycznej, na którą składa się pejzaż naturalny, terenowy, hydrograficzny, powiązany z konkretnymi regionami oraz elementami topografii, jak również obiektami składającymi się na układ miast i wsi. Wielojęzyczność tomu, udział przedstawicieli z różnych ośrodków naukowych pozwala na prezentację najnowszych wyników badań w zakresie toponomastyki polskiej i zagranicznej, zwłaszcza wschodnio- i zachodniopolskiej.

The volume *Geographical names in physical space* is the third part of the scientific project *Nomina loci*, elaborated in the onomastic center of the University of Łódź on the basis of discussions during the 18th International and Polish Onomastic Conference “Microtoponymy and macrotoponymy”. The first volume was published in 2014 under the name *Microtoponymy and macrotoponymy. Preliminary problems*. The book presents general and theoretical issues concerning the geonymy in its oic- and anoiconymic dimension. The second one *Microtoponyms and macrotoponyms in communication and literature* appeared in 2015 and was dedicated to reflection on the functioning of micro- and macrotoponyms in various communication plans, and to literary onomastics (here can be found the analysis of toponyms in formal terms, pragmatic and cultural, as well as their reference to the sphere of media and literary communication).

The monograph *Geographical names in physical space* continues reflections on the toponymy, with particular focusing on the functioning of micro- and macrotoponymic units (place and terrain names) in a wider meaning physical space. This space consists of the natural landscape, the terrain, the hydrography, which are connected with specific regions and topographical objects, as well as forms that constitute the structure of towns and villages.

Artur Gałkowski, Renata Gliwa

Książka dostępna również
jako e-book

The book is also available
as an e-book

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ul. Williama Lindleya 8
90-131 Łódź

tel.: 42 66 55 863
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

ISBN 978-83-8088-241-6

9 788380 882416